

ESKİŞEHİR
OSMANGAZI
ÜNİVERSİTESİ

e-ISSN 2149-9047

sb

ESKİŞEHİR OSMANGAZI ÜNİVERSİTESİ, SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, ESKİŞEHİR OSMANGAZI UNIVERSITY

CİLT/VOL: 25 SAYI/NO:1 MART/MARCH 2024

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Mart (March) 2024 | Cilt (Volume): 25 | Sayı (No): 1 | e-ISSN 2149-9047 | Yayın No: 395

İmtiyaz Sahibi: Prof. Dr. Oytun MEÇİK (Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü)
Owner: Prof. Dr. Oytun MEÇİK (Director of Graduate School of Social Sciences)

Editör (Editor): Dr. Öğr. Üyesi Burcu ERDİNÇ TAVİL

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce yılda iki kez yayımlanan hakemli uluslararası bir dergidir. Dergi 2021 yılı Aralık ayı itibari ile elektronik olarak yayınlanmaktadır. Dergi, aşağıda yer alan ulusal ve uluslararası veri tabanları ve indekslerde taranmakta ve indekslenmektedir:

- . TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı
- . International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- . Ebscohost
- . Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)
- . Ulrich's Periodicals Directory

Basılması istenen yazılar, derginin yazım kurallarına uygun biçimde hazırlanmalıdır.

Derginin tümü ya da bölümü/bölemleri Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Makale içeriklerinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Eskişehir Osmangazi University, Journal of Social Sciences is a refereed international journal published by Eskişehir Osmangazi University, Institute of Social Sciences biannually. The journal has been published electronically since June 2021. The journal is indexed and covered by the following national and international databases and indexes:

- . TÜBİTAK-ULAKBİM Social Science Database
- . International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- . Ebscohost
- . Akademia Social Sciences Index (ASOS)
- . Ulrich's Periodicals Directory

Before submission, manuscripts should be prepared by Journal's writing instructions.

No part of this journal may be printed, reproduced, or distributed by electronic, mechanical, or other means without the written permission of the University.

Writers are solely responsible for the content of their articles.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd>

İletişim Bilgileri (Contact Info): Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Meşelik, 26040 ESKİŞEHİR/ e-posta: sosbildergi@ogu.edu.tr

Web: <http://sbd.ogu.edu.tr>, Tel: +90 222 229 30 48 / Faks: +90 222 229 30 48

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Mart (March) 2024 | Cilt (Volume): 25 | Sayı (No): 1 | e-ISSN 2149-9047 | Yayın No: 395

Alan ve Dil Editörleri (Field and Language Editors)

Görsel Sanatlar - Endüstriyel Tasarım - İletişim

Doç. Serenay ŞAHİN
Doç. N. Müge SELÇUK
Dr. Öğr. Üyesi Hatice S. KESDİ
Dr. Öğr. Üyesi Tezcan BAHAR
Dr. Öğr. Üyesi Didem DENİZ ANAMUR

Hukuk

Doç. Dr. Pelin KARAASLAN
Dr. Öğr. Üyesi Bilge AYTUĞAR

İlahiyat

Doç. Dr. Yunus ARAZ
Dr. Öğr. Üyesi Fatma HAZAR

İktisadi ve İdari Bilimler

Prof. Dr. Selim ŞANLISOY
Dr. Öğr. Üyesi Esin KILIÇ
Dr. Öğr. Üyesi Uğur AYTUN

Psikoloji

Dr. Öğr. Üyesi Kerim SELVİ

Tarih

Doç. Dr. Oktay BERBER

Turizm - Gastronomi ve Mutfak Sanatları

Doç. Dr. Seden DOĞAN
Doç. Dr. Duran CANKÜL

Türk Dili ve Edebiyatı

Dr. Öğr. Üyesi Duygu KAMACI GENCER
İktisadi ve İdari Bilimler

Yabancı Dil Editörü

Öğr. Gör. Dr. Sibel KUŞCA GÜNGÖR

Dil Editörü

Öğr. Gör. Dr. Pınar ERGİN

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Tunç KÖSE
Doç. Dr. Gülbin ÖZDAMAR AKARÇAY
Doç. Dr. Ece ÖMÜRİŞ
Doç. Dr. Emine ÇELİKSOY
Doç. Dr. Sevilay KÜÇÜKSAKARYA
Doç. Dr. Aslıhan KIYMALIOĞLU
Doç. Dr. Ufuk TEKİN
Doç. Dr. Ferzane DEVLETABADI
Doç. Dr. Aybiçe TOSUN
Dr. Öğr. Üyesi Fulya KIRIMER AYDINLI

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Mart (March) 2024 | Cilt (Volume): 25 | Sayı (No): 1 | e-ISSN 2149-9047 | Yayın No: 395

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof. Dr. Deniz BOZER	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Eyyup YARAŞ	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma DOĞRUEL	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ	University of Central Florida
Prof. Dr. Halis Murat YILDIZ	Ryerson University
Prof. Dr. Hayati DEVELİ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar SAYAN	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü ÖZEN	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Prof. Dr. Yalçın KARATEPE	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Selmin KARA	OCAD University
Doç. Handan DAYI	Akdeniz Üniversitesi

Yayına Hazırlık (Preparation for Publication)

Selçuk AKALIN

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

“Mikro Çevre İstismarcılığından Fabrika İşçiliğine” Çalışma Hayatında Meydana Gelen Bazı Sosyolojik Farklılaşmalar (Avcı-Toplayıcı Toplum, Tarım Toplumu ve Sanayi Toplumu)

1-18

“From Micro Environmental Exploitation to Factory Workmanship” Study Some of the Sociological Differences That Occur in Life (Hunter-Gatherer Society, Agricultural Society and Industrial Society)

Fatih Furkan ALPDOĞAN

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Kamu Kurumlarında Çalışan Özel Güvenlik Görevlilerinin İş Tatminlerinin Vardiyalı Çalışma Sistemi ve Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi

19-40

Examination in Terms of Demographic Characteristics and Shift Working System of Job Satisfaction of Private Security Officers Working in Public Institutions

Muharrem AKSU, Ramazan YAMACI

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Turizm Öğrencilerinin Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin ve Sahadaki Yansımalarının Değerlendirilmesi

41-55

Evaluation of Tourism Students' Digital Literacy Levels and Reflections in the Field

Merve AYDIN, Süreyya TAŞDEMİR, Hanife KIRIMLI, Ünal ÇAKIROĞLU

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Belediyelerin Yerel Eşitlik Eylem Planlarında Göçmen Kadınlar: Türkiye'deki Belediyelerin Eylem Planları Üzerine Bir Araştırma

56-76

Immigrant Women in Local Equality Action Plans of Municipalities: A Study on Action Plans of Municipalities in Turkey

Elif TOPAL DEMİROĞLU

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

77-100

Birinci Dünya Savaşı'nda Görsel Propaganda: İngiltere'nin Propaganda Afişlerinin Biçim ve İçerik Analizi

Visual Propaganda of World War I: Form and Content Analysis of British Propaganda Posters

Dilek AYDEMİR, Enes YAZAR

Makale Türü: Derleme Makale / **Paper Type:** Review Article

101-117

Somatik Deneyimleme: Afet ve Acil Durumlarla Çalışmada Yeni Bir Yaklaşım

The Somatic Experiencing: A New Approach to Working with Disasters and Emergencies

Dilara ÖZEL, Derya ERYİĞİT, Bilge Nuran AYDOĞDU, Merve DÖKMECİ

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

118-131

Türkiye Selçuklu Devleti'nde Bir Kültür Elçisi: Mecdüddin İshak

A Cultural Ambassador in the Turkish Seljuk State: Mecdüddin İshak

Faruk YILMAZ, Hasan Hüseyin ADALIOĞLU

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

132-147

The Fight Against COVID-19 in Europe: The Effects of Vaccination on the Economy

Avrupa'da Kovid-19 ile Mücadele: Aşılamanın Ekonomiye Etkileri

Erdem ATEŞ

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

148-164

Sivas İl Merkezindeki Okullarda Öğretmen ve İdarecilerin Okul Yönetiminde İletişim Engelleri Algılarının İncelenmesi

Investigation of Teachers' and Administrators' Perceptions of Communication Barriers in School Management in Sivas Province Centre Schools

Abdulkerim GÜLER

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Gerçeklik Düzleminde Dönüşen Zaman ve Mekân İlişkisinin Mimarlık Ofislerine Yansımaları

Reflections of Time and Space Relationship Transforming in the Reality Plane on Architectural Offices

165-187

Nalan SEVİNÇLİ

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Tevfik Fikret'in "Ukde-İ Hayat" Şiirinin Göstergibilim Yöntemiyle İncelenmesi

An Analysis of Tevfik Fikret's Poem 'Ukde-i Hayat' Using Semiotic Method

188-205

Ahmet USLU

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

Transhümanizm ve Biyoetik Kavramları Bağlamında Avatar II: Suyun Yolu Filminin Değerlendirilmesi

Evaluation of Avatar II: The Way of Water in the Context of Transhumanism and Bioethics

206-221

Oya GÜLER, Asude COŞKUNSEVER

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Paper Type:** Research Article

The Turkish Adaptation of the Cultural Socialization Questionnaire (CSQ) in a Sample of Parents Experiencing Internal Migration

Kültürel Sosyalleştirme Ölçeğinin İç Göç Deneyimleyen Bir Ebeveyn Örnekleminde Türkçe Uyarlaması

222-242

Sevim YILDIZ ASLAN, Ahu ÖZTÜRK

Makale Türü: Derleme Makale / **Paper Type:** Review Article

5224 Sayılı Kanun Çerçevesinde Sinema Filmlerinde Denetim

Supervision of Cinema Films within the Framework of Law No.5224

243-256

Kader USTA ARSLAN

YAYIN POLİTİKASI

- Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmaların daha önce hiç bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir derginin değerlendirme sürecine alınmamış veya başka bir yerde yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir.
- Değerlendirme sürecinde olan ve yayımlanan yazıların sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir. Dergide yayımlanan yazılar Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin görüşünü yansıtmaz.
- Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yayımlanmak üzere kabul edilen ve yayımlanan yazıların yazılı ve elektronik ortamda, başka bir işleme gerek kalmaksızın, bütün yayın haklarına sahip olur.
- Dergide, Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılmış yazılar yayımlanır.
- Araştırma konusu makale ve yazı herhangi bir kurum tarafından destek görmüş veya tezden üretilmiş ise bu durum eser başlığının son kelimesi üzerine (*) işareti konularak aynı sayfada dipnot olarak belirtilmelidir.
- Dergiye gönderilen çalışmalar, bir Yayın Kurulu üyesi tarafından ön değerlendirmeye tabi tutulur. Ön değerlemeye alınan makale ve yazılara ilişkin her türlü şekil ve içerik değişiklikleri istenebilir.
- Hakem inceleme sürecinin başlatılmasına Editör ve Yayın Kurulu karar verir. Ön değerlemeyi geçen yazılar, en az iki hakem tarafından incelenir.
- Makale değerlendirme sürecinde yazar ve hakem isimleri gizli tutulur.
- Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makale veya yazıların yayımlanmasına, raporlar çerçevesinde yazar(lar)dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayımlanmamasına karar verilir ve yazar(lar)a bildirilir.
- Yazar(lar), hakemler tarafından istenilen bütün değişiklikleri yapmakla yükümlüdür. İstenilen değişiklikler yapılmadan makale ve yazılar basılamaz. Yazar(lar), yaptıkları değişiklikleri içeren bir raporu, düzeltilmiş makale veya yazılarıyla birlikte dergiye gönderirler.
- Bir yazarın aynı sayıda veya birbirini takip eden iki sayıda birden fazla makalesi yayımlanamaz.
- Dergiye gönderilen yazılar yazar(lar)ına iade edilmez.
- Bu dergi açık erişimi sağlama politikasını benimsemektedir. Yayımlanan sayılar bu politikaya uygun olarak açık erişime sunulmaktadır.
- Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi en yüksek yayın etiği standartlarını korumak için COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları ve ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) ilkelerini gözetmektedir. Ayrıntılı bilgi için <http://sbd.ogu.edu.tr/> adresini ziyaret ediniz.

YAZIM KURALLARI

1. Yazarlar makalelerini dergi internet sitesinde yer alan dizgi şablonuna uygun şekilde Microsoft Office Word ile hazırlayarak göndermelidirler. Makale şablonuna uygun hazırlanmayan çalışmalar hakem değerlendirme sürecine alınmadan editöryal redde tabi tutulacaktır. **Makale yazımına dair tüm kurallar dizgi şablonu içerisinde verilmiştir.**

2. Makale giriş sayfası ve gerektiğinde son sayfadaki ek bilgiler hariç metin içinde yazar/ların kimlik bilgileri ya da bu içerikleri çağrıştıracak bilgiler yer almamalıdır.

3. Dergide yayımlanmak üzere gönderilecek çalışmaların, şablona uygun haldeki metinlerinin 5.000-12.000 kelime aralığında olması gerekmektedir. Yazılar 11 puntoda "Calibri" fontu kullanılarak ve bir (1) aralıkla hazırlanmalıdır. Makalelerin bu limitleri belirli bir ölçüde aşması durumunda, değerlendirme sürecinin başlatılmasına dergi editörlüğü karar verecektir.

4. Gönderilen yazıların Türkçe ve İngilizce başlıkları, 120 kelimeyi aşmayacak şekilde yazının tümünü öz biçimde (çalışmanın amacını, yöntemini, bulgu ve sonucunu) yansıtacak nitelikte Türkçe ve İngilizce özetler ile Özetlerin başlığı ve metin kısmı, "Calibri" karakterde 10 punto ve bir (1) aralıkla yazılmalıdır. Yazıların başlığı çalışmayı doğru temsil etmelidir.

5. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi en yüksek yayın etiği standartlarını korumak için COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları ve ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) ilkelerini gözetmektedir. Ayrıntılı bilgi için <http://sbd.ogu.edu.tr/> adresini ziyaret ediniz.

6. Etik kurul izni gerektiren araştırmalarda, izinle ilgili bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde, ayrıca makalenin ilk/son sayfalarından birinde; olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmelidir. Etik kurul onayı gerektirip bu izni bulunmayan ya da bilgileri sağlanmayan makaleler dergimizde değerlendirmeye alınmaz ve yayınlanmaz.

7. Metin içi ve metin sonu atıflarda APA yöntemi olarak adlandırılan ve Amerikan Psikoloji Birliği tarafından yayımlanan "Publication Manual of American Psychological Association" 6. versiyon kuralları takip edilmelidir.

8. Gönderilen yazıların sonunda ayrı bir sayfada kaynakça oluşturulmalıdır. Yazıda kullanılan kaynaklar yazar soyadı dikkate alınarak alfabetik sıra ile kaynakçada yer almalı, yazıda adı geçmeyen kaynaklara yer verilmemeli, yazı içinde yer alan tüm kaynaklar da kaynakçada yer almalıdır.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Mart (March) 2024 | Cilt (Volume): 25 | Sayı (No): 1 | ISSN: 1302-9703 | e-ISSN 2149-9047 |

Kaynak Verme Kuralları

Metinde kaynaklara atıfta bulunurken yazar soyadı, tarih ve gerekiyorsa sayfa bilgisi verilmelidir. Tek yazarlı kaynaklara atıf örnekleri, Öztürk (2005)...; Kaya (2008)...; Taş (2007). İki yazarlı kaynaklara yapılan atıf örnekleri: Kaya ve Taş (2004)...; Öztürk ve Doğan'a (2009) göre.

APA atıf formatına uygun olarak, atıfta bulunulan kaynağın yazar sayısı 3 ile 5 arasında ise, kaynağa metin içinde ilk geçtiği yerde yukarıdaki gibi atıfta bulunulur: Öztürk, Kaya ve Taş (1998). Aynı kaynağa daha sonra yapılan atıflarda ilk yazarın soyadı ile birlikte "v.d." ifadesi kullanılır: Öztürk v.d. (1998). Cümle sonunda birden fazla esere atıfta bulunuluyorsa bu kaynaklar parantez içinde alfabetik sıra ile verilmelidir. Örneğin: ...(Kaya, 2008; Öztürk, 2005; Öztürk ve Doğan, 2009; Taş, 2007).

Amaç ve Kapsam

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında yapılan nitelikli bilimsel çalışmalarını yayımlayarak sosyal bilimlerin gelişimine katkı yapmayı amaç edinmiştir.

Dergi, Hukuk, İktisat, İlahiyat, İşletme, Karşılaştırmalı Edebiyat, Maliye, Psikoloji, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Sanat ve Tasarım, Sosyoloji, Tarih, Turizm, Türk Dili ve Edebiyatı, Uluslararası İlişkiler alanlarındaki Türkçe ya da İngilizce hazırlanmış bilimsel makaleleri yayınlamaktadır.

İletişim Adresi:

Prof. Dr. Oytun MEÇİK
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Dergisi
26480 Meşelik / ESKİŞEHİR
Telefon: 0 – 222 – 2293048
Belgegeçer: 0 – 222 – 2293048
E-posta: sosbildergi@ogu.edu.tr

EDITORIAL POLICY

1. All manuscripts submitted to Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences should not previously be published elsewhere or should not be submitted for publication in another journal, they should not be in the review process of another journal or should not have been accepted for publication elsewhere.
2. Author(s) are fully responsible for studies published in Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences and those under review processes. Articles published in the journal do not reflect the opinions of Eskişehir Osmangazi University.
3. Copyrights of all accepted manuscripts and published articles (printed or electronic) belong to Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences, without any further action.
4. The Journal publishes articles written in Turkish and English.
5. Any study supported by an institution or derived from a thesis should indicate this by using (*) sign at the top of the last word on the title of the work and give information in a footnote on the same page.
6. All manuscripts submitted to the journal, are subject to initial review by the editorial board. All types of content and formatting changes may be requested from studies under initial review.
7. Editor and editorial board decide to start the review process. Manuscripts that passed the initial review are sent to at least two referees.
8. The identity of both author and referees is kept strictly confidential during the evaluation process.
9. According to the referees' reports, the manuscript may be accepted for publication, revision or additional information and shortening may be requested from the author(s), or it may be rejected, and the author(s) is notified from the decision made.
10. Author(s) is required to make all the changes requested by referees. The manuscript cannot be published without requested changes have been made. The author(s) should submit a report containing changes that have been made to referees' reports.
11. An author can publish only one article in one issue. Also, an author cannot publish more than one article in two consecutive issues.
12. Manuscript submitted to journal cannot be returned to the author(s).
13. This journal adopts open access policy. When an issue is published, it will be freely opened to the public.
14. Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University is committed to upholding the highest standards of publication ethics and observes the following principles of Publication Ethics and Mal-

practice Statement which is based on the recommendations and guidelines for journal editors developed by the Committee on Publication Ethics (COPE) and International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE). For detailed information please visit the website of the journal which is available at <http://sbd.ogu.edu.tr/>

WRITING INSTRUCTIONS

1. Authors should prepare their manuscripts using our typesetting template in Microsoft Office Word. Manuscripts that do not comply with the article template will be subject to editorial desk rejection. All the rules are given in the typesetting template.
2. Except for the introduction page of the article and additional information on the last page, when necessary, the author's identity (s) or any information that may be linked to the author(s) should not be included in the text.
3. Manuscripts should be in the range of 5.000-12.000 words. Manuscripts should be prepared using the "Calibri" font with 11 points and one (1) spacing. If the articles exceed these limits to a certain extent, the journal editor will decide to initiate the evaluation process.
4. The Turkish and English titles and Turkish and English abstracts (not exceeding 120 words) should be written with 10 font sizes in the "Calibri" font and one (1) spaced. The titles of the articles should accurately represent the work.
5. Journal adapts to the principles of the Committee on Publication Ethics and International Committee of Medical Journal Editors to maintain the highest standards of publication ethics. For detailed information, visit <http://sbd.ogu.edu.tr/>.
6. For research requiring ethics committee approval, authors should provide relevant information about the permission (committee providing the approval, date, and protocol number) both in the methods section and at the end of the manuscript. Manuscripts that do not have an ethics committee approval or have missing information will not be evaluated and published in the Journal.
7. For in-text and end-of-text citations, American Psychological Association 6th edition guidelines should be followed.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Mart (March) 2024 | Cilt (Volume): 25 | Sayı (No): 1 | ISSN: 1302-9703 | e-ISSN 2149-9047 |

Aim and Scope

Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences aims to contribute to the development of social sciences by publishing qualified scientific studies in diverse fields of social sciences.

The journal publishes scientific articles in Turkish and English in the fields of Art and Design, Business, Comparative Literature, Economics, Finance, History, International Relations, Law, Psychology, Political Science and Public Administration, Sociology, Theology, Tourism, and Turkish Language and Literature.

Communication Address:

Prof. Dr. Oytun MEÇİK
Eskişehir Osmangazi University
Social Sciences Institute
Journal of Social Sciences
26480 Meşelik / ESKİŞEHİR
Phone: 0 – 222 – 2293048
Fax: 0 – 222 – 2293048
E-mail: sosbildergi@ogu.edu.tr

“Mikro Çevre İstismarcılığından Fabrika İşçiliğine” Çalışma Hayatında Meydana Gelen Bazı Sosyolojik Farklılaşmalar (Avcı-Toplayıcı Toplum, Tarım Toplumu ve Sanayi Toplumu)

Fatih Furkan ALPDOĞAN¹

“Mikro Çevre İstismarcılığından Fabrika İşçiliğine” Çalışma Hayatında Meydana Gelen Bazı Sosyolojik Farklılaşmalar (Avcı-Toplayıcı Toplum, Tarım Toplumu ve Sanayi Toplumu)

Öz

Çalışma insan ihtiyaçlarını karşılamak için insan emeğinin bir sonucu olarak ortaya çıkan mal ve hizmetlerin toplamıdır. Burada dikkat edilmesi gereken asıl konu zaman, uzam ve insan ilişkileridir. Avcı toplayıcı dönemde çalışma hayatı günümüz paradigmasıyla değerlendirildiğinde belirli bir düzene ya da uzmanlaşmaya dayanmamaktadır. Zanaatkarlığın ve pazarın doğuşu sosyolojik ve iktisadi şartları farklı bir boyuta taşımıştır. Sanayi devrimini meydana getiren sosyal şartların ortaya çıkışı ise çalışma hayatında derin farklılaşmaları beraberinde getirerek, çalışma kavramına yeni bir anlam kazandırmıştır. Mavi yakalılar Avrupa özelinde yeni bir sınıf ortaya çıkmışlardır. Mavi yakalılar ortaya çıktıkları dönemde fabrika işçiliği ile özdeşleştirilirken adları genellikle üretimle beraber anılmıştır. Üretim bandının askerleri olarak görülen fabrika işçileri süreç içerisinde tüketime endüstrisine etki eden ve sosyal farklılaşmayı yeniden tasarlayan bireyler olarak değerlendirilmeye başlandılar.

Anahtar Kelimeler: Çalışma Hayatı, İşçi, Fabrika İşçiliği, Sosyal Değişme, Sosyal Farklılaşma

Makale Türü: Araştırma makalesi

1. Giriş

İstisnasız her toplumda insanları birbirinden ayıran, kazanılmış ya da atfedilmiş çeşitli farklılıklar vardır. Varlığını sürdürebilen bütün toplumlarda kendi üyeleri arasındaki bir takım kişisel farklılıklar dikkat çeker. Bu kişisel farklılaşmalar ise sosyal farklılaşmalara yol açar. Sosyal farklılaşma toplumsal yaşam içerisinde her toplumun kodlarında mevcut olan ve sosyal bütünlüğe hizmet eden önemli bir

"From Micro Environmental Exploitation to Factory Workmanship" Study Some of the Sociological Differences That Occur in Life (Hunter-Gatherer Society, Agricultural Society and Industrial Society)

Abstract

Work is the totality of goods and services that arise as a result of human labor to meet human needs. The main issue to be considered here is time, space and human relations. When the working life in the hunter-gatherer period is evaluated with today's paradigm, it is not based on a certain order or specialization. The emergence of the social conditions that brought about the industrial revolution brought about deep differentiations in working life and gave a new meaning to the concept of work. A new class of blue-collar workers has emerged in Europe. While blue-collar workers were identified with factory labor in the period of their emergence, their names were often associated with production. Factory workers, who were seen as soldiers of the production line, began to be considered as individuals who influenced consumption and industry and redesigned social differentiation in the process.

Keywords: Work Life, Worker, Micro-Environmental Abuse, Factory Work, Social Change Social Differentiation

Paper Type: Research Article

¹ Doktorant, İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ffpaldogan@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2383-269X>

konudur. İlk insandan günümüze kadar gelen ve devam eden süreçte istisnasız her toplum çeşitli yönleriyle üyeleri arasında bir ayrıma gitme ihtiyacı duymuştur. Bu durum bir yönüyle insanın tabiatla olan mücadelesini kazanma hırsını da içerisinde barındırmaktadır. Tarihsel süreç boyunca insanın doğa ile olan ilişkisi, yeni bir üretim biçimini ve bu üretim biçimine uygun siyasal ve ekonomik sistemlerin oluşumuna neden olmuştur. Doğayı dönüştürmeye yönelik her teknik yenilik ve enerji kaynağı, yeni bir dönem ve toplum yapısını da beraberinde getirmiştir.

Çalışma olgusu ise insanlık tarihinin en eski kavramlarından biri olarak toplumsal gerekliliğin bir yansıması şeklinde karşımıza çıkar. Sosyal bilimciler, kendi disiplinlerinin bakış açılarını esas alarak çalışma kavramına farklı anlamlar yükleseler de bu olgu üzerinde birçok mutabakat söz konusudur. En genel hatlarıyla çalışma olgusu insanın var olma mücadelesi olarak tanımlanabilir. Bu varsayımda dikkat edilmesi gereken asıl konu ise zaman ve uzamın yanı sıra kültürel realitelerdir. Dolayısıyla bir toplumun çalışma ve iş olgusuna yüklediği anlamın tarihsel süreçte farklılık gösterebileceği göz ardı edilmemelidir.

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerine ışık tutması adına yapılan çalışmalarda bu dönemde iptidai bir iş bölümünün olduğu karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreç göz önüne alındığında birlikte yaşama arzusunun ve iş bölümünün bir tezahürü olarak karşımıza çıkan ilk yapısal form aile olarak görülebilir. İnsanlık tarihinin en uzun dönemini oluşturan bu süreç çalışma hayatının başlangıcı olarak ele alınabilir. Bu dönemde cinsiyete dayalı iş bölümü ön plana çıkarken, insanlar mikro çevre istismarcılığıyla varlıklarını devam ettirdiler. Mikro çevre istismarcılığıyla toplanan ürünlerin kıtlığı sebebiyle bir şef seçtiler ve onun aracılığıyla belirli bir dağıtım mekanizması yoluna gittiler. Yerleşik hayata geçiş ile beraber ise coğrafyanın sağladığı çeşitli ürünlerden faydalanma imkânı buldular. İnsanlığın yerleşik hayata geçişinde ve toprağın çalışma hayatında ana unsur haline gelmesinde keşiflerin ve icatların büyük bir öneme sahip olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

Toprağa dayalı çalışma sistemi, sosyal farklılaşma bakımından önceki dönemlere oranla daha net bir görüntü sağlamaktadır. Bu dönemde insanların bazıları diğerleri üzerinde yönetsel gücü ele geçirirken, belirli bir tabakalaşma sistemi de aynı dönemde görülmektedir. Coğrafi keşiflerin ve Kalvinist dünya görüşünün Avrupa’da egemenlik kazanmasıyla beraber ise insanın toprakla olan bağı önceki dönemlere oranla oldukça azaldı. Aslında hem coğrafi keşiflerden sağlanan hammadde fazlası hem de çalışmayı ibadetleştiren Kalvinist felsefe, bir taraftan feodal düzene meydan okuyarak sanayileşmenin ilk adımlarına ön ayak olurken diğer taraftan çalışma hayatına yeni bir düzen getirdi.

Çalışma hayatındaki asıl farklılaşmaların ise sanayileşme sürecindeki üretim bantlarında gerçekleştiği ifade edilebilir. Bu süreç siyasi, sosyal ve askeri gelişmelerden bağımsız olmamakla beraber her üç sosyal alanı da sonuçlarıyla beraber etkiledi. Fabrika işçiliği kavramı da bu dönemde ortaya atıldı ve çeşitli kalıplarla desteklendi. Süreç ilerledikçe mavi yakalı işçilere beyaz yakalı işçiler de eklendi ve görünüm daha karmaşık bir hal aldı. Daha önceleri adı sadece üretimle anılan işçiler artık tüketim endüstrisi çarkının bir parçası haline geldiler.

Bu makalenin temel amacı çalışma hayatında meydana gelen değişimleri sosyal farklılaşma bağlamında ele almaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışma kavramının neliği ve tarihsel süreçteki önemi sosyal farklılaşmalar temele alınarak incelenecektir. Bu yönüyle literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmakta ve özgün bir nitelik taşımaktadır.

2. Çalışma Kavramının Neliği

TDK çalışma kavramını “çalışmak işi, emek, say, mesai” gibi çeşitli kavramlarla açıklamaktadır. Weber’e göre (2014: 182-193) çalışma ya da iş teriminin zaman ya da çaba harcama biçiminde kullanıldığında yürütücü bir etkinlik olduğuna şüphe yoktur. Weber en temelde çalışmanın ruhsal ve fizyolojik koşullara göre yapılan bir eylem olduğunu ifade eder. Ona göre işi sürdürmeye yarayan

aletlere “araçlar”, işleyişi insana bağlı olana “donanım”, tümünden mekanik niteliktekilere ise “makinelere” demek gerekir.

İngiliz ekonomi tarihçisi Herbert Heaton (1985: 3) insanın yalnızca ekmekle ve tek başına bir hayat sürmesinin mümkün olmadığını ifade eder. Ona göre insan tarihsel sürecin her aşamasında bir gruba veya birden fazla gruba mensubiyet duymuştu. Bu gruplardan en samimisi ise şüphesiz aile idi. Aile ise diğer cinsten olanlarla birlikte yaşamak, işbölümüyle bir çalışma grubu meydana getirmek gibi çeşitli işlevleri yerine getiriyordu. Macar düşünür Karl Polanyi ise kaynakların tarihsel süreç boyunca karşılıklı bağımlılık ilkesi doğrultusunda paylaşıldığını ve yeniden dağıtıldığını ifade eder. Ona göre tarihsel süreçteki çalışma hayatını ve iktisadi davranışı toplumdan siyasetten, dinden ve kültürel faaliyetlerden ayrı bir yere konumlandırmak doğru değildir (Kitapçı, 2019: 1090).

Tarihsel süreç göz önüne alındığında çalışma kavramına bakış açısının büyük bir değişim geçirdiği rahatlıkla ifade edilebilir. Bu değişim, topluluk ya da toplumların zaman uzam algıları başta olmak üzere, maddi ve manevi kültür kodlarına etki ederek, sosyal gelişme düzeylerinin ve anlayışlarının bir yansıması haline geldi (Gezgin, 2000: 61). Özellikle doğanın cimriliğinin katı olduğu süreçler, geçim mücadelesinin toplulukların en baskın karakteri olduğu dönemler olarak görülebilir. Tarihsel sürecin tamamında bu katılık, topluluğun geçim sağlamak için daha fazla gayretli olmasına ve aralıksız çalışmasına neden oldu (Veblen, 2005: 33). Bu yönüyle çalışma, insan ihtiyaçlarından kaynaklanan ve insanın toplumsal ilişkileri sonucu ortaya çıkan bir kavram olarak görülebilir. Herhangi bir sosyal olgunun çalışma olarak değerlendirilebilmesi için öncelikle üstlenildiği şartların özel olması gerekir diğer taraftan çalışmanın içeriğini dolduran eylemleri de içerisinde barındırması gerekmektedir (Ören & Yüksel, 2012: 36). Çalışma kavramı üretime giden yolda verilen emek ve çabanın tamamı olarak görülebilir. Çalışma bir diğer yönüyle doğaya ve sosyal çevreye meydan okumanın bir ürünüdür. Bu yönüyle tarihsel süreç içerisinde emeğe atfedilen anlamla yakın bir bağa sahip olduğu söylenebilir.

3. Çalışma Hayatına Dair İlk İzler “Mikro Çevre İstismarcılığı”

Sosyal bilimlerdeki genel düşüncenin aksine tarih öncesi topluluklarda da ilkel bir iş bölümü vardı. Her ne kadar arkeolojik bulgular işçilerin varlıklarını nasıl sürdürdüklerini açıklamaya yetmese de insanlık tarihinin eski dönemlerinde topluluğun bazı üyeleri, kendi şartlarına göre dokuma, demir işleri, seramik ve diğer gerekli elişlerini yapmakta uzmanlaşıyorlardı (Hilton, 1984: 20). M.Ö 10.000 yılına kadar, insanlar mikro çevre istismarcılığıyla hayatlarını sürdürmüşlerdi. Bu dönemde avcılık ve toplayıcılık yapıp avladıkları hayvanları tüketerek var olma mücadelelerine devam etmişlerdi. Avcı bir kabilenin üyeleri, avcılığın doğası gereği, yeterince ürün miktarı elde edemiyorlardı. Onlar elde ettikleri avı yeniden dağıtım için kabile şefine sunarak, böylece her avdan sonra grubun birbirine girmesini önleyebilecek bir yöntem geliştirmişlerdi (Polanyi, 2010: 92). Böylelikle sosyal dengeyi sağlayarak kolektif hareketi ve uyumluluğu artırmayı amaçladılar. Bu dönemde geliştirilen iş bölümü her ne kadar iptidai olarak görülse de grubun sürekliliğini sağlamak adına büyük bir öneme sahipti. Oldukça önemli olarak değerlendirilebilecek bu gelişme dönemin şartları düşünüldüğünde şüphesiz işlevsel bir yapıyı içerisinde barındırıyordu.

Çalışma hayatının değişimi ele alınırken iptidai iş bölümü kadar şehir hayatına geçiş ve şehir hayatındaki değişimlerde oldukça önemli bir konudur. Bu noktada Arkeolojik çalışmalardan yola çıkmak gerekir. Arkeologlar, M.Ö 8000 ile 7000 yılları arasını kapsayan, Jeriko adı verilen yerleşim yerinde, tapınak ve taş evler içeren bulgulara rastladılar. Böylece Jeriko'ya şehir adı verilmesi araştırmacılar tarafından daha mantıklı bulundu. Ortadoğu yerleşim yerleri de şehir hayatına dair işaretler taşıyan çeşitli özellikleri aşağı yukarı aynı dönemlerde edinmeye başladı. Anadolu'da ise şehir olarak adlandırabileceğimiz ilk yapı Çatalhöyük olarak görülebilir. Bu yapı, M.Ö 6000 yılının öncesine kadar uzanan zengin evler, kutsal yapılar ve sanat eserlerini içerisinde barındırıyordu (Tilly, 2012: 19). Dolayısıyla ilk olarak M.Ö. 8000 ve 6000 yıllarına tarihlendirilen ilk kentler küçük ölçekli yerleşik köy

ve kasabalardan çok da büyük farklılıklar göstermeyen yapıları. Bu kentlerin küçük yapılardan oluşmasının en temel nedeni tarımsal verimin düşük, uzun mesafeli ulaşımın ise maliyet bakımından yüksek olmasıydı (Hatt ve Reiss, 2002: 29). Şehir olarak adlandırılabilir tarihsel yapılar çalışma hayatının yönünü ve iş bölümünü farklı bir boyuta taşıdı. Her bir şehir kendi gündelik yaşam formunu insanlara dikte ederken diğer taraftan insanların ne yapmaları gerektiğini organize ederek iş bölümünün gelişimine katkı sağladı. Böylelikle iptidai iş kolları ve roller gelişmeye başladı.

Tarihsel süreç içerisinde topluluklar belirli süreçlerden geçtikten sonra yaşam şekillerini değiştirdiler. Hayvan yetiştirme ve bu hayvanı kullanarak mahsul ekip biçme yoluyla yerleşik hayata geçiş başladı. Bu durum kitlesel bir boyut kazandığında ise insanlık tarihinin ilk devrimi olan tarım devriminin başlamasına neden oldu. Bu sürece kadar sadece tüketen toplumlar aynı zamanda üretebilen toplumlara dönüştüler (Özkan vd., 2018: 129). Tarımın insanlık tarihinin yönünü değiştirdiği rahatlıkla ifade edilebilir. Hayvanların tüketilen bir varlık olmalarının yanı sıra üretime dâhil edilmesi ise tarımsal gücü kamçılayan önemli gelişmelerden biri olarak görülebilir. Tarım devriminden itibaren insanların emeklerini daha yaratıcı işlere sevk etmeleri giderek kolaylaşmış ve yerleşik hayata kitlesel geçişin kapıları açılmıştı.

Yerleşik hayata geçen topluluklar üretimlerini artırmak ve daha verimli hale getirebilmek için, çeşitli yöntemler geliştirmişlerdi. Bu konuda Nil, Dicle, Fırat, İndus vadisi ve deltalarında doğanın insanlara büyük bir hediye sunduğu göz ardı edilmemelidir (Heaton, 1985: 9,10). M.Ö. 3.000-2.000 yılları arasında Mezopotamya bölgesinde yaşayan insanlar çevrelerini inceleyerek kendi dönemlerine göre oldukça önemli matematiksel hesaplar yaptılar (Özkan vd., 2018: 129). Bu hesaplamalarla beraber; Nil, Dicle ve Fırat vadilerinin sakinleri tarla tarımı ve küçük çaplı el zanaatlarında önemli beceriler kazandılar. Aynı dönemde köyler, kentler veya tapınaklarda ikamet etmeleri, yakın çevreleriyle ticaret yapmaları ve bu tapınakların gelişmiş örgütlenme düzenlerinden faydalanmaları onlara büyük bir sosyal gelişme alanı sağladı (Heaton, 1985: 12). Bu sosyal gelişim, M.Ö 3000 ile 2000 yılları arasında küçük bir Mezopotamya şehir devletinin bölgede hâkimiyet kurmasına olanak sağladı. Yöneticiler, teolojik temele dayanarak bölgedeki diğer şehir devletlerinin hepsini fethettikten sonra onları şehir tanrısı Marduk'un kurallarını esas alarak yönettiler. Hammurabi ise Babil'in hükümdarı ve Mezopotamya'nın büyük kralı olarak ün saldı. Hammurabi, otoritesini yüce tanrılar Ani ve Enlil'den aldığı güç ile kuvvetlendirdi (Tilly, 2012: 17). Yeni üretim araçları ve icatlar sosyal değişimin sevk edici gücü olarak görülebilir. Ortaya çıkan değişim süreçleri bir yandan yeni statüler bir yandan da statülerin gölgesi olarak görülebilecek yeni sosyal rolleri üretti. Böylelikle yeni normlar ve kolektif davranış biçimleri gelişti. Bu durum siyasi gelişmeleri de beraberinde getirdi.

Doğu da bu gelişmeler yaşanırken batı öğretilerinde de çalışma hayatına dair izleri bulmak mümkündür. Avrupa, Mezopotamya ile karşılaştırıldığında aynı cinsten nehirler ve deltalardan yoksundu. Var olan topraklarda ise çalışma şartları oldukça ağır ve elde edilen ürün miktarı görece daha azdı (Heaton, 1985: 9,10). Sezar döneminin Germanik kabileleri göçebe değildi. İşi kölelere ve kadınlara bırakan arazi sahipleri tabakası (Grundherren) olan özgür kişiler vardı. Köleler iş gücünün önemli bir parçası değilken, savaşçı ve köylüler arasında ise statü farklılığı kayıtlı tarihin başından beri yoktu (Weber, 1978: 29). Dönemin Batı dünyasının anlam dünyası, çalışmayı kutsallaştırmaktan ziyade "öbür dünya işlerine dalmış" olarak nitelendirilen Doğu dünyasıyla paralel özellikler taşıyordu (Durning, 1998: 76). Dönemin insanları için var olan önemli normlar şeref ve eli açıklıktı. Bu ölçülerin dışına çıkan birey toplumun dışına itileceğini bilirdi. Sosyal saygınlık kazanma açısından cömertliğe ise yüksek bir statü atfedilmişti (Polanyi, 2010: 89). Bu dönemde insan emeği doğrudan bir öneme sahip değildi. Emeğe atfedilen anlamlar çeşitli arka planlara sahipti. Belirli statüler köleleri sevk edici gücü elinde bulundururken yönetici olarak adlandırılan bu insanlar kendilerine atfedilen statünün kabullenilmiş rol kalıplarından istifade ediyorlardı.

4. Toprağa Dayalı Çalışma Sisteminin Ortaya Çıkardığı Farklılaşmalar

Ortaçağın başlangıcı olarak her ne kadar kavimler göçü esas alınsa da bu döneme gelen süreçte insanlığın gelişimi adına en önemli icat tekerleğin keşfiydi. Tekerlekli araçlar çalışma hayatına tatbiki bakımından ilk olarak M.Ö 3000'lerden sonra yaygın biçimde kullanılmaya başlandı. Bu dönemdeki bir diğer önemli gelişme ise M. Ö. 1.500'lerden itibaren Hitit'lerin Anadolu'da demiri kullanmasıydı. Demirin askeri ve endüstriyel alana katılımı çok daha geç olacaktır.

Tarihler Orta Çağı gösterdiğinde toprak, temel üretim aracı olarak karşımıza çıkarken, bu dönemin nesnesi mülkiyet olarak görülebilir (Buğra, 2016: 90). Dönemin şartları esas alındığında sabanın icadı büyük bir öneme sahip olsa da Batı ve Orta Avrupa'nın büyük bir bölümünde sabanın tarımsal verimliliğe yüksek bir katkı sağladığı söylenemez (Polanyi, 2010: 86). Orta Çağda hatta Ortaçağdan sonraki dönemlerde dahi, bir sabanla uzun bir sürede ancak 4 dönüm toprak sürebiliyordu. Biçme, dövme ve öğütme gibi işlemler ise oldukça yavaş, emek gerektiren süreçlerdi (Heaton, 1985: 9). Dolayısıyla insan emeği ve emeğin kullanımı oldukça değerli ve organize edilmesi şart olan bir ürün olarak görülüyordu.

Tekerleğin icadı ve sabanın çalışma hayatına tatbiki, tarımsal ve ticari bir toplumda, çok büyük bir etki yaratmasa da belirli alanlarda o işler için özel olarak hazırlanan makinaların kullanımı büyük kolaylıklar sağlayacaktı. Bu açıdan Avrupa Orta Çağı için en önemli dönüşüm noktalarından biri üzengi, koşum takımı ve at nalının bulunuşu ile beraber tarıma tatbiki oldu. Böylelikle atın termodinamik yeteneği beş kat arttı. Orta Çağ Avrupa ekonomisi yeniden şekillendi. Tarlayı sık sürmek mümkün hale geldi ve her yıl değişik ürün yetiştirilebildi. Tarlalar köylünün ulaşabileceği mesafe içine taşındı. Bu durum sosyal yaşama da etki ederek, tarla sahiplerine altı-aiyeli küçük köylerden kalkıp, kilisesi, meydanı, hapishanesi ve okulu olan yaşam alanlarına taşınma olanağı sağladı (Illich, 2000: 189). Dönemin Slavları, becerikli Alman öğrenciler aracılığıyla demir pulluğun kullanımını da öğrendi. Bu durum Germen etkisi olarak adlandırılmaktadır (Heaton, 1985: 122). Weber'e göre, Germanik özgür kişiler toprak egemen toplumda çok aşamalı olarak Orta Çağın siyasal haklarını kaybederek, ekonomik olarak yorgun köylülere dönüştü (Weber, 1978: 29). Yorgun köylüler Ortaçağ Avrupa toplumunu ayakta tutan asli unsur olmalarına karşın esamesi okunmayan içe kapalı bir grup olarak görülebilir. Onlar üretime katılmak dışında sosyal alanda oldukça önemsiz ve dışlanan kişilerden oluşuyorlardı. Yapmaları istenen ve beklenen tek şey daha fazlasını üretmeleriydi.

Daha fazla üretmeleri için tarlalar köylünün ulaşabileceği mesafe içine taşındı. Bu durum sosyal yaşama da etki ederek, tarla sahiplerine altı aiyeli küçük köylerden kalkıp, kilisesi, meydanı, hapishanesi ve okulu olan yaşam alanlarına taşınma olanağı sağladı (Illich, 2000: 189). Dönemin Slavları, becerikli Alman öğrenciler aracılığıyla demir pulluğun kullanımını da öğrendi. Bu durum Germen etkisi olarak adlandırılmaktadır (Heaton, 1985: 122). Demir pulluğun kullanımının öğrenilmesi tarımsal hayatın gelişmesi açısından önemli bir yere sahipti.

Toprağın, feodal düzenin mihver unsuru olmasıyla beraber askerî, idarî ve siyasal sistemde bir takım değişimler yaşandı. Bu sistemdeki statü ve rol dengeleri, yasal ve geleneksel normlarca ortaya konuldu (Polanyi, 2010: 116). Böylece feodal sistem hüküm sürerken, toprak sahipleri yasa koyucu rolünü üstlendiler (Gölçek & Köktaş, 2016: 97). Özellikle 10. ve 11. yy'dan sonra feodal yönetici sınıfın sosyal sistem içerisindeki yerinde gözle görülür bir değişiklik oldu. Yargı gücü ve yargı gücünde saklı olan zorla el koyma ve kar edinme hakkı, yalnızca kontlara değil, önce kastelyanlara bir şatodan kontrol edilen uzak bölgeler lordlara ve hatta bir ya da iki köye sahip lordlara kadar inmişti (Hilton, 1984: 16). Ortaçağ, kilise iktidarı ise siyasal iktidara karşı bir denge unsuruydu. Bunların her biri kendi alanında egemen kabul ediliyordu. Ancak kilise, iktidardan daha üstündü (Carr, 1989: 216) Ortaçağ şövalyeleri ise kaprisleri, inatlaşmaları ve tutturmalarıyla güçlü bireycilik örnekleri sergiliyordu (Buğra, 2016: 84). Bu tarihsel farklılaşmalar insanlığın daha önceki dönemlerinde karşılaşmadığı çeşitli

imtiyazları beraberinde getirdi. Dönemin insanları servet, güç ve prestiji bir statüyü tanımlamak adına kullanıyorlardı. Statüyü işgal eden insanların yapıp ettikleri diğerleri tarafından kanıksanmıştı. Böylelikle yeni statülerin doğuşu gitgide hızlandı.

Avrupa'da toprağın ve emeğin ana unsur olduğu bu dönemde "krallar, soylular, kilise mensupları, köy papazları ve köylüler" şeklinde toprağın egemen olduğu bir statü modeli karşımıza çıkar. İlk dört sınıf toprağın gerçek sahibiydi. İlk üç sınıf ise zamanlarının tamamını alan askeri, dinsel ve siyasal yükümlülükleriyle ya da hobi olarak tarımcılık yapma zevkleriyle meşgullerdi (Heaton, 1985: 85). Son grubun oluşturduğu serfler ise; feodal toprak sahibi aristokrasinin klasik biçimini aldığı dönem sırasında, köylü bağımlılığı ile beraber ortaya çıkmıştı. Bunlar içerisinde toprak mülkiyetine dayalı olarak, hizmet zorunluluğuna bağlı olan ya da olmayan malikâne köleleri de vardır. Diğer taraftan özgür köylülerin güçlü ya da tehditkâr komşularına itaat ettirilerek ya da bir azize tapınmak üzere inşa edilen bir manastır topluluğunun buyruğu ve koruması altına girme ihtimalleri de vardı (Hilton, 1984: 13). Bu iki seçeneğe sahte özgürlük ortamı köylülerin sosyal baskıya uğramaları ve daha fazla üretmeleri için bir araç olarak kullanılıyordu.

Serfliğin özü, köylü ailesinin emeğini ve ürünün artan bölümünü, yeniden üretimde bulunması için lordun hizmetine sunmasına dayanıyordu. Artı emek ya doğrudan lordun topraklarında malikânenin merkez çiftliği olarak kullanılır ya da ürün, aile mülkiyetinde para biçiminde kar olarak elde edilirdi (Hilton, 1984: 12). Toprak beyi rolünü yerine getirenler ise çalışma sırasında yiyecek içecek vererek veya her ikisini birden vererek ya da çalışma bittikten sonra onlara bir armağan takdim ederek köylülerin acılarını unutturmaya çalışıyorlardı. Mesela çalışma sırasında yalnızca ekmek veya peynir gibi katı gıdaların yanında et, balık veya kuvvetli bir çorba ve bunlarla birlikte bira veya şıra verilmekteydi (Heaton, 1985: 92). Köle sahipleri ve serf Lordları, serfleri kendi toplumlarının ve sınıflarının tam da temeli gibi gördükleri için bu sistemden yanaydılar (Hobsbawm, 2003b: 204). Lordlar ve toprak beyleri, serfler olmadan kendi statülerini tanımlayamazlardı. Dolayısıyla gücü elinde bulunduran sınıfın köleler ya da serfler olmadan sistemin devamını hayal etmeleri olanaksızdı. Lordlar hem statülerini hem de statülerini devam ettirebilecekleri araçları serflere borçluydular. Bu noktada bazen dini bazen de sosyal sistemdeki rollerini birer araç olarak kullanıyorlardı.

Ortaçağ Avrupa'sında dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli konuda dinin çalışma hayatına ve kazanca nasıl baktığıyla alakalıdır. Batının inanç sistemini oluşturan İncil bu döneme kadar az ile yetinmeyi öğütlediği düşünülen bir dini sistemdi. Bu dönem Hristiyanlığının önde gelen isimleri; Assisili Aziz Francesco, Aziz Thomas Aquinas, Aziz Augustine asırlar boyunca gelen kilise liderlerinin tümü, normalden fazla zenginliği bir günah olarak kabul etmişlerdi. Dolayısıyla antik çağlardan Ortaçağ'a kadar yoksulluk andı içen keşişler başarılı tüccarlardan daha yüksek sosyal statüye sahip olmuşlardı. Bu dönemin zihniyetini şu sözlerle açıklamak mümkündür: "Eğer tüm dünyayı kazanıp, kendi ruhunu kaybedecekse, bunun bir insana faydası nedir?" (Durning, 1998: 76).

Sosyoloji literatürünün önde gelen isimleri bu dönemi ele alırken çeşitli paradigmalardan faydalanmışlardır. F. Tönnies toplumların değişim modellerini ele aldığı çalışmalarında cemaat-cemiyet şeklinde bir ayrıma gitmiştir. Ona göre Ortaçağ cemaat tipi farklılaşmanın esaslarının hâkim olduğu bir dönemdir. E. Durkheim'ın klasik sınıflandırmalarından olan mekanik ve organik dayanışma tipleri temele alındığında ise Ortaçağ, bireysel farklılıkların az olduğu, toplum üyelerinin ortak bir görüş üzerinde mutabakatlarının daha kolay olduğu mekanik dayanışma aşamasına denk gelmektedir.

Özellikle pazar öncesi çalışma hayatı olarak nitelendirilen ve ortaçağın karakteristik özelliklerini barındıran bu tarihsel süreçte üretim ve tüketimin kolektif olduğunu ve günümüz anlamında bir uzmanlaşmadan söz edilemeyeceği için üretim fazlasının da olmadığını söylemek mümkündür. Dönemin sosyal örgütlenmelerini ve farklılaşmalarını de bu realite üzerinden okumak gerekir.

4.1. Aile Tipi İşletmeden “Pazara” Geçiş

Ortaçağ'ın son dönemlerine doğru göze çarpan en önemli gelişme aile işletmelerinin, fazladan ürün ortaya koyan büyük tarım bölgeleri ile ticaret kentlerindeki kent pazarları arasında ağ benzeri yapılar meydana getirmiş olmalarıydı (Tilly, 2016: 53). Belirli bir mübadele yoluyla ürünlerin değiş tokuşa tabi olduğu kent pazarlarında malların gereklerine göre toplumsallaştırılması, kullanım mallarının maddi kaynaklarının özgülmesi ve pazar özgürlüğünün sağlanması gerekiyordu. Pazarın özgürlük ölçüsü, kullanım mallarının, özellikle de üretim ve ulaşım ağının yaygınlığıyla alakalıydı (Weber, 2014: 180). Her mal üretim aşamalarında belirli bir emeğin karşılığında ortaya çıkıyordu. Bu mallar mübadele edilirken elde edilmesinin zorluğuna göre çeşitli şekillerde sınıflandırılıyordu. Diğer taraftan pazarlar bir nevi sosyal paylaşım alanlarıydı. Kültürel aktarımın yoğun yaşandığı mekânsal birliktelikler sağlıyorlardı.

Erken tarihteki pazar; hane, akrabalık veya kabile bağıyla birbirlerine bağlı olmayan kişiler için tek barışçıl mekândı. Katılımcılar birbirlerine yabancıydı. Pazar topluluğu en kişiler üstü gruptu, ama karşılıklı çıkar ilişkisi vardı. Bunun nedeni, pazar ne kadar kişiler üstü olursa, katılımcıların mücadelesinin o kadar salt fiili ya da potansiyel takaslara yönelmesi ile alakalıydı. Bu şekilde, pazar resmi düzeni içerisinde barındıran, gönüllü ya da zoraki, herhangi bir birliğin (Vergesellschaftung) tam karşıtıydı (Weber, 1978: 70). Bu dönemde bir yandan evlerde diğer yandan laik ve kilise kodamanlarının çiftlik ekonomilerinde uzmanlaşmış zanaatçılar görmek mümkündü (Hilton, 1984: 20). Çeşitli alanlarda uzmanlaşmanın görüldüğü bu dönem zanaatkarlık hünerleriyle beraber toplulukta temayüz eden bir birey modeli de doğurmuştu. Bu dönemde daha önce rastlanmayan değişik konumlardaki insanların başka statüdeki insanlara özgü bireycilik gösterilerine giriştiği görülmekteydi (Buğra, 2016: 84). Weber, Batı feodalizmindeki kent topluluklarında kazanılan bu statülere, birey modeline ve politik özerkliğe Asya kentlerine kıyasla büyük önem vermişti (Hilton, 1984: 18). Polanyi'ye göre (2010: 88) ise Ortaçağ Avrupası genel olarak eski İran, Hindistan veya Çin'le aynı düzeydeydi; zenginlik ve kültür açısından kesinlikle iki bin yıl öncesinin Mısır Yeni Krallığıyla dönemin Avrupası boy ölçüşmezdi.

5. Feodalizmin Sonunu Getiren Ya Da Sanayileşmenin Gelişimine Etki Eden İki Önemli Faktör

Polanyi, İngiltere'de 14. yüzyılda başlayan feodalizmin ortadan kaldırılması sürecini insanı topraktan ayırma süreci olarak tanımlar. Bu süreç ekonomik bünye başta olmak üzere her unsurun en yararlı olacağı yerde kullanılabilmesini sağlayacak biçimde çeşitli unsurları ayırtmak anlamına geliyordu. Feodalizmin sonunu getiren birçok sosyal ve teknolojik gelişmeden söz etmek mümkündür. Bu gelişmeler içerisinde coğrafi keşiflerin ve Kalvinist dünya görüşünün feodalizme meydan okuduğunu ve sanayileşmenin doğuşunda büyük bir öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür. Coğrafi keşifler köle ticaretine meşru bir zemin hazırlarken, hammaddeye duyulan ihtiyacı karşılama açısından sürecin belirleyici unsurlarından biri olmuştu. Kalvinist dünya görüşü ise “Tanrı'nın Krallığını inşa etmek” için kültürel bir belirleyici özelliği taşıyordu. Kalvinizm çalışma hayatına yeni bir zihniyet sundu. Böylelikle sanayileşmenin doğuşuna zihniyet boyutuyla katkı sağladı.

5.1. Coğrafi Keşifler

Avrupa ve özellikle Güney Portekiz, 14.yy sonlarından itibaren Kara Ölüm'ün etkileri sonucunda önemli bir nüfus eksikliği sorunuyla karşı karşıya kalmıştı (Arnold, 2001: 19). XV. Yüzyılda, deniz aşırı gemilerin gelişen inşası Portekizliler tarafından ilk seferleri beraberinde getirdi (Illich, 2000: 189). Aslında 15 ve 16. yüzyıllarda, Avrupa'nın, dünyanın geri kalan kısmı hakkındaki bilgisinin temel bir dönüşüme uğraması da bu konuda oldukça etkili oldu. 13.yy da Avrupalıların haritaları sadece tahminlere dayanıyordu. Kendi kıyılarının ötesinde kalan bölgeleri ise haritalar genellikle tamamen yanlış gösteriliyordu. Columbus'un 1492'de Atlantik'i ilk geçişini izleyen 30 yıl içinde Portekizliler Ümit Burnu'na ulaşmıştı. Hatta Çin'e ve Japonya'ya kadar ilerlemişlerdi. 1521'de Pasifik geçilmiş ve dünya

insanlık tarihinde ilk kez denizden dolaşmıştı (Arnold, 2001: 7). Bu sürece İspanya'nın Avrupa tarafından yeniden ele geçirilmesi ve Müslümanların yönettiği mekânların yeniden alınması da eklenebilir (Braudel, 1990: 118). Coğrafi keşifler kültürel karşılaşmalar ve küreye sığmayan insanlar için yeni bir uzamın habercisiydi. Bu mekânsal buluşmalar her kültürde yeniden yorumlanıp farklı bir etkiyi beraberinde getirdi. Coğrafi keşiflerin yarattığı sosyal değişme insanlık tarihinde daha önce görülemeyecek bir hıza sahipti. Bunun yanı sıra uygarlığın maddi boyutunda da önemli gelişmelere sahne oldu.

Coğrafi keşiflerden elde edilen yeni malların büyük çapta artan arzı dış kıtalardan Avrupa'ya akmaya başlamıştı. Avrupa malları ise daha geniş pazarlar bulmaya başlamışlardı. Avrupalılar bu süreçte nispi olarak Amerika'ya göç etmişler ve kendi emeklerine Afrika'dan getirilen kölelerin emeklerini de ilave etmişlerdi (Heaton, 1985: 231). Köleler genellikle farklı yerlerden devşirildiklerinden, ırkları ve nitelikleri de farklı olmuştur. Mesela köle beyaz veya siyah olabilir. Akdeniz çevresindeki krallıklardan birine mensup veya yerli bir Yunan'da olabilir. Bunların nitelikleri birbirinden ayrı özellikler gösterebilirdi (Heaton, 1985:29). Ancak bu süreçte en çok siyah köle ticareti, Büyük Sahra'nın öte yakasından Kuzey Afrika'ya yapılan altın kervanı seferlerine eşlik etti (Arnold, 2001: 19). Bu süreçte bir meta olarak alınıp satılabilen insanlar en iyi ihtimalle emekleri açısından istismar edildiler. Coğrafi keşiflerin sonucunda alıp satılan insanlar bir tarlada ya da bir toprak sahibinin hanesinde günlük ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde sınırlı bir yaşama sahipti. Her gün bir önceki günden daha fazlası bekleniyor ve toprak beyinin gözüne girmesi gerekiyordu. Böylelikle aranan emek köle ticaretiyle bulunmuş oldu.

Deniz aşırı ticaretten elde edilen emek ve sermaye zenginliği ile beraber Amerika'da ve Asya'da daha ileri imparatorlukların inşa edilmesi girişimleri başladı. Bu süreç daha fazlasını elde etmek adına çeşitli girişimlerin finanse edilmesine yardımcı oldu. Ciddi oranda sermaye edinilen bu dönem aynı zamanda, doğrudan ya da dolaylı olarak, kapitalizmin ve sanayi devriminin daha da gelişmesi aracılığıyla, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda kendisini gösterecektir (Arnold, 2001: 63). Bu süreç Avrupa ekonomisi için yeni bir iktisadi büyüme dalgası yakalaması açısından önemli bir zaman dilimi oldu. Özellikle ulaştırma teknolojisinde yaşanan gelişme ile Hint okyanusunun geçilmesi ve Atlantik okyanusunun batısına ticaretin başlaması, çalışma hayatında, sömürgecilik faaliyetlerinin hem kıta Avrupa'sında hem de dünya iktisat tarihinde dönüşümüne yol açmıştı (Yılmaz ve Koyuncu, 2020: 1023).

Coğrafi keşiflerin ortaya çıkardığı önemli farklılaşmalardan biri de burjuvanın değişen konumu ile alakalıdır. Tigar ve M. R. Levy'nin kaleme aldığı Hukuk ve Kapitalizmin Yükselişi adlı eserleri bu duruma ışık tutmak açısından oldukça önemlidir. Onlar, Burjuvaları ortaçağda "eli kılıçlı düzen düşmanları, yasalara karşı çıkan isyankârlar" olarak tanımlarken, 16. Yüzyıldan sonra Burjuvaların yasa koyucu konuma geldiklerini ifade ederler (Buğra, 2016: 67). Burjuva, coğrafi keşiflerden sonra yalnızca devletin ve Tanrının dışında kimsenin emri altına girmeyen biri değil, daha çok kendisi emir veren biri olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla Burjuva artık sadece bir işveren, girişimci ya da kapitalist olmaktan çok sosyal alanda "sahip" ya da "efendi" (Fabrikherr) "patron" ve şefi. Dolayısıyla evinde ya da iş yaşamında, Burjuvanın benlik tanımı ister yapay ister gerçek olsun, biçimsel iddia bakımından, dönemin bütün endüstriyel dogmalarında hayati bir öğeydi (Hobsbawm, 2003b: 268). İlerleyen süreçte, J.J. Rousseau, burjuvayı, barıştan ziyade özgürlüğü tercih ettiği için, vatansızlıktan uzak olmakla suçlayacaktır (Polanyi, 2010: 40). Burjuvanın yeri coğrafi keşiflerle beraber pekişmişti. Burjuva artık çalışmaya ihtiyaç duymadan sanata, av, entelektüel hayata uyum sağlayacak çeşitli özgürlüklere kavuşmuştu. Artan köle ticaretinde ve hammaddede belirleyici role sahip oldu. Böylelikle hayatın her alanında belirleyici bir role kavuştu.

5.2. Kültürel ya da Dini Saikler

Çalışma hayatını ve sanayileşme sürecini meydana getiren, insanın toprakla olan bağının gevşetildiği bu dönemde yeni bir farklılaşma algısı ortaya koyan çeşitli saikleri incelerken göz ardı edilmemesi gereken konulardan biri de sosyal ve kültürel unsurlarda meydana gelen değişimlerdir. Avrupa için değişime ve farklılaşmaya sebep olan başlıca unsurlardan biri Kalvinist dünya görüşüdür. Dolayısıyla Sanayi Devrimini meydana getiren ve kapitalist düşünce biçimine dini bir meşruiyet alanı sunan önemli konulardan biri de Kalvinist dünya görüşü, Lutherizm, ya da Weber'in tabiriyle Protestan ahlakı olarak görülebilir.

Maslow (2001: 212), fiziksel ihtiyaç içerisinde olan insanların öncelikle, bu tip ihtiyaçlarını düşünmek zorunda olduğunu belirtir. Sosyal belirleyiciler ise bu süreçlerdeki önemli etkenlerdendir. Kalvinizm'in Avrupa'da yarattığı etkiyi anlamak için farklı dinlerinde çalışmaya yönelik mutlak doğrularını göz ardı etmemek gerekir. En hor görülen Hindu kastlarında bile, hırsızlar da buna dahil, çalışanlar kendilerini işletmelerinde dinin belirli tanrıları tarafından iradeleri takdir edilmiş olarak tanımlarlar. Bu durumu, üyelerinin yaşamdaki özel görevleri olarak tahsis edilmiş görürler. Her kast ise kendine verilen mesleğin teknik olarak mükemmel icrasıyla kendisini daha duygu dolu ve değerli hisseder (Weber, 1978: 562). Kast sistemi daha çok ruh ve varsayımların bir sonucu olarak, el sanatlarında ve zanaatkârlık türünde emek uzmanlaşmasını temele alıyordu. Dolayısıyla Kast ayrımını azaltmayı amaçlayan tüm girişimlere rağmen, Kast sistemine dayanan belli sosyal direnç mekanizmaları, farklı zanaatlardan oluşan zanaatkârların belirli bir fabrikada aynı anda birlikte çalışmasını engelliyordu (Weber, 1978: 560). Diğer taraftan Budist manastır düzenlemelerinde "Çalışmaya ekme yoktur" vecizesi sıkça rastlanan ve misyonerler için geçerli olan bir mottodur. Bu motto, peygambervari propagandanın ana nedenlerinden biri olarak görülüyordu (Weber, 1978: 567). Sosyal yaşamın önemli bir parçası olan çalışma ve emek sarf etme işi değerler hiyerarşisinin ortaya koyduğu çeşitli normlarla yakın bir ilişki içerisindeydi. Bu yönüyle sosyal yapının temel belirleyicilerinden beslenerek ortaya koyulan dünya görüşünden çeşitli izler taşır. Kalvinist dünya görüşünün çalışmaya ve birikime yönelik öğretisinin önemi de bu noktada daha iyi anlaşılacaktır.

Kalvinist Protestanlık anlayışıyla beraber Hristiyanlık'ta çalışmanın adeta bir ibadet mertebesine yükseldiğini görebiliriz. Böylece çalışmak salt maddi ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir çaba olmaktan çıkıp, Tanrı'nın emirlerine uymanın bir aracı olarak görüldü (Gezgin, 2000: 64). Kalvinist dünya görüşü en temelde teşvik edilmeyi bekleyen bütün tüccar, zanaatkâr veya çiftçilerde yeni bir anlam dünyasının oluşumuna katkı sağladı. Eski zihniyete göre işinde sıkı çalışmış olan fakat bunun Hristiyanlıkla bir bağı olup olmadığı konusunda çeşitli yönlerden kuşkulu olan insanlar bu anlayışla beraber Tanrıya hizmet ettiklerini öğrenmişlerdi. Dolayısıyla Kalvinist görüş işçilerin ve diğer sosyal kesimlerin faaliyetlerini kutsallaştırmış, onlardaki aşağılık duygusunu uzaklaştırmış, dahası yeni bir dünya görüşü sunmuştu (Heaton, 1985: 214). Bu yönüyle Kalvinist mezhepler, iktisadi başarıları seçilmişliğin kanıtı olarak görüyorlardı. Bireyler, seçilmiş olabilmek için ve dünyadaki belirsizlikten doğan kaygıdan kurtulabilmek için çalışmaya iman derecesiyle bağlanmışlardı. Bu durum ise bireyleri seçilmişliklerinden emin olabilmek için belirli bir meslekte uzmanlaşıp, aynı zamanda aralıksız çalışmanın en iyi yol olduğu düşüncesine itmişti (Aron, 1986: 373).

Kalvinizm bireylerin çalışma hayatında yüksek başarılar elde etmelerini temel hedef haline getirmişti. Kalvinist dünya görüşüyle beraber bireyler yaptıkları iş ne olursa olsun en iyisini yaparak Tanrı'nın buyruklarına hizmet ettiklerine inandılar. Böylelikle Kalvinist'lerin hem çalışmaya duydukları inanç ve şevk hem de yaptıkları işlerle olan bağları giderek arttı. Bu durumun temelinde seçilmiş olduklarına dair inanç yatıyordu.

Kalvinist öğretisi, ruhban sınıfını ve idari aygıtı, kraliyetin amaçlarına uygun biçimde işbirliğine katmanın yanı sıra küçük devletlerin yöneticilerine de kendi uluslarının farklılıklarını büyük

imparatorluklar karşısında tanımlamak için mükemmel bir fırsat verdi (Tilly, 2012: 187). Bu yönüyle hem çalışma hayatını hem de idare biçimini yeniden şekillendirdi.

Max Weber Kalvinizm’le ya da kendi ifadesiyle Protestan Ahlakı olarak adlandırdığı düşünce biçimiyle, genelde batının özelde ise Orta ve Batı Avrupa’nın ticari zihniyetindeki değişimlere dikkat çeker. Ona göre Protestanlık öncesi dönemdeki kurallar feodal kilisenin kırsal egemenliğine dayalıdır. Weber bu noktada Protestanlığı ticari sınıfın güç kazanmasıyla Hristiyanlık ile ticareti uyumlu hale getiren bir revizyon unsuru olarak görmüştür (Heaton, 1985: 214). Weber’in kapitalizm olarak adlandırdığı asıl şey endüstriyel kapitalizm olarak görülebilir. Weber’e göre endüstriyel kapitalizmin asıl şartı Protestanlıktan kaynaklanan iktisadi düşünce biçimidir (Torun, 2002: 89). Weber kapitalizmi doğrudan elde etme içgüdüleri, kazanç arzusu ya da kâr hırsının üzerine temellendirmez. Ona göre; kapitalizm ancak bu irrasyonel güdülerin, en azından rasyonel olarak dengelenmesiyle eşdeğerdir (Weber, 1985: 15). Marx ise Kalvinist Protestanlık gibi inanç biçimlerinin, mal üretimi üzerine kurulan, üreticilerin ürünlerini ortaya koyarak toplumsal ilişkilere giriştikleri, böylece kendi bireysel özel işlerini homojen insan emeği ölçüsüne indirgedikleri sosyal bir alana hizmet ettiklerini ifade eder (Marx, 1974: 140).

6. Fabrika İşçiliğinin Doğuşu

Fabrika işçiliği makineleşme ve bireysel emeğin üretim bantlarında uyumuyla ortaya çıkan kolektif uzmanlaşmanın bir sonucu olarak görülebilir. Sanayi devriminden sonra kitlesel üretimin yaygınlaşmasıyla bireylerin belirli bir alanda ve üretimin belirli kısımlarında verdikleri emekle imgelenmektedir. Bu dönemde kapitalistler daha fazla emeği kitlesel üretim bantlarına çekmek adına çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır.

Fabrika işçiliğinin temelini oluşturan sanayileşmenin tarihini saptamak, oldukça zor bir konudur. Bunun en önemli sebeplerinden biri sanayi üretiminin ilk olarak kırsal aile işletmeleri ile küçük ve dağınık atölyelerde genişlemeye başlamasıyla alakalıdır. Fabrika işçiliğinin doğuşuna etki eden önemli gelişmelerden bir diğeri de yasal düzenlemelerdir. Yoksullar yasası fabrika işçiliğinin doğuşuna dolaylı yönden katkı sağlamıştı.

Sanayileşmenin başlangıç tarihi olarak 17. ve 18. yüzyıllarda, Liege ile Zürih gibi sermaye kırsal alanlarda başlayan ve kentlerde bulunan küçük ölçekli imalat haneler işaret edilebilir (Tilly, 2016: 48). Bu tespit bir başlangıç tarihini işaret etmesi açısından önemlidir.

Özellikle 17. Yüzyılın başında, 1601’de çıkarılan Yoksullar Yasası gücü yerinde olan yoksulların kilisenin onlara sağlayacağı çeşitli işlerde çalışabilmeleri amacıyla çıkarıldı. Onların bazı masrafları kiliseye aitken, kilise ise bu masrafları yerel vergilerle karşılama gücünü elinde bulunduruyordu (Polanyi, 2010: 138). İlk yoksullar yasasını takriben, 1692’de dünyanın ilk “Merkez Bankası” İngiltere’de kurulmuştu. Altın karşılığında, emanet edilen altının miktarını gösteren bir banka notu şeklinde çeşitli belgeler yürürlüğe konuldu. Bu belgeler çalışma hayatının önemli unsuru olan kâğıt parayı tedavüle sokmuştu (Ören & Yüksel, 2012: 43). 1776’da ise Fransızların “Page des lumieres” dedikleri ileride aydınlanma olarak anılacak çağda, tarihte ilk kez işçilerin ve çalışanların minimum miktarda elde edecekleri gıda, barınak ve giyecek gibi konulara düzenleme getirildi. Daha önceleri oldukça zor temin edilen çay bile bu süreçten sonra işçilerin ulaşabileceği bir içeceğe dönüştü (Skousen, 2011: 15). Böylelikle kitlesel üretim teşvik edilmeye başlandı.

1795-1834 Yoksullar yasası hiçbir işçinin “açlıktan korkmak durumunda olmadığı”, ne kadar az kazanırsa kazansın, kilisenin işçiye ve ailesine bakmakla yükümlü olduğu iddiasına dayanıyordu (Polanyi, 2010: 139, 140). 1832’de çıkarılan Reform Tasarısı ve akabinde imzalanan 1834 Yoksullar Yasası, bu sürecin önemli sac ayakları olarak görülebilir (Polanyi, 2012: 129). Engels “İngiliz İşçi Sınıfının Durumu” adlı eserinde, Marx ise Kapital’in I. cildinde; 1842, 1849, 1856, 1876 yıllarında

çıkarılan Yoksulluk Yasalarını çeşitli yönleriyle değerlendirmişti. Onlara göre bu yasaların asıl çıkış noktasında; sermaye birikimi yatmaktaydı. Engels ise yoksulluk yasalarının bir sonucu olarak sermayenin yarattığı kitlenin emek sömürüsünü arttığını iddia etmekteydi (Öztoprak, 2004: 8). Bütün bu iddialara rağmen sermaye sahiplerinin doğrudan çalışanları sömürmek adına hareket ettiğini söylemek ideolojik bir yaklaşım olacaktır. Ortaya konulan yasalar kapitalistlerin, daha çok emeğin kitlesel üretime katılımını temin etmek için kullandıkları çeşitli yöntemleri kapsamaktaydı. Bu doğrultuda fabrika işçilerinin temel beklentilerine kısıtlı dahi olsa karşılık verildiği söylenebilir.

Fabrika işçiliğinin doğuşuna, 18. yüzyılda ortaya çıkan buharlı makinaların katkısı oldukça büyüktür. Buharlı makinaların icadıyla beraber ortaya çıkan ilk Sanayi Devrimi bilimsel çalışmaların artmasına ve teknolojik gelişmelerin ivme kazanmasına neden oldu. Bu süreç hem küçük ölçekli atölyelerin yerini fabrikaların almasında hem de üretime makinelerin tatbikiyle daha kolay bir hal aldı (Özkan vd., 2018: 129, 130). Polanyi'ye göre (2010: 73) sanayi devriminin temelinde, üretim aletlerinin neredeyse mucizevi denebilecek ilerlemesi yatıyordu. Bu ilerleme, halktan insanların yaşamında kökten bir sarsılmayla birlikte tarihteki yerini aldı. Hobsbawm'a göre ise (2003a: 40) sanayi devrimini yapmak için fazla bir düşünsel incelik gerekmiyordu. Devrimin teknik yenilikleri (uçan mekik, iplik hüküm aleti, masura makinesi) son derece gösterişsizdi ve kendi atölyelerinde deney yapan zeki zanaatkarların ya da doğramacıların, fabrika işçilerinin ve çilingirlerin faaliyet alanını hiçbir biçimde aşmıyordu. Hatta James Watt'ın buhar makinesi (1784) gibi Devrimin bilimsel bakımdan en karmaşık aygıtı bile, bu yüzyılda bilinmekte olan fizikten daha fazlasını gerektirmiyordu.

Fabrikanın ve mavi yakalı işçilerin doğuşunu sadece teknolojik, yönetsel ya da siyasi gelişmelerle ele almak doğru olmayacaktır. 16. yy.'dan itibaren, Aristokrasiye girmeyi hedefleyenler için, çeşitli çözümler vardı. Dolayısıyla soyluluk unvanları elde etmek mümkündü (Braudel, 1990: 55). Özellikle 17.yy'ın iklimini oluşturan aile otokrasisi ve küçük ölçekli el sanayi günümüz anlamında kapitalist bir örgütlenmeye kılavuzluk etmekten uzaktı. Dolayısıyla, özel teşebbüs, askeri ya da bürokratik olsun, büyük ölçekli iş idaresinin çeşitli yöntemlerine başvurmak zorundaydı (Hobsbawm, 2003b: 268). Aşağı yukarı aynı dönemlerde, özel orduların arkalarına alan büyük soylular, memnuniyetsiz halk yığınlarını peşlerine katarak çeşitli girişimlerde bulunuyordu. Bu dönem, özerk askeri kuvvetlerin ortadan kaldırılmasıyla sonuçlandı (Tilly, 2016: 247). Aristokrasinin bu buhranlı dönemi 1789-90'da, devletin yönetimini ele geçiren hukukçu, memur ve diğer burjuvaların süratle eski araçları olan, derebeylerini, senyörlerin hizmetçilerini, liyakatsiz şekilde makam edinenleri azletmeleri ile sonuçlandı (Tilly, 2012: 190). Bu tip siyasi gelişmelerin merkezi yönetimlerin doğuşuna doğrudan etki ettiği ifade edilebilir. 17. yy'dan itibaren ortaya çıkan siyasi gelişmeler sanayileşmenin hız kazanmasıyla beraber insan emeğinin farklı alanlarda ve kitlesel üretimde kullanımına olanak sağladı. Bu konuda askeri gelişmelerin önemini de göz ardı etmemek gerekir.

1700'lerden itibaren savaşların maliyeti olağanüstü şekilde yükselmişti. Devletler kendi nüfuslarının kaynaklarını ve insan gücünü kullanarak kalıcı orduları kurup bunları finanse etmekte oldukça zorlandılar. Nihayetinde, sermayenin belirli kanatlarına ihtiyaç duyup teknolojik gelişimleri askeriye tatbik ederek Avrupa'daki hâkim devletler halini aldılar. Sermaye destekli olarak ya da zorlama denebilecek bu yolun en iyi örnekleri ise Fransa ve Prusya'dır (Tilly, 2016: 53). Savaş maliyetlerinin yükselişi ve insan kaybının giderek ciddi boyutlara ulaşması sanayiye teşvik edici unsurlardan biri olarak görülebilir. İnsan emeğine duyulan ihtiyaç ve sanayide insan emeğinin kullanılmasına olanak sağlama isteği kitle imha silahlarına ve savaş sanayisinde yeni gelişmelere kapı araladı.

Sanayileşmenin gözde uzamlarından biri olan İngiltere'de sömürge ticareti, pamuk endüstrisini yarattı besledi ve dahası çalışma hayatına yeni bir soluk getirdi. 18. yy İngiltere'sine bakıldığında pamuk endüstrisi, Bristol, Glasgow ve köle ticaretine ev sahipliği yapan Liverpool gibi büyük sömürge liman kentlerinin hinterlandını da geliştirdi. Günümüzden bakıldığında pek de insanı olmayan

ölçülerde genişleyen köle ticareti, her bir adımda pamuk endüstrisinin gelişimine yol açtı (Hobsbawm, 2003a: 43). Yün sanayiinin ülkeler için bir servet kaynağı olduğu bu dönem pamuklu dokuma sanayinin de kurulmasına etki etti. Ayrıca, yerli dokumacılığa ve yerli yün arzının çeşitli yönlerden artışına da sebep oldu. Bu realiteler, toprağın çevrilmesi eylemiyle beraber ekilen çeşitli toprakların otlığa dönüşümünü ve ekonomik gelişimi de beraberinde getirdi (Polanyi, 2010: 78). Dolayısıyla 1830'lara kadar İngiltere'nin ekonomik yönden refaha ermesinde pamuğun endüstride, inşaat makinelerinde, kimyasal iyileştirmelerde, endüstriyel aydınlanmada ve diğer etkinliklerde yarattığı talep önemli bir yere sahipti (Hobsbawm, 2003a: 47). Sanayileşmenin beşiği olarak görülen İngiltere'deki bu gelişmeler zaman içerisinde diğer büyük ülkelere de sıçrayacaktı.

Aynı yüzyıl içerisinde Avrupa kentleri de yapısal bir değişim yaşadı. Bunun sonucunda metropoller dengesiz ve oransız biçimde büyüdü. Nüfus artışı ise işçi nüfusunun artışından, ücretlerin çekici oluşundan, rantiyenin ve sermaye hizmetlerinin yoğunluğundan besleniyordu (Hilton, 1984: 204). Avrupa kentleri, gerçekten de endüstri dünyasının en göze çarpan ve dıştan bakıldığında en büyük simgesiydi (Hobsbawm, 2003b: 229). Dolayısıyla sanayileşen ve gelişen ülkelerde kentsel büyümenin fiziki altyapısının yani konutların, sağlam bir ekonomik tabanın ortaya çıkmasından önce görülmesi geleneği ilk sanayi kentlerinde de mevcut bir yöndü. Önce sanayileşme ve orantsız büyüme sanayi kentlerinin çarpık ve kasvetli bir yapıya bürünmelerine sebep oldu.

Sanayileşmenin tarihini ele alırken üzerinde durulması gereken konuların başında çalışma koşulları gelmektedir. Sanayileşmenin ilk yıllarından itibaren özellikle sendikal hakların verildiği 1824 yılına kadar çalışma şartlarının oldukça gayri insani olduğunu söylemek mümkündür. 14 saatin üzerindeki çalışma süresi, çocuk işçilerin yoğun şekilde kullanımı ve eğitimden uzak kalmaları, ebeveynlerinin denetimi ve gözetimi olmadan baskılanan çocuklar bu duruma verilecek en açık örneklerdendi. Yetişkinler içinde durumun farklı olduğunu söylemek mümkün değildi. Rekabet piyasasının koşullarına göre hareket eden kapitalistler daha fazla gelir elde etmek için çalışanları oldukça zorlu şartlarda çalışmaya zorlamışlardı. Bu şartlar ilerleyen dönemde işçi partisinin doğuşuna, sendikal hakların gelişimine ve fiziki şartlarda iyileşmeye neden olacaktır.

Sanayi devriminin ve fabrikalaşmanın sonucunda çeşitli farklılaşmalarda daha belirgin hale geldi. Fabrika işçiliğinin simgeleşmiş üretim modellerinin başını çeken Taylorizm ve Fordizm Amerika'daki Ford Fabrikasında çeşitli uygulamaları temele alıyordu. Üretim bandına dayalı ve üretim kayıplarını en aza indirmeyi hedefleyen bu sistem, işçilerin bir sonraki gün işe gelebilmeleri ve verimliliğin artırılması için işçilerin özel hayatını ilgilendiren cinsellik ve alkol gibi birçok konunun denetim altına alınmasına doğrudan etki ediyordu (Gramsci, 1971). Taylorist yöntemi esas alan işverenler, Taylor'un yöntemlerine göre belirli öngörülerde bulunabiliyorlar ve kar maksimizasyonunu sağlayabiliyorlardı. Bu yöntemle işçilerin çalıştıkları süreçte çok daha verimli olduklarını, ücretlerinin çok az artmasına karşın üretim yönünden büyük bir artış yaşadıklarını gözlemlədiler (Ritzer, 2011: 56). Bu süreç giderek hane halkının ücretli emeğe olan bağımlılığını artırdı ve onların üretim araçları üzerindeki denetimlerini yitirmelerine sebep oldu. Aynı dönemdeki üstü başı kir içinde olan fabrika işçisi imajına rağmen, 19. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa'da vasıfsız fabrika işçiliği giderek artmıştı (Tilly, 2016: 48).

Taylorizm'in daha da geliştirilmiş hali olan Fordist model ise onun yapısal ve kurumsal örgütlenmesini yeniden biçimlendirmiştir. Mesela bu sistemde üretimle toplumsal tüketim normlarının birbirine eklenmesi başta olmak üzere sosyal ve ekonomik yaşam birimleri birbirine sıkıca bağlanmıştı (Öngen, 1993: 319). Bu minvalde Fordist emek süreçleri, Keynesçi ekonomilerle birlikte gelişirken, Smith'in soyutlamasında ise emek kavramı, somut niteliklerinden koparılmıştır. Smith'te emek alınıp satılan bir meta haline dönüşmüştür (Arslan, 2015: 48). Fordizm bir üretim biçimi olarak vasıfsız işçilerden daha fazla girdi elde etmeyi hedefleyen bir üretim sistemidir. Fordist

model vasıfsız işçilerin belirli bir üretim bandında sürekli olarak aynı işte uzmanlaşmalarını hedeflemişti. Böylelikle üretimde verimin artacağı ve üretim faaliyetlerinden elde edilen gelirin giderek artacağı fikrini temele alıyordu. Fordizm kapitaliste daha çok patrimoniyal bir denetim mekanizmasını temin ediyordu. Fordist modelde kitlesel üretimin yanı sıra kitlesel tüketimde önemli bir yere sahipti.

Kısacası sanayi devrimi sosyal yaşamda ortaya çıkan çeşitli farklılaşmalara doğrudan etki etti. Bu süreç boyunca çok sayıda nesne yaratıldı, üretildi ve dahası geniş çapta ve geniş kitlelere dağıtıldı. Bu geniş ürün çeşitliliği, tüketilme imkânı bulduğu ortamlarda da paralel olarak farklılaşmaya yol açtı. Bu farklılaşmalar modernleşmeyle de bağlantılı olarak ele alınırsa; bu süreçten sonra kasap dükkânı et, fırıncı ekmek, manav meyve ve sebze sattı (Ritzer, 2000: 168). Sanayi Devrimi'yle en temelde çiftçilikten fabrika işçiliğine geçiş yapıldı (Akbulut, 2006: 7). Piyasa Devrimi'yle ise ürün üreticilikten ürünle beraber statü satıcılığına ve dahası deneyim tedarikçiliğine geçildi (Miller, 2012: 368). Dolayısıyla sanayi devriminin, Avrupa'nın mevcut sosyal ve ekonomik yapısını doğrudan ve kökten değiştirerek büyük çaplı bir dönüşüme neden olduğu rahatlıkla ifade edilebilir (Gölçek & Köktaş, 2016: 96).

6.1. Bir Farklılaşma Türü Olarak Tüketime Katılan Fabrika İşçisi

Değişmenin bir doğa yasası olduğu insanlığın yazılı ve sözlü kaynaklarında sık sık rastlanan bir realitedir (Korkmaz, 2006). Sanayi sonrası toplumun bir sonucu olarak ortaya çıkan piyasa toplumunda emek, sermaye ve toprak metalaştırılarak insana bakış açısı homo-economicus ilkesine bağlandı. Aynı zamanda her şey bir fiyatla ilişkilendirildi (Kitapçı, 2019: 1106). Çalışmaya önem veren ve bu şekilde ilerleyen topluluklarda yoğun çalışma teknolojik gelişimi de ateşledi, bu durum ise sosyal ilerlemeye sebep oldu. Endüstriyel verim ise endüstriyel süreçte yer alanlara daha fazla sermaye alabilecekleri bir alan açtı (Veblen, 2005:33). Diğer taraftan yeni üretim tekniklerinin üretim süreçlerine uygulanmasıyla, ürün kalitesi artarken, üretim maliyetleri de azalan maliyetlerle gerçekleştirilmeye başlandı. Bu yönüyle sanayileşmenin, toplumda bilgi ve kültür seviyesinin yükselmesi ile bilimsel ve teknolojik gelişmelerle yakın bir ilişkisi olduğu söylenebilir (Koç vd., 2018: 3).

Polanyi sanayileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan kapitalizmle beraber, iktisadın toplumdan ayrıldığını ve topluma hâkim olduğu argümanını ileri sürdü (Kitapçı, 2019: 1089,1090). Bu sistem işçilerin ve işverenlerin hayatında köklü değişimlere de sebep oldu. Kapitalist sistemde bireyler, üreticiden ziyade birer "tüketici" olarak görülmeye başlandı. Zira kapitalist sistemin varlığı tüketen bireylerle ilintiliydi. Kapitalist sistem için ideal tüketici profili ise kapitalizmin kurallarına göre işleyen bir piyasada rasyonel düşünen, davranan ve sistemin devamlılığı adına sürekli tüketim eyleminde bulunan ekonomik insandı (Akbulut, 2006: 12). Kapitalizm ve onun unsurlarını oluşturan maddi rasyonellik "tüketimi, rekabeti, kariyeri, hırsı, daha fazla üretim ve daha fazla para kazanmayı" bireylere empoze ederek modern toplumları ve bireyleri zihnen ve manen etkisi altına aldı (Dinçer vd., 2021: 340).

Günümüzün sanayileşmiş toplumları toplumsal hayatı eşyaların etrafında düzenlerken, pazarın yoğunluklu olduğu toplumlarda maddi ilerlemenin ölçütü olarak üretilen eşyaların ve nesnelerin miktar ve çeşitliliği esas alınmaktadır. Ve dolayısıyla işçiler ile işverenleri bu olgudan hareketle sosyal rolleri bakımından kullanım eşyalarını temele alarak birbirinden ayırmaktayız (Illich, 2000: 24). Diğer taraftan günümüzde tüketim nesnelere, maddi kullanımın bir ölçüsü olmaktan çıkarak daha çok sembolik değerleriyle anılmaya başlandılar. Böylece bireyler anlam dünyalarına, aldıkları ürünün faydasının yanı sıra statü değerlerini de eklediler.

Günümüz sanayi sonrası toplumlarında, hem mavi hem beyaz yakalılar üzerinde tüketim furçası aynı etkiyi yaparken statü simgeleri bütün sosyal alana intibak etti. Aynı tür makinalar ve aynı tür

fabrikalarda üretilen ürünler televizyon stüdyolarında ve beyin takımlarının süzgecinden geçerek önümüze gelen ürünlere bağımlılığın yeni bir boyutunu oluşturdu. Bu bağımlılık inşa edildikten sonra ise tatmin edilmek amacıyla, aynı şeylerden çok miktarda üretilmeye başlandı (Illich, 2000: 23). Veblen'in (2005: 67,68) de belirttiği gibi endüstriyel sistemin zorunluluklarıyla beraber toplumsal yaşamın bütün paydaşları hatta kişinin komşuları bile genelde sosyal bakımdan komşu hatta tanıdık bile değildir. Kişinin günlük hayatında onu izleyen gözlemciler üzerinde bırakmak istediği temel intiba maddi yeteneğini vurgulaması üzerinden şekillenmektedir. Esasında pek çok sanayileşmiş ülkede ortaya çıkan görünüm bu durumun yansıması olarak okunabilir.

Hakikatin giderek tüketildiği (Alpdoğan, 2022), tüketimin bireyleri giderek köle haline getirdiği (Alpdoğan, 2023a), günümüz toplumunda çalışanlar sosyal refah seviyelerinin giderek artırıldığı iddiasıyla oyalanmaktadır. Mümkün olduğunca tüketim çarkına çekilen çalışanların bir kısmı ise çeşitli sosyal hareketler aracılığıyla (Alpdoğan, 2023b) bu duruma itiraz etmektedirler. Diğer taraftan çalışma şartlarında giderek artan bir kaygı yaşamaktadırlar. Ayrıca emeğin yerini alan makinelerle beraber çalışanlar işten çıkarılma korkusuyla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Artan makineleşmeyle beraber Fiat'da, Philips'te veya Nippon Kokan'da çalışan işçilerin çalışma saatleri giderek azaltılırken binlercesi de işten çıkarılmaktadır (Toffler, 1991: 67). Dolayısıyla endüstrileşen bölgelerde bir taraftan üretime bağlı olarak sosyal refahın arttığı ve zenginliğin çoğaldığı iddia edilebilirken, diğer taraftan zenginliğin eşitsiz dağılımı ile beraber işçilerin yoksulluk içinde yaşamaya devam ettiğini ifade edebiliriz. Her ne kadar ekonomik eşitsizlikler devrin faydacı düşünürleri tarafından arka plana itilse de, endüstrileşmenin ortaya çıkardığı sosyal sorunlar ve insan bedenine yönelik yıpratıcı politikalarına karşı itirazlar devam etmektedir (Özakın, 2021: 156).

7. Sonuç

Çalışma sosyolojisinin temelinde sanayi devrimi ve sonrasında meydana gelen hadiseler yer almaktadır. Çalışma sosyolojisi bir alt bilim dalı olarak üretimdeki rol ve davranışları tahlil etmektedir. Bu boyutuyla üretimle ilgili hak ve sorumluluklar ile bu hak ve sorumlulukların nasıl kullanıldığına ve zaman içerisinde nasıl değiştiğine dair çeşitli bakış açıları sunmaktadır. Bu durumların tahlilinde ise referanslar dünyasını temele almaktadır. Her toplum tarihsel süreç içerisinde farklı gelişim aşamalarını ardında bırakırken çalışma olgusu ise sanayileşmenin bütün unsurlarıyla hissedildiği toplumlarda daha net bir görüntü sunmaktadır.

Sanayi öncesi dönem insanlığın yalnızca fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak üzere örgütlendiği dönemi ve devamında ortaya çıkan toprağa dayalı çalışma sisteminin ortaya çıkardığı çeşitli farklılaşmaları kapsamaktadır. Toprağa dayalı çalışma sisteminin ortaya çıkışıyla beraber bütün üretim sisteminde köklü değişikliklerin meydana geldiğini söylemek mümkündür. Çalışma ilişkilerindeki asıl değişim ise 17.yy ile 19. yy. arasında meydana gelen sosyal değişim süreçlerini içermektedir. Sanayileşme döneminde insan genellikle "homo-economicus" prensibiyle ele alınmaktaydı. Dolayısıyla dönemin doğası gereği işçiden çok işverenin ya da kapitalistin çıkarları gözetiliyordu. Dolayısıyla üretimdeki asıl amaç kâr maksimizasyonunu sağlamaktı. Hem kapitalistler hem de işçiler kendi menfaatlerini artırmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunuyorlardı. Ayrıca hedefe ulaşmak için her yolu mubah görülmüş ve işçi hakları yerine getirilmemiştir. Dolayısıyla bu dönemde işçi haklarının dönemin doğası gereği göz ardı edildiğini söylemek mümkündür. Ancak bu varsayımın içerisine kapitalistin işçiye yönelik doğrudan bir sömürde bulunduğu fikrini katmak pek doğru olmayacaktır. Bu süreç boyunca dönemin işçileri sosyal şartlar gereği geçinmeye muhtaç iken işverenler ise emeğe muhtaç olduğu için karşılıklı bir mutabakatın varlığından söz etmek mümkündür.

Sanayileşme sonrası dönem ise çeşitli yönleriyle yoğun şekilde tartışılmış ve çeşitli paradigmalara beraber ele alınmıştır. Bu dönemde iş bölümü ve uzmanlaşma kökleşmiş sosyal kurumlar ortaya

çıkmiş merkezileşme giderek artmıştır. Aile, eğitim gibi kurumlar yeniden şekillenmiş. Yeni bir kent algısı doğmuştur. Ayrıca yeni bir işçi algısı ve çalışma hayatı modeli meydana gelmiştir. İşçiler yeni haklar ve çalışma şartlarıyla beraber farklı bir kimliğe kavuşmuşlardır. Bu süreçte yalnızca üretimin değil tüketim endüstrisinin de önemli unsurlarından biri haline gelerek farklılaşmışlardır. Ayrıca günümüz farklılaşmaları tüketim maddeleriyle beraber ve tüketim maddeleri esas alınarak değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeler üretilen nesnelere miktarıyla ya da çeşitliliği esas alınarak yapılmaktadır. Dolayısıyla günümüzde bir işçiyi işverenden ayırırken yapılan değerlendirmeler onların rollerini esas almaktan ziyade tüketim nesnelere göz önüne alınarak daha soyut ve öznel yorumlarla sınırlı tutulmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1'in makaleye katkısı %100'dür.

Çıkar Beyanı

Bu makalede herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

- Alpdoğan, F. F. (2022). Modern çağın bir diğer boyutu posttruth durum'da "hakikatin tüketimi" bağlamında Zygmunt Bauman ve Jean Baudrillard'ın tüketime dair eleştirileri. *Mukaddime*, 13(2), 541-565. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.1119416>
- Alpdoğan, F. F. (2023a). Zygmunt Bauman sosyolojisi: akışkan modernite özgür olduğunu zanneden köleler mi üretiyor?. *İctimaiyat*, 7(2), 413-430. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1222635>
- Alpdoğan, F. F. (2023b). Sosyal hareketlerin değişimi üzerine bir inceleme: tüketim karşıtlığı örneği. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*(12), 1-19. <https://doi.org/10.48131/jscs.1374097>.
- Akbulut, E. (2006). Türk toplumunun batılılaşması ekseninde tüketim kültürünün gelişimi ve reklamlar. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arnold D. (2001). *Coğrafi Keşifler Tarihi*. (O. Bahadır Çev.). (4.bs), Alan Yayıncılık: İstanbul.
- Bozpinar, C. (2020). Marx öncesi emek değer teorisi: genel bir bakış. *Politik Ekonomik Kuram*, 4(1), 72-93.
- Braudel, F. (1990). Akdeniz ve Akdeniz Dünyası. (M. A. Kılıçbay Çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Buğra, A. (2016). *İktisatçılar ve İnsanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, Ö. (2020). Karl Marx'ın sınıf mücadelesi ve politik ekonomi anlayışının aristotelesçi temelleri. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* (FLSF), (30).
- Carr, E. H. (1989). *Bolşevik Devrimi 1*. (O. Suda Çev.). Metis Yayınları: İstanbul.
- Deniz, M. (2009). Sanayileşme perspektifinde kentleşme ve çevre ilişkisi. *Coğrafya Dergisi*, (19), 95-105.
- Dinçer, S., Aydın, K., Büyükbayram, K. Y. (2021). Çalışma sosyolojisi açısından işyerinde maneviyat. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(27), 338-362.
- Durning, A. (1998). Ne Kadarı Yeterli?: *Tüketim Toplumu ve Dünyanın Geleceği*. (Sinem Çağlayan Çev.). Tubitak Tema Vakfı Yayınları: İstanbul
- Gezgin, M. F. (2000). Çalışma sosyolojisi-sosyal gelişme kitle iletişimi ilişkileri (I). *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (26), 55-95.
- Gezgin, M. F. (1988). Cemaat-Cemiyet Ayırımı ve Ferdinand Tönnies. *Istanbul Journal of Sociological Studies*(22), 183-201.
- Gölçek, A. G., & Köktaş, A. M. (2016). Endüstri Devrimi ve Osmanlı İmparatorluğu: askeri fabrikalaşma örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), 95-105.
- Hatt, Paul K.; Reiss, Albert J. (2002) *Kentsel Yerleşmelerin Tarihi 20. Yüzyıl Kenti*. (Bülent Duru & Ayten Alkan Çev.). İmge Kitabevi Yayınları, Ankara,
- Heaton, H. (1985). *Avrupa İktisat Tarihi 1*. (M. A. Kılıçbay & O. Aydoğuş Çev.). Ankara: Teori Yayınları.
- Hilton, R. (1984). *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*. (M. Gürer & S. Sökmen Çev.). İstanbul: Metis.
- Hobsbawm E. (2003a). *Devrim Çağı 1789-1848*. (3.bs). (Bahadır Sina Şener Çev.). Dost Kitapevi: Ankara.
- Hobsbawm E. (2003b). *Sermaye Çağı 1789-1848*. (2.bs.). (B. Si. Şener Çev.). Dost Kitapevi: Ankara.
- Illich, I. (2000). *Tüketim Köleliği*, (2.bs). (M. Karaşahan Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.

- Kitapçı, İ. (2019). Piyasaları olan toplumdaki piyasa toplumuna: Karl Polanyi'nin perspektifinden iktisat sosyolojisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(4), 1089-1109.
- Koç, E., & Şenel, M. C., & Kaya, K. (2018). Dünyada ve Türkiye'de Sanayileşme I-strateji ve temel sanayileşme sorunları. *Mühendis ve Makina*, 59(690), 1-26.
- Korkmaz, A. (2006). *Değişme ve Farklılaşma*. Doğu Kütüphanesi.
- Küçükcalay, A. M. (1997). Endüstri devrimi ve ekonomik sonuçlarının analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2).
- Marx, K. (1974), *Kapital Ekonomi Politikasının Eleştirisi*. (2.bs.). (M. Selik Çev.). Ankara: Odak Yayınları.
- Maslow, A (2001). *İnsan Olmanın Psikolojisi*. (O. Gündüz Çev.). İstanbul: Kural Dışı Yayıncılık.
- Menger, C. (1990). *Carl Menger And His Legacy In Economics* (Vol. 22). Duke University Press.
- Miller, G. (2012), *Tüketimin Evrimi Cinsiyet, Statü ve Tüketim*. (Gülçin Vardar Çev.), İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Öngen, T. (1993) Tekelci kapitalizm ve sınıf yapısı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49 (3-4), s. 303-349.
- Ören, K. & Yüksel, H. (2012). Geçmişten günümüze çalışma hayatı. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1(1).
- Özakın, D. (2021). Makineleşen bedenlerden kayıp kuşaklara Vf Odoyevski'nin endüstri devrimi ve çocuk işçiliğine yönelik eleştirileri. *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 153-170.
- Özkan, M., Arzu, A. L., & Yavuz, S. (2018). Uluslararası politik ekonomi açısından dördüncü sanayi-endüstri devrimi'nin etkileri ve Türkiye. *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 6(2).
- Polanyi, K. (2010). *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. (9.bs) (A. Buğra Çev.). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Ritzer, G. (2000), *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek Tüketim Katedrallerindeki Süreklilik ve Değişim*. (Şen Süer Kaya Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ritzer, G. (2011), *Toplumun Mcdonaldlaştırılması Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*. (2.b.s.). (Şen Süer Kaya Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Skousen, M. (2011). *İktisadi Düşünce Tarihi: Modern İktisadın İnşası*. (7.bs.). (M. Toprak & E. Erdem & M. Acar Çev). Ankara: Adres Yayınları.
- Tayyar, A., & Çetin, B. (2013). Liberal iktisadi düşüncede devlet. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 107-120.
- Tilly, C (2016). *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*. (Özden Arıkan Çev.). Alfa Yayıncılık: İstanbul.
- Tilly, C. (2012). *Coercion, capital, and european states. Contemporary Sociological Theory*, 251.
- Toffler, A (1991). *Ekonominin Çöküşü Eko Spazm*. (Mete Akçok Çev.). İhsan yayınları: İstanbul.
- Turan, V. (2017). Karl Marx'ta bölüşüm. *Politik Ekonomik Kuram*, 1 (2), 143-167. DOI: 10.30586/pek.349643.
- Veblen T. (2005). *Aylak Sınıfın Teorisi*. (Z. Gültekin ve C. Atay Çev.). İstanbul: Babil Yayınları.

- Weber, M. (1978). *Economy And Society: An Outline Of Interpretive Sociology* (Vol. 1). Univ of California Press.
- Weber, M. (2014), *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, (2.b.s). (Özer Ozankaya Çev.). İmge Kitabevi, Ankara.
- Yılmaz, R. & Koyuncu, D. T. (2020). Bir dönüşümün başlangıç hikâyesi: kara elmas ve endüstri devrimi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 1021-1042.

Kamu Kurumlarında Çalışan Özel Güvenlik Görevlilerinin İş Tatminlerinin Vardiyalı Çalışma Sistemi ve Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi

Muharrem AKSU¹, Ramazan YAMACI²

Kamu Kurumlarında Çalışan Özel Güvenlik Görevlilerinin İş Tatminlerinin Vardiyalı Çalışma Sistemi ve Demografik Özellikler Açısından İncelenmesi

Öz

Bu çalışmada özel güvenlik görevlilerinin demografik değişkenlere ve vardiyalı çalışma sistemine göre içsel, dışsal ve genel tatmin düzeylerinin farklı olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaç çerçevesinde Isparta il merkezinde bulunan kamu kurumlarında görev yapan 266 özel güvenlik görevlisiyle anket çalışması yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, özel güvenlik görevlilerinin cinsiyete ve yaşa göre dışsal; eğitim düzeyine göre içsel; çalışma süresine göre ise genel ve dışsal tatmin düzeylerinin farklılaştığı, medeni durum değişkenine göre ise tüm boyutlarda farklılaşmadığı tespit edilmiştir. Vardiyalı çalışma sistemine göre özel güvenlik görevlilerinin içsel, dışsal ve genel tatmin düzeylerinin farklılaştığı tespit edilmiştir. Araştırmanın bulgularından yol çıkarak ulaşılan sonuç, özel güvenlik görevlilerinin vardiyalı çalışma sistemine ilişkin iş tatmin düzeylerinin farklılaşması, diğer vardiyalı çalışma sisteminin kendilerine sağladığı boş zamanla ilgili olabileceği öngörülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Özel Güvenlik Görevlisi, Vardiyalı Çalışma Sistemi, İş Tatmini

Examination in Terms of Demographic Characteristics and Shift Working System of Job Satisfaction of Private Security Officers Working in Public Institutions

Abstract

In this study, it was tried to determine whether the internal, external, and general satisfaction levels of private security officers differ according to demographic variables and shift work system. For this purpose, a survey was conducted with 266 private security officers working in public institutions in the city center of Isparta. According to the findings obtained after the analysis of the data, it has been found that differ external according to the gender and age of the private security officer; internal by education level; general and external satisfaction levels differ according to the working time; that there was no difference in all dimensions according to the marital status variable. It has been determined that the internal, external, and general satisfaction levels of private security officers differ according to the shift working system. Based on the findings of the research, it has been suggested that the difference in job satisfaction levels of private security officers' regarding the shift work system may be related to the free time provided by the other shift work system.

Keywords: Private Security Officers, Shift Working System, Job Satisfaction

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, muharremaksu@sdu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0002-3422-6644>

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnsan Kaynakları Yönetimi ve Liderlik Anabilim Dalı, ramazan050184@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0003-6546-528X>

1. Giriş

Bireylerin en temel ihtiyaçlarından biri olan güvenliğin sağlanması, devletin en temel kamusal görevlerinden biridir. Ülkemizde iç güvenlik ve asayişin sağlanması ise polis, jandarma ve sahil güvenlik gibi genel kolluk güçleri tarafından yerine getirilmektedir. Bu güvenlik güçleri vasıtasıyla kamusal güvenlik ve düzen yani toplumun asayiş ve huzuru sağlanmaktadır. Ancak genel kolluk güçlerinin yanı sıra özel güvenlik görevlileri (ÖGG) de yardımcı bir güç olarak kamusal güvenlik ve düzenin sağlanmasında önemli rol oynamaktadırlar.

Özel güvenlik, can, mal varlıkların korunması üzerine yapılan bir iş olması nedeniyle kesintisiz bir şekilde hizmet veren sektörler arasında yer almaktadır. Yapılan işin hassasiyeti nedeniyle 7/24 hizmet veren bu sektör, her geçen gün hacimsel olarak büyümektedir. Her geçen gün büyüyen bu sektörde istihdam sayısı da gittikçe artmaktadır. Bu artan istihdama bağlı olarak özel güvenlik görevlilerinin çalışma koşulları ve iş tatmini gibi çevresel ve psikolojik faktörlere ilişkin araştırmalar da artmaktadır. Bu faktörlerden biri olan iş tatmini, özel güvenlik görevlilerinin istihdam koşullarına ilişkin duygusal tepkilerinden oluşmaktadır. Özel güvenliğin iş tatmini, çalışma koşulları, ücret, kariyer gelişimi, ekip çalışması, yönetim desteği, iş sağlığı ve güvenliği ve işteki sosyal ilişkiler gibi bir dizi içsel ve dışsal faktöre bağlıdır. Bu faktörler, özel güvenlik görevlilerinin iş ve mesleklerine yönelik duygusal tepkilerini ve genel çalışma memnuniyetlerini etkileyebilmektedir.

Özel güvenlik görevlileri görevlerini icra ederken genellikle tehlikeli durumlarla karşılaşma olasılığı ve çalışma koşullarına bağlı olarak stres yaşayabilmektedirler. Bu olumsuz koşulların yanı sıra özellikle vardiyalı çalışma sistemi gibi çalışma koşulları da ÖGG'nin iş tatminleri üzerinde önemli bir etkisi olabilmektedir. Özel güvenlik sektöründeki bu çalışma sistemi, onların iş ve sosyal yaşamlarını önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Vardiyalı çalışma sistemine bağlı olarak özel güvenlik görevlileri, özellikle gece vardiyalarında, hafta sonlarında ve tatil günlerinde çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bu zorunluluklar ise özel güvenlik görevlilerinin aileleri ya da veya sosyal çevreleriyle zaman geçirmelerini engelleyebilmektedir. Bu durum da onların iş-yaşam dengesini kurmada çeşitli sorunlar yaratabilmekte ve iş tatminleri üzerinde olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Diğer yandan vardiyalı çalışma sistemi ve buna bağlı uyku düzenindeki değişiklikler de çeşitli psikolojik sorunların kaynağı haline gelmektedir. Bu faktörlerin toplamı, özel güvenlik görevlilerinin iş ve sosyal yaşamlarını olumsuz yönde etkileyebilmekte ve iş tatmin düzeylerini etkileyebilmektedir. Buna karşın iyi bir çalışma ortamı ve koşulları ise motivasyonunu artırmakta ve iş tatminini olumlu yönde etkileyebilmektedir.

Bu bağlamda yapılan işin niteliği itibarıyla özel güvenlik görevlilerinin psikolojik ve zihinsel sağlığının yanı sıra işten duydukları memnuniyet ve tatmin, nitelikli bir güvenlik hizmeti için oldukça önemli hale gelmektedir. Bu bağlamda çalışmada özel güvenlik görevlilerinin içsel, dışsal ve genel iş tatminlerinin vardiyalı çalışma sistemine ve demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği ortaya konması amaçlanmıştır. Bu amaca bağlı olarak ilişkisel tarama modeline göre tasarlanan çalışmanın ilk kısmında, özel güvenlik, vardiyalı çalışma ve iş tatminin teorik çerçevesinden kısaca bahsedilmiş, ikinci kısmında çalışmanın metodolojisi ele alınmış, son kısmında ise araştırmaya ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

2. Özel Güvenlik

Devletin asli görevlerinden biri olan toplumsal güvenliğin kamu sektörü dışında özel sektör tarafından yerine getirilmesi, özellikle 1980'lerden sonra neo-liberal politikalar çerçevesinde daha da hızlanmıştır. Diğer birçok alanda olduğu gibi güvenlik hizmeti de piyasacı anlayışa bağlı olarak özelleştirme çerçevesinde ele alınmış ve kamusal güvenliğin çeşitli boyutları özel şahıs ve şirketler tarafından sağlanmasına izin verilmiştir. Ayrıca güvenlik ihtiyacı olan kişi, kamu ve özel sektör kurum

ve kuruluşların sayısının artması, genel kolluk kuvvetlerinin görevlerini yerine getirme konusunda sayısal olarak zaman içinde yetersiz kalması, birey ve kurumların nitelikli bir güvenlik hizmeti alma ve birey ve kurumların güvenliklerini özel olarak kendilerinin sağlama isteği gibi nedenlere (Engin, 2008) bağlı olarak özel güvenlik hizmetlerine olan talep de artmıştır.

Türkiye’de özel güvenliğe ilişkin ilk yasal düzenleme 1981 yılında yürürlüğe girmiştir. 2945 sayılı Bazı Kurum ve Kuruluşların Korunması ve Güvenliklerinin Sağlanması Hakkında Kanun genel olarak devletin önemli gördüğü alan ve binaların korunmasına ilişkin çıkarılmış olan yasal düzenlemedir (Tekiner ve Harputlu, 2020). Bu Kanunu yürürlükten kaldıran ve özel güvenliğin alanını genişleten düzenleme ise 2004 tarihli 5188 sayılı Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanun’dur. Bu Kanun, kamu güvenliğini tamamlayıcı mahiyetteki özel güvenlik hizmetlerinin yerine getirilmesi amacıyla hazırlanmıştır (Md. 1). İlgili Kanun, kişilerin silahlı personel tarafından korunması, kurum ve kuruluşlar bünyesinde özel güvenlik biriminin kurulması ya da güvenlik hizmetinin şirketlere gördürülmesine imkân vermiştir (Md. 3). Ayrıca toplantı, konser, sahne gösterileri ve benzeri etkinliklerde; para ya da değerli eşya nakli gibi işlerin de özel güvenlik tarafından yerine getirilebilmesine imkân sağlamıştır. 2004 tarihli Özel Güvenlik Hizmetlerine Dair Kanunun Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik’le de güvenliğin, kişiler tarafından özel güvenlik görevlisi istihdam edilerek; kurum ya da kuruluş bünyesinde özel güvenlik birimi kurularak veya özel güvenlik şirketlerinden hizmet satın alınmak suretiyle sağlanabileceğini düzenlemiştir (Md. 7). Yönetmeliğin 7. maddesi ise, özel güvenlik görevlisini “kanun kapsamında özel koruma ve güvenlik hizmetini yerine getirmek amacıyla istihdam edilen kişi” olarak tanımlamıştır.

İlgili Kanun ve Yönetmelik sonrası hızlı bir şekilde gerek kamu kurumlarında gerekse özel sektörde özel güvenlik istihdamı artmıştır. Her geçen gün hacmi genişleyen sektörde kişilerden, ticari kuruluşlara (okul, hastane, banka ve AVM gibi), kamusal bina ve alanlardan özel mülkiyeti korumaya kadar geniş bir yelpazede faaliyet gösteren özel güvenliğin istihdamı da artmaktadır. Türkiye’de özel güvenlik sektöründe istihdamı, Haziran 2023 itibarıyla 350 bini geçmiştir (EGM, 2023).

Özel sektör iş kollarından biri olan özel güvenliğin bir meslek olarak oldukça büyük bir istihdam hacmine ulaşması nedeniyle sektör çalışanlarının mesleklerini esenlik içinde yapmaları önemlidir. Mesleki tatminlerinin araştırılması ise nitelikli bir güvenlik hizmetinin verilmesine yardımcı olması açısından önemlidir. Zira özel güvenlik görevlileri tehdit ve tehlikeyi önleme veya özel ya da kamu mallarını koruma gibi zorlu çalışma koşulları içinde görevlerini yerine getirmektedirler. Dolayısıyla yapılabilecek bir hata can ve mal açısından olumsuz durumlar yaratabilmektedir. Özel güvenlik mesleğinin kritik önemine rağmen sektörde çalışanlarının düşük ücretlerle ve sınırlı sosyal haklara sahip bir şekilde çalıştıkları, ücretlerinin aksadığı ve yasal hakları olan izinlerini (haftalık, yıllık ve resmi/dini bayramlar gibi) çoğu kez kullanamadıkları belirtilmektedir (Ekinci, 2011; Demirci, 2023). Bu nedenle meslek mensuplarına ilişkin iş tatminsizliğine ilişkin olarak ağır iş şartları, uzun çalışma saatleri, tanınma ve motivasyon eksikliği, görev pozisyonuna ilişkin olumsuz tutum ve eğitim eksikliği gibi birçok olumsuz faktör tespit edilmiştir (Demirci, 2023).

Ulusal literatürde özel güvenlik görevlilerine ilişkin yapılan çalışmalara bakıldığında, polisle işbirliğinin özel güvenlik görevlilerinin işten ayrılma niyetlerine etkisi (Tekiner ve Harputlu, 2020); örgütsel bağlılık ve adalet düzeyleri arasındaki ilişki (Efeoğlu, Abul ve Bedük, 2021); örgütsel adalet algılarıyla iş motivasyonları arasındaki ilişki (Bulut ve Altungül, 2022); özel güvenlik görevlilerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin tespiti (Selçuk ve Payam, 2016); polisle işbirliğinin özel güvenlik görevlilerinin iş streslerine etkisi (Demirci, 2021); güvenlik işbirliğinin özel güvenlik görevlilerinin tükenmişlik ve işten ayrılma niyetlerine etkisi (Demirci, 2022); iş stresinin duygusal tükenme ve duyarsızlaşmaya etkisi (Karamanoğlu ve Kazar, 2022) gibi konular araştırılmıştır. Ayrıca iş tatmini açısından yapılan araştırma bulgularına bakıldığında ise kişi-örgüt uyumunun iş tatminini artırdığı (Çiçek ve Çalış, 2021); yönetim ve yöneticilerin uygulamalarının iş tatmini üzerinde etkisinin olduğu

(Sunay, 2020); işten ayrılma niyetiyle iş tatmini arasında olumlu yönde anlamlı bir ilişkinin bulunduğu (Şimşek ve Kara, 2017; Demirci, 2019); örgütsel adaletin iş tatmini üzerine olumlu yönde etkisinin olduğu (Şenol ve Öngel, 2019); ücret artışının iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerinde etkisinin olduğu (Demirci ve Ergen, 2020) ve iş tatmininin öznel zindeliği olumlu yönlü ve anlamlı olarak etkilediği (Uzunbacak ve Akçakanat, 2018) görülmektedir.

3. Vardiyalı Çalışma Sistemi

Günümüz modern “24 Saat Toplumu”, bir yandan gece ve gündüz her saatte üretim ve tüketime imkân sağlarken diğer yandan her türlü mal ve hizmetin mevcudiyetini gerektiren ve aynı anda hem üretici hem de tüketici olunan bir durumun ifadesidir (Kreitzman, 1999). Dolayısıyla günümüzde üretim ve tüketim ihtiyaçlarını karşılama amacıyla mal ve hizmet üretimi için çalışanlar, mevsimlik çalışma, çağrı üzerine çalışma, sıkıştırılmış iş haftaları çalışması, uzaktan çalışma, kısmi çalışma, gece çalışması, hafta sonu çalışması ve vardiyalı çalışma gibi standart dışı ya da esnek çalışma biçimlerine göre çalışmaktadırlar. Bu nedenle günümüzde artık çalışma günü ve saatleri, Pazartesten Cumaya ve 8:00 - 17:00 gibi standart çalışma biçiminden ziyade daha esnek çalışma gün ve saatlerine göre yapılmaktadır. Ayrıca günümüzde bazı malların üretilmesi ve hizmetlerin sağlanmasının stratejik öneme sahip olması nedeniyle süreklilik esasına göre kesintisiz bir şekilde yapılmaktadır. Bu kritik öneme sahip hizmetlerden biri olan güvenlik hizmetleri de çoğunlukla vardiyalı çalışma sistemine göre yerine getirilmektedir. Vardiyalı çalışma sistemi, standart gündüz çalışma saatlerinin dışındaki tüm çalışma saatlerini içeren çok çeşitli çalışma saatlerine ilişkin düzenlemeleri ifade etmektedir (Knutsson, 2004). Başka bir tanımlamaya göre ise vardiyalı çalışma, genellikle mal ve hizmet üretimi için gerekli süreyi karşılama amacıyla iki veya daha fazla ekibin çalıştırıldığı çalışma saatleri düzenlemesidir (Härmä, 1993).

Vardiyalı çalışma sistemi, üretilen mal ve hizmetin önemine, sektöre ve çalışan sayısına göre farklı şekillerde düzenlenebilmektedir. Örgütler, işin devamlılığını sağlama amacıyla kendi ihtiyaçlarına göre farklı vardiya sistemleriyle çalışmaktadırlar. Bu bağlamda vardiyalı çalışma sistemi, genellikle sabit ve dönüşümlü vardiya olmak üzere iki farklı şekilde gerçekleşmektedir (Korkusuz, 2005). Bunlardan ilki olan sabit vardiya, işin, iş görme süreci değişmeden bir kısmının sadece gece, bir kısmının ise sadece gündüz icra edilmesiyle gerçekleştirilen çalışma sistemidir (Korkusuz, 2005). Sabit vardiya sistemi, olağandışı bir durum yaşanmadığı sürece herhangi bir değişiklik yapılmaksızın belirli bir ekibin sürekli olarak gündüz ya da sürekli gece çalışmasını yani sabit bir çalışma saatinde çalışmasını ifade etmektedir (Değirmencioğlu, 2019). Dönüşümlü vardiya sistemi ise 24 saatlik zaman diliminin belirli kanunlar çerçevesinde bölümlere ayrılmasıyla çalışanların dönüşümlü olarak bu saatlerde iş görmeleridir (Korkusuz, 2005). Dönüşümlü vardiya sistemi, en çok uygulanan çalışma sistemlerinden biri olup, vardiya ekipleri belli bir zamansal çalışma programı çerçevesinde dönüşümlü olarak gündüz, akşam ve gece vardiyası şeklinde çalışmaktadırlar (İncir, 1998).

Uzun vadede vardiyalı çalışma ve özellikle gece çalışması, bir yandan işletmelere daha fazla mal ve hizmet üretimi yapabilme imkânı sağlarken diğer yandan çalışanları olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Dönüşümlü vardiya sisteminde çalışanların büyük çoğunluğunun, ters uyku/uyanıklık döngülerinin izin günlerinde de devam ettiği ve değişken görev sürelerine mümkün olan en kısa sürede uyum sağlamak için sürekli olarak strese maruz kaldıkları belirtilmektedir (Folkard, 2008). Bu nedenle vardiyalı çalışma sisteminin sağlık ve esenlik üzerinde olumsuz etkileri olan önemli bir mesleki stres etkeni olarak kabul edilmektedir (Bohle, 1997). Bu bağlamda vardiyalı çalışma ve gece çalışmasının sağlık açısından uzun vadede ciddi etkilere neden olduğu ve bunun sonucunda da birey ve topluma ekonomik ve sosyal maliyetinin yüksek olduğu vurgulanmaktadır. Vardiyalı sistemin bireye olumsuz etkilerinden ilki, gece çalışması sonucu ortaya çıkabilen sağlık bozuklukları nedeniyle yapılan hata ve kazalar nedeniyle performans ve verimliliğin düşmesidir.

İkincisi, vardiyalı çalışanların daha stresli çalışma koşullarının neden olduğu sinirlilik ve kaygıya ilişkin psikolojik ve zihinsel sağlığa ilişkin problemleridir. Özellikle sirkadiyen ritimlerin bozulması ve uyku düzensizliğinin kronik yorgunluğa, duygu-durum bozukluklarına, nevrozlaşmaya ve kronik kaygı ve/veya depresyona yol açarak çalışanların devamsızlığını artırabilmektedir. Üçüncüsü, vardiyalı çalışanlarda sabit gündüz çalışanlara göre daha yaygın olduğu belirtilen kabızlık, sindirim güçlükleri, şişkinlik, ülser ve hassas bağırsak sendromu gibi sindirim sistemi rahatsızlıklarıdır. Dördüncüsü, obezite, kolesterol, yüksek kan basıncı, artan açlık glukozu ve diyabet gibi metabolik sendromlar görülebilmektedir. Beşincisi, kalp rahatsızlıkları gibi kardiyovasküler bozukluklardır. Sonuncusu ise, psikolojik stres ve psikosomatik bozukluklarla ortaya çıkan aile ve sosyal yaşam üzerinde önemli etkileri olan sosyal problemlerdir. Normal olarak aile ve sosyal etkinliklerin çoğu gündüz odaklı ritimlere göre düzenlenmesi nedeniyle vardiyalı çalışanlar çalışma ve sosyal zamanlarını dengelemede daha büyük zorluk çekmektedirler. Zaman baskısı ve iş/aile çatışmaları yaygın sorunlar haline gelmekte bu durum evlilik ilişkilerini de olumsuz bir etkileyebilmektedir (Kosta, 2010).

Vardiyalı çalışma sağlık sorunlarının yanı sıra işe devamsızlıkların artması, iş verimlilik ve iş performansına etkileri, iş başarısının düşmesi, iş kazalarının artması, gece çalışmasında yönetim ve teknik denetim güçlüğü, iş stresinin artması, iş tatmini ve iş motivasyonunda azalması gibi örgütsel sorunlara da yol açabilmektedir (Pekşen-Arı, 2013).

Ulusal literatürde yapılan çalışmalar vardiyalı çalışma sisteminin örgütsel davranış açısından çeşitli etkilerini ortaya konmuştur. Yapılan araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlara bakıldığında vardiyalı çalışma sisteminin işten ayrılma niyetine anlamlı bir etkisinin olduğu (Pekşen Arı, 2013; Değirmencioğlu ve Öztop, 2019); vardiyalı çalışma sisteminin özel güvenlik görevlilerinin motivasyonunu etkilediği (Koç, 2017); kadınların iş ve özel yaşamlarında denge kuramadığı ve bundan dolayı da iş-yaşam ilişkilerinin bozulduğu (Demirbilek, 2004; Değirmencioğlu, 2019); mesai süresi ve vardiyalı çalışmanın iş-yaşam dengesi ve iş tatminini etkilediği (Palabıyık ve İşözen, 2021) görülmektedir. Vardiyalı çalışmanın işe bağlılık ve iş performansı üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi olduğu da tespit edilmiştir (Ulukan, Kılıç-Aksoy ve Çiçek, 2023). Ayrıca vardiyalı çalışma sistemi ile iş tatmini ilişkisini araştıran çalışmalar, özel güvenlik şirketlerinde çalışan işgörenlerin iş tatmin düzeyleri ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu (Sü-Eröz ve Ünal, 2013); daha az çalışma yılına sahip olan özel güvenlik görevlilerinin personelin memnuniyetinin daha fazla olduğunu (Karacan, 2011); vardiyalı çalışmanın iş tatmininde azalma ve tükenmişliğe neden olduğunu (Önder ve Önder, 2013); vardiyalı çalışma sisteminde çalışanların iş tatminlerinin daha düşük olduğunu (Alayvaz ve Keskin, 2020) ortaya koymuştur. Yine vardiyalı sistemde çalışan hemşirelerin iş tatminlerine bakıldığında, dönüşümlü vardiya sisteminde çalışan hemşirelerin iş tatmininin en düşük olduğunu (Tarhan ve Dalar, 2016); vardiyasız çalışanlarda mesleki tatmininin daha yüksek olduğunu (Geniş, Coşar ve Taner, 2020) saptamıştır.

Vardiyalı sistemin iş tatminiyle ilişkisine yönelik yabancı literatürde yapılan çalışmalara bakıldığında ise, vardiyalı çalışmanın belirleyicilerinin iş tatmini üzerinde olumlu etkisi olduğunu (Awan, 2013); vardiyalı çalışma programlarının güvenlik görevlilerinin iş tatminini azalttığını (Nalla ve Cobbina, 2017); gece vardiyasında çalışanların gündüz vardiyasında çalışanlara göre daha yüksek iş stresi, psikolojik sıkıntı ve daha düşük iş tatminine sahip olduğunu (Dodia ve Parashar, 2020); vardiyalı sistemde çalışan erkek hemşirelerin gündüz çalışan erkeklere göre daha düşük iş tatminine sahip olduğu ancak kadın hemşirelerde bu yönde bir farklılığın bulunmadığını (Jaradat, Bast-Pettersen ve Bjertness, 2022); vardiyalı çalışmayla ilgili en sık görülen sorunların psikolojik bozukluğa ve sosyal yaşama ilişkin ve vardiyalı çalışmayı gönüllü seçen hemşirelerin gönüllü seçmeyenlerden daha fazla iş tatminine sahip olduğunu (Moradi vd., 2014) ortaya koymuştur.

4. İş Tatmini

1930'larda araştırılmaya başlanan, 2000'li yıllardan itibaren insan kaynakları yönetimi ve örgütsel davranış ve yönetim alanlarında en fazla incelenen olgulardan biri haline gelen (Vigan ve Giauque, 2018) ve çalışanların işlerine yönelik tutumlarını anlama açısından önemli bir faktör olan iş tatmini, çalışanların devamsızlık, işten ayrılma, üretkenlik ve bireysel refahı (iyi oluş) gibi iş performansını etkileyen önemli öncüllerden biri olması nedeniyle günümüzde de en çok odaklanılan konulardan biri olmaya devam etmektedir (Bezdrob ve Šunjeb, 2021).

Literatürde iş tatmini, bireyin işini ya da iş deneyimlerini değerlendirmesinin bir sonucu olarak hoş (keyifli) ya da olumlu bir duygusal durum olarak tanımlanmaktadır (Locke, 1970). Spector (1985) kavramı, "bir işe ya da bir işin belirli yönlerine karşı duygusal bir tepki" olarak tanımlamıştır. Benzer yönde yapılan başka bir tanıma göre iş tatmini, kişinin işini değerlendirmesinden kaynaklanan olumlu bir duygusal durumudur (Judge ve Bono, 2001). Weiss (2002) ise iş tatminini, bireylerin işlerine ilişkin inançlarını ve işleriyle ilgili duygusal deneyimlerini değerlendirmesi olarak tanımlamaktadır. Tanımlara bakıldığında iş tatmininin memnuniyetle karşılanan ve olumlu bir duygusal durum olarak tanımlandığı, bireyin işini ya da iş deneyimini değerlendirmesinin bir sonucu olduğu ve çalışanın iyi oluşunun önemli bir göstergesi olduğu görülmektedir (Wang ve Jing, 2018).

İş tatmini, sorumluluk, ücret ve çalışma koşulları gibi içsel ve dışsal faktörler tarafından şekillendirilen duygusal (birinin işine yönelik olumlu ya da olumsuz duygu ya da hisleri), bilişsel (birinin işine ilişkin düşünce ve inançları) ve davranışsal bileşenlerden oluşmaktadır (Schleicher, Watt ve Greguras, 2004; Miao vd., 2016). İş tatmini, örgüt, çalışanların kişiliği ya da dış çevreden kaynaklanabilen birçok etkene bağlı olan karmaşık bir kavram olması nedeniyle birçok faktör tarafından etkilenmektedir (Moslehpour, Chang, Pham ve Dadvari, 2022). Bu bağlamda iş tatmini, işe ilişkin inançlar, başkalarının hayatlarında olumlu bir fark yaratma motivasyonu, aidiyet duygusu gibi olumlu keyif alma duyguları, kişisel gelişim fırsatları ve başarı gibi içsel; finansal koşullar ve özerklik düzeyi, ücret, statü, liderlik tarzı, örgüt politika ve destekleri, denetim, iş arkadaşları, meslektaş ilişkileri, terfi imkânı ve müşteriler gibi dışsal da olabilmektedir (Spector, 1997; Atmaca, Rızaoğlu, Türkoğlu ve Yaylı, 2020; Hassan ve Ibourk, 2021; Moslehpour vd., 2022; Luque-Reca vd., 2022).

İnsan kaynağının verimlilik ve üretkenliğini etkileyen ve çalışanın işinden ne kadar keyif aldığını belirleyen iş tatmini, çalışan ile işveren arasındaki ilişkinin önemli bir ölçüsünü temsil etmektedir (Farmaki, Pappas, Kvasova ve Stergiou, 2022). Bloom (1986) kavramı, bireyin kendi işinin birçok yönüne yönelik tutumlarının, değerlendirmelerinin ya da duygusal tepkilerinin bir bileşimi olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle ihtiyaç ve beklentileri karşılanan çalışanların tatmin olacağı ve ne kadar mutlu hissederlerse işlerinden de o kadar tatmin olacakları öngörülmektedir (Kim vd., 2020). Ayrıca tatmin olmuş çalışanların çevreleriyle daha fazla olumlu enerji alışverişinde bulunacakları ve çevrelerindeki insanlarla iletişimlerini daha fazla geliştirilecekleri öne sürülmektedir. Bundan dolayı da çalışma ortamından ve meslektaşlarından daha fazla memnun olacakları ve bunun sonucu olarak da iş tatminlerinin artacağı kabul edilmektedir. Dolayısıyla bireyin psiko-sosyal özellik ve çalışma koşullarına uyum derecesine göre değerlendirilen iş tatmini, iş performansının belirlenmesinde önemli bir ölçüt olarak görülmektedir (Heidaria vd., 2022).

İş tatmini, iş motivasyonunu, iş kalitesini, kariyer kararlarını, kişisel sağlığı ve diğer çalışanlarla ilişkileri etkileyen önemli bir mesleki psiko-sosyal faktördür (Alakhras, Al-Mousa ve Lewis, 2022). İş tatmini sadece çalışanların üretkenliğini ve performansını etkilemekle kalmamakta aynı zamanda müşteri memnuniyeti, algılanan hizmet kalitesi, marka imajının iyileştirilmesi, müşteri sadakati ve memnuniyeti açısından örgütün hedeflerine ulaşmasına da katkı sağlamaktadır (O'Donoghue ve Tsui, 2013). Bu bağlamda iş tatmininin çalışanların başarısında oynadığı merkezi rolü göz önüne alındığında örgütlerin rekabet avantajı elde etmesine ve örgütlere pazarın zorluklarıyla mücadele etmesine katkı

sağlayan temel faktörlerden biridir (Moslehpour vd., 2022). Bu nedenle iş tatmininin ölçülmesi, çalışanlarının süreç ve kararlara katılımını, bağlı ve tatmin olmasını isteyen örgütler açısından oldukça önemlidir. Diğer yandan iş tatmini, çalışan devir oranını düşürerek özellikle işe alım, eğitim ve geliştirme gibi giderlerin tasarrufuna da önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır (Hausknecht ve Trevor, 2011). Bahsedilen fayda ve katkıları nedeniyle örgütlerin insan kaynağına odaklanarak çalışanlarının iş tatminini sağlaması oldukça önemli hale gelmektedir.

5. Vardiyalı Çalışma Sistemi ve İş Tatmini İlişkisi: Hipotez Oluşturma

Özel güvenlik görevlileri, tehdidi önleme, kişi ve kurumları koruma ve savunma, tehlikelere maruz kalma ve şiddetle karşılaşma gibi zorlu çalışma koşullarında mesleklerini icra etmektedirler. Güvenlik işinin doğası gereği oldukça hassas olması nedeniyle azami düzeyde dikkat ve sürekliliği gerektirmektedir. İşin doğası gereği de güvenlik işi çoğunlukla 7/24 çalışma esasına göre gerçekleştirilmektedir. Özellikle gece çalışması gibi çalışma biçimleri ve işin süreklilik esasına dayalı olarak gerçekleştirilmesi, özel güvenlik görevlilerinin vardiyalı çalışmasına bağlıdır. Diğer taraftan kaliteli bir güvenlik hizmetinin sunulabilmesi ise çalışanların işlerinden veya görevlerinden memnun olabilmelerine ya da işlerinden tatmin olabilmelerine bağlıdır. Özel güvenlik görevlileri gerek vardiyalı çalışma sistemi gerekse mesleklerinin doğasından kaynaklı çeşitli istenmeyen durumlarla karşılaşmaları nedeniyle psikolojik stres altında görev yapmaktadırlar (Bal, 2013). Özel güvenlik hizmeti, yüz yüze verilen ve oldukça stresli olması nedeniyle çalışanların iş tatmini öne çıkmaktadır. Bu faktörlere özellikle gece çalışması da eklendiğinde işten elde edilen tatmin önemli hale gelmektedir. Tüm bu faktörler özel güvenlik görevlilerinin işlerinden elde ettikleri memnuniyet ve tatmini etkileyebilmektedir. Ayrıca çalışanların demografik özellikleri (cinsiyet, yaş medeni durum, eğitim düzeyi ve kıdem) de iş tatminini etkileyen değişkenler olarak işlev görmektedir. Bu bağlamda vardiyalı çalışma sistemine göre çalışan özel güvenlik görevlilerinin iş tatmin düzeylerinin demografik değişkenlere göre tespit edilmesi gerekli görülmekte ve vardiyalı çalışma sisteminin iş tatminlerini etkileyebileceği varsayılmaktadır. Bu çıkarımlardan esinlenerek çalışmada vardiyalı çalışma sistemine ve demografik değişkenlere göre özel güvenlik görevlilerinin iş tatmin düzeylerinin farklılık gösterip göstermediği sorusunun cevapları aranmaya çalışılmıştır. Bu temel problemin çözümüne yönelik sonuçları ortaya koyacak aşağıdaki hipotezler öne sürülmüştür.

H_{1a}: ÖGG'nin genel tatmini cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H_{1b}: ÖGG'nin içsel tatmini cinsiyete göre farklılık göstermektedir

H_{1c}: ÖGG'nin dışsal tatmini cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H_{2a}: ÖGG'nin genel tatmini medeni duruma göre farklılık göstermektedir.

H_{2b}: ÖGG'nin içsel tatmini medeni duruma göre farklılık göstermektedir.

H_{2c}: ÖGG'nin dışsal tatmini medeni duruma göre farklılık göstermektedir.

H_{3a}: ÖGG'nin genel tatmini yaşa göre farklılık göstermektedir.

H_{3b}: ÖGG'nin içsel tatmini yaşa göre farklılık göstermektedir.

H_{3c}: ÖGG'nin dışsal tatmini yaşa göre farklılık göstermektedir.

H_{4a}: ÖGG'nin genel tatmini eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H_{4b}: ÖGG'nin içsel tatmini eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H_{4c}: ÖGG'nin dışsal tatmini eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H_{5a}: ÖGG'nin genel tatmini çalışma sürelerine göre farklılık göstermektedir.

H_{5b}: ÖGG'nin içsel tatmini çalışma sürelerine göre farklılık göstermektedir.

H_{5c}: ÖGG'nin dışsal tatmini çalışma sürelerine göre farklılık göstermektedir.

H_{6a}: ÖGG'nin genel tatmini vardiyalı çalışma sistemine göre farklılık göstermektedir.

H_{6b}: ÖGG'nin içsel tatmini vardiyalı çalışma sistemine göre farklılık göstermektedir.

H_{6c}: ÖGG'nin dışsal tatmini vardiyalı çalışma sistemine göre farklılık göstermektedir.

6. Materyal ve Yöntem

6.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Günümüzde birçok sektörde süreklilik esasına bağlı olarak üretim yapılmakta ya da hizmet verilmektedir. Bu sektörlerden biri de aralıksız çalışmayı gerektiren kritik bir özelliğe sahip özel güvenlidir. Esas amacı önleme ve koruma olan özel güvenlik, hata götürmeyen ve psikolojik esenliğin son derece önemli olduğu işlerin başında gelmektedir. ÖGG, görevlerini yerine getirirken hukuka aykırı bir davranış sergilemeleri halinde çeşitli hukuki sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Özel güvenlik çalışanları hukuka aykırı davranışları durumunda karşılarındaki bireylerin haklarını çiğnemeleri ve bundan dolayı da hukuki bir yaptırımla karşı karşıya kalmaları muhtemeldir. Bunun gibi yasal ve sosyal yönleri bulunan sorunların yaşanmaması öncelikle özel güvenlik görevlilerinin psikolojik iyi oluşlarıyla ve görevlerini esenlik içinde yapabilmelerine bağlıdır. İşle ilgili önemli çıktılardan biri olan iş tatmini, özel güvenlik görevlilerinin verdiği hizmetin kalitesini de etkileyebilmektedir. Bunlara bağlı olarak da özel güvenlik görevlilerinin işlerinden elde ettikleri tatmin düzeyi önemli bir iş faktörü haline gelmektedir. Dolayısıyla sektörde görev yapan çalışanların vardiyalı çalışma sisteminden elde ettikleri iş tatmini, onların sağlıklı bir güvenlik hizmetini yerine getirmelerinde önemlidir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, demografik değişkenlere göre ÖGG'nin tatmin düzeylerinde farklılık olup olmadığına ve vardiyalı sistemde çalışan özel güvenlik görevlilerinin içsel, dışsal ve genel tatmin düzeylerinin farklılık gösterip göstermediğine odaklanmıştır. Diğer yandan ulusal literatürde yapılan özel güvenlik görevlilerine ilişkin çalışmalar genelde sabit, çift ve üçlü vardiya sistemine odaklanmıştır. Bu çalışmaya adı geçen üç çalışma sistemine ek olarak diğer vardiya biçimi olan 12 saat çalışma 36 saat izin esasına dayalı dönüşümlü vardiya sistemini de dahil edilmiştir. Bu yönüyle araştırmanın literatüre önemli bir katkı yapacağı öngörülmektedir.

6.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma, Isparta il merkezi sınırları içerisinde kamu kurum ve kuruluşlarında görev yapan güvenlik görevlileri üzerinde yapılmıştır. Bundan dolayı elde edilen bulgular, belli bir bölgede yer alan evrenden alınan örneklem verilerinden oluşmaktadır. Ayrıca elde edilen veriler, özel güvenlik görevlilerine yöneltilen ölçekler vasıtasıyla elde edilmiş bilgi ve görüşlere dayanmaktadır. Kısacası güvenlik görevlilerinin verdikleri yanıtlar, sunulan ölçeğin çerçevesiyle sınırlıdır. Ayrıca araştırmanın kesitsel özelliği nedeniyle elde edilen sonuçların genellenebilirliğine ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

6.3. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden betimsel özelliğe sahip ilişkisel tarama modeline göre tasarlanmıştır. Tarama modeli, bir evrenden seçilen örneklem üzerinde yapılan araştırmalardan elde edilen veriler aracılığıyla evrenin tamamındaki tutum, eğilim ya da görüşlerin sayısal olarak betimlenmesidir (Creswell, 2014). Bu bağlamda araştırmada, özel güvenlik görevlilerinin vardiyalı sisteme göre içsel, dışsal ve genel tatmin düzeylerinin farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Ayrıca demografik değişkenlere göre de içsel, dışsal ve genel tatminin farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiştir.

Araştırma evreninde bulunan özel güvenlik görevlileri uygulamada hem sabit hem de dönüşümlü vardiya sistemine göre çalışmaktadırlar. Bu araştırmada, “bir vardiyalı çalışma sistemi” (sabit vardiya) ile güvenlik hizmeti, her zaman aynı personelle belirli bir saat diliminde (saat 07-16, 08-17 ya da 09-18 arası; 16-23, 17-24 ya da 18-01 arası; 23-07, 24-08 ya da 01-09) verilmektedir. Vardiyalı sistemde sekiz saat çalışma “iki vardiyalı çalışma sistemi” süreksiz dönüşümlü vardiya olup, özel güvenlik görevlileri 16 saat çalışma sürecinde sabah-akşam ya da akşam-gece boyunca dönüşümlü olarak hafta tatili günlerinde çalışma yapmadan iki takım halinde sekiz saatlik zaman dilimlerinde çalışmaktadırlar. Bu sistem çift vardiyalı sistem olarak da bilinmektedir (Yüksel, 2006). “Üç vardiyalı çalışma sistemi” ile sürekli dönüşümlü vardiya olup, özel güvenlik görevlileri haftanın tüm günleri resmî ve dini tatiller de dahil olmak üzere ve en az dört ekiple dönüşümlü olarak çalışmaktadırlar. “Diğer vardiyalı çalışma sistemi”yle özel güvenlik görevlilerinin bir kısmı ekip halinde aylık dönüşümlü olarak sadece gece ya da sadece gündüz 12 saat çalışıp 36 saat izin kullanmaktadırlar. Çalışmanın anket yapılandırılmasında uygulamada var olan çalışma sistemine göre vardiyalar oluşturulmuş ve katılımcılara bu vardiyalı sistemlere göre sorular yöneltilmiştir.

6.4. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Çalışmanın evrenini, Isparta il merkezinde kamu kurumlarında (hastane, üniversite ve diğer kamu kurumları) görev yapan özel güvenlik görevlileri oluşturmaktadır. Isparta İl Emniyet Müdürlüğü Özel Güvenlik Şube Müdürlüğünden alınan veriye göre 2023 Haziran ayı itibarıyla Isparta il merkezinde özel ve kamu kurum ve kuruluşlarında görev yapan özel güvenlik görevlisi sayısı toplamda 983’tür. Bu özel güvenlik görevlilerinin 601 tanesi kamu kurumlarında görev yaparken 382 tanesi ise özel sektörde (banka ve firmalar gibi) görev yapmaktadır. Bu evren içerisinden tesadüfi olarak 266 adet anket yapılmıştır. Dolayısıyla araştırmanın örnekleme evreninin yüzde 30’undan fazlasını temsil etmekte ve ana kütleyi temsil etme gücü yeterli görülmektedir. Örneklem grubuna ilişkin istatistikler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Sosyo-demografik özelliklere ilişkin analiz sonuçları

Cinsiyet	n	%	Yaş	n	%
Kadın	34	12,8	20-29	160	60,2
Erkek	232	87,2	30-39	76	28,6
Medeni Durum	n	%	40-49	25	9,4
Evli	111	41,7	50-59	5	1,9
Bekar	155	58,3	60 ve üzeri	-	
Çalışma Süresi	n	%	Eğitim Düzeyi	n	%
1 yıldan az	34	12,8	Ortaokul	20	7,5
1-5 yıl arası	149	56	Lise	131	49,2
6-10 yıl arası	45	16,9	Ön lisans	100	37,6
11-15 yıl arası	24	9	Lisans	11	4,1
16-20 yıl arası	14	5,3	Lisansüstü	4	1,5
Toplam	266	100	Toplam	266	100

Araştırmaya katılan özel güvenlik görevlilerinin yaklaşık yüzde 87’si erkek iken yaklaşık yüzde 13’ü de kadınlardan oluşmaktadır. Araştırmaya katılan kadınların sayısının az olması, özel güvenlik sektörünün erkek egemen bir sektör olmasından kaynaklanmaktadır. Katılımcıların yaklaşık yüzde 58’i evli iken yaklaşık yüzde 42’si bekdir. Çalışma süreleri açısından katılımcıların yaklaşık yüzde 69’u beş yıla kadar çalışanlardan oluşmaktadır. Katılımcıların yaklaşık yüzde 89’u 20-39 yaş arasında bulunan özel güvenlik görevlilerinden oluşmaktadır. Son olarak katılımcıların yaklaşık yüzde 57’si orta öğretim mezunu iken yaklaşık yüzde 38’i ön lisans mezunudur. Lisans ve lisansüstü mezun yüzdesi oldukça düşüktür.

6.5. Verilerin Toplanması

Çalışmanın saha araştırmasına ilişkin verilerin toplanması, tesadüfi örnekleme yöntemiyle yapılmıştır. Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniğiyle yapılmıştır. Toplam 26 sorudan oluşan anket, Google forms üzerinden düzenlenerek katılımcılarla WhatsApp üzerinden ve yüz yüze görüşme yoluyla yapılmıştır. Anketin ekine gönüllü katılım formu ve katılım sonrası bilgilendirme formu da eklenmiştir. Veri toplamaya ilişkin kurumlardan gerekli izinler alınmıştır. Araştırmaya 274 özel güvenlik görevlisi katılmış olup 8 anket eksik veri nedeniyle analizlere dahil edilmemiştir. Tüm analizler 266 katılımcıdan elde edilen veri üzerinden yapılmıştır. Ayrıca bu çalışmaya ilişkin Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 25.10.2022 tarihli ve 127/3 sayılı kararı ile etik kurul onayı da alınmıştır.

6.6. Veri Toplama Araçları

Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket tekniğiyle yapılmış olup, toplam 26 sorudan oluşan anketin ilk bölümünde katılımcıların demografik bilgileri elde etme amacıyla beş soru bulunmaktadır. Ayrıca özel güvenlik görevlilerin hangi vardiya sisteminde çalıştıkları tespit etme amacıyla bir soru daha bulunmaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise çalışanların iş tatmin düzeylerini ölçme amacıyla Minnesota İş Doyumu Ölçeğinin 20 maddelik kısa formu yer almıştır. Weiss, Davis, England ve Lofquist (1967) tarafından geliştirilen ölçek, Baycan (1985) tarafından Türkçe'ye uyarlanarak geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. 20 maddelik ölçek içsel ve dışsal olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. İlgili ölçeğin içsel doyum alt boyutu başarı, tanınma veya takdir edilme, işin kendisi, işin sorumluluğu, yükselme ve terfi gibi işin içsel niteliğine ilişkin tatminliklerle ilgili öğelerden oluşmaktadır. Dışsal doyum boyutu ise, örgüt politikası ve yönetimi, denetim şekli, yönetici, çalışma ve astlarla ilişkiler, çalışma koşulları ve ücret gibi işin çevresine ait öğelerden oluşmaktadır (Yelboğa, 2007). Ölçekte yer alan maddelerin tamamı, Minnesota İş Doyum Ölçeğinin asıl formunda olduğu gibi 5'li Likert ölçeğine (1=memnun değilim, 5=çok memnunum) göre ölçeklendirilmiştir. Ölçeğin Türkçe uyarlama çalışmasında Cronbach Alfa değeri 0,77 olarak bulunmuştur (Baycan, 1985).

6.7. Verilerin Analizi

Elde edilen veriler SPSS 26.0 istatistik programı yardımıyla analiz edilmiştir. Minnesota İş Doyumu Ölçeğine ilişkin verilere normallik testleri (çarpıklık ve basıklık), geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Özel güvenlik görevlilerinin görüşlerinin demografik değişkenlere göre farklılığının analizinde ise t-testi ve ANOVA ve Post-Hoc analizleri kullanılmıştır.

7. Araştırmanın Analiz Sonuçları: Geçerlik ve Güvenirlik

Çalışmada hipotezlere yönelik istatistiksel testler uygulamadan önce verilerin normalliğini değerlendirme amacıyla basıklık (Kurtosis) ve çarpıklık (Skewness) değerleri kontrol edilmiştir. Sosyal bilimler literatüründe basıklık ve çarpıklık değerlerinin $\pm 1,50$ arasında olduğu durumlarda dağılımın normal dağılım olarak gerçekleştiği kabul edilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Yapılan testlere göre İş Doyumu Ölçeğinin dışsal tatmin alt boyutunun çarpıklık değeri $-0,520$; basıklık değeri $-0,158$; içsel tatmin boyutunun ise çarpıklık değeri $-0,850$; basıklık değeri $+0,566$ 'dır (Tablo 2). Elde edilen bu değerler, ilgili ölçeğin normallik dağılıma sahip olduğunu ve örneklemden elde edilen veri setinin diğer testleri yapmaya uygun olduğunu göstermektedir.

Araştırma çalışma grubundan toplanan verilerin faktör analizine uygunluğunu test etme amacıyla açıklayıcı faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Bu amaçla ilgili ölçeğe Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi uygulanmıştır. İş Doyumu Ölçeğinin her iki boyutunu içeren genel tatmin geçerlik katsayısı (KMO) $,951$ ve Barlett Küresellik Testi χ^2 değeri ise $3660,804$ ($p < ,000$) olarak bulunmuştur. İlgili ölçeğin

toplam varyansın yüzde 60,25'ini açıklayan iki faktörlü bir yapıda olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin alt boyutlarından dışsal tatmin boyutunun geçerlik katsayısı (KMO) ,892 olup, varyansın yüzde 59,35'ini açıklamaktadır. İlgili alt boyutun faktör yük değerlerinin ise ,722 ile ,853 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Ölçeğin diğer alt boyutu olan içsel tatmin boyutunun geçerlik katsayısı (KMO) ,940 olup, varyansın yüzde 59,05'ini açıklama gücüne sahiptir. İlgili alt boyutun madde faktör yük değerleri ise ,768 ile ,856 değerleri arasında değiştiği gözlemlenmiştir. Ayrıca İş Doyumu Ölçeğinin iç tutarlılığını tespit etme amacıyla Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Her iki boyutu içeren ölçeğin güvenilirlik katsayısı ise (α) ,953 olarak bulunmuştur. Ölçeğin alt boyutlarından dışsal tatmin boyutunun güvenilirlik katsayısı (α) ,900; içsel tatmin boyutunun ise ,936 olarak bulunmuştur (Tablo 2). Elde edilen bu değerler, ilgili ölçek ve alt boyutlarının yüksek düzeyde geçerlik ve güvenilirlik değerlerine sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Ölçeklerin normallik ve geçerlik/güvenilirlik analiz sonucu

Ölçek ve alt boyutları	KMO değeri	Madde faktör yükleri	Varyansı açıklama oranı	Cronbach Alfa	Basıklık	Çarpıklık
İçsel Tatmin	,940	,76/,85 arası	59,05	,936	+566	-,850
Dışsal Tatmin	,892	,72/,85 arası	59,35	,900	-158	-,520
Genel Tatmin	,951	,72/,85 arası	60,25	,953	+612	-,872

8. Tanımlayıcı İstatistikler

Özel güvenlik görevlilerinin içsel, dışsal ve genel tatmin düzeyleri incelendiğinde, en düşük puanın 1 en yüksek puanın 5 olduğu gözlemlenmiştir. Özel güvenlik görevlilerinin içsel tatmin için verdiği yanıtların ortalaması $\bar{x}=3,30$; dışsal tatmin için $\bar{x}=3,02$; genel tatmin için ise $\bar{x}=3,19$ 'dur. Bu ortalama değerlere göre özel güvenlik görevlilerinin içsel, dışsal ve genel tatminlerinin orta düzeyde olduğu söylenebilir. Ancak özel güvenlik görevlilerinin içsel tatmin düzeyleri diğer boyutlardan daha yüksektir (Tablo 3).

Tablo 3. Özel güvenlik görevlilerinin tatmin düzeylerinin analiz sonucu

Ölçek ve Boyutları	n	Min.	Max.	\bar{x}	ss
İçsel Tatmin	266	1,00	5	3,30	,91879
Dışsal Tatmin	266	1,00	5	3,02	,90840
Genel Tatmin	266	1,00	5	3,19	,86267

Özel güvenlik görevlilerinin iş tatmin düzeyi orta düzeyde olsa da yukarıdaki tabloyu teyit eden diğer bir veri de bazı ölçek ifadelerine verilen cevapların aldığı ortalama değerlerdir. Bu ifadelerle bakıldığında ücret ($\bar{x}=2,53$), çalışma şartları ($\bar{x}=2,84$) ve terfi ($\bar{x}=2,94$) açısından tatmin düzeyinin ortalamasının altında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla dışsal tatminin bu üç faktörüne ilişkin çalışanlar açısından genel bir memnuniyetsizliğin olduğu görülmektedir. Buna karşın içsel tatmin boyutunda yer alan en yüksek ortalamaya sahip ifadeler ise sırasıyla toplumda saygın bir kişi olma ($\bar{x}=3,43$), başkaları için bir şeyler yapabilme imkânı ($\bar{x}=3,50$) ve başarı hissini ($\bar{x}=3,54$) olduğu görülmektedir. Dolayısıyla özel güvenlik görevlilerinin içsel tatmin boyutunun bu üç maddesine ilişkin daha yüksek bir tatmininin olduğu görülmektedir. Diğer ifadelerine verilen yanıtların ortalamaları ise 3,03 ile 3,25 aralığında değişmektedir.

Katılımcılara demografik soruların yanı sıra halihazırda hangi vardiya sisteminde çalıştıklarını öğrenmek amacıyla bir soru yöneltilmiştir. Elde edilen verilere ilişkin istatistiklere göre, özel güvenlik görevlilerinin yaklaşık yüzde 40'ı tek vardiyalı sistemde (sabit vardiyalı) çalışırken, yaklaşık yüzde 36'sı üçlü vardiyalı sisteme, yüzde 15'i ikili vardiyalı sisteme, geri kalanı ise diğer vardiyalı sisteme göre çalışmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4. Özel güvenlik görevlilerinin çalıştıkları vardiya sisteme ilişkin analiz sonucu

Vardiyalı Çalışma Sistemi	n	%
Bir vardiyalı çalışma sistemi	109	41
İki vardiyalı çalışma sistemi	40	15
Üç vardiyalı çalışma sistemi	95	35,7
Diğer vardiya sistemi (12 saat çalışma 36 saat izin)	22	8,3

9. Araştırmanın Bulguları

Çalışmanın bu kısmında araştırmada elde edilen bulgular yer almaktadır. Betimleyici istatistikler ve hipotez testlerine yönelik analiz bulgularına yer verilmiştir.

9.1. Hipotez Testleri

Cinsiyet değişkenine göre özel güvenlik görevlilerinin iş tatmin düzeylerinin farklılığını ölçme amacıyla t testi yapılmıştır. Tablo 5'e göre özel güvenlik görevlilerinin genel ($266=0,054$; $p>0,05$) ve içsel tatminine ($266=0,093$; $p>0,05$) yönelik algıları cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Dolayısıyla H_{1a} ve H_{1b} kabul edilmemiştir. Ancak dışsal tatmin boyutu cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir ($266=0,015$; $p<0,05$). Bu farklılık, kadın özel güvenlik görevlilerinin dışsal tatminine yönelik kişisel algılarının ($\bar{x}=3,55$), erkek özel güvenlik görevlilerinden ($\bar{x}=3,27$) daha yüksek olmasıyla ilgilidir. H_{1c} hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 5). Her ne kadar bu sonuç anlamlı çıksa da cinsiyet dağılım farkının yüksek olması nedeniyle güvenilir bir veri olarak kabul edilmesi ve genellenmesi zordur.

Özel güvenlik görevlilerinin genel ($266=0,803$; $p>0,05$), içsel ($266=0,547$; $p>0,05$) ve dışsal tatmin ($266=0,138$; $p>0,05$) puanları, medeni durum değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Özetle H_{2a} , H_{2b} ve H_{2c} hipotezleri kabul edilmemiştir (Tablo 5).

Çalışma grubunda yer alan özel güvenlik görevlilerinin içsel, dışsal ve genel tatmin puanlarının yaş değişkenine farklılığını ölçme amacıyla tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Yaş değişkeni gruplarına göre bakıldığında özel güvenlik görevlilerinin genel ($266=0,507$; $p>0,05$) ve içsel tatmine ($266=0,990$; $p>0,05$) yönelik algılarında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Dolayısıyla H_{3a} ve H_{3b} hipotezi kabul edilmemiştir. Buna karşın dışsal tatmin algıları istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir ($266=0,019$; $p<0,05$). Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını tespit etmek amacıyla tamamlayıcı Tukey Post-Hoc analizi yapılmıştır. Post-Hoc testi sonucu yaş grupları arasında dışsal tatmin açısından 20-29 yaş grubu ile 40-49 yaş grubu arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($266=0,031$; $p<0,05$). Bu farklılık, 40-49 yaş arası özel güvenlik görevlilerinin dışsal tatmine yönelik kişisel algılarının ($\bar{x}=3,36$), 20-29 yaş arası özel güvenlik görevlilerinden ($\bar{x}=3,29$) daha yüksek olmasıyla ilgilidir. Özetle H_{3c} hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 5).

Eğitim düzeyi gruplarına göre ise özel güvenlik görevlilerinin genel ($266=0,072$; $p>0,05$) ve dışsal tatmine ($266=0,374$; $p>0,05$) yönelik algılarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Bu bağlamda H_{4a} ve H_{4c} hipotezi kabul edilmemiştir. Buna karşın içsel tatmin açısından ise eğitim grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($266=0,018$; $p<0,05$). Post-Hoc testi sonuçlarına göre bu durum, ortaokul mezunları ile ön lisans mezunları arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır ($266=0,034$; $p<0,05$). Bu farklılık, ön lisans mezunu olan özel güvenlik görevlilerinin dışsal tatmine yönelik kişisel algılarının ($\bar{x}=3,47$), ortaokul mezunu özel güvenlik görevlilerinden ($\bar{x}=2,84$) daha yüksek olmasıyla ilgilidir. Sonuç olarak H_{4b} hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 5).

Özel güvenlik görevlilerinin çalışma süresi (kıdem) grupları açısından içsel tatmin algılarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($266=0,192$; $p>0,05$). Bu durumda H_{5b} hipotezi kabul edilmemiştir. Ancak dışsal ($266=0,001$; $p<0,05$) ve genel tatmin ($266=0,009$; $p<0,05$) açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Kısacası, H_{5c} hipotezi kabul

edilmiştir. Farklılığı tespit etme amacıyla yapılan Post-Hoc testi sonucunda genel tatmin açısından farklılığın 1 yıldan az çalışanlar ile 1-5 yıl arası çalışanlar arasında olduğu tespit edilmiştir ($266=0,005$; $p<0,05$). Süre olarak bir yıldan az çalışan özel güvenlik görevlilerinin genel tatmin puanı ($\bar{x}=3,61$), 1-5 yıl arası çalışanlardan ($\bar{x}=3,05$) daha yüksektir. Bu sonuca göre H_{5a} hipotezi kabul edilmiştir. Dışsal tatmin açısından ise bu farklılık yine 1 yıldan az çalışanlar ($\bar{x}=3,61$) ile 1-5 yıl arası çalışanlar ($\bar{x}=2,80$) arasında olduğu gözlemlenmiştir ($266=0,001$; $p<0,05$) (Tablo 5).

Tablo 5. İş tatmininin demografik değişkenlere göre farklılığına ilişkin t testi ve post-hoc analiz sonuçları

	n	İçsel Tatmin $\bar{x} \pm ss$	Dışsal Tatmin $\bar{x} \pm ss$	Genel Tatmin $\bar{x} \pm ss$
Cinsiyet				
Kadın	24	3,55±0,69	3,32±0,70	3,46±0,62
Erkek	232	3,27±0,93	2,98±0,93	3,15±0,88
t		1,686	2,528	1,939
p		,093	,015	,054
Medeni Durum				
Evlü	111	3,26±0,81	3,12±0,84	3,20±0,79
Bekar	155	3,33±0,97	2,95±0,96	3,18±0,91
t		-0,603	1,487	0,250
p		,547	,138	,803
Yaş				
20-29 yaş arası ¹	160	3,29±0,95	2,89±0,93	3,13±0,89
30-39 yaş arası ²	76	3,30±0,82	3,14±0,82	3,24±0,78
40-49 yaş arası ³	25	3,36±0,82	3,43±0,86	3,39±0,82
50-59 yaş arası ⁴	5	3,33±1,29	3,30±1,29	3,32±1,26
F		0,038	3,366	,779
p		,990	,019	,507
Post-Hoc Test			P=,031 (1-3)	
Eğitim Düzeyi				
Ortaokul ¹	20	2,84±1,13	2,63±1,16	2,76±1,11
Lise ²	131	3,26±0,92	3,05±0,96	3,18±0,91
Ön lisans ³	100	3,47±0,80	3,06±0,77	3,31±0,71
Lisans ⁴	11	3,39±0,89	3,02±0,89	3,24±0,83
Lisansüstü ⁵	4	2,56±0,73	2,81±1,16	2,66±0,90
F		3,046	1,065	2,176
p		,018	,374	,072
Post-Hoc Test		P=,034 (1-3)		
Çalışma Süresi				
1 yıldan az ¹	34	3,62±0,69	3,61±0,63	3,61±0,63
1-5 yıl arası ²	149	3,22±0,97	2,80±0,92	3,05±0,89
6-10 yıl arası ³	45	3,28±0,87	3,06±0,88	3,19±0,83
11-15 yıl arası ⁴	24	3,45±0,58	3,30±0,75	3,39±0,60
16-20 yıl arası ⁵	14	3,25±1,13	3,27±1,08	3,26±1,09
F		1,536	6,911	3,458
p		,192	,001	,009
Post-Hoc Testi			p=,001 (1-2)	p=,005 (1-2)

Özel güvenlik görevlilerinin çalıştığı vardiya sistemi gruplarına göre genel ($266=0,001$; $p<0,05$), içsel ($266=0,007$; $p<0,05$) ve dışsal ($266=0,001$; $p<0,05$) tatmin düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunduğu tespit edilmiştir. İçsel iş tatmini algılarındaki farklılık “üç vardiyalı

çalışma sistem” ile “diğer vardiyalı sistem”de çalışanlar arasında bulunmaktadır. İçsel tatmin açısından bu farklılığa ilişkin ANOVA analizi bulgularına göre “diğer vardiya sistemi”nde çalışan özel güvenlik görevlilerinin genel tatmin puanı ($\bar{x}=3,87$), “üç vardiyalı çalışma sistem”de çalışanlardan ($\bar{x}=3,15$) daha yüksektir ($266=0,003$; $p<0,05$). Özetle H_{6a} hipotezi kabul edilmiştir. Özel güvenlik görevlilerinin dışsal tatmin düzeylerindeki farklılık, “diğer vardiya sistemi”nde çalışan özel güvenlik görevlilerinin genel iş tatmin puanının ($\bar{x}=3,63$) “üç vardiyalı çalışma sistemi”nde çalışanlardan ($\bar{x}=3,01$) daha yüksek olmasıyla ilgilidir ($266=0,001$; $p<0,05$). Kısacası, H_{6b} hipotezi kabul edilmiştir. Özel güvenlik görevlilerinin vardiya sistemine göre dışsal tatmin algılarındaki farklılık da istatistiksel olarak anlamlıdır ($266=0,001$; $p<0,05$). Buna göre “diğer vardiya sistemi”nde çalışan özel güvenlik görevlilerinin genel iş tatmin puanı ($\bar{x}=3,45$) “üç vardiyalı çalışma sistemi”nde çalışanlardan ($\bar{x}=3,01$) daha yüksektir. Sonuç olarak H_{6c} hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 6).

Tablo 6. Mevcut vardiyalı çalışma sistemine göre iş tatmin düzeylerinin analiz sonuçları

Hangi vardiya sisteminde çalışıyorsunuz?	n	%	İçsel Tatmin $\bar{x} \pm ss$	Dışsal Tatmin $\bar{x} \pm ss$	Genel Tatmin $\bar{x} \pm ss$
Bir vardiyalı çalışma sistemi ¹	109	41	3,33±0,72	3,12±0,	3,25±0,68
İki vardiyalı çalışma sistemi ²	40	15	3,34±0,82	3,03±0,	3,22±0,80
Üç vardiyalı çalışma sistemi ³	95	35,7	3,15±1,07	2,81±0,	3,01±0,99
Diğer vardiyalı sistem (12 saat çalışma, 36 saat izin) ⁴	22	8,3	3,87±0,63	3,63±0,	3,45±0,67
F			4,137	5,878	5,343
P			0,007	0,001	0,001
Post-Hoc Testi			p=0,003 (3-4)	p=0,001 (3-4)	p=0,001 (3-4)

10. Sonuç ve Tartışma

Özel güvenlik görevlilerinin yaptıkları işin hassasiyeti ve üçüncü kişilerin can ve mal güvenliğini ilgilendirmesi nedeniyle oldukça kritik bir önemi bulunmaktadır. Üstelik özel güvenliklerin görevlerini yer getirirken karşılaştıkları olaylarda oluşabilecek hataların yasal boyutu da bulunmaktadır. Bu nedenlerden dolayı ve vardiyalı sistemde çalışmaları nedeniyle özel güvenliklerin görevleri stresli bir mesleği icra etmektedirler. Kişisel, sosyal ve yasal boyutları olan bu mesleği icra eden özel güvenliklerinin melekliklerini icra ederken psikolojik sağlık ve esenliklerinin yanı sıra iş memnuniyetlerinin de iyi bir düzeyde bulunması gereklidir. Bu bağlamda çalışmada özel güvenlik görevlilerinin iş tatminlerinin (genel, içsel ve dışsal) vardiyalı çalışma sistemine ve demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Isparta il merkezinde yer alan kamu kurumlarında görev yapan 266 özel güvenlik görevlilerinin görüşlerine başvurulmuştur. Anket yöntemiyle elde edilen verilere t testi ve ANOVA analizi uygulanarak bulgular elde edilmiştir.

Öncelikle özel güvenlik görevlilerinin genel, içsel ve dışsal tatmin düzeylerinin orta düzeyde olduğu görülmektedir. Ancak güvenlik görevlilerinin içsel tatmin düzeylerinin genel ve dışsal tatmin düzeylerinden daha yüksek olduğu saptanmıştır. Her ne kadar özel güvenlik görevlilerinin genel, içsel ve dışsal tatmin düzeyleri orta düzeyde olsa da dışsal boyutta yer alan ücret, çalışma şartları ve terfi açısından tatmin düzeylerinin ortalamanın altında olduğu, buna karşın içsel boyutta yer alan toplumda saygın bir kişi olma, başkaları için bir şeyler yapabilme imkânı ve başarı hissini ise en yüksek ortalamaya sahip olduğu belirlenmiştir. Yapılan bir çalışma özel güvenlik görevlilerinin düşük ücret nedeniyle iş tatminlerinin düşük olduğunu göstermiştir (Sunay, 2020). Bal'ın (2013) yaptığı çalışmanın sonuçları, özel güvenlik görevlilerinin kadro durumu ve ücret yetersizliğinden şikayetçi olmalarına rağmen genel olarak mesleklerinden memnun olduğu ortaya koymuştur. Karakuyu ve Bedir (2020), özel güvenlik görevlilerinin iş tatmin düzeylerinin oldukça yüksek olduğunu saptamıştır. İnankul'un (2020) araştırması ise özel güvenlik görevlilerinin yüzde 93'ünün mesleğinden

memnun/kısmen memnun olduğunu ve yüzde 63'ünün ise aldığı ücretten memnun olduğunu ortaya koymuştur.

Analiz sonucu elde edilen bulgulara göre, araştırmaya katılan özel güvenlik görevlilerinin genel ve içsel tatmin düzeylerinde cinsiyet değişkenine göre farklılaşma bulunmazken dışsal tatmin düzeyleri açısından farklılaşmaktadır. Kısacası kadın özel güvenlik görevlilerin dışsal tatmin düzeyi erkeklerden daha yüksektir. Literatürde özel güvenlik görevlilerinin iş tatminlerinin cinsiyete göre farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Yapılan bazı çalışmalarda özel güvenlik görevlilerinin iş tatminlerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir (Akgüç, 2011; Kartal, 2012; İlhan, 2019; Tekeli, 2019). Buna karşın başka bir çalışmada ise özel güvenlik görevlilerinin iş tatmin puanları ortalamalarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermiş olduğu ve erkek güvenlik görevlilerin iş tatmin düzeylerinin kadın görevlilerden daha yüksek olduğu ortaya konmuştur (Sü-Eröz ve Ünal, 2013). Yapılan diğer bir çalışmanın sonuçları ise genel iş memnuniyeti bakımından kadınların ortalama değerlerinin erkeklerinkinden fazla olduğunu saptamıştır (Maybarskan, 2020). Yapılan başka bir araştırma ÖGG olarak çalışan kadınların tamamının işlerinden memnun olduklarını ortaya koymuştur. Bu sonuç ise kadınların iş bulma konusunda erkeklere göre daha dezavantajlı durumda olmaları, kadınların nokta görevlerinde erkeklerden daha sabırlı olmaları, hizmet alanların kadınlara daha nazik davranmaları ve kadınların aldıkları ücret ile ailelerine ikinci bir gelir kaynağı olarak ekonomik katkı sağlamalarına bağlanmaktadır (İnankul, 2020). Bu araştırmanın bulguları da kadınların dışsal tatmininin erkeklerden yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Neredeyse aynı çalışma koşullarına bağlı çalışan erkek ve kadın özel güvenlik görevlilerinin iş tatmin düzeylerinin benzer olacağı beklense de kadın ve erkeklerin vardiyalı çalışma sisteminden farklı yönde ve düzeyde etkilendikleri gözlemlenmektedir. Özellikle erkek egemen bir sektör olan özel güvenlik sektöründe kadınların iş bulması ya da kariyer yapmasının daha zor olabileceği göz önüne alındığında içsel ve genel tatmin açısından erkeklerle aralarında bir farklılığın olmaması normal karşılanmaktadır. Diğer yandan bu sektörde iş bulma zorluğu dikkate alındığında ise ücret ve çalışma koşulları gibi konularda erkeklere nazaran dışsal tatmin düzeylerinin yükselmesi anlaşılabilir bir durumdur. Zira çalışmada kullanılan ölçeğin dışsal boyutu, işletme politikası ve yönetimi, denetim şekli, yönetici, çalışma ve astlarla ilişkiler, çalışma koşulları ve ücret gibi iş koşullarına ilişkindir. Dolayısıyla katılımcı kadın güvenlik görevlilerinin bu koşullar açısından erkeklere göre daha olumlu karşıladığını söylemek mümkündür.

Özel güvenlik görevlilerinin genel, içsel ve dışsal tatmin düzeylerinin medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Önceki yapılan çalışmalar medeni durum değişkeni açısından farklı sonuçlar öne sürmektedir. Buna göre, bazı çalışmalar bu çalışmanın bulgularına paralel olarak iş tatmininin evli ve bekârlara göre farklılaşmadığını ortaya koymuştur (Akgüç, 2011; Kartal, 2012; İlhan, 2019). Buna karşın başka bir çalışmaya göre ise, evli güvenlik görevlilerinin iş tatmin puanlarının bekârlardan daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Sü-Eröz ve Ünal, 2013). Yine diğer bir araştırma da vardiya sisteminde çalışan evli güvenlik görevlilerinin içsel, dışsal ve genel tatmin düzeylerinin bekar olan çalışanlardan daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Bu bulgu evli çalışanların üçlü vardiya sisteminden daha olumlu etkilenecek iş tatminlerine daha olumlu yansıdığı yönünde yorumlanmıştır (Tekeli, 2019). Ancak bu çalışma sonucu, özel güvenlik görevlilerinin evli ya da bekar olmalarının onların içsel, dışsal ve genel tatmin açısından bir farklılık yaratmadığını ve her iki cinsiyetin de çalışma koşullarından aynı düzeyde etkilendiğini göstermektedir.

Yaş değişkenine göre bakıldığında ankete katılan özel güvenlik görevlilerinin içsel ve genel tatminine yönelik algılarında herhangi bir farklılık bulunmadığı gözlemlenmektedir. Buna karşın dışsal tatmin algıları, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu farklılık, 40-49 yaş arası özel güvenlik görevlilerinin dışsal tatmine yönelik kişisel algılarının 20-29 yaş arası özel güvenlik

görevlilerinden daha yüksek olmasıyla ilgilidir. Buna karşın yapılan bazı çalışmalarda özel güvenlik görevlilerinin iş tatmin düzeylerinin yaş grupları arasında herhangi anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (Akgüç, 2011; Tekeli, 2019). Ancak bu çalışmanın sonuçlarına paralel bulgular da bulunmaktadır. Kartal'ın (2012) yaptığı çalışmaya göre özel güvenlik görevlileri arasında iş tatmin düzeyi en yüksek olan grup "41 ve üstü" yaşa sahip olan grup iken tatmin düzeyi en düşük olan grup ise "26-30 yaş arasında olanlardır. Yine başka bir çalışmada güvenlik görevlilerinin iş tatmini puanları ortalamaları ile yaş değişkeni puan ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuş olup, 50 yaş ve üzerindeki özel güvenlik görevlilerinin iş tatmin düzeyleri diğer tüm yaş gruplarından daha yüksektir (Sü-Eröz ve Ünal, 2013). Maybarskan'ın (2020) yaptığı çalışmada genel iş memnuniyeti bakımından 36-45 yaş arası olanların ortalama değerleri diğer gruplardan daha yüksektir. Literatürde yaş değişkeni açısından gruplar arasında anlamlı farklılığın olması genel olarak özel güvenlik görevlilerinin yaş ile iş tatmin düzeylerinin paralel bir şekilde yükseldiği yönündendir (Kartal, 2012; Sü-Eröz ve Ünal, 2013). Bu çalışmanın bulgusu da özel güvenlik görevlilerinin özellikle dışsal tatmin açısından orta yaş grubunun genç yaştaakilere göre daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, orta yaş güvenlik görevlilerinin genç çalışanlara kıyasla daha yüksek bir tatmin duygusuna sahip olduklarını göstermektedir. İçsel, dışsal ve genel tatminlerine yaş grup ortalamaları açısından baktığımızda, 50 yaşına kadar artan bir iş tatmin düzeyi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla diğer araştırmaların da vurguladığı gibi yaş arttıkça iş tatmin düzeyinin arttığı söylenebilir. Bu sonuç, yaşla birlikte işten alınan tatmininin çalışma koşullarına uyum sağlama, iş çevresi, yönetim şekli ve yöneticiyi daha fazla tanıma ve işe ilişkin risk ve tehlikeleri daha kolay öngörebilmeye bağlanabilir.

Eğitim düzeyine göre ise özel güvenlik görevlilerinin genel ve dışsal tatmine yönelik algılarında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Buna karşın içsel tatmin açısından ise eğitim grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu farklılık, ön lisans mezunu olan özel güvenlik görevlilerinin dışsal tatmine yönelik kişisel algılarının ortaokul mezunlarından daha yüksek olmasıyla ilgili olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalara kısmi olarak benzer yönde sonuçlar ortaya koymuştur. Örneğin Kartal'ın (2012) yaptığı araştırmada öğrenim durumuna göre güvenlik görevlilerinin iş tatmin düzeylerinin farklılaştığı ortaya konmuştur. Başka bir çalışmanın sonucuna göre, ilkökul mezunu olan güvenlik görevlilerinin iş tatmini puanlarının lise mezunu olanlardan; ortaokul mezunu olan güvenlik görevlilerinin iş tatmini puanlarının lisansüstü mezunu olan görevlilerin iş tatmini puanlarından daha yüksektir. Bu bulgu eğitim düzeyi arttıkça iş tatmini düzeyinin azaldığı yönünde yorumlanmıştır (Sü-Eröz ve Ünal, 2013). Eğitim durumuna göre ortalama değerleri incelendiğinde genel iş memnuniyeti bakımından lisans mezunu olanların ortalama değerleri, diğer mezuniyet gruplarına göre daha yüksektir (Maybarskan, 2020). İş tatmini açısından ortaokul mezunu olan çalışanlar diğer tüm gruplardan anlamlı düzeyde farklılık gösterirken (İlhan, 2019); yapılan bazı çalışmalar ise eğitim düzeyi açısından gruplar arası bir farklılık bulamamıştır (Akgüç, 2011; Tekeli, 2019). Bu çalışmada eğitim düzeylerine göre iş tatmin düzeylerine bakıldığında ön lisansa kadar iş tatmin düzeyinin arttığı, lisans sonrası ise tatmin düzeyinin düştüğü görülmektedir. Özel güvenlik görevlilerinin öğrenim durumuna göre içsel tatmin düzeyleri, özellikle takdir, iş sorumluluğu, terfi ve işin kendisi gibi faktörlere bağlıdır. Bu bağlamda ön lisansa kadar iş tatmin düzeyinin yükselmesi bu faktörler açısından olumlu karşılandığını söylemek mümkündür. İçsel tatmin açısından iş tatmin düzeyinin farklılaşması bu bağlamda anlamlıdır. Ancak lisans ve lisansüstü mezunları açısından bu faktörlerin güvenlik görevlilerinin tatmin düzeylerini yükseltecek bir etkiye sahip olmadığı yönünde yorumlanabilir.

Özel güvenlik görevlilerinin çalışma süreleri açısından içsel tatmin algılarında anlamlı bir farklılık bulunmadığı tespit edilmiştir. Ancak genel ve dışsal tatmin açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Bu farklılıkların genel ve dışsal tatmin açısından 1 yıldan az çalışanlar ile 1-5 yıl arası çalışanlar arasında olduğu gözlemlenmiştir. Her iki tatmin boyutu açısından 1

yıldan az çalışan özel güvenlik görevlilerinin genel tatmin puanı, 1-5 yıl arası çalışanlardan daha yüksektir. Buna karşın yapılan başka çalışmaların sonucu, vardiyalı çalışma sisteminde çalışan özel güvenlik görevlilerinin çalışma sürelerine göre tatmin düzeylerinin anlamlı farklılık göstermediğini ortaya koymuştur (İlhan, 2019; Tekeli, 2019). Yapılan diğer çalışmalar ise farklı yönde bulgular ortaya koymuştur (Kartal, 2012; Sü-Eröz ve Ünal, 2013). Örneğin Kartal'ın (2012) yaptığı çalışmanın sonucuna göre özel güvenlik görevlilerinde iş tatmin puanı ile çalışma süreleri arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmüştür. Bu çalışmanın sonucu, iş tatmin düzeyi en yüksek olan grubun "0-1 yıl arası" kıdeme sahip olan grubun; tatmin düzeyi en düşük olan grubun ise, "12 ve üstü" yıl arası kıdeme sahip olan özel güvenlik görevlilerini olduğunu ortaya koymuştur. Sü-Eröz ve Ünal'ın (2013) çalışmasına göre, sektörde çalışma süresi 5 yıldan az olan güvenlik görevlilerinin iş tatmin puanları, sektörde çalışma süresi 11 yıldan fazla olan görevlilerin iş tatmini puanlarından yüksektir. Dahası sektörde çalışma süresi 5-10 yıl arası olan görevlilerin iş tatmini puanları, sektörde çalışma süresi 11 yıldan fazla olan görevlilerin iş tatmini puanlarından yüksektir. Yapılan çalışmalarda çalışma sürelerine göre ortaya çıkan bu farklılıklar, çalışma süresi aralıklarının grubun iş tatminini arttırmada farklı etkilere sahip olduğunu göstermekle beraber (Kartal, 2012) sektördeki çalışma süresi arttıkça iş tatmini düzeyinin de azaldığı yönünde yorumlanmaktadır (Sü-Eröz ve Ünal, 2013). Bu çalışmanın sonuçları da çalışma süresi açısından mesleğine yeni başlayanların dışsal ve genel tatmin düzeylerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın diğer hipotezine bakıldığında ise özel güvenlik görevlilerinin çalıştığı vardiya sistemine göre içsel, dışsal ve genel tatmin düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Güvenlik görevlilerinin içsel, dışsal ve genel tatmini algılarındaki farklılık "üç vardiyalı çalışma sistemi" ile "diğer vardiya sistemi"nde çalışanlar arasında bulunmaktadır. Bu farklılık, "diğer vardiya sistemi"nde çalışan özel güvenlik görevlilerinin genel iş tatmin puanının "üç vardiyalı çalışma sistemi"nde çalışanlardan daha yüksek olması ile ilgilidir. Özel güvenlik görevlilerinin halihazırda çalıştıkları vardiya sisteminde "diğer vardiya sistemi"nin (12 saat çalışma, 36 saat izin) içsel, dışsal ve genel tatmin düzeylerinin diğer tüm vardiya gruplarından daha yüksek çıkması, güvenlik görevlilerine daha fazla boş zaman sağlamasıyla ilgili olabilir. Yani "diğer vardiya sistemi"nin özel güvenlik görevlilerine daha fazla boş zaman sağlaması, kişisel ve sosyal yaşamlarına daha fazla zaman ayırabilmelerine bağlanabilir. Bu sonuç aynı zamanda özel güvenlik görevlilerinin özellikle iş-yaşam dengesini gözettiklerinin de göstergesidir. Bu bulgu, özel güvenlik görevlilerinin iş tatminlerinin çalışma zaman dilimlerinden ziyade işle bağlantılı olarak kendi kişisel ve sosyal yaşamlarına ne kadar zaman ayırabildikleriyle ilgili bir sonuç olarak yorumlanabilir. Ek olarak, bu vardiya sisteminin çalışanlara sağladığı boş zaman, çalışanlar tarafından ekstra gelir sağlayan işler için de kullanıldığı öne sürülebilir. Kısacası, bu ekstra zaman kazanımı, ekstra gelir elde etmek için kullanılacak bir fırsat olarak görüldüğü yönünde yorumlanabilir.

Mevcut vardiyalı çalışma sistemine göre iş tatmin düzeylerinin analiz sonuçlarına (Tablo 6) bakıldığında, özel güvenlik görevlilerinin genel tatmin düzeylerinin "üç vardiyalı çalışma sistemi"nden "bir vardiyalı çalışma sistemi"ne doğru istikrarlı bir tatmin düzeyi artışının olduğu görülmektedir. Ancak iş tatmininin her üç boyutunda da "diğer vardiya sistemi"nde çalışan ÖGG'nin tatmin düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum ÖGG'nin esasen üçlü vardiyalı çalışma sistemine karşı bir olumsuz tutuma sahip olduklarını, "bir vardiyalı çalışma sistemi" ve "iki vardiyalı çalışma sistemi"ne yönelik tatmin algılarının orta düzeyde olduğu söylenebilir. Bu araştırmanın sonuçları, vardiyalı çalışma sisteminde çalışanların iş tatminlerinin daha düşük olduğu (Alayvaz ve Keskin, 2020) yönündeki bulguya paralel bir bulguyu öne sürmektedir. Gerçekten de "üç vardiyalı çalışma sistemi"de çalışan ÖGG'nin tatmin düzeylerinin diğer üç alternatif çalışma sisteminden düşük olduğu görülmektedir. Ancak "diğer vardiya sistemi"nde çalışanların tatmin düzeylerinin oldukça yüksek olması, bu vardiya sisteminin çalışanların kendilerine ayırabilecekleri boş zamanı ve ekstra gelir elde

etme fırsatı sağlaması nedeniyle işten alınan tatmin düzeyini belirlediği söylenebilir. Bu bulgu, özel güvenlik işinde çalışan özel güvenlik görevlilerinin tatminlerini belirleyen bir faktör olarak öne çıktığını söylemek mümkündür.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 25.10.2022 tarihli ve 127/3 sayılı kararı ile bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

1. Yazarın makaleye katkısı %60, 2. Yazarın makaleye katkısı %40'tır.

Destek Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada yazarlar arasında herhangi bir mali ya da mali olmayan çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Akgüç, O. M. (2011). *Özel güvenlik görevlilerinin iş doyumu ve motivasyonlarıyla tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Alakhras, M., Al-Mousa, D. S. ve Lewis, S. (2022). Assessment and correlation between job satisfaction and burnout among radiographers. *Radiography*, 28(2), 283-287.
- Alayvaz, C. ve Keskin, B. (2020). Darülaceze başkanlığı çalışanlarının örgütsel bağlılık ve iş tatminleri üzerine bir araştırma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 15(2), 1-14.
- Atmaca, Ç., Rızaoğlu, F., Türkdöğün, T. ve Yaylı, D. (2020). An emotion focused approach in predicting teacher burnout and job satisfaction. *Teaching and Teacher Education*, 90, 1-13.
- Awan, W. A. (2013). Determinants of shift work impacting job satisfaction: A study on service sector organizations in Pakistan. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 2(4), 49-59.
- Bal, V. (2013). Manisa'da kamu kurumlarında çalışan özel güvenlik personelinin mesleki memnuniyet durumu. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 332-339.
- Baycan, F. A. (1985). *Farklı gruplarda çalışan gruplarda iş doyumunun bazı yönlerinin analizi*. [Yayımlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi]. Boğaziçi Üniversitesi.
- Bezdrob, M. ve Šunje, A. (2021). Transient nature of the employees' job satisfaction: The case of the IT industry in Bosnia and Herzegovina. *European Research on Management and Business Economics*, 27(2), 1-10.
- Bloom, P. (1986). Teacher job satisfaction: A framework for analysis. *Early Childhood Research Quarterly*, 1(2), 167-183.
- Bohle, P. (1997). Does 'hardiness' predict adaption to shift work? *Work Stress*, 11, 369-376
- Bulut, M. ve Altungül, O. (2022). Güvenlik görevlerinin örgütsel adalet algılarının iş motivasyonlarına etkisi. *İş'te Davranış Dergisi*, 7(1), 52-64.
- Creswell, J. W. (2014). *Araştırma deseni, nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları* (2. Baskı). (S. B. Demir, Çev.). Ankara: Eğiten Kitap. (Orijinal eserin basım tarihi, 2009).
- Çiçek, M. ve Çalış, N. (2021). Kişi-örgüt uyumunun iş tatminine etkisi. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 454-464.
- Değirmencioğlu, M. (2019). Vardiyalı çalışma sistemi çalışanlar için ne kadar iyi?. *Journal of Aviation*, 3(2), 113-121.
- Değirmencioğlu, M. ve Öztop, S. (2019). Vardiyalı çalışma sisteminin çalışanların işten ayrılma niyetine etkisi üzerinde iş yaşam dengesinin aracılık rolü. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(29), 623-642.
- Demirbilek, T. (2004). Vardiyalı çalışmanın kadının aile ve sosyal yaşamına etkisi. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 77-98.
- Demirci, U. (2019). İş doyumu ile işten ayrılma niyeti ilişkisine istihdam şekillerinin etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(62), 1246-1258.
- Demirci, U. (2021). Polis özel güvenlik işbirliğinin özel güvenlik görevlilerinin iş stresleri üzerine etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(3), 877-899.
- Demirci, U. (2022). Türkiye'de gerçekleştirilen güvenlik işbirliğinin özel güvenlik görevlilerinin tükenmişlik ve işten ayrılma niyetlerine etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 583-604.
- Demirci, U. (2023). Türkiye özel güvenlik sektörüne yönelik tehdit yüksek iş gücü devir oranı: Özel güvenlik görevlileri ve yöneticileri gözüyle nedenleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 1-26.

- Demirci, U. ve Ergen, B. (2020). The effect of wage on private security officers job satisfaction and intention to quit: An empirical study in Turkey. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(75), 1314-1334.
- Dodia, P. ve Parashar, N. (2020). Shift-work job stress, psychological distress, and job satisfaction among employees. *The International Journal of Indian Psychology*, 8(3), 1215-1225.
- Efeoğlu, M. S., Abul, A. ve Bedük, A. (2021). Örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık ilişkisi: Özel güvenlik görevlilerine ait bir uygulama. *International Journal of Tourism and Social Research*, 6, 94-108.
- Ekinci, S. (2011). *Devletin dönüşümünün güvenlik alanına yansımaları: Türkiye’de güvenlik yönetişimi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM). (2023). *Özel güvenlik istatistikleri (01.06.2023)*, <https://www.egm.gov.tr/ozelguvenlik/ozel-guvenlik-istatistikleri> adresinden 08.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Engin, T. (2008). Sportif organizasyonlarda özel güvenlik. *Türk İdare Dergisi*, 460, 169-179.
- Farmaki, A. Pappas, N., Kvasova, O. ve Stergiou, D. P. (2022). Hotel CSR and job satisfaction: A chaordic perspective. *Tourism Management*, 91, 1-15.
- Folkard, S. (2008). Do permanent night workers show circadian adjustment? A review based on the endogenous melatonin rhythm. *Chronobiology International*, 25(2), 215-224.
- Geniş, B., Coşar, B. ve Taner, M. E. (2020). Sağlık çalışanlarında ruhsal durumu etkileyen faktörler ve vardiyalı çalışma sisteminin etkileri. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 11(4), 275-283.
- Härmä, M. (1993). Individual differences in tolerance to shiftwork: A review. *Ergonomics*, 36, 101-109.
- Hassan, O. ve Ibourk, A. (2021). Burnout, self-efficacy and job satisfaction among primary school teachers in Morocco. *Social Sciences & Humanities Open*, 4(1), 1-9.
- Hausknecht, J. P. ve Trevor, C. O. (2011). Collective turnover at the group, unit, and organizational levels: Evidence, issues, and implications. *Journal of Management*, 37(1), 352-388.
- Heidari, S., Parizad, N., Goli, R., Mam-Qaderi, M. ve Hassanpour, A. (2022). Job satisfaction and its relationship with burnout among nurses working in COVID-19 wards: A descriptive correlational study. *Annals of Medicine and Surgery*, 82, 1-6.
- İlhan, F. (2019). *İnsan kaynakları açısından özel güvenlik kurumları ve çalışanlarının iş doyumları üzerine bir çalışma: Yalova ili örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Yalova Üniversitesi.
- İnankul, H. (2020). KAAAN Projesi ve özel güvenlik görevlilerinin iş memnuniyeti üzerine bir araştırma: Ampirik bir çalışma. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(32), 4987-5014.
- İncir, G. (1998). *Çoklu vardiya çalışmasının ergonomik tasarımı* (1. Basım). Ankara: MPM Yayınları.
- Jaradat, Y., Bast-Pettersen, R. ve Bjertness, E. (2022). Shift work and job satisfaction among Palestinian nurses: A cross-sectional study. *The Lancet*, 99(1), S16.
- Judge, T. A. ve Bono, J. E. (2001). Relationship of core self-evaluations traits - self-esteem, generalized self-efficacy, locus of control, and emotional stability-with job satisfaction and job performance: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 86(1), 80-92.
- Karacan, E. (2011). Job satisfaction of private security guards. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 203-239.
- Karakuyu, A. ve Bedir, A. (2020). Özel güvenlik görevlilerinin iş doyum düzeylerine göre şiddet eğilimlerinin incelenmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(53), 1086-1091.

- Karamanoğlu, M. ve Kazar, A. (2022). İş stresi ve tükenmişlik ilişkisinin Tunceli ili özel güvenlik görevlileri açısından değerlendirilmesi. F. Kalay (Ed.), *İktisadi ve İdari Bilimler Teori, Güncel Araştırmalar ve Yeni Eğilimler 4* (ss. 75-94) içinde. Montenegro: Ivpe.
- Kartal, C. R. (2012). Özel güvenlik görevlilerindeki iş doyum düzeyinin bireysel demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, 30, 1-18.
- Kim, B. N ve Kang, H. S. (2022). Differential roles of reflection and brooding on the relationship between perceived stress and life satisfaction during the Covid-19 Pandemic: A serial mediation study. *Personality and Individual Differences*, 184, 1-5.
- Knutsson, A. (2004). Methodological aspects of shift-work research. *Chronobiology International*, 21(6), 1037-1047.
- Koç, M. (2017). *Vardiyalı çalışma sisteminin çalışan motivasyonu üzerine etkisi: Özel güvenlik personeli üzerine bir uygulama*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Korkusuz, R. (2005). Vardiyalı (postalar halinde) çalışma ve Türk İş Hukuku'ndaki düzenlemesi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1-2), 68-85.
- Kosta, G. (2010). Shift work and health: Current problems and preventive actions. *Safety and Health at Work*, 1(2), 112-123.
- Kreitzman L. (1999). *The 24 hour society* (1st ed). London: Profile Books.
- Locke, E. A. (1970). Job satisfaction and job performance: A theoretical analysis. *Organizational Behavior and Human Performance*, 5(5), 484-500.
- Luque-Reca, O., García-Martínez, I., Pulido-Martos, M., Burguera, J. L. ve Augusto-Landac, J. M. (2022). Teachers' life satisfaction: A structural equation model analyzing the role of trait emotion regulation, intrinsic job satisfaction and affect. *Teaching and Teacher Education*, 113, 1-10.
- Maybarskan, F. (2020). Kamu kurumlarında çalışan özel güvenlik görevlilerinin iş memnuniyeti durumu: Bolu örneği. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 251-266.
- Miao, C., Humphrey, R. H. ve Qian, S. (2016). Leader emotional intelligence and subordinate job satisfaction: A meta-analysis of main, mediator, and moderator effects. *Personality and Individual Differences*, 102, 13-24.
- Mil, H. İ. (2014). Türkiye'de özel güvenlik sistemi ve yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 117-134.
- Moradi, S., Farahnaki, Z., Akbarzadeh, A., Gharagozlou, F., Pournajaf, A., Abbasi, A. M., Omid, L., Hami, M. ve Karchani, M. (2004). The Relationship between shift work and job satisfaction among nurses: A cross-sectional study. *International Journal of Hospital Research*, 3(2), 63-68.
- Moslehpour, M., Chang, M. L., Pham, V. K. ve Dadvari, A. (2022). Adopting the configurational approach to the analysis of job satisfaction in Mongolia. *European Research on Management and Business Economics*, 28(1), 1-10.
- Nalla, M. K. ve Cobbina, J. E. (2017). Environmental factors and job satisfaction: The case of private security guards. *Security Journal*, 30(1), 215-226.
- O'Donoghue, K. ve Tsui, M. (2013). Social work supervision research (1970–2010): The way we were and the way ahead. *The British Journal of Social Work*, 45(2), 616-633.
- Önder, G. ve Önder, E. (2013). Yoğun bakım hemşirelerinin iş tatminine etki eden faktörlerinin önem derecelerinin analitik hiyerarşi prosesi yöntemi ile belirlenmesi. *KSÜ İİBF Dergisi*, 3(2), 195-216.
- Palabıyık, N. ve İşözen, H. (2021). İş yaşam dengesi ve iş doyumunu hastane çalışanları örneği. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(4), 309-325.

- Pekşen-Arı, Ö. (2013). *Vardiyalı çalışma düzeninin işgörenin işten ayrılma niyetine etkisi: Bursa'daki beş yıldızlı şehir otellerinde bir uygulama*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Schleicher, D. J., Watt, J. D. ve Greguras, G. J. (2004). Reexamining the job satisfaction-performance relationship: The complexity of attitudes. *Journal of Applied Psychology*, 89(1), 165-177.
- Selçuk, N. ve Payam, M. M. (2016, 18-20 Mayıs). Özel güvenlik görevlilerinin mesleki tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi: Adıyaman örneği. 5. *Uluslararası Meslek Yüksek Okulları Sempozyumu*, Prizren Üniversitesi, Kosova.
- Spector, P. E. (1985). Measurement of human service staff satisfaction: Development of the job satisfaction survey. *American Journal of Community Psychology*, 13, 693-713.
- Spector, P. E. (1997). *Job satisfaction: Application, assessment, causes, and consequences*. Sage Publications.
- Sunay, M. M. (2020). Özel güvenlik görevlilerinin iş doyumunu düzeyinin sosyolojik açıdan değerlendirilmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7(50), 185-194.
- Sü-Eröz, S. ve Ünal, A. (2013). Özel güvenlik kurumlarında çalışan işgörenlerin iş tatminleri ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik ampirik bir araştırma. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(6), 101-126.
- Şenol, Ş. ve Öngel, V. (2019). İçsel pazarlama uygulamalarının çalışanların iş tatmini üzerine etkisi ve örgütsel adaletin aracılık rolü. *Akademik Hassasiyetler*, 12(6), 445-475.
- Şimşek, S. ve Kara, H. (2017). İş tatmini - iş devri niyeti ilişkisine yönelik bir araştırma: Özel güvenlik sektörü örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 8(19), 85-101.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (Sixth edition). United States: Pearson Education.
- Tarhan, M. ve Dalar, L. (2016). Mental health status of nurses and affecting factors. *Gazi University Journal of Health Sciences*, 1, 25-39.
- Tekeli, S. (2019). *Özel güvenlik görevlilerinin vardiyalı çalışma programlarının iş doyumuna etkileri: TAV örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Türk Hava Kurumu Üniversitesi.
- Tekiner, M. A. ve Harputlu, M. (2020). Özel güvenlik ile polis işbirliğinin özel güvenlik görevlilerinin işten ayrılma niyetleri üzerine etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(76), 2057-2067.
- Ulukan, Y., Kılıç-Aksoy, Ş. ve Çiçek, H. (2023). Vardiyalı çalışmanın işe bağlılık ve iş performansına etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(46), 187-206.
- Uzunbacak, H. H. ve Akçakanat, T. (2018). İşin anlamı, zindelik, mutluluk ve iş tatmini ilişkileri üzerine görgül bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(68), 1691-1702.
- Vigan, F. A. ve Giauque, D. (2018). Job satisfaction in African public administrations: A systematic review. *International Review of Administrative Sciences*, 84(3), 596-610.
- Wang, Z. ve Jing, X. (2018). Job satisfaction among immigrant workers: A review of determinants. *Social Indicators Research*, 139(1), 381-401.
- Weiss, D. J., Dawis, R. V., England, G. W. ve Lofquist, L. H. (1967). *Manual for the Minnesota Satisfaction Questionnaire*. (Minnesota Studies in Vocational Rehabilitation, No. 22). Minneapolis: University of Minnesota.
- Weiss, H. M. (2002). Deconstructing job satisfaction: Separating evaluations, beliefs and affective experiences. *Human Resource Management Review*, 12(2), 173-194.
- Yelboğa, A. (2007). Bireysel demografik değişkenlerin iş doyumunu ile ilişkisinin finans sektöründe incelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 1-18.

Turizm Öğrencilerinin Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin ve Sahadaki Yansımalarının Değerlendirilmesi

Merve AYDIN¹, Süreyya TAŞDEMİR², Hanife KIRIMLI³, Ünal ÇAKIROĞLU⁴

Turizm Öğrencilerinin Dijital Okuryazarlık Düzeylerinin ve Sahadaki Yansımalarının Değerlendirilmesi

Evaluation of Tourism Students' Digital Literacy Levels and Reflections in the Field

Öz

Bu çalışma Turizm Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerini belirlemeyi ve öğrencilerin öğrendikleri bilgileri turizm sektöründe dijital yetkinliklerini kullanabilme durumlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Karma yöntem ile yürütülen bu çalışmanın grubunu ortaöğretimde öğrenim gören 168 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışmada nitel veriler, 5 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu ve nicel veriler, "Dijital Okuryazarlık Ölçeği" ile toplanmıştır. Verilerin analiz sonuçlarına göre, öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerinin yüksek düzeyde (3,64) olduğu öğrencilerin genel anlamda dijital okuryazarlık becerilerinin hem okulda aldıkları ders hem de saha çalışmalarında yaşadıkları deneyimlere göre şekillendiği görülmüştür. Okulda aldıkları derslerin ya da otelde buldukları görevlerin dijital okuryazarlık becerilerini etkilediği değerlendirilmiştir.

Abstract

This study aims to determine the digital literacy levels of tourism vocational high school students and to examine the students' ability to use the information they learn in the tourism sector. The group of this study, which was carried out with the mixed method, consists of 168 students studying in secondary education. In the study, qualitative data were collected with a semi-structured interview form consisting of 5 open-ended questions and quantitative data were collected with the "Digital Literacy Scale". According to the results, the students' digital literacy skills are at a high level (3,64), and the digital literacy skills of the students were shaped according to the experiences. It has been evaluated that the lessons at school or the tasks in the hotel affect their digital literacy skills.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Teknoloji, Dijital Okuryazarlık, Turizm Eğitimi

Keywords: Tourism, Technology, Digital Literacy, Tourism Education

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

¹ Öğr. Gör. Dr. Merve AYDIN, Trabzon Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Uzaktan Eğitim ve Araştırma Merkezi, merveaydin@trabzon.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4192-4504>

² Öğretmen, Süreyya TAŞDEMİR, MEB, sureyya_tasdemir22@trabzon.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2700-1583>

³ Uzman Hanife KIRIMLI, hanife_kirimli21@trabzon.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4722-4370>

⁴ Prof. Dr. Ünal ÇAKIROĞLU, Trabzon Üniversitesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, cakiroglu@trabzon.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8030-3869>

1. Giriş

Turizm alanında dijitalleşme özellikle hem sahada çalışanlar hem de şirket sahipleri açısından sektörün gelişiminde önemli görülmektedir (Gössling, 2021). Zaidan (2017), dijital çağda turizm sektöründe var olabilmek ve rekabete katılabilmek için bilgi ve iletişim teknolojileri takip etmenin, turizmde ürün ve hizmet kalitesini arttırabileceğini, bu şekilde turistlerin deneyimlerinin zenginleşebileceğini ifade etmektedir. Turizm sektörü için gereken kaliteli ürün ve hizmetin oluşturulmasında nitelikli eleman talebinin karşılanabilmesi için turizm eğitiminde dijital teknolojilerin kullanımına yer verilmesi sektörün birçok alanında kolaylaştırıcı rol oynamaktadır. Bu kapsamda mobil rezervasyonlar ve ödeme yazılımları, dijital iletişim platformları, coğrafi yerelleştirme, bulut bilişim, sanal ve artırılmış gerçeklik, web portalları, haber bültenleri, e-ticaret ve arama kullanımları hizmet sunanlar ve tüketicileri tarafından kullanılmaktadır. Bu uygulamalar, tüketicilerin bilgiye olan erişimini kolaylaştırmanın yanı sıra tüketici davranışlarını ve turizm sektörünün varlığını da şekillendirmektedir (Morellato, 2014).

Bu dijitalleşme çerçevesinde istihdam edilecek elemanların, dijital okuryazarlık becerileri edinmeleri, edindikleri becerilerin ne derecede olduğu, bu becerilerini nasıl sergilediklerinin belirlenmesi işletmelerde, saha çalışmalarında iş gücünün verimliliğe dönüşmesi bağlamında önemlidir. Bu kapsamda, Avrupa Komisyonu'nun Dijital Çağ için Öğrenme ve Beceriler Ortak Araştırma Merkezi, eğitim ve öğretim uygulamalarını yenilemek, yaşam boyu öğrenmeyi sürdürebilmek ve kişisel gelişim ve istihdam için gereken dijital yeterlikleri karşılayabilmek için yenilikçi dijital yetkinliklerin artırılmasının önemini vurgulamaktadır (Carretero, Vuorikari ve Punie, 2017). Öğrencilerin eğitim- öğretim süreçlerinde elde etmeleri beklenen bu yeterlikler içerisinde dijital okuryazarlıkları turizm eğitimcilerinin özel bir ilgi alanı olmaya başlamıştır.

Turizm işletmelerinin temel hedefi müşteri isteklerinin karşılanabilmesidir. Bu bağlamda işletmeler müşteri isteklerinin anlaşılabilmesi ve karşılanması için müşteri memnuniyetine odaklanan dijital girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Böylece işletmeler zamandan tasarruf sağlama, personel hatalarını azaltma ve müşteri memnuniyeti kazanma ile işletme verimliliğini artırmıştır (Deloitte Digital, 2016). Özellikle yiyecek-içecek sektöründe işletmelerin sayılarının artması ve işletmelerde sunulan ürünlerin çeşitliliği ve tüketicilerin hızlı değişen talep ve beklentilerinden dolayı rekabet artmış ve bu rekabet müşteri memnuniyetini arttırmak amacıyla teknolojinin sunduğu dijital dönüşüm uygulamalarını yakından takip etmeyi beraberinde getirmiştir (Gjika ve Pano, 2020). Dijital dönüşümün sektöre dahil edilmesi ile bazı yazılımlar geliştirilmiş ve bu yazılımlar aracılığıyla yiyecek içecek menülerini kolayca görmek, içeceklerin tercih edilme sıralamalarını anlamlandırmak, stok durumlarını ve yiyeceklerin pişirme sürelerini takip etmek, bazı mobil uygulamalar ile siparişleri kolayca vermek ve ödemelerini yapmak oldukça kolaylaşmıştır (Milicevic, Petrović ve Dordevic, 2020).

Turizmin seyahat boyutunda dijital dönüşüm uygulamalarıyla birlikte internet ve mobil telefonlar üzerinden birçok uygulama sektörde de kullanılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda bilet satışları, rezervasyon sistemleri, bilgi toplanması, dağıtılması, seyahat organizasyonları yapılması gibi birçok alanda dijitalleşme etkisini göstermektedir. Birçok seyahat işletmeleri özel web siteleri kurarak kendi biletlerini bunun üzerinden satışa çıkarmış ve müşterilerine alternatifler sunmuştur. Çevrimiçi siteler üzerinden yapılan kayıtların incelenmesi, güncellenmesi, müşteri memnuniyetini sağlama konusunda oldukça önemlidir. Turizm sektörünün reklam ve tanıtım alanında işletmelerin tüketiciler için bilgi toplama ve dağıtma ihtiyacı bulunmaktadır. Turizm işletmeleri, çevrimiçi siteler ile tanıtımlarını yaparak, müşterileri ile kolayca iletişim kurarak pazarlama tanıtım maliyetlerini düşürebilmektedir. Konaklama alanında ise otel yönetimi, servis hizmeti, rezervasyon hizmeti gibi birçok konuda da dijitalleşme göze çarpmaktadır. Otellerde otomasyon sistemi, oda kartları, oda hizmetlerindeki müşteri memnuniyetine odaklanan uygulamalara örnek verilebilir. Bu bağlamda sektörün içerisinde

yer alan paydaşların da bu teknolojileri kullanabilme yeterliliğinde olması gerekmektedir (Gössling, 2017; Ukpabi ve Karjaluto, 2017). Kullanıcı yorumları, seyahat edilen konum hakkında bilgiler, kalınacak işletmenin özellikleri ve eksikleri internet sayesinde her an erişilebilir durumdadır (Bilotta vd., 2021). Turizm işletmeleri hedef kitlenin isteklerini belirleyebilmek ve beklentilerini karşılayabilmek için internetteki kullanıcı yorumlarından faydalanmakta ve yorumlar çerçevesinde politikalar belirlemektedir. Turizm ile artık iç içe girmiş yukarıda bahsedilen dijital uygulamalar turizm sektöründe yer alan çalışanların iyi bir dijital okuryazar farkındalığı kazanımlarını ve doğrudan iyi bir dijital okuryazar olmayı gerektirmiştir.

Bu bağlamda turizm sektörünün en önemli bileşenlerini oluşturan turizm alanında öğrenim gören öğrencilerin mevcut gelişmelere ayak uydurmaları, bu sektörde var olabilmek için dijital yeterliklerini geliştirmeleri ve böylece istihdam edilebilirliğini artırmaları gerekmektedir. Bu çalışma turizm meslek lisesinde öğrenim görmekte olan öğrencilerin mevcut dijital okuryazar olma durumlarını ve bu okuryazarlık becerilerine var olan eğitim programının nasıl katkı sağladığı açıklanmaya çalışılmıştır.

1.1. Turizm Öğrencilerinin Dijital Okuryazarlıkları

Dijital okuryazarlık kavramını popüler hale getiren Gilster ve Glistler (1997), dijital okuryazarlığı, bilgisayarlar yoluyla bilgi sunulduğu zaman geniş kaynaklardan farklı biçimlerde bilgiyi kullanma ve anlama yeteneği olarak tanımlamaktadır. Dijital okuryazarlık temelde bilişsel bir faaliyettir. Dijital okuryazarlık aracılığıyla birey sadece bazı şeyleri bulma becerisi elde etmez, aynı zamanda yaşamda bunları kullanma, yaşama bu bilgileri transfer etme ve kazanılan dijital becerileri iş, okul gibi yaşamlarının geniş bir alanında kullanmaktadırlar. Sadece dijital ortamlarda dijital becerileri sergilemek değil ayrıca iş birliği ile çalışabilme, iletişim kurabilme, araştırabilme karşılaştığı problemi çözebilme becerisi de dijital okuryazarlık için önemli kriterlerindedir (Hobbs, 2010; Julien, 2018).

Turizm eğitiminde özellikle turizm öğrencilerinin de önemli ölçüde dijital okuryazarlıklara sahip olmaları gereklidir. Turizm alanında gelişmekte olan birçok dijital teknoloji kullanılmaya başlamış olup bu alanın uzmanları olacak öğrencilerin de bu dijital teknolojileri kullanabilme becerilerinin belirlenmesi bu gelişime paralel olarak turizm eğitime katkı sağlayabilir. Bu kapsamda 2007 yılında TEFI zirvesinde özellikle turizm eğitimcileri ve endüstri liderleri turizm eğitimindeki programlarında değişikliğe gitme gerekliliğini vurgulamıştır (Sheldon, Fesenmaier ve Tribe, 2011). Bu değişimler doğrultusunda turizm eğitimlerinin yürütüldüğü okullarda dijital teknolojilerin sektörde nasıl kullanılacağına yönelik uygulamalara yer vermeye başlanmıştır. Turizm eğitiminde dijitalleşme öğrencilere zaman ve mekân esnekliği çerçevesinde deneyim sağlamanın yanında, sistem kullanma yeterliliklerinin gelişimine ve durumlu öğrenme uygulamaları ile karşılaşmalarına imkân verebilir (Balbuena, Salinas, ve Suasnavas, 2019; Balula vd., 2019). Turizm eğitimindeki dijitalleşme çabalarının önemli boyutlarından birisi de öğrencilerin dijital okuryazarlıklarının geliştirilmesidir. Liburd (2012), öğrencilerin turizm eğitiminde geleneksel bilginin ötesine geçmeye teşvik etmede, dijital okuryazarlıklarının önemine vurgu yapmaktadır. Benzer şekilde, Morellato (2014) turizm eğitiminde öğrencilerin sahip olması beklenen “profesyonel ve metodolojik, sosyal ve iletişimsel, kişisel ve aktivite, eylem odaklı” yeterliliklerin (Zehrer ve Mössenlechner, 2010) içerisinde dijital okuryazarlığın, bu yeterliliklerin pratiğe dönüştürülmesinde önemli yere sahip olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda turizm öğrencilerinin dijital okuryazarlık becerisine yönelik düzeylerinin belirlenmesi öğrencilere fikirler sunabilir. Bu çerçevede alınacak tedbirler ile turizm sektörüne nitelikli eleman yetiştirilmesinde katkılar sağlanabilir. Alanyazın incelendiğinde özellikle turizm alanında dijital okuryazarlık, dijitalleşme çalışmalarının sınırlı olduğu görülmektedir. Nitekim Caldevilla-Domínguez, Martínez-Sala ve Barrientos-Báez (2021) yapmış olduğu doküman analizi çalışmasında, 2021 yılına kadar turizm eğitimi ve dijitalleşmenin ele alındığı çalışmaların oldukça az olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada geleceğin turizm uzmanlarının yetiştirildiği bir Turizm Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesinde öğrenim gören 11 ve 12. Sınıf öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeylerini

belirlemek ve öğrencilerin öğrendikleri bilgileri turizm sektöründe dijital yetkinliklerini kullanabilme eğilimlerini incelemek amaçlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda araştırma,

- Turizm alanında eğitim alan öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyleri nedir?
 - Turizm alanında eğitim alan öğrencilerin dijital okuryazarlık farkındalık düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşma durumları nelerdir?
 - Turizm alanında eğitim alan öğrencilerin dijital okuryazarlık farkındalık düzeylerinin sınıf düzeyine göre farklılaşma durumları nelerdir?
 - Turizm alanında eğitim alan öğrencilerin dijital okuryazarlık farkındalık düzeylerinin dijital ortamda geçirdiği süreye göre farklılaşma durumları nelerdir?
- Öğrencilerin turizm sektöründe dijital okuryazarlıklarını kullanabilme durumları nasıldır? soruları çerçevesinde yürütülmüştür.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma, nitel ve nicel yaklaşımların birlikte kullanıldığı karma yöntem (Tashakkori ve Creswell, 2007) deseni ile yürütülmüştür. Karma yöntem deseni, nitel ve nicel verilerin birlikte ele alındığı bir desendir (Gay, Mills ve Airasian, 2012; Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012). Nitel ve nicel desenlerin avantajlarını kullanarak bir olgunun daha detaylı ve kapsamlı anlaşılmasını sağladığından bu yöntem tercih edilmiştir (Mills ve Gay, 2016). Karma araştırmalar araştırma yöntemlerinin sınıflandırılmasında ayrı bir kategori olarak ele alınan ve yükselen bir araştırma paradigması özelliğindedir. Bu çalışma turizm meslek lisesinde öğrenim görmekte olan öğrencilerin mevcut dijital okuryazar olma durumlarını belirlemek için nicel yöntem yaklaşımı ve bu okuryazarlık becerilerine var olan eğitim programının nasıl katkı sağladığı derinlemesine incelemek için nitel yöntem yaklaşımı kullanılmıştır.

2.2. Araştırmanın Örnekleme

Çalışmanın örnekleminin belirlenmesinde kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde erişimi kolay ve ucuz olan vakalar seçilmektedir (Benoot, Hannes, Bilsen, 2016). En yaygın kullanılan örnekleme stratejisidir. Hem nitel hem nicel çalışmalarda kullanılmaktadır (Suri, 2011). Bu çalışmanın örnekleme; uygun örnekleme yöntemi ile belirlenen Turizm Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nde öğrenim gören 50 kız 107 erkek olmak üzere toplamda 157 öğrenciden oluşmaktadır.

Öğrencilerin demografik bilgileri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışmaya katılan öğrencilerin demografik bilgileri

Demografik özellikler		f	%
Cinsiyet	Erkek	107	68,2
	Kız	50	31,8
Sınıf Düzeyi	9.sınıf	6	3,8
	10.sınıf	39	24,8
	11.sınıf	30	19,1
	12.sınıf	82	52,2
Dijital Ortamda Geçirdiği Süre	1-2 saat	28	17,8
	3-4 saat	74	47,1
	5-6 saat	35	22,3
	7 ve daha fazla	20	12,7

Nicel veriler ile elde edilen bulguları neden ve nasıl soruları çerçevesinde açıklayabilmek amacıyla 20 öğrenci ile görüşmeler gerçekleştirilmiş ve nitel veriler toplanmıştır. Nitel bulguların alındığı çalışma grubu ise 11 ve 12. Sınıfta olan turizm alanında saha çalışması yapan öğrenciler içerisinde kendini daha iyi ifade edebilecek kişilerin arasından seçilmiştir. Turizm Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi toplamda 385 öğrenci ile eğitimi sürdürmekte ve 11-12. sınıf öğrencileri sadece staj uygulaması yaparak sahada çalışmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak geliştirilen dijital okuryazarlık ölçeği ve yarı yapılandırılmış görüşme soruları kullanılmıştır.

2.3.1. Dijital Okuryazarlık Ölçeği

Öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerini belirlemek için Acar (2016) tarafından uyarlanan "Dijital Okuryazarlık Ölçeği" kullanılmıştır. 5'li likert tipi ile oluşturulan ölçeğin; farkındalık, bağlamsal kullanım, güvenli katılım, dijital kimlik yönetimi temel araç ve ortam bilgisi olmak üzere toplamda 5 alt boyutu bulunmaktadır. Hem ölçeğin geneli hem de her bir alt boyutun güvenilirliğin belirlenmesi amacıyla Cronbach α değerleri hesaplanmıştır. Toplam 41 maddeden oluşan Dijital Okuryazarlık Değerlendirme Ölçeğinin" genel Cronbach α değeri ,978 iken, her bir alt boyutun güvenilirliği ise farkındalık ,958, bağlamsal kullanım ,903, güvenli katılım ,902, dijital kimlik yönetimi ,847 , temel araç ve ortam bilgisi ,838 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin her bir alt boyutu ve genel değerler hesaplandığında ölçeğin yüksek güvenilirlikte olduğu görülmüştür.

2.3.2. Yarı Yapılandırılmış Görüşme

Araştırmacı tarafından öğrencilerin turizm sektöründe dijital okuryazarlıklarını kullanabilme durumlarını belirleyebilmek amacıyla 5 sorudan oluşan "Derslerinizde kullandığınız bilgisayar programları nelerdir?", "Bilgisayarda hangi programları ne düzeyde kullanabiliyorsunuz?", "Okulunuzda edindiğiniz dijital becerilerinizin turizm sektörünün hangi alanlarında kullanabileceğinizi düşünüyorsunuz?", "İşletmelerde beceri eğitiminde edindiğiniz veya uyguladığınız dijital beceriler nelerdir?", "Var olan dijital becerilerinizin turizm sektöründe etkili olduğunu düşünüyor musunuz?" sorularını içeren yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmış, elde edilen veriler görüşme formuna kaydedilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma ölçek verileri çevrimiçi ortamda toplanmıştır. Öğrencilerin dijital okuryazarlık durumları ve dijital okuryazarlık durumlarının her bir alt boyutuna göre ve tanımlayıcı ve istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur. Öğrencilerin dijital okuryazarlık durumları cinsiyete göre bağımsız t testi, sınıf ve dijital ortamda geçirdikleri süreye göre One Way Manova testi kullanılarak her bir alt boyuta göre analiz edilmiştir. One Way Manova Analizi kesin bütüncül sonuçlar ortaya koymak için kullanılmıştır. Üç veya daha çok grubun değerlere sahip olma düzeyleri arasında anlamlı fark olup olmadığını test etmek için One Way Manova analizi kullanılmaktadır (Todorov ve Filzmoser, 2010). Dijital Okuryazarlık Ölçeğinde veriler; 1.00-1.79 çok düşük, 1.80-2.59 düşük, 2.60-3.39 orta, 3.40-4.19 yüksek, 4.20-5.00 çok yüksek şeklinde yorumlanmıştır. Kabul edilebilirlik ortalaması 3,40 olarak alınmış (Küçük, 2002) ve yorumlamalar buna göre yapılmıştır.

Araştırmanın nitel verileri ise dijital okuryazarlık ölçeği boyutları dikkate alınarak betimsel olarak analiz edilmiştir. Araştırmada toplanan nitel verilerin geçerliliğini sağlamak için uzman incelemesi yapılarak inandırıcılığa dikkat edilmiştir. Ayrıca görüşmelerden doğrudan alıntılara raporda yer verilerek güvenilirlik sağlanmaya çalışılmıştır. Öğrencilerden alınan görüşlerin çerçevesi ölçeğin alt boyutlarına göre gruplandırılarak analiz edilmiştir.

3. Bulgular

Bu bölümde araştırmanın bulguları araştırmanın problemleri çerçevesinde sunulmuştur. Öğrencilerin dijital okuryazarlık algılarına göre betimsel istatistiklere ve öğrencilerin saha çalışmalarında sergiledikleri dijital yetkinlikler ile ilgili deneyimlerine yer verilmiştir.

3.1. Turizm Alanında Eğitim Alan Öğrencilerin Dijital Okuryazarlık Düzeyleri

Öğrencilerin dijital okuryazarlık durumlarının cinsiyet ve sınıf ve dijital ortamda geçirdikleri süreye göre farklılaşıp farklılaşmadığı betimsel istatistikler çerçevesinde sunulmuştur. Öğrencilerin dijital okuryazarlık durumları ve alt boyutlarına ait betimsel istatistikler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Dijital Okuryazarlık Durumları

	N	Ortalama	Std.
Temel araç ve ortam bilgisi	157	3,72	,797
Bağlamsal kullanım	157	3,55	,883
Farkındalık	157	3,64	,847
Güvenli katılım	157	3,60	,884
Dijital kimlik yönetimi	157	3,75	,905
Dijital Okuryazarlık Ölçeği	157	3,64	,799

1.00-1.79=Çok Düşük”, “1.80-2,59=Düşük”, “2.60-3.3.39=Orta”, 3.40-4.19=Yüksek”, 4.20-5.00=Çok Yüksek

Tablo 2 öğrencilerin dijital okuryazarlık durumlarının yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin dijital okuryazarlık durumlarının her bir alt boyutu ise temel araç ve ortam bilgisi (3,72), bağlamsal kullanım (3,55), farkındalık (3,64), güvenli katılım (3,60) ve dijital kimlik yönetimi alt boyutlarının da yüksek düzeydedir. Genel olarak öğrencilerin dijital okuryazarlık durumlarının yüksek olduğu değerlendirilebilir.

Öğrencilerin cinsiyete göre dijital okuryazarlık durumları Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Cinsiyete Göre Dijital Okuryazarlık Durumları

		N	X	SS	p
Temel araç ve ortam bilgisi	Erkek	50	3,57	,773	,106
	Kız	107	3,79	,801	
Bağlamsal kullanım	Erkek	50	3,36	,903	,060
	Kız	107	3,64	,826	
Farkındalık	Erkek	50	3,51	,953	,182
	Kız	107	3,71	,790	
Güvenli katılım	Erkek	50	3,43	,979	0,95
	Kız	107	3,69	,829	
Dijital kimlik yönetimi	Erkek	50	3,69	,982	,605
	Kız	107	3,77	,871	
Dijital Okuryazarlık	Erkek	50	3,49	,846	,117
	Kız	107	3,71	,771	

Öğrencilerin dijital okuryazarlık durumlarının cinsiyete göre farklılaşma durumları incelendiğinde kız öğrencilerin (3,71) erkek öğrencilerden (3,49) daha yüksek bir ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. İstatistiksel olarak incelendiğinde ise dijital okuryazarlık düzeyleri cinsiyete göre farklılaşmamaktadır. Cinsiyete göre dijital okuryazarlık durumları alt boyutlarına göre incelendiğinde her bir alt boyutta kız öğrencilerin erkek öğrencilerden daha yüksek ortalamaya sahip olduğu ve istatistiksel olarak incelendiğinde ise dijital okuryazarlık düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığı

anlaşmıştır. Öğrencilerin dijital okuryazarlık durumlarının sınıfa göre farklılaşma durumları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Sınıf Düzeyine Göre Dijital Okuryazarlık Durumları

	N	X	SS	p
Temel araç ve ortam bilgisi	9.sınıf	3,26	,653	,159
	10.sınıf	3,76	,978	
	11.sınıf	3,51	,646	
	12.sınıf	3,81	,746	
Bağlamsal kullanım	9.sınıf	3,31	,796	,130
	10.sınıf	3,49	1,06	
	11.sınıf	3,28	,765	
	12.sınıf	3,70	,816	
Farkındalık	9.sınıf	3,50	,901	,397
	10.sınıf	3,61	1,04	
	11.sınıf	3,45	,730	
	12.sınıf	3,74	,776	
Güvenli katılım	9.sınıf	3,47	,686	,103
	10.sınıf	3,55	1,03	
	11.sınıf	3,30	,791	
	12.sınıf	3,75	,834	
Dijital kimlik yönetimi	9.sınıf	3,58	,889	,108
	10.sınıf	3,82	1,13	
	11.sınıf	3,40	,826	
	12.sınıf	3,85	,787	
Dijital Okuryazarlık	9.sınıf	3,43	,749	,175
	10.sınıf	3,61	1,00	
	11.sınıf	3,39	,691	
	12.sınıf	3,75	,719	

Tablo 4 incelendiğinde sınıfa göre öğrencilerin dijital okuryazarlık durumları 10.sınıf öğrencilerinin (1,00) diğer sınıflara göre daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğu görülmüştür. İstatistiksel olarak incelendiğinde ise öğrencilerin dijital okuryazarlık durumlarının sınıf düzeylerine göre farklılaşmadığı belirlenmiştir. Öğrencilerin dijital okuryazarlık durumları her bir alt boyuta göre incelendiğinde farklı

sınıflardaki öğrencilerin bu boyutlara ilişkin puanları arasında anlamlı bir fark bulunmadığı görülmüştür. Öğrencilerin dijital okuryazarlık durumları sınıf düzeyinde genel olarak incelendiğinde 11.sınıf öğrencilerinin tüm alt boyutlarda ve genel ortalamalarda diğer sınıf düzeylerine göre daha düşük bir ortalamaya sahip olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin dijital ortamda geçirdikleri süre, dijital okuryazarlık düzeylerinin gelişimi açısından farklılık oluşturabilir. Bu düşünce çerçevesinde yapılan analiz sonuçları Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Dijital Ortamda Geçirilen Süreye Göre Dijital Okuryazarlık Durumları

		N	X	SS	p
Temel araç ve ortam bilgisi	1-2 saat	28	3,77	,927	,430
	3-4 saat	74	3,77	,740	
	5-6 saat	35	3,52	,792	
	7 ve daha fazla	20	3,81	,816	
Bağlamsal kullanım	1-2 saat	28	3,57	1,06	,559
	3-4 saat	74	3,64	,829	
	5-6 saat	35	3,40	,794	
	7 ve daha fazla	20	3,45	,962	
Farkındalık	1-2 saat	28	3,73	,987	,432
	3-4 saat	74	3,72	,803	
	5-6 saat	35	3,47	,777	
	7 ve daha fazla	20	3,53	919	
Güvenli katılım	1-2 saat	28	3,66	,993	,643
	3-4 saat	74	3,65	,867	
	5-6 saat	35	3,43	,855	
	7 ve daha fazla	20	3,65	,866	
Dijital kimlik yönetimi	1-2 saat	28	4,02	,984	,112
	3-4 saat	74	3,80	,850	
	5-6 saat	35	3,50	,905	
	7 ve daha fazla	20	3,61	,926	
Dijital Okuryazarlık	1-2 saat	28	3,72	,947	,435
	3-4 saat	74	3,71	,757	
	5-6 saat	35	3,46	,733	
	7 ve daha fazla	20	3,57	,846	

Öğrencilerin dijital ortamda geçirdikleri süreye göre dijital okuryazarlık durumları incelendiğinde 1-2 saat dijital ortam kullanan öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyleri (3,72), 3-4 saat kullananların (3,71), 5-6 saat kullananların (3,46) ve 7 saat ve üzeri kullananların (3,57) ortalama puan olarak belirlenmiştir. İstatistiksel olarak incelendiğinde ise öğrencilerin dijital ortamda geçirdikleri sürenin dijital okuryazarlıklarını farklılaştırmadığı belirlenmiştir. Öğrencilerin dijital ortamda geçirdikleri süre temelinde dijital okuryazarlık ölçeğinin her bir alt boyuta göre incelendiğinde, öğrencilerin dijital ortamda geçirdikleri süreye göre alt boyut puanlarının istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşturmadığıdır.

3.2. Öğrencilerin Turizm Sektöründe Dijital Okuryazarlıklarını Kullanabilme Durumları

Bu çalışmada Turizm Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi 11 ve 12. Sınıflarda öğrenim gören öğrencilerden veri toplanmıştır. Bu öğrenciler turizm alanında saha çalışmasında aktif rol alan (otellerde staj yapan) öğrencilerdir. Bu kapsamda öğrencilerin dijital okuryazarlıkları düzeyleri belirlendikten sonra, bu düzeyleri oluşturan birikimin turizm sektöründe kullanabilme durumları

irdelenmiştir. Bu irdelemede öğrencilerin değerlendirmeleri ölçeğin temel boyutları çerçevesinde yorumlanmıştır. Ayrıca öğrenci değerlendirmelerinin saha çalışması ve okul şeklinde ikiye ayrıldığı görülmüş ve tüm değerlendirmeler bu iki tema altında gruplandırılmış ve yorumlanmıştır.

Öğrencilerin dijital okuryazarlıklarını kullanabilme durumları Tablo'6 da özetlenmiş olup, farklı başlıklarda açıklanmıştır.

Tablo 6. Dijital okuryazarlık becerilerini kullanma durumları

Dijital okuryazarlık bileşenleri	Dijital okuryazarlık becerilerinin gelişimine etki eden öğrenme ortamı		Dijital okuryazarlık durumları
	Okul ortamında alınan dersler	Saha çalışmalarının hizmet edilen birim	
Dijital kimlik yönetimi	-	Oda hizmetleri Otel Resepsiyon	Kişisel Bilgileri yönetme ✓ Konuğun oda kaydının tutulması, ✓ Giriş çıkış işlemler, Anahtar karta oda bilgilerinin aktarılması
Güvenli katılım	-	Ön büro hizmetleri Otel Resepsiyon	Ödeme ✓ Post cihazlarını kullanma ✓ Fatura kesme Rezervasyon ✓ Biletleme işlemleri ✓ Rezervasyon kayıtlarının alınması
Farkındalık	Alan dersleri Yabancı dil dersi (web 2.0, Qr kod uygulamalarının kullanıldığı)	Tüm otel hizmetleri Tanıtım/ reklam Biletleme	Dijital ortam hakimiyeti ✓ Müşterilerin istek ve arzularını anlık karşılama arzusu El çabukluğu /Pratiklik ✓ Otel hizmetlerinde sürekli aynı teknolojiyi kullanmak Teknolojiye karşı uyum ✓ Ders esnasında kullanılan teknolojileri kullanmaya karşı özgüven
Bağlamsal kullanım	Ön büroda muhasebe Truzimde dosyalama- arşivleme Ön büroda istatistik raporlar	Otel-Resepsiyon Otel- Arşiv Menülerin oluşturulması QR kod ile verilen siparişlerin mutfağa iletilmesi	Konukların giriş çıkış işlemleri ✓ Müşterilerin yiyecek ve içecek, konaklama işlem ücretlerinin takibi ✓ Rezervasyon kayıtları Ödevlerin yapılması ✓ Tablo ve içeriklerin hazırlanması
Temel araç ve ortam bilgisi	Ön büro hizmetleri Kat Hizmetleri Yabancı dil	Otel-Resepsiyon Otel-Mutfak Hizmetleri	Okul ortamı ✓ Sanal sınıf (zoom, google meet), Web 2.0 (canva, wordwall), Microsoft Office Otel Ortamı ✓ Opera, Ong Pro, ElektraWeb, QR kod oluşturma ve kullanma

Tablo 6 incelendiğinde öğrencilerin genel anlamda dijital okuryazarlık becerilerinin hem okulda aldıkları ders hem de saha çalışmalarında yaşadıkları deneyimlere göre şekillendiği değerlendirilmiştir. Öğrencilerin okulda aldıkları derslerin ya da otelde buldukları görevlerin dijital okuryazarlık becerilerine yansımaları; temel araç ve ortam bilgisi, bağlamsal kullanım, farkındalık, güvenli katılım, dijital kimlik yönetimi boyutlarında yoğunlaşmıştır.

3.3. Temel Araç ve Ortam Bilgisi

Öğrencilerin önemli çoğunluğu okulda aldıkları ön büro hizmetleri, kat hizmetleri ve yabancı dil derslerinde teknolojik araç gereç kullandıklarını ve bunların onların dijital okuryazarlık becerilerini etkilediğini ifade etmiştir. Özellikle pandemi sürecinde sanal sınıf araçlarını kullanmaları, öğretmenlerinin web 2. 0 araçlarını (canva, wordwall) ders içerisine entegre etmeleri, öğrencilerin vurguladıkları durumlara örnek gösterilebilir. Saha çalışmalarında ise otel resepsiyonlarında kullandıkları otel otomasyon programlarının, mutfak hizmetlerinde, menülerin oluşturulması, siparişlerin oluşturulmasında dijital okuryazarlık becerilerini kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu bulguları destekleyen öğrenci ifadeleri aşağıdaki sunulmaktadır.

Ö1: Ben ...'da beceri eğitimimi yaptım. Orada Opera programı vardı. İlk birkaç hafta onun eğitimini gördük. Derste de bir değişik halini görmüştük o yüzden zor olmadı benim için

Ö2: Bilgisayarda başta Word olmak üzere birçok Office programına hâkimim. Bunun yanı sıra yine otelde ve meslekî derslerde kullandığımız OnQ ve ElektraWeb gibi uygulamaları da belli bir düzeyde kullanabilmekteyim

Ö4: Pandemide dersleri bilgisayardan işliyorduk Zoom programından... Bunlar etkili oldu bende bence...

Öğrenciler okullarında gördükleri ön büro ve kat hizmetleri derslerinde gördükleri otomasyon programlarının, pandemi sürecinde kullandıkları sanal sınıf ortamlarının, yabancı dil derslerinde kullanmış oldukları Web 2.0 ve sunum araçlarının ve onların otel çalışmalarında önemli etkiye sahip olduğu şeklinde değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Öğrenci değerlendirmeleri çerçevesinde sahada temel işlemleri gerçekleştirmede araç ve ortam bilgisinin kullanılabilmesinin öğrenciler tarafından önemli bulunduğu anlaşılmaktadır.

3.4. Bağlamsal kullanım

Öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerinin bağlamsal kullanım boyutunda, teknolojik araç gereçleri mevcut derslerinde ve işletmelerdeki görevlerinde aktif bir şekilde kullandıklarına yönelik değerlendirmeleri öne çıkardıkları görülmüştür. Turizmde dosyalama, arşivleme, önbüroda istatistiki raporlar, önbüroda muhasebe derslerinde öğrendikleri bilgileri yaptıkları resepsiyon, arşiv, mutfak hizmetleri gibi görevlerde saha çalışmalarına yansıttıkları görülmüştür. *Ö13' ün ..Tabi, ben ön büroda çalıştım, dolayısıyla çok da yardımı oldu bana. ElektraWeb gibi uygulamalar görmüştük biz derste. Bu uygulamalar oldukça temel düzeyde, hakkında hiçbir şey bilmeseniz dahi biraz göz gezdirerek sorununuzu çözebileceğiniz uygulamalar. Fakat turizmde kullandığımız, mesela ben OnQ'yu kullandım ...'da, bu uygulamalar ne bu cinsten basit uygulamalar ne de turizm size biraz göz gezdirmeniz için vakit sunan bir sektör..."* ifadesi bu bulgulara örnek gösterilebilir. Benzer şekilde *Ö8: "küçük yiyecek-içecek işletmesinde bile adisyonların mutfağa bildirilmesi, muhasebe işlemleri, menülerin oluşturulması ve hatta konukların menülere kendi kişisel cep telefonlarından erişebilmeleri için dijital programlar gereklidir bu bilgileri derslerde öğrendik ve otele gittiğimizde de uyguladık beceri pekişmiş oldu"* şeklindeki ifadeleriyle derslerinde edindikleri becerileri otellerde uyguladıklarını vurgulamıştır.

Öğrencilerin özellikle farklı otellerin farklı işlemler ve bağlamlar için kullandıkları yazılımları kullanmayı bilmenin sahadaki süreci kolaylaştırdığı, bu yazılımları kullanabilmenin öğrencilerin dijital okuryazarlıklarını sahada sergilemelerinde önem arz ettiği görülmüştür.

3.5. Farkındalık

Öğrenciler özellikle otellerde staj yaparken tüm hizmet alanlarında edindikleri becerilerin onları turizm alanında müşteri memnuniyeti, iş imkânı, rekabet, dijital ortam hakimiyeti, el çabukluğu ve pratiklik kazandırdığını ifade etmişlerdir. Edindikleri dijital okuryazarlık becerilerinin onları mesleki açıdan ileri seviyelere getirebileceği yönündeki farkındalıkları, ayrıca dijital ortam, araç, teknolojiye yönelik farkındalıklarını da artırmıştır. Örneğin derslerinde Web 2.0 araç gereçlerin nerede, nasıl kullanıldığı ve teknolojinin varlığı bile bir farkındalık yaratmıştır. Bu bulguyu destekleyen öğrenci ifadeleri aşağıdaki gibidir.

Ö6: Gerek gelecek konukların gerekse de gün içinde çıkış yapacak olan konukların hesaplarını. KBS sistemine giriş-çıkış işlemlerinin yapılması, oda harcamalarının girilmesi (misafir folyosunun tutulması) gibi birçok yerde aslında eğitim gördük işletmelerde, bilmediğim birçok şeyi gördüm aslında ne kadarda kolay dediğim dijital ortamlarla karşılaştım.

Ö11: Dolayısıyla, ben programı (OnQ) öğrenmemle beraber daha hızlı, pratik ve bir noktada neredeyse ezbere işlem yapar oldum diyebilirim. Yani, hâlihazırda uyguladığım dijital becerilerin yanı sıra orada kazandığım bir pratiklik becerisi de daha verimli ve başarılı bir beceri eğitimi süreci geçirmemi sağladı.

Ö7: Öğretmen derste Canva kullanmıştı artık menüleri rahat tasarlayabiliyorum. Daha önce bilmiyordum daha doğrusu hiç görmedim.

Farkındalık çerçevesinde öğrenci değerlendirmeleri incelendiğinde buldukları ortamda kabul görmelerine sebep olmakta ve ayrıca dijital araçları öğrenme ve kullanma yönünde niyetlerinin gelişmesine katkı sağlamakta olduğu anlaşılmaktadır.

3.6. Güvenli Katılım

Öğrencilerin güvenli katılım boyutunda dijital okuryazarlık becerilerinin ise sadece saha çalışmalarında sergilediklerini ifade etmişlerdir. Dijital okuryazarlık becerilerini kullanım durumları incelendiğinde daha çok otel-resepsiyon bölümünde müşteri kayıtlarının gizliliğini korumada dijital programları daha güvenli kullandıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca ödeme yapılması durumunda mali işlerin güvenli katılım konusunda önem arz ettiğini post cihazları kullanmak, fatura kesilmesi gibi işlerin onları güvenli katılım konusunda geliştirdiği şeklinde değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu değerlendirmelere örnek olarak; *Ö10: "Tabi ki dikkat etmek zorundayız yapacağımız her yanlış ekonomik olarak ya da işimizdeki performansımıza, işletmenin imajına zarar verir"* ifadesi sunulabilir. Benzer şekilde rezervasyon işlemleri ya da turizm sektöründe biletleme alalarında da müşteri memnuniyetinin, işletmenin pozisyonu gereği güvenli katılım boyutunu önemli derecede kullandıkları ifade edilmiştir.

3.7. Dijital Kimlik Yönetimi

Dijital kimlik yönetimi boyutunda ise öğrencilerin sadece saha çalışmalarında kişisel bilgileri olan konukların oda kaydı, giriş çıkış işlemleri, anahtar karta oda bilgilerinin aktarılması şeklinde kullandıkları görülmüştür. Bu kapsamda özellikle şifrelemeye odaklanan bir öğrenci ifadesinde *Ö2: "Şifremi kimseyle paylaşmıyorum tabi ki başka personellerin benim şifremlerimle iş yapmayacağını nereden bileyim"* ifadesi ve benzer şekilde *Ö5' in "Müşterilerin tüm bilgileri bende o yüzden korumalıyım"* dijital kimliklere ilişkin koruma gerekliliğini ifade etmektedir.

Özetle, Turizm Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerinin genel olarak yüksek düzeyde olduğu değerlendirilebilir. Bu öğrenciler arasından seçilen öğrenci değerlendirmeleri dikkate alındığında yüksek düzeyde belirlenen dijital okuryazarlık düzeylerinin saha çalışmalarına yansıdığı, bu yansımaların öğrencilerin mesleki gelişim ve farkındalıklarının şekillenmesine olumlu katkıları olduğu görülmüştür.

4. Tartışma, Sonuç ve Bulgular

Bu betimleyici çalışmada, turizm alanında mesleki eğitim alan lise öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyleri ve öğrencilerin turizm sektöründe dijital okuryazarlıklarını kullanabilme durumları incelenmiştir. Turizm Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinden alınan görüşler doğrultusunda öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin yüksek düzeyde olduğu değerlendirilmiştir. Öğrencilerin dijital okuryazarlık durumlarının her bir alt boyutu incelendiğinde ise öğrencilerin kendi alanlarında kullandıkları temel araç ve ortam bilgisinin diğer boyutlara göre daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum öğrencilerin özellikle pandemi sürecinde derslerinde birden fazla dijital araçları kullanmaları, özellikle bilgi ve iletişim teknolojileri konusundaki farkındalıklarının artması ile ilişkilendirilebilir.

Öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyleri sınıf düzeylerine göre farklılaşmamaktadır. Diğer taraftan öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin ortalama puanlarına bakıldığında sınıf düzeyinde sınıf düzeyi arttıkça dijital okuryazarlık düzeylerinin de artış eğiliminde olduğu yalnızca 11.sınıf öğrencilerinin tüm alt boyutlarda ve genel ortalamalarda diğer sınıf düzeylerine göre daha düşük bir ortalamaya sahip olduğu görülmüştür.

Öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeyleri dijital ortamda geçirdikleri süreye göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır. Öğrencilerin dijital ortamda kullanım süreleri arttıkça dijital okuryazarlık düzeylerinin azalması da oldukça dikkat çekicidir. Bu durum öğrencilerin dijital ortamda dijital okuryazarlık becerilerini geliştirmeye yönelik amaca uygun vakit geçirmediği şeklinde değerlendirilebilir.

Çalışmada 11 ve 12. sınıf öğrencilerinin değerlendirmeleri alınmış ve görüşlerinden, dijital okuryazarlık düzeylerinin hem okulda aldıkları ders hem de saha çalışmalarında yaşadıkları deneyimlere göre şekillendiği görülmüştür. Okulda aldıkları derslerin ya da otel içerisinde aldıkları rollerin dijital okuryazarlık becerilerine yansımalarında öğrencilerin teknolojik araç bilgisinde hem okulda öğrendikleri sanal sınıf, Web 2.0 araçlarının hem de saha çalışmalarında kullandıkları otomasyon, rezervasyon, programlarının etkili olduğu değerlendirilmiştir. Bu durumu Durukal (2022) bir örnek ile somutlaştırarak bir kat hizmetleri görevlisi için işe alım yaparken temel düzeyde “dijital okuryazarlık” beklenmesini, bünyelerinde web tabanlı dijital iş yönetimi sistemleri kullanan oteller için zorunluluk olduğunu ve kat hizmetinde çalışan bir turizm öğrencisinin kendi cep telefonundan ya da interneti olan bir cihazdan, odanın temizlik/kirlilik durumunu, minibar bilgisini, arıza bildirimlerini gerçekleştirebilmesi, kendine atanan görevleri takip edebilmesi hatta yeni iş emirleri oluşturabilmesi şeklinde bir çok görevi yerine getirmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Öte yandan öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin bağlamsal kullanım boyutunda ise teknolojik araç gereçleri mevcut derslerinde ve işletmelerdeki görevlerinde aktif bir şekilde kullanmaktadırlar. Bu kapsamda, dijital okuryazarlıklarını dosyalama, arşivleme, önbüroda istatistik raporlar, önbüroda muhasebe derslerinde öğrendikleri bilgileri yaptıkları resepsiyon, arşiv, mutfak hizmetleri gibi görevlerde saha çalışmalarına yansıtıklarını ifade etmişlerdir.

Nitekim Özmenekşe (2021) turizm eğitimi gören adayların teorik bilgiyle donatılmalarından ziyade gerekli bilgileri pratiğe dökme refleksi kazandırılmasının önemini vurgulamıştır. Bu kapsamda turizm

alanındaki dijitalleşmenin bir katkısı olarak, öğrencilerin özellikle otel vb. işletmelerde görev almalarının dijital okuryazarlık düzeylerinin gelişimine katkı sağladığı da düşünülebilir.

Dijital kimlik yönetimi boyutunda ise öğrencilerin sadece saha çalışmalarında kişisel bilgileri olan konukların oda kaydı, giriş çıkış işlemleri, anahtar karta oda bilgilerinin aktarılması şeklinde işe koştuğu görülmüştür. Öğrencilerin dijital ortamları güvenli katılım boyutunda dijital okuryazarlık becerilerinin ise sadece saha çalışmalarında sergilediklerini ifade etmişlerdir. Becerilerini işe koşma durumları incelendiğinde daha çok otel-resepsiyon bölümünde müşteri kayıtlarının gizliliğini korumada dijital programları daha güvenli kullanmaları, özellikle kişisel bilgilerin korunması bağlamındaki farkındalıklarına işaret etmektedir. Ayrıca bu bölümlerin müşterilere güven verme noktasında en önemli bölümlerden birisinin olması da bu durum için bir etken olarak düşünülebilir. Ayrıca ödeme yapılması durumunda mali işlerin güvenli katılım konusunda önem arz ettiğini post cihazları kullanmak, fatura kesilmesi gibi işlerin onları güvenli katılım konusunda geliştirdiği şeklinde değerlendirmelerde bulunmaları da dijital kimlik bağlamında araç ve uygulamaların kullanımına yönelik öğrencilerin dijital okuryazarlıklarının sahaya olumlu yansımalarının olduğuna işaret etmektedir.

Özetle; bir Turizm Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesindeki öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerinin açıklanmasına odaklanan bu çalışmada öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerinin yüksek olması hızla dijitalleşen turizm sektörü için ümit vericidir. Bu bağlamda öğrencilerin dijital ortamları kullanımlarının artışının dijital okuryazarlık becerilerine yansımaması dikkat edilmesi gereken bir durum olarak değerlendirilebilir. Öğrencilerin elde ettikleri dijital okuryazarlık becerilerini sahada doğru bağlamlarda nasıl kullanabileceklerine yönelik olumlu düşüncelerinin oluşu sektördeki yöneticiler için dikkate alınması gereken bir durumdur. Öğrencilerin dijital araçları güvenli kullanma ve dijital kimlik yönetimi noktasında bazı sınırlılıkları olsa da güvenliği önceleyen bilgileri sahada işe koşabilmeleri ve bu alanda eksiklerini tamamlamaya ihtiyaçları olduğunun farkında olmaları ümit vericidir. Çalışmanın ileride turizm alanının profesyonelleri olacak lise öğrencilerinin dijital okuryazarlıklarının geliştirilmesi bağlamında turizm eğitimcilerine sunacağı ipuçları bağlamında turizm eğitimine katkı sağlayabileceği düşünülebilir.

Turizm işletmeleri, dijital ortamları kullanarak, bu ortamların zamandan tasarruf ve müşterileri memnun etme ve aynı zamanda dijitalleşme kapsamında farklılık algısı oluşturmaktadır. Bu bağlamda turizm meslek yüksek okulu öğrencilerinin aldıkları eğitimlere ek olarak dijital ortamların eğitimi entegre edilebilir. Alan yazın incelendiğinde turizmde dijitalleşmeye ilişkin sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Nitekim turizm ve dijitalleşme ile ilgili alan yazını çeşitlendirme adına araştırmacılara, farklı bakış açılarıyla yeni çalışmalar gerçekleştirebilmeleri önerilebilir.

Bu çalışma yalnızca Trabzon ili Turizm Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyleri belirlenmesine odaklanması çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Öğrencilerin saha uygulamalarını yaptığı otel ve işletmelerin sayılarının az ve bezer işletmelerden oluşması da veri çeşitliliğini etkilemektedir. Daha geniş çerçevede farklı illerde turizm alanında öğrenim gören öğrencilere ulaşılarak farklı çalışmalar yürütülebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1'in makaleye katkısı %25, Yazar 2'nin makaleye katkısı %25, Yazar 3'ün makaleye katkısı %25 ve Yazar 4'ün makaleye katkısı %25'tir.

Çıkar Beyanı

Çalışmada çıkar çatışması durumu bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Acar, Ç. (2016). Anne-babaların çocuklarının ve kendilerinin dijital okuryazarlık düzeylerine ilişkin görüşleri. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 1. 5 (30), 4572.
- Balbuena, A., Salinas, D. S., ve Suasnavas, M. G. (2019). Explorando la posibilidad de implementar un posgrado de turismo en loja (ecuador). *Revista espacios*, 40(26).
- Balula, A., Moreira, G., Moreira, A., Kastenholz, E., Eusébio, C., ve Breda, Z. (2019). Digital transformation in tourism education. *Tourism in Southern and Eastern Europe...*, 5, 61-72.
- Benoot, C., Hannes, K., & Bilsen, J. (2016). The use of purposeful sampling in a qualitative evidence synthesis: A worked example on sexual adjustment to a cancer trajectory. *BMC medical research methodology*, 16(1), 1-12.
- Bilotta, E., Bertacchini, F., Gabriele, L., Giglio, S., Pantano, P. S., ve Romita, T. (2021). Industry 4.0 technologies in tourism education: Nurturing students to think with technology. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport ve Tourism Education*, 29, 100275.
- Caldevilla-Domínguez, D., Martínez-Sala, A. M., ve Barrientos-Báez, A. (2021). Tourism and ICT. Bibliometric study on digital literacy in higher education. *Education sciences*, 11(4), 172.
- Carretero, S., R. Vuorikari, ve Y. Punie. 2017. DigComp 2.1 - the Digital Competence Framework for Citizens with Eight Proficiency Levels and Examples of Use. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Deloitte Digital (2016). The Restaurant of the Future Creating the Next Generation Customer Experience.
- Durukal, E. (2022). Customer Online Shopping Experience. In *Handbook of Research on Interdisciplinary Reflections of Contemporary Experiential Marketing Practices* (pp. 60-77). IGI Global.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., & Hyun, H. H. (2012). How to design and evaluate research in education (8th ed.). New York, NY: McGraw-Hill.
- Gay, L. R., Mills, G. E., & Airasian, P. W. (2012). *Educational research: Competencies for analysis and applications*. Pearson.
- Gilster, P., ve Glister, P. (1997). Digital literacy. Wiley Computer Pub. New York.
- Gjika, I., ve Pano, N. (2020). Effects of ICT in Albanian tourism business. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 9(6), 252-263.
- Gössling, S. (2017). Tourism, information technologies and sustainability: an exploratory review. *Journal of Sustainable Tourism*, 25(7), 1024-1041.
- Gössling, S. (2021). Tourism, technology and ICT: a critical review of affordances and concessions. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(5), 733-750.
- Hobbs, R. (2010). *Digital and Media Literacy: A Plan of Action. A White Paper on the Digital and Media Literacy Recommendations of the Knight Commission on the Information Needs of Communities in a Democracy*. Aspen Institute. 1 Dupont Circle NW Suite 700, Washington, DC 20036.
- Julien, H. (2018). Digital literacy in theory and practice. In *Encyclopedia of Information Science and Technology, Fourth Edition* (pp. 2243-2252). IGI Global.
- Liburd, J. J. (2012). *Tourism research 2.0. Annals of Tourism Research*, 39(2), 883-907.

- Milićević, S., Petrović, J., ve Đorđević, N. (2020). ICT as a factor of destination competitiveness: The case of the republics of former Yugoslavia. *Management and Marketing*, 15(3), 381-392.
- Mills, G. E., & Gay, L. R. (2016). *Educational research: Competencies for analysis and applications*. Pearson.
- Morellato, M. (2014). Digital competence in tourism education: Cooperative-experiential learning. *Journal of Teaching in Travel and Tourism*, 14(2), 184-209.
- Özmenekşe, Y. O. (2021). Türkiye’de turizm eğitiminin niteliğine akademik bakış. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 72-82.
- Sheldon, P. J., Fesenmaier, D. R., ve Tribe, J. (2011). The tourism education futures initiative (TEFI): Activating change in tourism education. *Journal of Teaching in Travel and Tourism*, 11(1), 2-23.
- Suri, H. (2011). Purposeful sampling in qualitative research synthesis. *Qualitative research journal*, 11(2), 63-75.
- Tashakkori, A., ve Creswell, J. W. (2007). The new era of mixed methods. *Journal of mixed methods research*, 1(1), 3-7.
- Todorov, V., & Filzmoser, P. (2010). Robust Statistic for the One-way MANOVA. *Computational Statistics & Data Analysis*, 54(1), 37-48.
- Ukpabi, D. C., ve Karjaluoto, H. (2017). Consumers’ acceptance of information and communications technology in tourism: A review. *Telematics and Informatics*, 34(5), 618-644.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2008). Nitel araştırma yöntemleri [Qualitative research methods]. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zaidan, E. (2017). Analysis of ICT usage patterns, benefits and barriers in tourism SMEs in the Middle Eastern countries: The case of Dubai in UAE. *Journal of Vacation Marketing*, 23(3), 248-263.
- Zehrer, A., ve Mössenlechner, C. (2010). Leadership-Kompetenzen in Krisensituationen. *Change Leadership: Den Wandel antizipieren und aktiv gestalten*, 181-209.

Belediyelerin Yerel Eşitlik Eylem Planlarında Göçmen Kadınlar: Türkiye'deki Belediyelerin Eylem Planları Üzerine Bir Araştırma

Elif TOPAL DEMİROĞLU¹

Belediyelerin Yerel Eşitlik Eylem Planlarında Göçmen Kadınlar: Türkiye'deki Belediyelerin Eylem Planları Üzerine Bir Araştırma

Öz

Dünya çapında giderek artan sayıda yerel yönetim, insan hakları sözleşmeleri ve şartlarından türetilen ayrımcılık karşıtı küresel standartların uygulanmasıyla uyumlu olarak, politikalarında ve eylemlerinde toplumsal cinsiyet eşitliği ve kesişimselliği benimsemektedir. Bu metinlerden biri de Avrupa Yerel Yaşamda Kadın Erkek Eşitliği Şartı'dır. Türkiye'den Şartı imzalayan toplam elli yedi belediye bulunmaktadır. Araştırma, Türkiye'deki yerel eşitlik eylem planlarının içeriğini inceleyerek bu belediyelerin göçmen kadınları nasıl ele aldığını ortaya koymaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kesişimsellik teorisi bağlamında, kadınların kentsel ortamdaki rol ve statülerini yerel ölçekte nasıl ele alındığını yerel eşitlik eylem planlarının içerik analizinden elde edilen sonuçlar ışığında değerlendirilmektedir. Sonuç olarak bulgular, yerel düzeyde genel eşitliğe ulaşmak için kesişimsel bir yaklaşımın eylem planlarına entegre edilmesinin önemini ve temel niteliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Eşitlik, Kesişimsellik, Göçmen Kadınlar, Toplumsal Cinsiyet, Eşitlik Eylem Planı

Immigrant Women in Local Equality Action Plans of Municipalities: A Study on Action Plans of Municipalities in Türkiye

Abstract

An increasing number of local governments worldwide are adopting gender equality and intersectionality in their policies and actions, in line with the implementation of global anti-discrimination standards derived from human rights treaties and conventions. One of these texts is the European Charter for Equality of Women and Men in Local Life. Fifty-seven municipalities in Türkiye have signed the Charter. This research analyses how these municipalities address the issue of migrant women in terms of social equality. In the context of gender equality and intersectionality theory, how women's role and status in the urban environment are addressed at the local level is evaluated in light of the results obtained from the content analysis of local equality action plans. In conclusion, the findings emphasize the importance and fundamental nature of integrating an intersectional approach into action plans to achieve overall equality at the local level.

Keywords: Local Equality, Intersectionality, Immigrant Women, Gender Equality, Equality Action Plan

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Dünyadaki göçmenlerin yarısını kadınlar oluşturmasına rağmen, farklı düzeylerdeki göç politikalarında kadınların ihtiyaç ve beklentileri yeterince dikkate alınmamaktadır. Pek çok göçmen kadın günlük yaşamlarında, genellikle hem menşe hem de varış ülkelerindeki topluluklarda şiddet ve

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, elif.topal@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6491-101X>.

ayrımcılıkla karşılaşmakta, bu da onları cinsiyet ayrımcılığı ve göçmen statüleri nedeniyle daha da savunmasız hale getirmektedir. Bu kırılganlık, kadınların birçok kaynağa erişimini de zorlaştırmaktadır. Göçmen kadınlar hem kadın hem de yabancı oldukları için vatandaşlık ve sosyal haklardan mahrum kalmakta, kaynaklara ve işgücü piyasasına erişimde engellerle karşılaşmaktadır (Dedeoğlu ve Gökmen, 2020, s.1). Çeşitli toplumsal aktörler ve kurumlar bu engellerin üstesinden gelmeye çalışırken, toplumsal cinsiyet eşitliği son yıllarda dünya çapında önemli bir odak noktası haline gelmiştir; farklı düzeylerdeki yönetimler, sivil toplum kuruluşları (STK'lar) ve diğer aktörler kadınların çeşitli alanlarda erkeklerle eşit haklara ve fırsatlara sahip olmasını sağlamak için çalışmaktadır.

Kent yönetimleri de toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için politika ve eylemler planlamaktadır. Ancak cinsiyete özgü iş bölümü nedeniyle, kentin planlaması çoğunlukla erkekler tarafından yürütülürken, kadınlar kentsel alanlarla ilgili karar alma süreçlerinden çoğunlukla dışlanmaktadır. Bu durum politika yapımı ve planlama sistemlerinin cinsiyet duyarız olduğunu veya cinsiyet önyargılı bir yaklaşım sergilediğini göstermek (Tosun ve Hiçdurmaz, 2022) ve yapısal koşulların yanında kadınların kentsel mekân ve hizmetlere ulaşımını zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte, kentsel mekanlar, bireylerin kısıtlamalar olmadan gelişebileceği ve çeşitli etkinliklere katılabileceği ortamları sağlar. Böylece, yerel yönetimler tarafından kente ve kentsel mekâna yönelik olarak yürütülen politikalar ve hizmetler, cinsiyet eşitliğini teşvik etmede önemli bir rol oynamaktadır (Kümbetoğlu, 2001, s.277; Oğuz, 2016, s.155). Bazı çalışmalar, toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının geliştirilmesiyle ilgili olarak çeşitli yönetim düzeyleri arasındaki ilişkiyi araştırmıştır (McBride ve Mazur 2013). Otero-Hermida ve Ramón Bouzas (2020) İspanya'da yürüttükleri bir araştırmada, özellikle kamu politikalarının oluşturulması ve yürütülmesi sırasında uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel olmak üzere çeşitli yönetim düzeyleri arasında işbirliği ve koordinasyonu esas alan, hiyerarşiden ziyade düzeyler arasında işbirliğini vurgulayan çok düzeyli yönetim sistemini incelemiş ve yerel yönetimlerin toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik AB normlarının geliştirilmesinde önemli katkısı olduğunu vurgulamıştır. Toplumsal cinsiyet politikalarına yerel düzeyde öncelik verildiğinde genellikle daha etkili sonuçlar alındığı vurgulanmıştır (Sellers ve Lidström, 2007).

Göç, diğer toplumsal dinamiklerle de sıkı sıkıya ilişkilidir ve göçmen kadınlar, özellikle etnik ve ırksal azınlıklara mensup olanlar, cinsiyet, ırk veya etnik kökene dayalı kesişen ayrımcılık biçimleri nedeniyle önemli zorluklarla karşılaşmaktadır (International Labour Organization, 2021). Bu nedenle toplumsal cinsiyet, göç, emek ve şiddet gibi temel dinamiklerin birbiriyle bağlantısını kapsamlı şekilde anlaşılması için farklı yaklaşım ve teorilerden yararlanılmalıdır. Kesişimsellik, bireylerin farklı kimliklerini ve bu kimliklerin birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğini analiz eden bir bakış açısıdır. Göçmenlik kimliği, bireylerin deneyimlediği bu kimliklerden biridir ve bu kimlik, cinsiyet, ırk, yaş, cinsel yönelim, engellilik ve daha fazlası dahil olmak üzere diğer kimliklerle kesişimsel olarak analiz edilebilir (Standke-Erdmann, 2021). Kesişimsellik teorilerini geliştirmeye odaklanan geniş kapsamlı çalışmaların yanı sıra, kesişimsel meselelerin hukuki tartışmalar, politikalar ve aktivizm için pratik sonuçlarını da düşünmeye yönelik araştırmalar bulunmaktadır. Özellikle kentsel ortamlarda, LGBTQ+ toplulukları ve göçmenlerin karşılaştığı zorluklar, kesişimsellik tartışmalarının merkezinde yer almıştır (Sharma, 2006).

Farklı düzeylerdeki göç politikalarında kadınların ihtiyaç ve beklentileri genellikle yeterince dikkate alınmamakta ve bu durum, onları daha da savunmasız hale getirmektedir. Araştırmanın temel odak noktası, yerel yönetimlerin toplumsal cinsiyet eşitliği için belirledikleri politika ve faaliyetlerin, özellikle Avrupa Yerel Yaşamda Kadın Erkek Eşitliği Şartı'nı imzalamış Türkiye'deki belediyelerin, göçmen kadınları nasıl ve ne derece değerlendirmektir. Bu bağlamda, literatürdeki mevcut çalışmalar gözden geçirilmiş ve kesişimsellik teorisi çerçevesinde kadınların yerel düzeydeki rolü incelenmiştir. Araştırmanın önemi, yerel düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamanın, göçmen kadınlar gibi

özellikle savunmasız grupları kapsayacak şekilde planlanması ve uygulanması gerekliliğini vurgulamasıdır. Çalışmanın takip eden bölümlerinde Türkiye'den şarta imza koyan ve bu kapsamda yerel eşitlik eylem planlarını hazırlamış olan on iki belediyenin planlarının içeriği doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bulgular, sonuç bölümünde özetlenmiş ve yerel düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının geliştirilmesi ve uygulanması konusunda yönlendirici olacak ve özellikle şartı kabul eden belediyeler için kesişimsel bir bakış açısının önemi vurgulanmıştır.

2. Yerel Düzey, Göç ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Yerel yönetimler halka en yakın yönetim düzeyini temsil eder ve bu nedenle eşitsizliğin sürekliliğini ele almak ve gerçekten eşitlikçi bir toplum için çabalayan yönetim modellerini teşvik etmek için en uygun kademe olarak kabul edilebilir. Bu nedenle, yerel yönetime feminist veya toplumsal cinsiyet merceğiyle yaklaşmak önemlidir. Yerel yönetimler toplumsal cinsiyet eşitliğini ve kadınların güçlendirilmesini teşvik etmek için feminist literatürün argüman ve önerilerinden faydalanabilir. Ayrıca, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ele almak için toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi, kotalar ve toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme gibi kanıta dayalı çözümler sunulabilir. Bu şekilde, feminist literatür ve yerel yönetimler arasındaki etkileşim, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ilerlemesine ve kadınların yerel düzeyde güçlenmesine katkıda bulunabilir.

Herkes için eşit kamu hizmetleri ve muamelesini vurgulayan politikalar, istemeden de olsa olumsuz sonuçlara yol açabilir. Bu bakış açısı sosyal eşitsizlikleri daha da kötüleştirebilir ve herkesin kamu hizmetlerine eşit erişimini engelleyebilir (Alkan, 2008, s. 19). Bu politikalar, teorik olarak herkesi eşit şekilde ele almayı hedefler. Ancak, bu yaklaşım, gerçekte var olan sosyal eşitsizlikleri ve farklı ihtiyaçları dikkate almazsa; güçsüz olan grupların dışlanması veya bireylerin farklı ihtiyaçlarına çözüm sunamama gibi istenmeyen sonuçlara yol açabilir. Bu çerçevede kadın ve yerel yönetim ilişkisi ayrı bir analitik kategori olarak ele almayı gerektiriyor. Kadın ve yerel yönetim ilişkisinin ayrı bir tema olarak çalışılması ve yerel yönetimlerin kadın hakları bağlamındaki rol ve faaliyetleri ele alınırken mevcut literatür ağırlıklı olarak kadınların temsili, yerel yönetim karar organlarında kadın temsilcilerin sayısı ve oranı ile yine siyasal katılım bağlamında kadınların çeşitli karar alma mekanizmalarındaki sayısal oranı gibi daha çok niceliksel alana yönelmiştir. (Tosun ve Hiçdurmaz, 2022). Az sayıda çalışma ise belediyelerin kadınlara sunduğu hizmetleri, belediyelerin toplumsal eşitliği sağlamadaki rolü ve sunduğu hizmetler ile yine belediyelerin toplumsal eşitlik bağlamındaki uygulamalarına odaklanmaktadır (Bayraktar, 2017). Yerel eşitlik çerçevesine göçmen kadınların yerleştirildiği, eşitlik olgusunun kadın ve göç merceğini birlikte kullanarak ele alan çalışma sayısı ise görece daha azdır. Kadınların yerelde kurdukları ilişkinin kent mekânı, kamusal alan, kent hakkı gibi daha çok niteliksel alana yönelik çalışmalar son dönemde daha da önemli hale gelmiştir. Burada yerel yönetimlerin artan öneminin yalnızca kadınların aday, temsilci veya karar verici olduğu kurumlar olarak değil, kadını güçlendirici kurumlar olarak da vurgulanması gerekir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği konusu, uzun süredir akademik araştırmalar, politika oluşturma ve sosyal söylemin odak noktası durumundadır. Bununla birlikte, cinsiyet ve göçmen statüsü arasındaki kesişim, ancak son zamanlarda artan bir ilgi görmektedir (Klarenbeek, 2021). Toplumsal cinsiyet eşitliği ile kadının güçlendirilmesi arasındaki ortak ilişki nedeniyle, kadının güçlendirilmesi kavramı, toplumdaki farklı türlerdeki cinsiyete dayalı ayrımcılık ve eşitsizlikle mücadele etmeyi amaçlayan çeşitli girişimleri ve politikaları içeren daha geniş bir çerçeveyi kapsamalıdır (Kabeer, 2005). Kadınların yalnızca %15'inin gelir getirici işlerde çalıştığını ve yine kadınların yaklaşık %36'sının yoksulluk veya aşırı yoksulluk içinde yaşadığı biliniyor (UN WOMEN, 2019). Buna ek olarak, kadınlar göç süreçlerinde katmanlaşmış eşitsizlik ve dışlanma süreçlerine maruz kalmaktadırlar. Erkekler ve kadınlar eğitim görebilmek, iş bulabilmek, evlenmek veya zulümden veya zarar görmekten kaçmak olarak sıralanabilecek benzer nedenlerle göç ederler. Ancak kadın ve erkeğin hem göç kararının alınması hem göç süreci hem de göç ettikten sonraki süreçte üstendikleri yükler aynı değildir. Bunun en

önemli nedeni diğer birçok toplumsal olgu gibi göçün daha çok cinsiyete dayalı olarak şekillenmesidir. Toplumsal cinsiyet normları ve beklentileri, güç ilişkileri ve eşit olmayan haklar göç seçeneklerini şekillendirmektedir (UNFPA, 2015).

Son yıllarda artan uluslararası göç nedeniyle, bağımsız göçmenler olarak kadınlara daha fazla odaklanılmıştır (Cerrutti ve Massey, 2001). Toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki güç eşitsizliği göç sürecinde de devam etmekte ve göç kadınlar tarafından farklı katmanlarda deneyimlenmektedir. Donato ve arkadaşlarının (2006) belirttiği gibi anavatanlarının sosyoekonomik ve politik koşulları erkekleri ve kadınları farklı şekilde etkileyerek cinsiyete dayalı göç eğilimlerine yol açmaktadır. Yine varış ülkelerinde de kadınların özellikle işgücü piyasasına entegrasyonu ve bu konudaki politika yapımı tartışmaların birincil odak noktası değildir. Çalışan erkekler, ev sahibi ülkenin dilini daha iyi kavrama eğiliminde olduğundan ve kamusal alanlarda daha fazla bulduklarından entegrasyonları görece daha kolay olmaktadır. Öte yandan, çoğu iş sahibi olmak istese de göçmen kadınlar iş aramaya ya teşvik edilememekte ya da daha düşük eğitim, daha az mesleki deneyim ve daha önemli aile sorumlulukları yükü gibi çeşitli yüklerin altında iş piyasasına girmemektedir.

Yerel ölçekte toplumsal cinsiyet eşitliğinin bir boyutu olarak göçmen kadınların toplumsal yaşama, siyasete ve ekonomiye dahil edilmesiyle ilgili yaklaşım aslında yerel yönetim çalışmalarına da dahil edilen kent hakkı kavramıyla da doğrudan ilgidir. Kent hakkı kavramı 1968'de Fransız sosyolog Henri Lefebvre tarafından geliştirilen kavram; bugünlerde yerel yönetim birimleri tarafından kadınlar, göçmenlere ve dezavantajlılara sunulan hizmetlerin de temel dayanağını oluşturmaktadır. Bu fikir, insanların bir kentin kamusal olanaklarından yararlanma ve bunları kendi ihtiyaçlarına göre değiştirme ve biçimlendirme hakkına sahip olduğunu öne sürer. Kent hakkı kavramının 1960'ların ortalarında ortaya çıkmış olmasına rağmen; Avrupa Kentsel Şartı'nın 20. Maddesinin yerel yönetimlerin hizmet sunumunda kadınlara karşı ayrımcılık yapmasını yasakladığı 1992 yılına kadar kavramın toplumsal cinsiyet boyutunun vurgulanmamıştır (Kaypak, 2014). 2006 yılında imzalanan Avrupa Yerel Yaşamda Kadın Erkek Eşitliği Şartı-I ise, bu hakkı toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Habitat-II'nin 2016 tarihli sonuç raporunda ise kentsel haklar ve hizmetlerde toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştirmenin önemi vurgulanmıştır. Kent hakkı göçmenleri de kapsamaktadır. Kent hakkından tam olarak yararlanamayan göçmenler ayrımcılığa, sosyal dışlanmaya ve diğer marjinalleştirme biçimlerine karşı savunmasız kalmaktadır. Hem göçmenler hem göçmenleri destekleyen kurumlar ve bu mücadeleye katılan diğer aktörler, kent hakkını bir çerçeve fikir olarak görürler (Norman ve diğerleri, 2022). Göçmenler kent topluluklarının sosyal, kültürel ve ekonomik hayatına katkı sağlar ve aynı zamanda yaşadıkları bölgeleri şekillendirmede ve belirlemede önemli bir işlevi yerine getirirler (UNESCO, 2019). Kent hakkı merceğiyle kadınların kent haklarını ele alırken, bu hakkın kullanımında farklı ayrımcılık katmanlarıyla karşılaşan kadın göçmenlerin kent ve yerel yönetimlere dahil edilme süreçlerini kesişimsellik yaklaşımıyla ele alabilmek önemlidir. Kesişimsellik yaklaşımı, kadın göçmenlerin yaşadığı toplumsal cinsiyet, etnik köken, dil, ekonomik durum gibi farklı kimlik ve deneyimlerini bir araya getirerek, bu faktörlerin etkileşimini ve birbirini nasıl şekillendirdiğini anlamayı amaçlar. Bu yaklaşım, daha bütüncül ve kapsayıcı politika ve programların oluşturulmasını sağlayarak, kadın göçmenlerin katılımını güçlendirirken kent hakkının etkili bir şekilde kullanımını teşvik etmektedir. Kent hakkı ve kesişimsellik, kentsel bağlamlarda kapsayıcılığı, sosyal adaleti teşvik etme ve ötekileştirilmiş toplulukları güçlendirme ortak hedefleri aracılığıyla birbiriyle bağlantılıdır.

3. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinde Farklı Katmanlar: Kesişimsellik

Beyaz olmayan kadınların feminist hareket içinde dışlanmasına bir tepki olarak ortaya çıkan kesişimsellik teorisi, siyah kadınların yaşadığı baskıya vurgu yapmış ve "Kadın kimdir?" sorusunu gündeme getirmiştir. Ancak 1980'lere kadar feminist eleştirel ırk teorisyeni Kimberlé Crenshaw'a kadar kesişimsellik terimi açıkça kullanmamıştır. Crenshaw (1989) bu terimi beyaz egemen

feminizmde gözlemlenen dar yaklaşıma bir eleştiri olarak ortaya atmıştır (Lykke, 2010, s. 75). Günümüzde pek çok akademisyen kesişimselliği, farklı sistematik önyargı biçimleri arasındaki bağlantıyı araştıran ve giderek büyüyen disiplinler arası bir araştırma alanı olarak görmektedir. Bu metodoloji, çok sayıda toplumsal yapının bir araya gelmesinin nasıl paralel ve birbirini güçlendiren eşitsizliklere yol açtığını anlamayı kolaylaştırmaktadır (Cho, Crenshaw ve McCall, 2013).

Kesişimsel yaklaşımın temel odağı, bireylerin cinsiyet, etnik köken, sosyal sınıf, milliyet ve insanları küresel bir hiyerarşi içinde farklı konumlandıran diğer kategorilerin kesişim noktasında var olduklarıdır (Collins ve Bilge, 2016, s.20). Bir kadının kimliği yalnızca cinsiyetiyle tanımlanmaz, aynı zamanda belirli bir sosyal sınıf, kültürel geçmiş ve bazı durumlarda dini aidiyetinden de etkilenir ve bunların hepsi birlikte yaşamdaki temel koşullarını şekillendirir. Esasen, yerel toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması hem süreci hem de dönüşümsel değişimi vurgulayan kapsamlı bir yaklaşım gerektirir. Mevcut yapıları kullanarak topluma kaynak sağlamak gibi zorlukları ele alan salt operasyonel bir duruş, kısa vadeli çözümler sağlayabilir ve ırksal farklılıkların sadece bazı temel nedenleriyle ilgilenebilir. Bu nedenle, kesişimsellik kavramı, çoklu ayrımcılık biçimleri arasındaki etkileşimlerden kaynaklanan olumsuz sonuçları ele alan analitik bir araç ve sosyal adalet çerçevesi olarak da hizmet etmektedir (Collins, 1990). Bu çerçevede, kesişimsellik teorisi üç temel kavrayış sunmaktadır. İlk olarak, sabit sosyal kategoriler kavramını sorgularken, bu kategorilerin sosyal yaşamı şekillendirmedeki etkileşimlerini ve dinamik evrimini vurgular. İkinci olarak, kesişimsellik, dışlama ve baskının, güç yapıları ve kimliğin sembolik temsillerini içeren karmaşık, çok katmanlı bir etkileşim sistemi içinde ortaya çıktığını vurgular (Valentin, 2007). Bu etkileşimler, kimliğin belirli bir sosyal ortamda nasıl algılandığını etkiler. Son olarak, baskı sistemleri farklı bağlamlarda, genellikle belirsiz ve öngörülemez sonuçlarla farklı şekillerde işler (Winker & Degele, 2011). Kesişimsellik, çoklu ayrımcılık biçimlerini sadece bireysel unsurların bir toplamı olarak ele alan stratejileri de eleştirmektedir. Crenshaw'ın (2000) çalışması, ayrımcılığın cinsiyet, ırk, etnik köken, sosyal sınıf, din, menşe ülke, cinsel yönelim, engellilik ve yaşın kesişiminden nasıl etkilenebileceğini ve hem bireysel hem de kolektif deneyimler üzerindeki etkisini göstermektedir. Sosyal kategoriler, kimlikler, güç yapıları ve sembolik temsillerin tümü soyut yapılarla ilgilidir. Hizmet sunumunda bu tür inceliklerle uğraşırken gerekli derinliğe ve pratik yaklaşıma sahip olmak ve bunun politika oluşturma ve uygulama süreçlerine de dahil edilmesi gerekir. Böylece toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında dönüştürücü bir adım atılabilir. Toplumdaki üyelerin değişimi yönlendirme kabiliyetine odaklanarak ve prosedürleri, çerçeveleri ve sonuçları geliştirmek için bu dinamikleri sistematik olarak kullanarak eşitlik için çabalayan bir yöntemi ifaden eden dönüştürücü yaklaşım ise eşitsizliklere katkıda bulunan temel faktörlere ilişkin kapsamlı bir bakış açısı benimsemekte ve bu anlayışı çözümler geliştirmek için kullanmaktadır (Urban Institute, 2022). Kesişimselliğe duyarlı bir politika, sosyal faktörlerin karmaşıklığını kabul eder ve bunların karşılıklı etkileşimi nedeniyle ortaya çıkabilecek çoklu eşitsizliklerin farkındadır. Tüm farklı sosyal kimlikleri ve bunların sonucunda ortaya çıkan ayrımcılık biçimlerini kabul eden bu politika "insanların farklı endişelerini daha kapsayıcı ve eşitsiz güç dinamiklerini ele almak için daha donanımlı" hale gelebilir (Lombardo ve Augustín, 2016, s.3). Dolayısıyla, kesişimsellik normatif, politika ve uygulama olmak üzere üç farklı düzeyde sosyal adalet için analitik bir araç ve bir çerçeve olarak ele alınmaktadır.

3.1. Kesişimsellik ve Yerel Düzey

Göç hareketi bir sınırı geçme eylemi olarak açıklansa da nihai olarak göçmenlerin genellikle kentsel alanlara yerleşimleriyle sonuçlanır. Bu nedenle kentin yeni sakinlerinin de farklılıklarının, maruz kaldıkları eşitsizlik biçimlerinin kent yönetimleri tarafından politika ve eylemlere dahil edilmesi hem birlikte yaşam hem de göçün yönetilmesi bağlamında önemlidir. Geçtiğimiz çeyrek yüzyılda, insan haklarının yerleştirilmesinde önemli bir artış yaşanmış ve bu haklara erişim dünya genelindeki topluluklara yayılmıştır. İlerleyen bölümlerde açıklandığı üzere bu eğilim, kentsel yönetişimi

yönlendirmek için insan hakları normlarının yerel düzeydeki politikalarda içerilmesinde de kendini göstermektedir. Avrupa'da, Avrupa Birliği (AB)'nin insan haklarına öncelik veren ayrımcılık karşıtı politikalarına uyum sağlamaya yönelik yerel girişimler, bölgesel düzeyde kesişimsel stratejilerin uygulanması için alan yaratmıştır. Benzer şekilde, Birleşik Krallık'ta CEDAW, CERD veya diğer insan hakları çerçevelerini benimseyen yerel yönetimler, artık yerel düzenlemelerinde uluslararası insan hakları hukukundan türetilen kesişimsellik kavramlarına sıklıkla yer vermektedir (Davis, 2022). Ayrımcılıkla etkin bir şekilde mücadele edebilmek için yerel yönetimler, evsizlik, yoksulluk veya şiddet gibi yalnızca görünür etkileri ele almak yerine, ayrımcılığın çoklu ve temel nedenlerini de ele almalıdır. Bu da cinsiyetçilik veya ırkçılık gibi sorunlarla yüzleşmeyi gerektirir ve bunu başarmanın kilit adımları koruyucu düzenlemeler, etkilenen toplulukları desteklemek için fon ayrılması ve çeşitlilik ile kapsayıcılık konusunda kamusal bilincinin geliştirilmesidir. Yerel yönetimler, insanların ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, sınıf veya diğer kimliklerine bakılmaksızın kapsayıcılığı teşvik etmek için çaba göstermelidir. İşgücünde çeşitliliği teşvik ederek, birden fazla dilde hizmet sunarak veya farklı geçmiş veya sosyal çevreden gelen tüm bireylerin tanındığını ve kabul edildiğini hissettiği alanlar oluşturmak (Christoffersen, 2021) yerel yönetimlerin uygulayabileceği önemli politikalardır. Birçok çalışma, kentsel ortamlardaki güç ve toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki eşitsizlikleri vurgulamayı amaçlamıştır. Bu tür çalışmalar, kesişimsellik yaklaşımını kullanarak yerel yönetim, politikalar ve yetkileri analiz etmiştir. Castán Broto'nun (2013) da işaret ettiği gibi bu çalışmaların temel önermesi, kentsel ortamlarda altyapı ve kaynakların kullanımı ve yönetiminin, hâkim güç yapılarının devamıyla bağlantılı olduğunda, sıklıkla marjinalleşmeye neden olan sosyal kategorilerin inşasıyla sonuçlandığıdır. La Barbera ve diğerleri (2020), Madrid Kent Konseyi'nin belediye politikalarının, idari prosedürlerinin ve yasal araçlarının uygulanmasında kesişimselliğin dahil edilmesinin önündeki engelleri ve beklentileri araştırmıştır. Kesişimsellik uygulamalarını teşvik etmek, kırılganlığı azaltmak ve çoklu ayrımcılığı önlemek için kılavuz ilkeler ortaya koymuşlardır. Kentin İnsan Hakları Strateji Planı, açık bir yetki olmasa bile, kesişimselliğin ulusal düzenlemeler yoluyla politika tedbirlerine dahil edilmesinin mümkün olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Plan, ulusal düzeyde bağlayıcı kuralların bulunmaması ve buna eşlik eden teorik ve pratik belirsizlikler nedeniyle kesişimselliğin uygulanmasında meşruiyet boşluklarının varlığını da vurgulamaktadır. Castan Broto ve Neves Alves (2018), kesişimsellik ile kentsel hizmetlerin ortak üretimi arasındaki ilişkiyi analiz ederken, kullanılan metodolojileri sorgulamaktadır. Araştırmaları, kentsel olanakların ortaklaşa üretimini engelleyebilecek dışlama mekanizmalarını değerlendirmek için değerli bulgular sunmaktadır: 1) özellikle sabit kimlik kategorilerine dayandıklarında, savunmasızlığı tanımlamak için kullanılan yöntemleri sorgulamanın gerekliliği; 2) belirli bağlamlarda eşitsizlik ve marjinalleşmenin karmaşık ve çeşitli gerçek yaşam deneyimlerini kabul etmek; ve 3) sosyal kimliği devam eden süreçlerle şekillenen ve sürekli yeniden değerlendirmeye tabi olarak anlamak.

Udo ve Naudi, 2023 tarihli güncel çalışmalarında, kesişimsellik yaklaşımıyla iklim değişikliğiyle mücadelede yerel düzeyin rolünü analiz etmektedir. Bulguları, çok düzeyli ve sektörel yönetim çerçevelerinde eşitlik ve adaletin sağlanmasının, en marjinalleştirilmiş ve dışlanmış nüfusların kırılganlığını etkileyen bağlamsal ve kesişen faktörlerin ele alınmasını gerektirdiğini göstermektedir. EThekwini belediyesine odaklanan araştırma, civardaki kırsal kesimde yaşayan siyahi kadınların uyum gereksinimlerinin dikkate alınmasının aciliyetini vurgulamaktadır. Bu, iklim adaptasyonunda adil bir yönetişimin tesis edilmesi için hayati önem taşımaktadır. Uyum yönetişimine yönelik böyle bir yaklaşım, Güney Afrika'daki siyah kadınları sürekli olarak dezavantajlı kılan ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyete ilişkin tarihsel adaletsizlikleri kapsadığı için çok önemlidir.

Yerel yönetimlerde çeşitliliği teşvik eden kapsayıcı politika ve uygulamalar, sosyal adalet ve eşitliğin sağlanması için elzemdir. Bu süreçte önemli bir faktör, bu politikaları uygulamak ve

değerlendirmek için kullanılan araçlarla ilgilidir. En önemli araçlar arasında uluslararası belgeler, anlaşmalar, eylem ve strateji planları yer almaktadır.

4. Yerel Eşitlik Kavramı ve Araçları, Avrupa Yerel Yaşamda Kadın Erkek Eşitliği Şartı

Yerel eşitlik, bir toplumdaki herkesin ırk, etnik köken, cinsiyet, cinsel yönelim, din, engellilik veya diğer faktörlerden bağımsız olarak aynı fırsatlara ve kaynaklara erişime sahip olması gerektiği ilkesidir. Toplumsal eşitliğin teşvik edilmesi, toplum için daha iyi refah, daha iyi sağlık, daha fazla güvenlik ve daha derin bir aidiyet duygusu gibi faydalar sağlar. Yerel yönetimler, ayrımcılık ve eşitsizlikle mücadele eden ve tüm sakinler için daha kapsayıcı bir ortama katkıda bulunan politika ve programlar uygulayarak kendi yetki alanları dahilinde eşitliği teşvik edebilirler. Özellikle âdem-i merkeziyetçilik kavramının ilgi görmeye başladığı 1990'lardan bu yana, dünyanın dört bir yanındaki çeşitli belediyeler işbirliğini geliştirmek, bilgi paylaşımını teşvik etmek ve daha adil bir toplum yaratma yolunda ilerleme kaydetmek için diğer yerel yönetimlerle ağlar ve ortaklıklar kurmuştur. Yerel ve bölgesel yönetimler, uluslararası düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda uzun yıllara dayanan bir geçmişe sahiptir. Amaçları, yerel düzeylerde seçilmiş kadınların temsilini güçlendirmeye ve tüm kadınların yerel karar alma süreçlerine katılımını kolaylaştırmaya odaklanmıştır (UNDP, 2018).

Çok sayıda küresel belge ve kurum, yerel düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi konusunu ele almakta ve kadınlarla erkekler arasında eşit hakların sağlanmasının insan haklarının temel bir unsuru olduğuna odaklanmaktadır. Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi, 176/2004 sayılı kararı ile uluslararası toplumsal cinsiyet eşitliğine bağlılıklarını açıkça göstermeye ve vatandaşlarının farklı ihtiyaç ve isteklerine karşı duyarlılıklarını artırmaya çağırmıştır. Devletler, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik yerel stratejiler oluşturmaya, insan ve mali kaynakların tahsisini optimize etmeye, karar alma süreçlerini geliştirmeye ve demokratik sistemleri güçlendirmeye teşvik edilmiştir.

1998 yılında Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği (IULA), yerel ve bölgesel yönetimlerin kadın hakları alanındaki eylemlerine ilişkin uluslararası ilkelerin ve taahhütlerin temel belgesi olan *Yerel Yönetimlerde Kadınlara İlişkin Dünya Çapında Bildirge*'yi kabul etmiştir. 2000'lerden başlayarak, Türkiye'deki kentsel alanlarda mevcut eşitsizliklerle mücadele etmek ve kadınların yaşam kalitesini artırmak amacıyla çeşitli girişimler gerçekleştirilmiştir. Bu çabalar, yasa ve anayasa değişikliklerinin yanı sıra, ulusal ve uluslararası gruplar tarafından hayata geçirilen projelerle de desteklenmiştir. Türkiye'de 2006 yılında başlatılan Kadın Dostu Kentler Projesi (WFCP-2006), bu projelerden biridir. Proje, İçişleri Bakanlığı öncülüğünde yürütülmekte olup, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ana çatısı altında, İsveç Uluslararası Kalkınma İş Birliği Ajansı (SIDA) ise uygulayıcı ve donör kurum olarak faaliyet göstermektedir. Bu programlar, toplumsal cinsiyet bütçelemesi ve eşitlik komisyonlarının uygulanmasını tavsiye etmektedir. Ancak, Örneğin Türkiye'de WFCP kapsamındaki pilot illerin (İzmir, Kars, Nevşehir, Şanlıurfa, Trabzon, Adıyaman, Antalya, Bursa, Gaziantep, Malatya, Mardin ve Samsun) toplumsal cinsiyete dayalı yönetim yaklaşımını tam olarak benimseyemediği söylenebilir. Program kapsamında zorunlu hükümlerin bulunmaması ve yerel liderler arasında bu tedbirleri uygulamak için siyasi irade eksikliği nedeniyle beklenen kurumsal değişim gerçekleşmemiştir (Sumbas ve Koyuncu, 2018). 2006 yılında Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi (CEMR), Avrupa Yerel Yaşamda Kadın Erkek Eşitliği Şartı'nı formüle etmiştir. Şart, yerel ve bölgesel yönetimleri siyasi katılım, istihdam, kamu hizmetleri ve şehir planlamasında cinsiyet eşitliğini teşvik etme taahhütlerine dair bir bildiri yayınlamaya ve cinsiyet eşitliğini ilerletmek için somut adımlar atmaya teşvik etmektedir. 2013 yılında Yerel Seçilmiş Kadınlar Küresel Konferansı, Yerel Yaşamda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği için Yerel ve Bölgesel Yönetimler için Paris Küresel Gündemi'ni kabul etmiştir. Gündem, Dünya Çapında Yerel Yönetimlerde Kadın Bildirgesi'nin yanı sıra Avrupa Yerel Yaşamda Kadın Erkek Eşitliği Şartı'nda yer alan değer ve ilkelerden esinlenmiştir. Türkiye'de farklı düzeylerdeki çeşitli belediyeler de farklı tarihlere Şartı imzalamış ve

temel ilkeleri uygulama taahhüdünde bulunmuştur. Ocak 2023 itibarıyla Türkiye'de 57 belediye Şartı imzalamıştır. Bunlardan dokuzu büyükşehir belediyesi, altısı il belediyesi ve 42'si ilçe belediyesidir.

Tablo 1. Şartı İmzalayan Belediyeler (Türkiye-Ocak 2023 itibarıyla)

Adana Büyükşehir Belediyesi	Karabağlar Belediyesi
Adalar Belediyesi	Kadıköy Belediyesi
Ahmetbey Belediyesi	Kars Belediyesi
Akdeniz Belediyesi	Kartal Belediyesi
Antalya Büyükşehir Belediyesi	Karşıyaka Belediyesi
Ardahan Belediyesi	Kuşadası Belediyesi
Atakum Belediyesi	Kırklareli Belediyesi
Avcılar Belediyesi	Menteşe Belediyesi
Balçova Belediyesi	Merzifon Belediyesi
Bayraklı Belediyesi	Mezitli Belediyesi
Beylikdüzü Belediyesi	Muratpaşa Belediyesi
Bodrum Belediyesi	Nevşehir Belediyesi
Bornova Belediyesi	Nilüfer Belediyesi
Burdur Belediyesi	Ordu Büyükşehir Belediyesi
Bursa Büyükşehir Belediyesi	Ortahisar Belediyesi
Büyükçekmece Belediyesi	Osmangazi Belediyesi
Çankaya Belediyesi	Ovacık Belediyesi
Çine Belediyesi	Selçuk Belediyesi
Çiğli Belediyesi	Seyhan Belediyesi
Çukurova Belediyesi	Şişli Belediyesi
Dazkırı Belediyesi	Süleymanpaşa Belediyesi
Denizli Büyükşehir Belediyesi	Tarsus Belediyesi
Edremit Belediyesi	Toroslar Belediyesi
Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	Trabzon Büyükşehir Belediyesi
Giresun Belediyesi	Tunceli Belediyesi
İzmir Büyükşehir Belediyesi	Tuzlukçu Belediyesi
İstanbul Büyükşehir Belediyesi	Urla Belediyesi
İzmit Belediyesi	Yenimahalle Belediyesi
	Yenişehir Belediyesi

Kaynak: European Charter for Equality, <https://charter-equality.eu/the-charter/le-texte-de-la-charte-en.html>, Erişim Tarihi: 23.03.2023

Belediyeler tarafından hazırlanan yerel eşitlik eylem planları, yerel meclisler tarafından geliştirilen politikaların kapsamına girmektedir. Dolayısıyla, yerel yönetimin rolü, belediye politikaları ve yerel yönetimin göçmen kadınlar için özel önlemler alması gerekliliği konuları ön plana çıkmaktadır. Eylem planları, özellikle politika yapımında kesişimsel bir yaklaşım benimseyerek, toplumsal cinsiyetin anaakımlaştırılmasını teşvik ederek ve sosyal içerme ve uyumu ilerleten modeller kullanarak yerel düzeyde eşitliğe ulaşma aracı olarak hizmet edebilir.

Birleşmiş Milletler-HABITAT'ın 2008 tarihli raporu, Yerel Yönetimlerde Toplumsal Cinsiyetin Anaakımlaştırılması: En İyi Uygulamalar rapor, başarılı bir toplumsal cinsiyet anaakımlaştırmasının üst düzey liderlik, titiz analizler, ilgili kurumsal yapılar ve kaynaklarla desteklenen etkili politika taahhütleri, toplumsal cinsiyete özel uzmanlığa sahip vasıflı personel ve izleme ve eğitim süreçleri gerektirdiğini vurgulamaktadır. 2006 yılında Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi tarafından Avrupa Yerel Yaşamda Kadın Erkek Eşitliği Şartı uygulamaya konmuştur (CEMR 2006, s.1) Şart, Avrupa Birliği'ndeki yerel ve bölgesel yönetimleri herkes için eşitliği geliştirmek amacıyla kapasitelerini ve ortaklıklarını kullanmaya teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Şartın temel ilkeleri şunlardır; “(1) kadın - erkek eşitliği temel bir haktır, (2) kadın - erkek eşitliği, çoklu ayrımcılık ve dezavantajlar hususlarının gerektiği biçimde ele alınmasını temin etmek, (3) kadınların ve erkeklerin karar alma süreçlerine dengeli katılımları demokratik bir toplum için ön koşuldur, (4) toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının tasfiyesi kadın - erkek eşitliğinin sağlanmasında temel önem taşımaktadır, (5) yerel ve bölgesel yönetimlerin tüm faaliyetlerine toplumsal cinsiyet bakış açısının yerleştirilmesi kadın - erkek eşitliğinin ilerletilmesi için gereklidir ve (6) eylem planları ve programları için gerekli kaynağın tahsisi kadın- erkek eşitliğinin ilerletilmesi için gereklidir.”

Eşitlik üzerine kurulu bir toplum inşa etmek için, yerel ve bölgesel makamlar politikalarında, uygulamalarında ve organizasyonlarında toplumsal cinsiyet boyutunu kapsamlı bir şekilde ele almalıdır. CEMR Eşitlik Daimî Komitesi 2021 yılında Şartı gözden geçirmek ve güncellemek için bir girişimde bulunmuştur. Avrupa'da gerçek eşitliği sağlamak için daha fazla çalışma gerektiğini vurgulayan CEMR tarafından yürütülen bir yıllık bir inceleme sonun Şart içinde eksik veya yeterince ele alınmamış konular ortaya konulmuştur. Mevcut Şart imzacıları da bu değişikliklere uymaya ve politikalarını Avrupa Eşitlik Şartı'nın uygulanmasına entegre etmeye teşvik edilmektedir. Yeni eklenen Şart maddeleri, yerel ve bölgesel makamların toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik ederken göz önünde bulundurmaları gereken dokuz genel kategoriye ele almaktadır. Bunlar; sürdürülebilir kalkınma için sürdürülebilir gelecek, siber şiddet, seçilmiş kadınlar ve personele şiddet, kesişen kimlikler ve çeşitlilik, iş yerinde esneklik, dijitalleşme ve dijital dahil edilme, cinsel ve üreme sağlık hakları, iklim değişikliği ve sağlıklı çevre hakkı ile kriz yönetimi ve sivil hazırlıktır. 2023'ten itibaren yeni imzalayan taraflar, orijinal Şart metnini ve 2022 değişikliklerine uymayı taahhüt edeceklerdir. Sürdürülebilir kalkınma, siber şiddet, seçilmiş kadın temsilciler, kesişimsellik, esnek çalışma, kadınların dijital katılımı, cinsel sağlık ve üreme sağlığı ve hakları, iklim değişikliği, sivil hazırlık ve acil durum müdahalesi gibi konuların tümü, göçmen kadınların yerel topluluklarda karşılaştıkları zorlukları içermektedir. Sözleşme'nin temel yükümlülüklerinden biri, imzacı tarafın bir yerel eşitlik eylem planı (YEPP) hazırlaması ve bunu iki yıldan fazla olmamak üzere makul bir süre içinde kamuoyuna açıklamasıdır. Yerel Eşitlik Eylem Planı (YEPP), toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmek için yerel düzeyde resmi bir taahhüttür. Türkiye'deki belediyelerin Şartı nasıl uyguladıkları ve yükümlülüklerini nasıl yerine getirdiklerine ilişkin araştırmalar sınırlıdır. Hale Biricikoğlu'nun (2020) şartı imzalayan belediyelerin faaliyetlerini inceleyen bir çalışmasında, incelenen belediyelerden sadece beşinin YEPP oluşturduğunun altı çizilmiştir. Bu sınırlı temsil, Şartı imzalamasına rağmen bir eylem planı yürürlüğe koymayan belediyelerin toplumsal cinsiyet eşitliğini kapsamlı bir şekilde gerçekleştirmekte zorlanabileceğine işaret etmektedir. Bu durum, yerel düzeyde eşitlik politikalarına yönelik siyasi destek ve kararlılığın yetersiz olduğunu göstermektedir (Sancar, 2018, s.26).

4. Yöntem

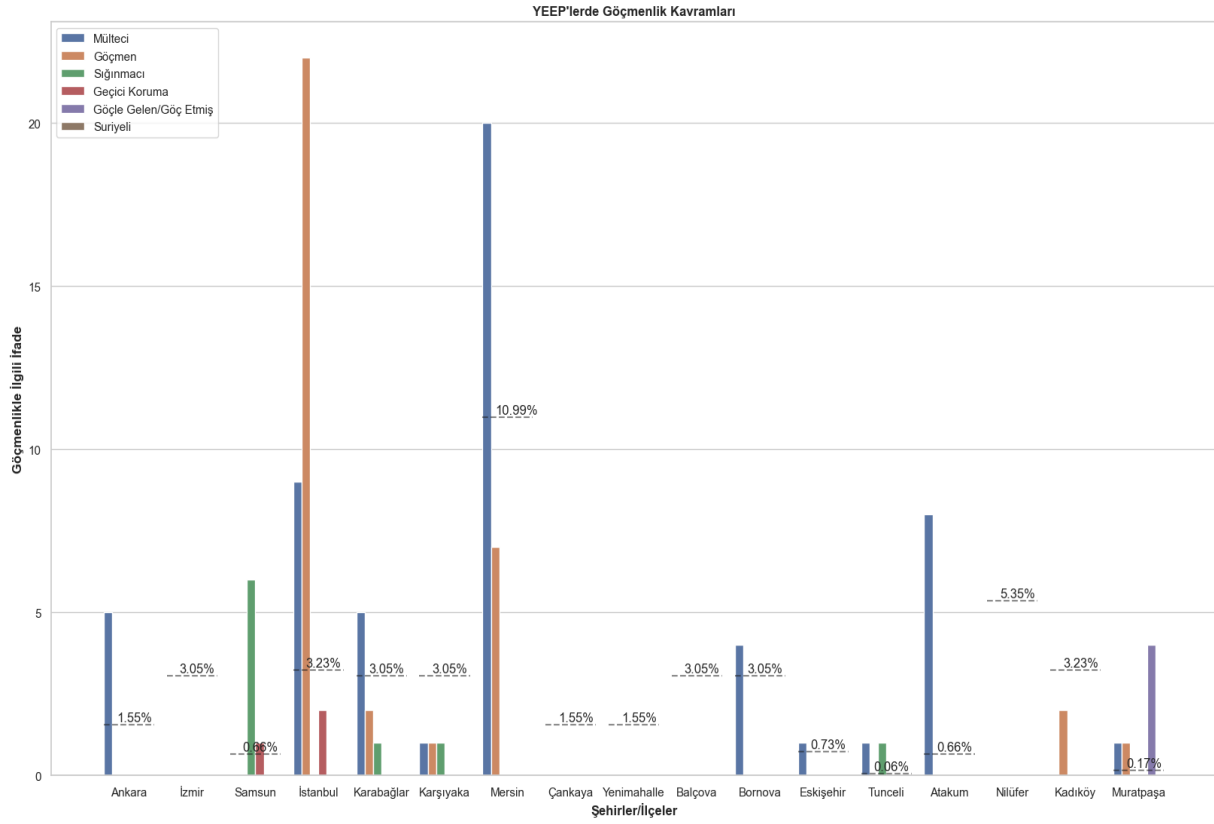
Çalışmanın metodolojisi olarak nitel araştırmanın bir türü olarak doküman analizi kullanılmıştır. İlk araştırma, şartı imzalayan tüm Türk belediyelerinin yerel eşitlik planları hazırlayıp hazırlamadıklarını belirlemeye odaklanmıştır. İnternette mevcut olan planlar incelenmiş ve mevcut olmayan planlara erişim için ilgili belediye birimleriyle telefon ve e-posta yoluyla iletişim kurulmuştur. Bu çalışmada, Mayıs 2023 itibarıyla eşitlik planları mevcut olan on yedi belediyenin yerel eşitlik eylem planları örneklem olarak seçilmiştir. Elde edilen raporlar üzerinde doküman analizi yöntemi kullanılarak nitel veri analizi yapılmıştır. Çalışma, göçmen kadınların planlarda nasıl sunulduğunu, onları tanımlamak için kullanılan dili, karşılaştıkları sorunları ve ihtiyaçlarını karşılamak için önerilen çözümleri veya stratejileri araştırmıştır.

Doküman analizi, araştırmacının değerlendirilen konu hakkında anlam sağlamak için dokümanları yorumladığı nitel bir çalışma türüdür. Amacı, önemli anahtar kelimeleri belirleyerek ve bir belgedeki kullanımlarını değerlendirmek için bir puanlama sistemi oluşturarak yazılı metinden güvenilir sonuçlar çıkarmaktır (Neuendor, 2002). Planların içeriğini inceleyerek, planlarda tartışılan başlıca konuları değerlendirilerek başlanan doküman analizinde ikinci olarak, göçmen kadınların nasıl ve genel olarak hangi temalarla dahil edildiği tespit edildi. Temaları belirlemek için göçmen kadınlardan veya dil engelleri ve ayrımcılık gibi ilgili konulardan bahseden bölümler dikkatlice incelenmiştir. Ayrıca, şartın temel ilkeleriyle bağlantılar kuruldu ve bu bağlantılar yorumlanmıştır. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet eşitliği, haklar, katılım, hizmetlere erişilebilirlik ve güçlendirme ana temalar olarak belirlenmiş ve eylem planları bu mercekten analiz edilmiştir.

5. Analiz

Ulaşılan on yedi eylem planında *mülteci*, *göçmen*, *sığınmacı*, *geçici koruma (altındakiler, sahipleri, statüsündekiler vb.)*, Türkiye'deki en kalabalık göçmen grubu olması nedeniyle *Suriyeli(ler)* ve *göçle gelen/göç etmiş/göç eden* ifadeleri metinlerde aranmış ve öncelikle eylem planları içerisinde bu ifadeler kaç kez yer verildiği tespit edilmiştir. Daha sonra bu ifadelerin hangi temalar, hedefler veya faaliyetler çerçevesinde kullanıldığına bakılmıştır. Planların göç ve göçmenlikle ilgili anahtar kelime analizinin genel görünümü Şekil.1'deki gibidir.

Şekil 1: Yerel Eşitlik Eylem Planlarında Göçmenlik Kategorileri

Göçmen ve mülteci kategorileri sıklıkla kullanılmış olsa da Suriyeli terimi hiç kullanılmamış ve en önemli göçmen grubu olarak kabul edilen geçici koruma statüsü ve grubu nadiren tercih edilmiştir. Bazı yerel yönetimlerin göçmenleri politikalarına dahil etmediklerini belirtmek önemlidir. Araştırmalar çeşitli belediyelerin göçmenlere yönelik politikalar ve yaklaşımlar oluşturmak için farklı gerekçelere ve motivasyonlara sahip olduğunu vurgulamaktadır. İstanbul'daki ilçe belediyelerinin kentsel çeşitliliğin yönetişimine odaklanan bir çalışma, yerel makamların ve aktörlerin göçmenlere yönelik politikaların yönetilmesinde iki yönlü bir sorumluluğa sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ulusal mevzuatı uygulama görevlerinin yanı sıra, yerel toplumun taleplerine de yanıt vermeli ve yeni politikalar oluşturmalıdırlar. (Topal Demiroğlu, 2021). Bu ikili rolün gerektirdiği çeşitli sorumluluklar ve zaman zaman çatışan koşullar, bazı belediyelerin mültecilere hizmet sunarken diğerlerinin sunmamasının farklı faktörlere atfedilebileceğini göstermektedir. Bu faktörlerin başında bu konuda inisiyatif alan bürokratlar gelmektedir (Balciöğlü, 2020). Ayrıca, belediye başkanlarının göç ve mülteci sorunlarına yönelik benimsedikleri yaklaşım da bir diğer önemli husustur (Betts vd., 2020).

Göçmen kadınların belediye eylem planlarına dahil edilmesi, belirli bir belediyenin göçmen nüfusundan ve göçü politikalarına entegre etme çabalarından etkilenebilir. Bu değişkenin veri setine dahil edilmesi daha kesin ve bilgilendirici bir resim sağlayacaktır. Yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi, kentlerdeki göçmen nüfus yoğunluğu ile göçün planlara dahil edilmesi arasında güçlü bir korelasyon olmadığını belirtmek gerekir. İzmir, Ankara ve Bursa'nın Nilüfer ilçesi gibi şehirlerde diğer şehirlere kıyasla daha fazla mülteci olmasına rağmen, bu nüfusun YEEP'lere dahil edilmediği veya kısmen dahil edildiği görülmektedir. Öte yandan, mülteci nüfusunun kentsel nüfustan daha fazla olduğu Mersin'de konunun daha kapsamlı bir şekilde ele alındığı görülmektedir.

5.1. Farklı Temalar

YEEP'lerde göçmen kadınları kapsayan belediyelerin kullandıkları temalar benzerlik göstermektedir. Şartın temel çerçevesi takip edilerek oluşturulan planlardaki genel temalar ve hedefler de benzerlik göstermektedir. Ancak YEEP'lerin bileşimi, yapısı ve çerçevesi şehirden şehre farklılık göstermektedir. Planlar, 6 sayfalık bir tablo sunumundan, teorik bir çerçeve ve güncel olayların analizini içeren 54, 66 veya 126 sayfalık daha uzun belgelere kadar çeşitlilik göstermektedir. Göçmen kadınlar, uyum faaliyetleriyle ilgili olarak YEEP'lerin önemli bir kısmına entegre edilirken, bazı belediye planları yerel halk arasında mülteciler ve sorunları hakkında farkındalık yaratmaya öncelik vermektedir. Belediyelerin mültecileri ve mülteci kadınları hangi temalar, hedefler ve faaliyetler altında ele aldığı, o yerelin mülteci meselesini genel olarak nasıl ele aldığına dair de bir bağlam sunmaktadır. Tablo 2, YEEP'lerde göçmen kadınların çoğunlukla kadına yönelik şiddet, yoksulluk ve toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilişkili olarak ele alındığını göstermekte ve yerel yönetimlerin göçmen meselesine nasıl yaklaştığını örneklelemektedir.

Tablo 2. YEEP'lerde Göçmenlerin İlişkilendirildiği Temalar

Belediye	Kavramlar	Temalar
İstanbul (2021-2024)	Toplumsal Cinsiyet	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği
	Yoksullukla Mücadele	Katılımcılık
		Eğitim-Kurs
Karabağlar (2020-2024)	Güçlendirmek	Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele
	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	Eğitim-Kurs
Samsun (2012-2018)	Dezavantajlılık	Uyum
	Dil-Uyum	Eğitim-Kurs
Bornova (2022-2024)	Entegrasyon	Yoksulluk
Ankara (2021-2024)	Erken Yaşta Evlilikle Mücadele	Kadına Yönelik Şiddet
	Güçlendirmek	İstihdam
Karşıyaka (2022-2025)	Eğitim	İhtiyaç Tespiti
	Uyum	
Atakum (2022-2024)	Mülteci Hakları	Eğitim
	Haklar	
Eskişehir (2022-2024)	Dil	Eğitim
Kadıköy (2022-2024)	Dezavantajlılık	Kentsel Erişilebilirlik
Muratpaşa (2022-2024)	Şiddetle Mücadele	Eğitim
		İhtiyaç Tespiti
Mersin (2021-2023)	Kentsel Erişilebilirlik	Eğitim
	Farkındalık	Mülteci Hakları
	Hizmetlere Erişilebilirlik	
	Haklar	

Kaynak: <https://www.izleme.org/category/yeepler/> adresinde bulunan YEEP metinlerinden yazar tarafından oluşturulmuştur

Bu tablodaki kavramlar eylem planlardaki temel başlıklar temalar ise bu kavramlar daha çok hangi alanla ilişkili olarak kullanıldığının yorumuyla elde edilmiştir. Tablo feminist kesişimsellik perspektifinden incelendiğinde, bazı belediyelerin seçtiği tema ve yaklaşımların kesişimsellik ilişkili olduğu görülmektedir. Örneğin, kadına yönelik şiddeti planlarına dahil ederken sadece toplumsal cinsiyetten ziyade ırk, sınıf, cinsel yönelim ve engellilik gibi faktörleri de göz önünde bulundurmaktadırlar. Odaklanılan bir diğer alan ise toplumsal cinsiyet ve sınıfla kesişen yoksullukla mücadeledir. Kadınlar yoksulluk karşısında özellikle savunmasızdır ve deneyimleri sosyal kimliklerine göre değişebilir. Bunu göz önünde bulunduran bazı yerel yönetimler, politikalarında toplumsal cinsiyet ve diğer eşitsizlikleri göz önünde bulundurarak yoksulluğu azaltmaya yönelik toplumsal cinsiyet odaklı bir yaklaşım benimsemiştir. Kesişimsel bir yaklaşım kullanan belediyelerin eşitlik planları analiz edilirken güçlendirme bir başka belirgin temadır. Kadınların güçlendirilmesi kavramı, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların toplumdaki konumlarının güçlendirilmesi ile ilişkili olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin ve güç dengesizliklerinin azaltılmasını vurgularken, kadınların kendilerini ifade etme, karar alma süreçlerine katılma ve toplumsal dönüşüme öncülük etme becerilerini öne çıkarmaktadır.

5.1.1. İstanbul Büyükşehir Belediyesi

İstanbul Büyükşehir Belediyesi YEOP, bir eylem planının yanı sıra kavramsal ve sosyal bir arka plan da sunmaktadır. 126 sayfalık plan dört ana bölüme ayrılmıştır: plan, metodoloji, toplumsal cinsiyet ve istatistiksel analize dayalı İstanbul'da kadın profili ve paydaş analizi. On beş ana başlık, yerel eşitliği sağlamak için planlanan hedefleri ve faaliyetleri kategorize etmektedir. Katılım, toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, kadına yönelik ayrımcılık, barınma ve konut, ekonomik güçlenme ve istihdam, bakım hizmetleri, kentsel planlama, tasarım, erişilebilirlik ve güvenli kent, sosyal destek, hareketlilik ve ulaşım, kültür, sanat, rekreasyon, spor ve yeşil alanlar, halkla ilişkiler, bilgilendirme ve tanıtım, yaşanabilir kent, eğitim ve yaşam boyu öğrenme ve afet/kriz olarak tanımlanan bu başlıklar altında mülteci kadınlar kentsel hizmetlere erişimde zorluklarla karşılaşmakta, sosyal dışlanma yaşamakta, şiddete ve cinsel suçlara maruz kalmaktadır. Mülteci kadınlar, İstanbul'un bir parçası olarak görüldükleri için İstanbul'daki kadın profili ve istatistikleri analizine dahil edilmiştir. "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifiyle Mekanizmalar Geliştirerek Yoksullukla Mücadele", özellikle mülteci kadınlara ve kız çocuklarına yardım etmeyi amaçlayan bir hedef ortaya koymaktadır.

"Hayat Boyu Öğrenme Fırsatları Yoluyla Eğitimde Toplumsal Eşitliğin Sağlanmasına Katkıda Bulunmak" kategorisinde özetlenen girişimlerden biri de işaret dilinin eğitim programlarına dahil edilmesi, işaret dilinde öğretmen eğitimi, göçmen ve mülteci kadınlar için Türkçe okuma yazma sınıflarının kurulması ve göçmen kadınların ve kız çocuklarının anadillerini teşvik eden Arapça ve Kürtçe kursların sağlanmasıdır.

Plan'ın geniş kapsamlı hedef ve eylemleri arasında, kadınların eşit vatandaşlar olarak tanınması ve mülteci kadınların kadın profili tanımına dahil edilmesi şartın hedefleriyle uyumludur. Ayrıca, özellikle katılım, yoksulluğun azaltılması ve toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili olarak farklı ve nüanslı kadınlık deneyimlerinin vurgulanması, kesişimsel bir bakış açısını ortaya koymaktadır.

5.1.2. Karabağlar Belediyesi

Karabağlar Belediyesi Kadın Erkek Eşitlik Birimi, Yerel Eşitlik Stratejik Planlarının koordinasyonundan, kurumsal planlarla entegrasyonunun sağlanmasından ve sürdürülmesinden sorumludur. Ekonomik, sosyal ve kültürel ayrımcılığa maruz kalan kadınlar, çocuklar, gençler, yaşlılar, engelliler, azınlıklar, LGBTİ bireyler, göçmenler, mülteciler ve sığınmacılar gibi kırılgan demografik gruplara yönelik belediye politikaları geliştirmek de görevleri arasındadır. Eşitliğin tarafsız bir şekilde sağlanması için kurumsal bir birim görevlendirilmiştir. Bu birim 66 sayfalık YEOP'un oluşturulması ve uygulanmasından sorumlu tutulmuştur. Plan dört ana bölümden oluşmaktadır: yerel eşitlik, temel

çerçeve, mevcut ilçe durumu ve yerel eşitlik eylem planının yanı sıra stratejik öncelikler ve hedefler. Mülteci kadınlar, güçlenme bağlamında ekonomik hayata katılım, şiddetle mücadele, karar alma mekanizmalarına ve kentsel hizmetlere katılım için tasarlanan amaç, hedef ve faaliyetler kapsamında ele alınmaktadır. Ancak detaylı alt faaliyetlere yer verilmemiştir.

Kadınların ekonomik ve sosyal açıdan güçlenmelerinin sağlanması başlığı altında kadınlara ve kadın mültecilere yönelik çeşitli konularda güçlendirici eğitimler verilmesi faaliyeti tanımlanmıştır. Planda göçmen kadınlara yeterince yer verilmemesi, planın kesişimsellik yönünü zayıflatmakta ve ayrıca kapsayıcılık ve çoklu dezavantajı dikkate almadığı için şartın taahhütlerine uymada zayıf kalmaktadır.

5.1.3. Samsun Büyükşehir Belediyesi

Samsun kentinin için eylem planı Kalkınma Ajansı ve Samsun Valiliği tarafından ortaklaşa hazırlanmıştır. Bir eylem planı olmasının yanı sıra izleme ve etki analizlerini de içeren belge, göçmenlere ve onlara yönelik eylemlere sınırlı şekilde odaklanmaktadır. Göçmen kadınlar planının sadece iki bölümünde yer almakta ve dezavantaj ve uyum bağlamında anılmaktadır.

Mevsimlik tarım işçilerinin çocukları, engelli bireyler ve göçmen ailelerin çocukları da dahil olmak üzere dezavantajlı grupların eğitim sistemine katılımının artırılması hedeflenmektedir. Planda, bölgedeki Suriyeli sığınmacılar için Türkçe okuma yazma kurslarının başlatıldığı belirtilmektedir. Suriyeli çocuk ve gençlerin eğitim olanaklarının artırılması ve dil ve adaptasyon girişimlerinin formüle edilmesi eylem planına dâhil edilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Kadınların teknolojik, sosyal ve kültürel gelişmelere uyumunun artırılması şemsiyesi altında, "Roman kadınlar, sığınmacılar, hapsedilmiş kadınlar ve sığınma evlerinde kalanlar dahil olmak üzere çeşitli dezavantajlı grupların ihtiyaç ve taleplerine uygun mali, teknik, toplumsal ve kültürel oturumlar düzenlenmesi" girişimi beyan edilmiştir.

Cinsiyete dayalı ayrımcılık, dil engelleri ve göçmen kadınlar üzerindeki kültürel etki gibi kaygıların eylem planına entegre edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu tablo hem toplumsal cinsiyet eşitliğinin hem göçmen entegrasyonunun kapsamlı bir şekilde ele alınabilmesini olanak sağlamaktadır.

5.1.4. Bornova Belediyesi

Eğitim, sosyal katılım, kurumsallaşma, kadın sağlığı, göç ve yoksulluk ile çocuk odaklı bütçe çalışmaları başlıklarında sonuç, hedef ve faaliyetlerin tablo halinde sunulduğu on üç sayfalık YEOP'te göç ve yoksulluk kategorisi altında göçmenler hedef grup olarak belirlenmiştir. Sonuçlar sütununda "Bölgemize göç etmiş ve yerleşmiş mülteci kadınların toplumsal katılım ve entegrasyonunun artırılması" ifadesi, "Göç ve yoksulluğun mülteci kadınlar üzerindeki çok yönlü etkilerinin anlaşılmasına yönelik saha çalışmaları yapılması" eklenerek güçlendirilmiş ve bu hedefe ulaşmak için iki ayrı eylem tanımlanmıştır. Bornova Belediyesi'nin YEOP'inde yer alan faaliyetlerden biri, mülteci kadınların sosyal, ekonomik ve psikolojik sorunlarını tespit etmek amacıyla ev ziyaretleri düzenlemektir. Buna ek olarak, mülteci kadınların sosyal hayata katılımını artırmayı amaçlayan entegrasyon projelerinin uygulanmasına yönelik bir strateji de bulunmaktadır.

Dolayısıyla programda yoksulluğun mülteci kadınlar ve göç ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bununla birlikte, bu yaklaşımın yoksulluğu ele almanın ötesine geçerek kadınların sosyal katılımını teşvik etmeyi ve içinde buldukları koşullara ilişkin anlayışımızı geliştirmeyi amaçlayan hedefler ve sonuçlar içerdiğini belirtmek gerekir.

5.1.5. Ankara Büyükşehir Belediyesi

YEOP, eğitim, katılım, kentsel hizmetler, istihdam ve kadına yönelik şiddetin önlenmesi olmak üzere altı ana bölümden oluşmaktadır. Belirlenen on yedi faaliyet başlığından ikisi özellikle mülteci

kadınların desteklenmesine odaklanmaktadır. Bunlar "Erken Yaşta Evlilikle Mücadele ve Farkındalığı Artırmak için Yerel ve Mülteci Ailelerle Yoğunlaştırılmış Araştırma" ve "Mülteci Kadınları Güçlendirme Programları"dır.

Mülteci kadınların ekonomik hayata eşit katılımını sağlamaya yönelik faaliyetler yürütülmektedir. Ekonomik faaliyetlerde cinsiyet eşitliğinin sağlanması hedefi, Uluslararası Mülteci Meslek Merkezi'nin mülteci kadınlara tanıtılmasıyla gerçekleştirilecektir. Ayrıca mülteci kadınlar, kadına yönelik şiddetle mücadeleyle yönelik faaliyetlere dahil edilmektedir. "Kadın Danışma Merkezlerinin Desteğinin Artırılması" girişiminde, mültecilerin yaşadığı mahalle ve köylerde mobil bir araç kullanılarak erken yaşta ve zorla evliliklerle nasıl mücadele edileceğine ilişkin eğitim verilmesine odaklanan bir alt faaliyet uygulanarak kadına yönelik şiddetle etkin bir şekilde mücadele edilmesi amaçlanmaktadır. "Kentte Kadınların ve Kız Çocuklarının Eğitime Katılım Oranının Artırılması" girişiminin Eğitim bölümünde, Kadın Danışma Merkezi Şubat ve Mayıs aylarında mobil bir araç kullanarak merkez ilçelerdeki yerel ve mülteci kız çocuklarının aileleriyle ikna toplantıları yapmayı planlamıştır. Bu toplantılar, kadınların eğitime daha fazla katılımını teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin eylem planının, mültecilere yönelik somut hedefler ve girişimler belirleyerek yerel eşitlik konusuna sınırlı ancak daha kesişimsel bir yaklaşım getirdiği söylenebilir. Bu stratejinin, kadın mültecilerin karşılaştığı farklı engelleri ve gereksinimleri göz önünde bulundurarak kapsayıcı entegrasyon ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda daha kapsamlı bir bakış açısı sağladığı düşünülmektedir.

5.1.6. Karşıyaka Belediyesi

Plan, yerel eşitlik ve yasal dayanak gibi kavramsal ve kurumsal bilgilerin özetlenmesinin ardından, eğitim, sağlık, kentsel hizmetler, istihdam, şiddet ve ayrımcılık ve katılım ana başlıkları altında kategorize edilmiş bir eylem planı tablosu içeren 22 sayfalık bir doküman halinde sunulmuştur. YEAP'ta ise mülteciler sadece eğitim hedefinin alt faaliyetlerinden birinde ele alınmıştır. Planda çeşitli göçmen statüleri ve ihtiyaç analizi yapılması için görevler yer almaktadır. Ancak, bu kişi ve gruplara başka hiçbir atıfta bulunulmamaktadır. Bu bakımdan plan, çok katmanlı ayrımcılık, kapsayıcılık veya şiddet bağlamında farklı deneyimlerle karşılaşan kadınları dışarıda bıraktığı için kesişimsellik açısından eksiktir.

5.1.7. Atakum Belediyesi

Yedi sayfadan oluşan ve Eğitim, İstihdam, Katılım, Kentsel Hizmetler, Sağlık ve Şiddet gibi ana başlıklar altında hedef faaliyetleri, yıllık vadeyi, belirlenen direktörlük ve personeli, iş birliği yapılan kurumları ve göstergeleri içeren YEAP, tablo formatında sunulmuştur. Planda ayrıca mülteciler, farkındalık yaratma çalışmaları için eğitim odaklı bir grup olarak vurgulanmıştır. Atakum İlçesinde kadın, çocuk, engelli, yaşlı ve mültecilerin hakları konusunda farkındalık yaratma genel hedefinin bir parçası olarak, yerel kadınlara yönelik eğitim oturumları düzenlenmesi planlanmaktadır. Ayrıca, anaokullarında kadınlar, çocuklar, engelliler, yaşlılar ve mültecilerin hakları konusunda bir rehber oluşturulması planlanmaktadır.

Planın hedeflerinde iş birliği yapılacak paydaşların belirlenmesi ve faaliyetlerin tamamlanması için bir son tarih ve gösterge belirlenmesi, Şart taahhütlerini objektif bir şekilde yerine getirme motivasyonunu göstermektedir. Ancak plan, tabakalı eşitsizlik, şiddet veya çoklu ayrımcılık gibi önemli konularda farklı grupları dahil etmekte yetersiz kaldığı için kesişimsellik açısından zayıftır.

5.1.8. Eskişehir Büyükşehir Belediyesi

On üç sayfalık bir doküman olan YEAP, hedef faaliyetler, yıllık vade, sorumlu müdürlük ve kişi, iş birliği yapılacak kurumlar ve göstergelerden oluşuyor. Eğitim, istihdam, katılım, kentsel hizmetler,

sağlık ve şiddet gibi ana başlıkları kapsamaktadır. Genel hedef kadınların yaygın eğitime katılımını artırmayı amaçlarken, eğitim bölümü "Mülteciler için Türkçe dil kursu açılması" konusuna odaklanıyor.

İş birliği yapılacak paydaşların plan hedeflerinde tanımlanmış olması ve faaliyetlerin tamamlanması için bir son tarih ve gösterge belirlenmesi, şartın taahhütlerini yerine getirme motivasyonunu göstermektedir. Bununla birlikte, plan, tabakalı eşitsizlik, şiddet veya ayrımcılık gibi konulardan etkilenen farklı grupları hesaba katmadığı için kesişimsellik açısından zayıflıklar sergilemektedir.

5.1.9. Kadıköy Belediyesi

Kadıköy Belediyesi'nin altı sayfalık YEOP'inde Sağlık, Eğitim ve İstihdam, Katılım, Kentsel Hizmetler ve Şiddet ana başlıkları altında amaçlar, hedefler, faaliyetler, göstergeler, sorumlu birimler, paydaşlar ve vade sıralanıyor. Herhangi bir tamamlayıcı arka plan bilgisi yer almamaktadır. Göçmenler, Kentsel Hizmetler ana başlığı altında iki faaliyet maddesinde yer almaktadır. Bu faaliyetin iki amacı, dezavantajlı grupların (kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelli bireyler, gençler, göçmenler ve LGBTİ'ler dahil) kent yaşamındaki görünürlüğünü artırmak ve belediye merkezlerine erişimlerinden faydalanmalarını sağlamaktır. İkinci hedef ise çok dilli duyuruların hazırlanmasıdır.

Metnin ilkelere uygun olduğunu göz önünde bulundurarak aşağıdaki şekilde cevaplayınız: Göçmen grupların kent yaşamında görünürlüğünün artırılması genel hedef olarak ele alındığında, hem şartın taahhütlerini yerine getirmesi açısından kapsayıcı olduğu hem de çoklu ayrımcılık biçimlerinin dikkate alındığı geniş bir perspektifte değerlendirilebilir; ancak plan dar yapısı ve içeriği ile zayıf bir kesişimsel bakış sergilemektedir.

5.1.10. Muratpaşa Belediyesi

36 sayfadan oluşan YEOP, aşamalı olarak belirlenen amaç, hedef ve stratejilerin sıralandığı altı ana bölüm ve eğitim, katılım, kentsel hizmetler, sağlık, şiddet ve istihdam kategorilerinden oluşmaktadır. İstisnai destek gerektiren gruplar kapsamında göçmenler genel eğitim kategorisi altında yer almaktadır. Göçmenler, mevsimlik tarım işçileri ve engelliler gibi bireylere yönelik prosedürlerin değerlendirilmesi ve saha araştırmaları ile tespit çalışmalarının yapılması bu gruplar içerisinde eylem adımları olarak değerlendirilmektedir.

Ancak eylem planında eğitim başlığı altında sadece göçmen grubuna atıfta bulunulması, şartın çeşitli ayrımcılık biçimlerinin tespit edilmesi ve ele alınması ilkesine tam olarak uyulmadığına işaret etmektedir.

5.1.11. Mersin Büyükşehir Belediyesi

Mersin Büyükşehir Belediyesi'nin YEOP'i, incelenen planlar arasında mülteci ve göç kavramını en kapsamlı şekilde çerçeveleyen plandır. Elli dört sayfalık plan, giriş ve izleme ve değerlendirme bölümleri hariç beş ana bölümden oluşmaktadır. Bu ana bölümlerde eğitim ve farkındalık, istihdam ve ekonomik güçlendirme, katılım, kentsel hizmetler, sağlık, şiddet ve kapsayıcı hizmet sunumu için kurumsal kapasitenin geliştirilmesi başlıkları altında stratejik alanlar, hedefler ve faaliyetler tanımlanmaktadır.

Toplumsal cinsiyetin kentteki mevcut durumunun ortaya konulduğu giriş bölümünde kadın, engelli vb. derneklerle görüşülürken mülteci dernekleriyle de görüşüldüğü belirtilmiştir. Eğitim ve farkındalık başlığı altında "Muhtarların İnsan Hakları, Şiddet, TCE, Mülteci Hakları ve Engelli Hakları Konusunda Bilinçlendirilmesi" hedefi belirlenmiştir. Bu kapsamda, "Özellikle mültecilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yerel halka yönelik insan hakları ve ayrımcılıkla mücadele konularında farkındalık artırıcı faaliyetler düzenlenmesi." faaliyeti de planda yer almaktadır. Kentsel Hizmetler ana başlığı altında

"Mülteci ve Göçmen Grupların Belediye Hizmetlerine Erişiminin Sağlanması" hedefi tanımlanmıştır. Aynı ana başlık altında "Hizmet Sunumunda Erişilebilirliğin Sağlanması" hedefine ulaşmak için tanımlanan faaliyetler arasında "Kadın mültecilere sağlık danışmanlığı hizmeti verilmesi" de yer almaktadır. "Belediye Çalışanlarına Kırılgan Gruplar ile İlgili Farkındalık Kazandırmak" hedefi altında "Zabıta, İtfaiye, Halkla İlişkiler vb. gibi vatandaşa direkt hizmet sunan birimlerde çalışanlara TCE, İnsan Hakları, LGBTİ Farkındalığı, Yaşlı, Engelli, Mülteci gruplarına yönelik eşitlik ve ayrımcılıkla mücadele farkındalığı kazandırmak" faaliyetine yer verilmiştir.

Planın kapsayıcılık, çoklu ayrımcılığa karşı müdahale yöntemlerine değinmiş olması ve uygulamada farklı paydaşlara rol ve sorumluluk paylaşması yönleriyle şartın taahhütleriyle paralel olduğu ve yerel eşitlik olgusuna daha kesişimsel bir perspektiften baktığı söylenebilir.

6. Sonuç

Bu çalışma, Türkiye'deki belediyelerin yerel eşitlik eylem planlarında göçmen kadınların analizi, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kesişimsellik teorisi çerçevesinde kadınların kentteki rolünü ve konumunu yerel düzeyde nasıl ele aldıklarını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Araştırma bulguları, eşitsizliğin çeşitli katmanlarını anlamının, göçmen kadınların karşılaştığı engelleri anlamak ve bunların üstesinden gelmek için etkili çözümler geliştirmek için çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. Yerel yönetimlerin rolü ve sorumluluğunun yanı sıra, göçmen kadınların kent yaşamına kabul edilmesinde ve kentsel hizmetlere dahil edilmesinde kesişimsel bir bakış açısının benimsenmesinin önemi vurgulanmaktadır.

Feminist literatürde kesişimsellik kavramı, toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf, cinsel yönelim, engellilik gibi çeşitli sosyal kimlikler arasındaki etkileşimi vurgular. Kesişimsellik kavramı sadece toplumsal cinsiyet eşitliği ile değil, aynı zamanda diğer sosyal adalet kaygıları ile de ilgili olduğundan, bu çalışma Avrupa Yerel Yaşamda Kadın Erkek Eşitliği Şartı'nı imzalayan elli yedi Türk belediyesinden eylem planını hazırlamış on yedisi içinden, mülteci ve/veya sığınmacı gruplarını politikalarına dahil eden on iki belediyenin eylem planlarını incelemektedir. Çalışma, belediyeler tarafından belirlenen konu ve kavramları kesişimsellik perspektifinden analiz etmektedir. Planları oluşturan belediyeler, amaçlarını, faaliyetlerini ve hedeflerini belirleyen belirli konulara odaklanmıştır. Bu konular toplumsal cinsiyet eşitliği, yoksulluğun azaltılması, katılım, eğitim, istihdam ve şiddetin önlenmesidir. Göçmen kadınlar ağırlıklı olarak eğitim ve toplumsal cinsiyet eşitliği temalarıyla ilişkilendirilirken, katılım en az ilgi gören temalar olmuştur.

Çalışmanın bulguları, gelecekteki araştırma ve müdahaleler için öneriler sunmaktadır. Yerel yönetimler eşitlik politikalarını oluştururken kesişimsel bir bakış açısı benimsemelidir. Göçmen kadınların karşılaştıkları zorlukları anlamak için toplumsal cinsiyetin ötesindeki faktörleri de kapsayan kapsamlı bir analiz yapılmalıdır. İkinci olarak, eşitlik için yerel eylem planlarının hazırlanması ve uygulanmasında göçmen kadınların etkin katılımını sağlamak için katılımcı bir sürecin benimsenmesi çok önemlidir. Göçmen kadınlar kişisel deneyimlerini ve ihtiyaçlarını dile getirebilmeli ve politika oluşturma sürecine aktif olarak katılabilmelidir. Sonuç olarak bu çalışma, yerel düzeyde daha kapsamlı ve başarılı toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının oluşturulması için bir temel teşkil etmektedir. Gelecekte yapılacak araştırmaların daha fazla sayıda yerel yetkiliyi kapsamaması ve farklı göçmen topluluklarının bakış açılarını içermesi büyük önem taşımaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır. Etik kurul izni gerektirmeyen bir araştırma yöntemi ve içeriğine sahiptir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1'in makaleye katkısı %100'dür.

Çıkar Beyanı

Çalışmada çıkar çatışması durumu bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Avrupa Yerel Yaşamda Kadın Erkek Eşitliği Şartı, https://www.ccre.org/img/uploads/piecesjointe/filename/charte_egalite_tr.pdf, (23.06.2023).
- Alkan, A. (2008). Belediye kadınlara da hizmet eder – kadın dostu belediye hizmetleri: Neden, nasıl... İstanbul: KA-DER.
- Balcioğlu, Z. (2020). *Göç yönetiminde yerel bürokrasi: İstanbul örnekleme*. TESEV.
- Bayraktar, U. (2017). *Belediyelerde kadın, kadınlar için belediye*. Ankara: TESEV Yayınları.
- Betts, A., Memişoğlu, F. ve Ali, A. (2020). What difference do mayors make? The role of municipal authorities in Turkey and Lebanon's response to Syrian Refugees. *Journal of Refugee Studies*, 34 (1), 491–51, <https://doi.org/10.1093/jrs/feaa011>
- Biricikoğlu, H. (2020). Toplumsal cinsiyet eşitliği ve belediyeler: Avrupa Yerel Yaşamda Kadın Erkek Eşitliği Şartı'nı imzalayan belediyeler üzerinden nitel bir inceleme. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 29 (2), 21-56.
- Castán Broto, V. (2013). Symbolic violence and the politics of environmental pollution science: the case of coal ash pollution in Bosnia and Herzegovina. *Antipode*, 45, 621-640.
- Castán Broto, V. ve Neves Alves, S. (2018). Intersectionality challenges for the co-production of urban services: notes for a theoretical and methodological agenda. *Environment and Urbanization*, 30 (2), 367-386, <https://doi.org/10.1177/0956247818790208>
- Cerruti, M. ve Massey, D.S. (2001). On the auspices of female migration from Mexico to the United States. *Demography*, 38, 187–200.
- Cho, S., Crenshaw, K. W., ve McCall, L. (2013). Toward a field of intersectionality studies: Theory, applications, and praxis. *Signs*, 38 (4), 785–810. <https://doi.org/10.1086/669608>
- Christoffersen, A. (2021). *Intersectionality in practice. Research findings for practitioners & policymakers.* <https://www.intersectionalityinpractice.ed.ac.uk/wp-content/uploads/2021/09/Intersectionality-in-practice.pdf>
- Collins, P. H. ve Bilge, S. (2016). *Intersectionality*, Polity Press, Cambridge, UK and Malden, MA.
- Council of European Municipalities and Regions' Policy Committee (CEMR), (2006). <https://charter-equality.eu/the-charter/observatoire-europeen-en.html>
- Crenshaw, K. (2000). *Gender-related aspects of race discrimination. background paper for the expert meeting on gender and racial discrimination*, November 21–24, Zagreb, Croatia (EM/GRD/2000/WP.1).
- Davis, M.F. (2022). (G)local Intersectionality, *Wash. & Lee L. Rev.* 79(3), 1021-1044.
- Dedeoğlu, S. ve Gökmen, Ç. E. (2020). *Göç teorileri, göçmen emeği ve entegrasyon: kadınların yeri*. Danış, D. ve Biehl, K. (Ed.). *Toplumsal cinsiyet perspektifinden göç araştırmalarında kadının yeri* (ss. 18-37). İstanbul: Göç Araştırmaları Derneği.
- Donato, K.M., Gabaccia, D., Holdaway, J., Manalansan, M., IV ve Pessar, P.R. (2006). A glass half full? gender in migration studies. *International Migration Review*, 40, 3-26. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2006.00001.x>
- Hill-Collins, P. (1990). *Black Feminist thought in the matrix of domination*. Collins, P. H. (Ed.). *Black feminist thought: knowledge, consciousness, and politics of empowerment*. (ss. 221-238). Boston: Unwin Hyman.
- Kabeer, N. (2005). Gender equality and women's empowerment: a critical analysis of the third-millennium development goal 1. *Gender & Development*, 13, 13–24.
- Klarenbeek, L.M., (2021). Reconceptualising 'integration as a two-way process, *Migration Studies*, 9 (3), 902–921, <https://doi.org/10.1093/migration/mnz03>
- Kümbetoğlu, B. (2001). Kentsel alan ve yerel yönetimlerde toplumsal cinsiyet. İlyasoğlu, A. ve Akgökçe, N. (Ed.). *Yerli bir feminizme doğru* (ss.259-282), İstanbul: Sel Yay.

- La Barbera, M., Espinosa-Fajardo, J., ve Caravantes, P. (2022). Implementing intersectionality in public policies: key factors in the Madrid City Council, Spain. *Politics & Gender*, 1-28. <https://doi.org/10.1017/S1743923X22000241>
- Lombardo, E., ve Agustín, L. R., (2016). Intersectionality in European Union policymaking: the case of gender-based violence. *Politics*, 36 (4), 364–373. <https://doi.org/10.1177/0263395716635184>
- Lykke, N., (2010). *Feminist studies. a guide to intersectional theory, methodology, and writing*. New York: Routledge.
- McBride, D. E., ve Mazur, A. (2013). *Women's policy agencies and state feminism*, Waylen, G., Celis, K., Kantola, J., ve Weldon, L. (Ed.). *The oxford handbook of gender and politics* (ss.654-678). <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199751457.013.0026>
- McCall, L. (2005). The complexity of intersectionality. *Signs*, 30 (3), 1771–1800. <https://doi.org/10.1086/426800>
- Neuendorf, K. A. (2002). *The content analysis guidebook*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Norman, K., Schattle, H, ve Maas, W. (2022). Cities and the contentious politics of migration. *Globalizations*, <https://doi.org/10.1080/14747731.2022.2086344>
- Oğuz, M. (2016). *Kent politikası ve toplumsal cinsiyet*. Saygılıgil, F. (Ed.). *Toplumsal cinsiyet tartışmaları* (ss.153-164). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Otero-Hermida, P. ve Ramón Bouzas, L., (2020). Gender mainstreaming in Spain: policy instruments, influencing factors, and the role of local government, *Local Government Studies*, 46 (6), 865-887, <https://doi.org/10.1080/03003930.2019.1682556>
- Sancar, S. (2018). *siyasal kararlara katılımda cinsiyet eşitliği: haritalama ve izleme çalışması*. Ankara: CEİD Yayınları.
- Sellers, J.M. ve Lidström, A. (2007). Decentralization, local government, and the welfare state. *Governance*, 20, 609-632. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.2007.00374.x>
- Sharma, J. (2006). Reflections on the language of rights from a queer perspective. *IDS Bulletin*, 37 (5), 52–57. <https://doi.org/10.1111/j.1759-5436.2006.tb00302.x>
- Standke-Erdmann, M. (2021): An Intersectional Perspective on the New Pact on Migration and Asylum. Policy Analysis. *Heinrich-Böll-Stiftung Brussels*, <https://eu.boell.org/en/intersectionality-refugee-women> (Erişim Tarihi: 17.10.2023)
- Sumbas, A. ve Koyuncu, B. (2018). Women's empowerment on a local level in Turkey: the case of violence against women. *Turkish Studies*, <https://doi.org/10.1080/14683849.2018.1531711>
- Topal Demiroğlu, E. (2021). "Compulsory" migration governance at local level: the case of İstanbul. *Lex Localis-Journal of Local Self-Government*, 19 (4), 967-990, [https://doi.org/10.4335/19.3.967-990\(2021\)](https://doi.org/10.4335/19.3.967-990(2021))
- Tosun, M. ve Hiçdurmaz, Z. (2022). Toplumsal cinsiyet bağlamında kadınların kent hakkı üzerine bir değerlendirme. *İDEALKENT*, 13 (37), 2152-2174, <https://doi.org/10.31198/idealkent.1127663>
- Udo, F., ve Naidu, M. (2023). Assessing local government's response to black women's vulnerability and adaptation to the impacts of floods in the context of intersectionality: the case of eThekweni metropolitan municipality, South Africa. *Environmental Policy and Governance*, 1–11. <https://doi.org/10.1002/eet.2053>
- UNDP (2018). *Yerel yönetimlerde toplumsal cinsiyet eşitliğinin anaakımlaştırılması*, <https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/yerel-yonetimlerde-toplumsal-cinsiyet-esitliginin-anaakimlastirilmasi> (Erişim Tarihi: 12.17.2023)
- UN WOMEN (2019). Why addressing women's income and time is important for sustainable development. <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2019/World-survey-on-the-role-of-women-in-development-2019.pdf> (Erişim Tarihi: 25.06.2023)

- Urban Institute, (2022). *Changing power dynamics among researchers, local governments, and community members*, <https://www.urban.org/sites/default/files/2022-06/Changing%20Power%20Dynamics%20among%20Researchers%2C%20Local%20Governments%2C%20and%20Community%20Members.pdf> (Erişim Tarihi: 18.04.2023)
- Valentine, G. (2007) Theorizing and researching intersectionality: a challenge for feminist geography. *The Professional Geographer*, 59, 10-21.
- Winker, G. ve Degele, N. (2011). Intersectionality as multi-level analysis: Dealing with social inequality. *European Journal of Women's Studies*, 18, 51-66.

Birinci Dünya Savaşı'nda Görsel Propaganda: İngiltere'nin Propaganda Afişlerinin Biçim ve İçerik Analizi

Dilek AYDEMİR¹, Enes YAZAR²

Birinci Dünya Savaşı'nda Görsel Propaganda: İngiltere'nin Propaganda Afişlerinin Biçim ve İçerik Analizi

Visual Propaganda of World War I: Form and Content Analysis of British Propaganda Posters

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nın çalkantılı döneminde, İngiltere'nin propaganda afişleri, sadece bir savaşın değil, aynı zamanda görsel iletişimin tarihsel evriminin birer belgesidir. Birinci Dünya Savaşı, büyük bir çatışma olmasının yanı sıra bir afiş savaşı veya propaganda mücadelesi olarak tarihe geçmiştir. Görsel propaganda, İngiltere'nin kendi halkını savaşa seferber etmek ve aynı zamanda düşmanları etkilemek amacıyla başvurduğu kritik bir strateji idi. Bu stratejiyle tasarımın gücünü kullanarak halkların savaşa olan inançlarını ve katılımları şekillendirilmiştir. Çalışmadaki görsel içerik analizi, dönem afişlerinin detaylarını titizlikle ele alarak, dönemin ruhunu yansıtırken aynı zamanda grafik tasarımın siyasi tarih içindeki güçlü etkilerini gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu analiz, görsel propaganda yoluyla halkın nasıl yönlendirildiği, söz konusu dönem insanların savaşa olan yaklaşımı ve savaşın toplumsal dinamikler üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Görsel Propaganda, Grafik Tasarım, Birinci Dünya Savaşı, Afiş

Abstract

In the tumultuous era of the First World War, the propaganda posters of England serve not only as documents of a war but also as evidence of the historical evolution of visual communication. The First World War, in addition to being a major conflict, has gone down in history as a poster war or a propaganda battle. Visual propaganda was a critical strategy employed by England to mobilize its own people for the war effort and, simultaneously, to influence its adversaries. Using the power of design, this strategy shaped the beliefs and participation of the public in the war. The visual content analysis in this study meticulously examines the details of posters from the era, reflecting the spirit of the time while also highlighting the strong influence of graphic design in political history. This analysis contributes to a better understanding of how the public was guided through visual propaganda, the attitudes of the people of that era towards the war, and the effects of the war on societal dynamics.

Keywords: Visual Propaganda, Graphic Design, The First World War, Poster

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Paper

1. Giriş

Görsel iletişimin gücü, siyasi tarihte büyük bir etkiye sahiptir. İletişim yöntemleri ve araçlarının da toplumların düşüncelerini, duygularını ve inançlarını şekillendirme ve yönlendirme kapasitesi, tarih boyunca çeşitli dönemlerde farklı amaçlar için kullanılmıştır. Birinci Dünya Savaşı dönemi, görsel propaganda araçlarının yoğun bir şekilde kullanıldığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Görsel propaganda, savaş dönemlerinde toplumların duyarlılığını ve tutumlarını şekillendirmede etkili bir araç

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü, dilek.aydemir@gop.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4194-6030>

² YL Öğr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, TOGÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler A.B.D, ensy98@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6980-8911>

olarak kullanılmıştır. Görsel propaganda, görsel unsurların kullanılmasıyla bir mesajı ileten, izleyiciyi etkileyen ve yönlendiren bir iletişim stratejisi olarak tanımlanabilir. Bu tür propaganda araçları, siyasi, kültürel ve toplumsal mesajların etkili bir şekilde iletilmesinde önemli rol oynamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında, İngiltere'nin propaganda afişleri, savaş çabalarını desteklemek ve halkın savaşa katılımını sağlamak amacıyla etkili bir şekilde kullanılmıştır. Propaganda afişleri, sadece savaşın seyrini etkilemekle kalmamış, aynı zamanda grafik tasarımın siyasi amaçlar ve hedef kitlelere etkili bir şekilde nasıl ulaşılabileceği konusunda da önemli bir referans teşkil etmiştir. Bu bağlamda, İngiltere'nin propaganda stratejilerini ve savaş döneminde kullandığı görsel propaganda araçlarını incelemek, siyasi tarihte grafik tasarım disiplininin önemini ortaya koymakla birlikte, propaganda afişleriyle görsel propagandanın Birinci Dünya Savaşındaki önemini vurgulamaktadır.

Birinci Dünya Savaşı, dünya tarihindeki en büyük çatışmalardan biridir. Siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda büyük etkilere sahiptir. Yapılan literatür araştırmaları sonucu pek çok tarihçi ve uzman görüşün bu savaşı aynı zamanda bir "afiş savaşı" veya "propaganda mücadelesi" olarak değerlendirdiği saptanmıştır (Shover, 1975). Birinci Dünya Savaşı'nın bu özelliği, çalışmada bu dönemin seçilmesindeki ana sebebi oluşturmaktadır çünkü İngiltere savaş süresince görsel propaganda stratejilerini en etkili kullanan aktörlerden biri olmuştur. Bununla birlikte savaşın galip gelen tarafında olması da uygulanan bu yöntemlerin önemini arttırmaktadır. Bu afişlerin içerdiği semboller, dil ve mesajlar, savaş sonrası dönemde ulusal kimlik oluşturulması, tarih anlatısının şekillendirilmesi ve uluslararası ilişkilerdeki rolünü etkilemiştir. Bu çerçevede çalışmanın cevap aradığı temel sorular şu şekildedir: "İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında kullandığı propaganda afişlerinde hangi semboller ve görsel dil öğeleri vurgulanmıştır? İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı propaganda afişleri hangi duygusal ve psikolojik etkileri amaçlamıştır? Hangi mesajlar nasıl bir görsellikle halkın savaşa katılımını ve savaşa olan inancını artırmak için kullanılmıştır? Bu sorular doğrultusunda öncelikle "propaganda" kavramının analizi yapılmıştır. Propagandanın tarihsel gelişimi, amaçları ve farklı türleri incelenirken, görsel iletişimin bu kavram içindeki rolü mercek altına alınmıştır. Daha sonra "görsel propaganda" kavramının çerçevesi çizilmiştir. Görsel propagandanın kapsamı, türleri ve uygulanma yöntemi, çalışmada analiz edilen afişlere kavramsal bir referans olmuştur.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı döneminde İngiltere'nin görsel propaganda afişlerini inceleyerek, grafik tasarımın siyasi tarih üzerinde görsel propaganda aracı olarak nasıl kullanıldığını analiz etmeyi amaçlayan bir araştırma sunmaktadır. Propaganda kavramının analizi, görsel propaganda aracının kullanımı ve Birinci Dünya Savaşı afişlerinin görsel analizi, çalışmanın temel unsurları arasında yer almaktadır. Bu analiz, görsel unsurların kullanımının siyasi mesajların taşıyıcısı olarak nasıl işlev gördüğünü aydınlatacak, bu konuda grafik tasarımın rolünü vurgulayacaktır. Çalışma, görsel propaganda afişlerinin semboller, renk, tipografi, kompozisyon vb. öğelerini detaylı bir şekilde inceleyerek, görsel propaganda afişleri üzerinden iletişimin gücünü göstermekte ve grafik tasarımın propaganda aracı olarak kullanımına dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Yapılan çalışma, Birinci Dünya Savaşı süresince İngiltere tarafından kendi halkına yönelik yapılan görsel propaganda afişlerinin görsel içeriğinde barındırdığı duygusal ve manipülatif mesajlarla hedef kitleyi yakalama amacı güden ve bu konuda kamuoyu oluşturmaya çalışan görsel propaganda afişlerinin bu bağlamda afişlerde hangi söylemlerin kullanıldığını açıklaması bakımından önemli görülmektedir. Çalışma, görsel propaganda alanında farklı çalışmalar için kaynak olması bakımından da önemli görülmektedir.

Propaganda afişlerinin tarihi önemi, o dönemin kültürel ve toplumsal dinamiklerine ışık tutma ve propaganda tekniklerinin evrimini anlama konusunda büyük bir değere sahiptir. Afişler, savaşın toplum üzerindeki etkilerini yansıtarak, insanların duygusal ve psikolojik olarak savaşa nasıl hazırlandığını

göstermekte olan önemli birer tarihi belgedirler. Bu afişler, savaşın toplum üzerindeki etkilerini anlamak, o dönemin propaganda stratejilerini değerlendirmek ve savaşın siyasi bağlamını incelemek için zengin bir kaynak sunmaktadır.

1.2. Araştırmanın Sınırlıkları

Araştırma Birinci Dünya savaşı dönemini kapsamaktadır. Savaş, 1914 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbistan'a savaş ilan etmesiyle başlamıştır. Savaşın sona erdiği tarih ise 11 Kasım 1918'dir. Toplam süre yaklaşık 4 yıl 3 ay sürmüştür. Çalışmada incelenen afişler, bu dönemde yayınlanmış İngiltere görsel propaganda afişleriyle sınırlandırılmıştır. Birinci Dünya Savaşı, modern savaşın getirdiği özelliklerle, toplumun geniş kesimlerinin aktif bir şekilde savaşa katılmasını gerektiren bir çatışma olarak tarihe geçmiştir. Bu durum, propagandanın sadece askeri strateji değil, aynı zamanda sivil toplumu etkileme ve yönlendirme ihtiyacını doğurmuştur. Birinci Dünya Savaşı, o döneme kadarki diğer savaşlardan farklı olarak, sivil toplumun da savaşa katılımını gerektirmiş olan topyekûn bir mücadeledir. Bu mücadelede İngiltere'nin kullandığı propaganda afişleri geniş bir yelpazede çeşitlenmiştir. İngiliz propaganda çabaları, savaşın farklı evrelerinde ve çeşitli hedef kitlelere yönelik olarak değişen bir dizi mesaj içermekteydi. Afişlerin çeşitli içerik ve temalardaki farklılıkları şu şekilde özetlenebilir: *Savaşa katılımı teşvik etmek, finansal destek için propaganda (savaş çabalarını finanse etmek amacıyla savunma bağışları ve savaş tahvilleri gibi mali araçlara destek sağlamak amaçlı), düşman algısını şekillendirmek (halkın düşmanla ilgili negatif duygularını güçlendirmeye çalışılması), toplum birliği ve dayanışmayı vurgulamak (halkın birlik içinde ve savaşa karşı ortak bir duruş sergilemesinin teşvik edilmesi), sivil savunma ve pratik bilgiler (halkın savaş zamanında nasıl davranması gerektiğini anlatan afişler; gizlilik ve tasarruf vb. konuları içeren afişler), savaş sonrası hedefler (zaferin getireceği olası faydalar ve ülkenin savaş sonrası hedefleri)*. Bu yelpazede çeşitlenmiş olan propaganda afişleri içinden çalışmadaki afişler “hedef kitle ve slogan/dil kullanımına” göre seçilip analiz edilmiştir. Ortak hedef olarak da “toplum birliği, ulusal birlik ve dayanışmayı sağlamak amacı güden afişler” seçilmiştir. Seçilen afişlerin hedef kitlesi genellikle genç erkekler ve erkeklerini savaşa göndermeye hazırlanan kadınlardır. Seçilmiş afişlerdeki slogan ve dil kullanımı “duygusal, tehditkâr, manipülatif” bir tonda hazırlanmış örneklerdir. Bununla birlikte, bu dönemin propaganda afişlerinin seçilmesindeki diğer bir etken, büyük ölçekli endüstriyel üretim ve baskı teknolojisinin gelişimi ile propagandayı kitlelere hızlı bir şekilde ulaştırma imkânının bu afişler ile mümkün olmuş olmasıdır.

2. Yöntem

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden görsel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Görsel yöntemler giderek daha önemli hale gelmiş olsa da metin ve sözlü söyleme dayalı anlatsal yaklaşımlara kıyasla geleneksel olarak ikincil bir konumda bulunmaktadır. Günümüzde de internet ve elektronik iletişim “görsel”e duyarlılığı önemli hale getirmiştir. Nitel araştırmacılar, görsel kültürü ve olguları incelemek için görsel metodolojileri geliştirme konusunda ilerleme kaydetmişlerdir. Anlamın olası belirsizliğini ve görsel temsillerin çok anlamlı niteliğini kabul etmek, bu imgelerin çeşitli bağlamlarda analiz edilmesinin yolunu açmıştır. Görsel materyallerin ve verilerin analizinin temel yöntemleri şunlardır: içerik analizi, semiyotik analiz, söylem analizi. Görsel verilerin içerik analizi yaklaşımı çoğunlukla geçerli ve tekrarlanabilir bulgular üretmeye çalışan metodolojik süreçtir (Ong, 2020).

Araştırmada konu kapsamında olan kaynaklar taranmış ve çalışma desteklenmiştir. Araştırmanın sınırlıklarında belirtilen döneme ait İngiltere tarafından görsel propaganda amaçlı kullanılan afişlerden seçilmiş olanların görsel ve içerik analizi yapılmış, afişler biçim ve içerik yönünden incelenmiş, imgelerin teknik ve ifadesel yönleri, temsil teknikleri ve içerdikleri mesajlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Görsel analiz, görsel materyalin içeriği, yapısı, semboller, renkler, kompozisyon ve görsel unsurları anlamak ve yorumlamak için kullanılan bir yöntem olarak görsel materyalin daha derinlemesine anlaşılmasına ve yorumlanmasına yardımcı olmaktadır.

3. Kavramsal Çerçeve

3.1. Propaganda

Propaganda kavramı, önemli fikirleri, düşünceleri desteklemek veya yaymak anlamında kullanılmakla birlikte; Latince kökeni bağlamında yaymak veya tohum ekmek gibi ifadeleri karşılamaktadır (Çetin, 2016). Propaganda kavramı, siyasal anlamda son halini 20. yüzyılın başlarında almıştır. Özellikle Lenin ve Hitler gibi liderler, propaganda konusunda gerek akademik çalışmalara gerekse siyasal alana önemli referanslar olmuşlardır. Bununla birlikte propaganda kavramı, siyaset tarihi kadar da eski bir öznedir. Diplomasi, demokrasi, felsefe gibi olguların referans noktası olan Antik Yunan'da farklı görüşler ve bu görüşlerin sunumu propagandanın tarihsel köklerini oluşturmaktadır (Atabek, 2003). Antik Yunan sitelerinde özellikle tiyatro, siyasal iletişimin en etkili propaganda araçlarından biriydi (Ekinci, 2016). Propagandanın tarihsel evrimine bakıldığında antik dönemlerde kullanımı ile modern anlamı arasında farklar olduğunu söylemek mümkündür. Antik dönemlerde daha çok halkı kontrol altında tutmak veya işleyişi muhafaza etmek amacıyla başvurulan bir yöntemdir. Modern yönetim biçimlerinin ortaya çıkması ile birlikte halkın daha etkin şekilde karar alma süreçlerine katılımını önceleyen liberal düşüncenin yaygınlık kazanması ile halkın rızasının ve tepkisinin önemi artmıştır. Bu rızayı sağlayabilmek veya kontrol edebilmek amacıyla da çeşitli propaganda yöntemleriyle insanlığın karşısına çıkmıştır (Karakuş, 2021).

Propaganda kavramı literatürde farklı perspektiflerde anlam bulabilmektedir. İdealist görüşler, kitlelerin maruz kaldığı, kirli bir politik çıkar unsuru olarak değerlendirirken reel politik eksen, gerekliliğini vurgulamaktadır. Hiç kuşkusuz Nazi Almanyası bu tartışmaya iyi bir örnektir. Adolf Hitler, 1925 yılında yayımlanan "Kavgam" adlı kitabında, Alman halkını Yahudileri imha etmeye ikna etmek için kullanacakları "Büyük Yalan" tekniğini ve propaganda bakanı Joseph Goebbels ile birlikte bu süreci nasıl yöneteceklerini şöyle açıklamıştır: *"Büyük yalanda her zaman belirli bir inandırıcılık gücü vardır. Çünkü bir ulusun geniş kitleleri, duygusal doğalarının derin katmanlarında her zaman bilinçli veya gönüllü olmaktan daha kolay yozlaşır"* (Galt, 2020). Hitler'in iyi bir retoriğe sahip, propaganda ustası olduğu bilinmektedir. Ancak Hitler'in stratejilerinin asıl mimarı, dönemin propaganda bakanı Joseph Goebbels'dir. Ona göre; *"Yeterince büyük bir yalan söyler ve onu tekrar etmeye devam ederseniz, insanlar sonunda ona inanmaya başlayacaklardır"* (Doob, 1950). Goebbels'in savaş döneminde uyguladığı algı yönetimi stratejilerine örnek verilecek olursa, Yahudilere karşı işlenen insanlık suçlarını ve sindirme politikalarını halka oldukça farklı bir şekilde aktarmayı başarmıştır. Örneğin ölüm kamplarındaki binaların 'mutlu bülbül' veya 'gül bahçesi' gibi pozitif çağrışımlar ile adlandırılması bu bağlamda değerlendirilebilir. Bununla birlikte savaşın gidişatının olumsuz olduğu dönemlerde halkın desteğini kaybetmemek adına gazete ve radyolarda, Alman bilim insanlarının yeni silahlar geliştirdikleri gibi asılsız haberler yayılması da bu dönemde kullanılmış algı yönetimi stratejileridir (Bozkanat, 2021). Sonuç olarak propaganda, tarihin farklı dönemlerinde siyasi liderler, hükümetler, ideolojik hareketler ve diğer güç odakları tarafından kullanılmıştır. Savaş dönemlerinde düşmanı kötülemek ve kendi halkını savaşa ikna etmek için kullanılan propaganda, politikacıların desteklenmesi veya muhaliflerin karalanması için siyasi alanlarda da etkili bir araç olmuştur.

Propaganda türleri niteliğe göre kategorize edilebilmektedir. Örnek olarak, "beyaz propaganda" açık ve doğrudan bir şekilde kaynağı belirtilerek yapılan propaganda çeşididir. Bu tür propaganda genellikle açıkça desteklenen görüşleri, politikaları veya ideolojileri tanıtmak için kullanılır. Kaynaklar genellikle açıkça belirtilir ve bilgi doğrulanabilir. "Kara propaganda" ise, gerçek kaynak gizlenerek ve çoğu zaman düşman güçler veya muhalif gruplar adına yapılır. Bu propaganda çeşidi genellikle yalan, yanıltıcı bilgi veya iftiralar içerir. "Gri propaganda" ise gerçek kaynağı belirsiz veya karmaşık bir şekilde gizlenerek yapılan propagandadır. Gri propaganda doğruluğunun da yanlışlığının da ispatı yapılamayan, bulanık propaganda türüdür (Avcı, 2018). Bunlarla birlikte, uygulanış biçimine göre de farklı

propaganda türleri mevcuttur. Sözlü veya sözel propaganda bunlara örnektir. Bu yöntem, sözlü iletişim ve sözlü anlatım aracılığıyla gerçekleştirilen propaganda türüdür (konuşma, miting, radyo yayınları vb.). Sözlü propaganda, özellikle televizyon, sinema gibi görsel araçların henüz yaygınlaşmadığı ve okur-yazar oranının düşük olduğu dönemlerde büyük bir öneme sahipti. Bununla birlikte cemaatlerde veya dini mekânlarda verilen hutbeler, vaazlar bu anlamda iyi birer örnektir (Bedir, 2023). Matbaanın icadı ile birlikte yazılı metinlerin üretim hızı artmış ve maliyeti azalmıştır. Halkta artan okur-yazar oranları ile birlikte yazılı materyaller kitlelere hitap etmek ve fikirlerine yön vermek için iyi bir araç haline gelmiştir (Altun, 2022). Bu şekilde yazılı araçlar bir propaganda yöntemi olarak kullanılmıştır. Yazılı propaganda, yazılı materyaller aracılığıyla gerçekleştirilen bir propaganda türüdür. Görsel propaganda ise mevcut yöntemler içinde en yaygın kullanılanlarından biridir. Genellikle yazılı ve sözel yöntemler ile birlikte kullanılan ve tarih boyunca insanların görsel duyularına hitap etmeyi amaçlamış bu propaganda türü, diğer yöntemlerden daha büyük etkiye sahiptir.

3.2. Görsel Propaganda

Kamuoyunun görüşlerinin biçimlendirilmesinde görsel medyanın ikna etme ve inandırma aracı olarak güçlü bir etkisi vardır (Avşar, 2022). Bu sebeple ulusal ya da uluslararası meselelerde, görsel diplomasi ile basılı medya (gazete, afiş vb.), radyo ve televizyonun siyasi iletişim araçları olarak, hedef kitleye yönelik “propaganda, manipülasyon, etkileme” yapılabilmektedir (Ertekin, 2012). Görsel imgeler uzun zamandır propagandanın önemli bir bileşeni olmuştur. Roma'daki imparatorların resimleriyle süslenmiş eski madeni paralardan, Dünya Savaşları sırasındaki siyasi posterlerden, İŞİD'in infaz videolarına kadar görsel araçlar, saygı ve güç duygusu yaratmak için kullanılmıştır. Görsel imgeleme, ikna için gerekli duyguların ortaya çıkmasına yardımcı olarak istenen etkileri en üst düzeye çıkarmaya yardımcı olmaktadır (Seo ve Ebrahim, 2016). Görsel propaganda, görsel araçlar kullanılarak belirli bir mesajı iletmeyi veya belirli bir düşünceyi, politikayı veya ideolojiyi desteklemeyi amaçlayan bir propaganda türüdür. Bu tür propaganda, görsel sanatlar ve medya araçları ile gerçekleştirilir ve genellikle hedef kitle üzerinde güçlü ve etkileyici bir izlenim bırakmayı hedefler.

Görsel propaganda, tarih boyunca toplumları etkilemek ve yönlendirmek için güçlü bir araç olarak kullanılmıştır. Görsel mesajlar, okuma bilmeyen kitleler dâhil olmak üzere herkes tarafından anlaşılabilir ve hızlı bir şekilde zihinlere yerleşebilmektedir (Filipovic ve Spaic, 2020). Bununla birlikte hızla gelişen teknoloji ve dijitalleşen dünya ile görseller güçlü bir manipülasyon aracı ve bu yönü ile sözcüklerden çok daha etkili bir konumdadır (Hiebert, 2003). Görsel propaganda, insanların bilinçaltına hitap ederek duygusal tepkiler ve bağlılık yaratabilir. İnsanların zihinlerinde belirli bir düşünceyi veya politikayı benimsemelerine yardımcı olabilir. Aynı zamanda toplumun belirli bir konuda farkındalığını artırabilir ve insanların davranışlarını etkilemeye çalışabilir. Görsel propaganda, afişler, posterler, resimler, fotoğraflar, karikatürler, grafikler, video klipler, filmler, animasyonlar ve diğer görsel içerikler aracılığıyla yapılabilir. Bu görsel içerikler, belirli semboller, renkler, şekiller ve sloganlar kullanarak belirli bir mesajı veya duyguyu iletmeye çalışır. Günümüzde dijital medyanın yaygınlaşmasıyla görsel propaganda daha da etkili bir hale gelmiştir. Sosyal medya platformları, video içerikleri ve diğer görsel unsurlar, geniş kitlelere hızlı bir şekilde ulaşma ve etkileme imkânı sunar. Bu nedenle, görsel propaganda günümüzde diğer propaganda yöntemlerinden daha etkili olabilmektedir. Ancak etik ve doğru bilgi kullanımı görsel propaganda süreçlerinde önemli bir rol oynamalıdır, aksi takdirde yanıltıcı ve manipülatif bir araç haline gelebilir.

3.3. Grafik Tasarımın Görsel Propagandadaki Rolü Nedir?

Propaganda, genellikle politik, ideolojik veya ticari amaçlarla kullanılan manipülatif iletişim yöntemlerinden biridir. Görsel propaganda da insanların algılarını yönlendirmek ve toplumda belirli bir değişimi veya eylemi teşvik etmek için etkili bir araçtır. Grafik tasarım, propaganda mesajlarını etkili bir şekilde iletebilmek için görsel unsurların düzenlenmesi ve kullanılması sürecini içerir. Grafik tasarım

aracılığıyla görsel propaganda yapılırken hedef kitle ile güçlü bir iletişim sağlamak öncelikli hedeftir. Bu etkili ve güçlü iletişimin sağlanması için aşağıdaki adımlar uygulanmaktadır:

Hedef Kitle Belirleme ve Hedef Kitlenin Dilini Kullanma: Propaganda mesajının hangi kitleye ulaştırılacağını belirlemek ilk adımdır. Hedef kitlenin yaş, cinsiyet, kültürel geçmiş vb. faktörleri göz önünde bulundurularak propaganda mesajı hedef kitlenin ilgi ve ihtiyaçlarına uygun hale getirilebilir. Böylece, propaganda mesajları daha etkili ve inandırıcı hale gelmektedir. Böylece tasarım ve mesajın kitleye uygun şekilde oluşturulması sağlanır. Görsel iletişim tasarımları hazırlanırken kültürü ve iletişimi anlamak önemli bir aşamadır. Tasarımcı, görsel iletişim tasarımı ürününde kullanıcılarının yerleşim koşullarına ve hedef kitleye uyarlanmış kültürel değerleri ve normları barındıracak doğru ve ölçülebilir bir tasarım konseptine sahip olmalıdır (Yudhanto vd., 2023).

Dikkat Çekme, Net ve Basit İletişim Kurma: Bazen en iyi propaganda, gerçekleri en çıplak ve yalın şekildele itiraf etmektir. Bu nedenle gerçekçilik tek başına etkili bir ikna yöntemi olabilmektedir (Rızvanoğlu, 2001). Grafik tasarım, dikkat çekici ve etkileyici görseller kullanarak propaganda mesajlarını basit bir şekle bürünmüş halde hedef kitlenin ilgisini çekmesini sağlar. Propaganda mesajları, amacı ve istenen tepkiyi açık bir şekilde ifade etmek için tasarlanmaktadır. İlgi çekici tasarımlar, mesajın görsel olarak akılda kalıcılığını artırıp; güçlü renkler, etkileyici görüntüler ve yaratıcı kompozisyonlar, propaganda mesajının hedef kitle tarafından fark edilmesini sağlamaktadır.

İdeolojiyi ve Değerleri Yayma ve Duygusal Bağlantı Kurma: Sanat ve tasarım ürünleri sosyal ve siyasal sorunlarla alakalı mesajları duygular yoluyla iletmektedir. Sanat ürünü belirli bir mekân ve zaman kavrayışı ile mesajını aktardığında bir ortaklık hissi, birleşme isteği yaratır. Siyaset temelde belirli bir deneyim alanının şekillendirilmesidir ve bu deneyim alanı kişilerle ortak hislere dönüştürüldüğünde ideolojik bir anlam kazanmaktadır (Akgül, 2017). Grafik tasarım da bir ideolojiyi, politik görüşü veya toplumsal değeri destekleyen görseller oluşturarak propaganda yapmaktadır. Bu sayede izleyicilerin düşüncelerini ve inançlarını şekillendirebilmektedir. Bunu yaparken görsel unsurlar ile propaganda mesajında duygusal bir tepki yaratarak izleyiciyle duygusal bir bağ oluşturur. İnsanların duygusal tepkileri, bir mesajın kabulünü veya reddini etkileyebilmektedir. Hüzün, korku, gurur, sevinç gibi duyguların kullanılması, propaganda mesajının daha etkili olmasına yardımcı olabilmektedir.

Sembolizm ve İkonografi: Sembolizm ve ikonografi kullanımıyla propaganda mesajları güçlendirilebilir. Tasarımda belirli sembol veya ikon kullanımı, hedef kitlenin belirli düşünceleri ve duyguları çağrıştırmaya yardımcı olabilmektedir. Kitle iletişim araçları, oldukça farklı olan bir semboller sistemi ve kültürel algılar da dahil, bir kişinin bir konu veya soruna bakış açısını etkileyebilmektedir. Bu nedenle görsel iletişim tasarımında kültür ve iletişim kritik bir öneme sahiptir; çünkü tasarım çalışmaları hedef kitlenin değerlerini, normlarını, dilini ve inançlarını barındırabilmelidir (Yudhanto vd., 2023).

Görsel iletişimde tasarım süreci, izleyicinin davranışını değiştirebilecek görsel mesajları, bilgilendirmeyi ve tanıtmayı ya da sosyal bir konu hakkında farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır (Yudhanto vd., 2023). Afişler bu noktada görsel propaganda açısından iletişimde büyük öneme sahiptir. Görsel propaganda, mesajların hedef kitleye güçlü ve etkili bir şekilde iletilmesini amaçlar ve afişler, bu amaca hizmet eden etkili birer araçtır. Afişler gibi farklı türdeki görüntüler de (fotoğraflar, karikatürler), diplomatik arenanın daha iyi incelenmiş diyalojik uygulamalarının yanı sıra, kamuya hitap etmeleri yoluyla devletler arası işlemlerde de kullanılabilirler (Turchetti ve Adamson, 2023). Görsel propaganda, toplum içinde değişim yaratmak için etkili araçlardır. Afişler, insanların belleklerine, görsel hafızalarına derinlemesine etki eden güçlü araçlardır. İnsanlar sürekli olarak alıcı durumdadır ve bilinçaltılarında durmaksızın görsel veriler taşır ve işlerler. Böylece grafik tasarımın tekrar etme ilkesiyle görsel mesajların insanlara empoze edilmesi propaganda çalışmalarında kullanılmaktadır. 20. yüzyıl başlarında kitlesel olarak kullanımı yaygınlaşan propaganda afişleri, siyasi parti ve ideolojik grupların

sık sık kullanılmış olduğu propaganda araçlarıdır. Propaganda kampanyalarının uygulandığı meydanlar, caddeler, toplu taşıma araçları gibi mekanlarda bu araçlara rastlamak mümkündür ve afişler “duvardaki silahlar” olarak nitelendirilmektedir (Güvenilir ve Şeker, 2018). Günümüzde de modern iletişim teknolojileri, özellikle sosyal medya, ortak eylemlerin başlatılması, yerel ya da küresel sosyal eylemlerin oluşturulması ve uygulanması için etkili bir kaynağa dönüşmüştür (Karabulut, 2021).

3.4. Birinci Dünya Savaşında İngiltere ve Görsel Propaganda Stratejileri

Birinci Dünya Savaşı, sadece askeri güçlerin değil, aynı zamanda toplumların duygusal ve psikolojik yönden de savaştığı bir dönem olarak tarihte yer almaktadır. Bu savaşın tüm yıkıcılığı ve karmaşıklığı içerisinde, görsel propaganda stratejileri, insanları savaşa yönlendirmek, desteklemek ve duygusal tepkilerini manipüle etmek için etkili bir araç olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, Birinci Dünya Savaşı'nın en etkili güçlerinden biri olan İngiltere'nin, savaş döneminde kullandığı görsel propaganda stratejilerinin rolü ve etkileri önem arz etmektedir.

Birinci Dünya Savaşı yirminci yüzyılın en yıkıcı ve dönüştürücü olaylarından biridir. 1914'te başlayan ve 1918'de sonlanan bu savaş, uluslararası arenada büyük güçler arasındaki çatışmanın ve siyasi manevraların sonucunda patlak vermiştir. Ancak sadece siyasi bir krizden ziyade, tarih boyunca yaşanmış en kapsamlı ve yıkıcı savaşlardan biri olma özelliği taşımaktadır (Kuru, 2017). Birinci Dünya Savaşı, uluslararası ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcını işaret ederken, savaş sonrası yapılan anlaşmalar ve toprak paylaşimleri da gelecek dönemlerdeki çatışmaların tohumlarını atmıştır. Bununla birlikte savaşın sonuçları, devrimlerin patlak verdiği, monarşilerin çöktüğü ve yeni ulus-devletlerin doğduğu bir dönemin başlangıcıdır (Sezer, 2018). I. Dünya Savaşı, genellikle "tüm savaşların sonu" olarak hatırlanırken, aynı zamanda "afiş savaşı" olarak da adlandırılmıştır. Birinci Dünya Savaşında yöneticiler, ideolojilerini ve çağrılarını iletmek amacıyla matbaacılara ve sanatçılara güvenmişlerdir. Baskı teknolojisi güvenilir, ucuz ve savaş mesajlarını duyurmak için erişilebilir bir yöntemdir. Bu nedenle, savaşın ideolojisini halka benimsetmek için afişler ve görsel propaganda araçları önemli bir rol oynamıştır. Bu süreçte sanatçılar halkı, savaşı kendi kişisel taahhütleri olarak benimsemeye çağıran afişler yaratırken önemli bir rol üstlendiler (Shover, 1975). Görsel propaganda bağlamında Birinci Dünya Savaşı, sözlerin mermi, kitle iletişim araçlarının silah olarak görüldüğü bir mücadele olmuştur (Çakı, 2018). Ağustos 1914'te savaşın patlak vermesiyle Almanlar, savaş nedenlerini açıklamak ve müttefiklerin amaçlarını kötülemek amacıyla posterler, broşürler ve afişler kullanarak propaganda faaliyetlerine başladılar. Buna karşılık İngiliz hükümeti de karşı propaganda faaliyetlerine başladı. Akabinde savaş süresince propaganda faaliyetlerini koordine edecek 'Wellington House' kuruldu (Sanders, 1975). Dışişleri Bakanlığına bağlı olarak faaliyet gösteren bu büro, Birinci Dünya Savaşında propagandanın değerini gösteren önemli bir referanstır.

Savaşın başından beri İngiltere'nin ana propaganda hedefinin kendi halkı olduğu bilinmektedir. Nitekim kendi halkını savaşa ikna etmek, savaşın haklılığını, gerekliliğini ve meşruluğunu kanıtlamak önem arz etmekteydi. Bunun için öncelikle medya kontrolü sağlanmıştı; ki o dönemde medya unsurları, gazeteler ve radyolar ile sınırlı olduğu için bu durum çok zor olmamıştır. Bu kontrolün amacı, kötü gidişatları ve kötü haberleri insanlardan saklamak, halkın moralini ve desteğini hep taze tutmaktır. Bununla birlikte İngiliz propagandasının Almanya kampanyası ile kıyaslandığında daha etkili olduğunu söylemek mümkündür. İngilizler kendi halklarına yönelik propaganda yapmakla kalmayıp müttefiklerine, tarafsızlara ve düşmanlara yönelik de stratejiler geliştirmişlerdir. Bu anlamda Lord Alfred Northcliffe figürü ön plana çıkmaktadır. Şubat 1918'de, düşman ülkelerde propaganda direktörü görevini üstlenmesiyle İngiltere'nin Almanya'ya yönelik propaganda faaliyetleri ciddi bir ivme kazandı. Bu propaganda gereğince, Alman hatları üzerine, 1918 yılının yaz ve sonbahar aylarında, günde 100.000'den fazla broşür ve afiş atıldığı bilinmektedir. Bu gibi propaganda faaliyetlerinin Almanya'nın geri çekilmesinde önemli rol oynadığına inanılmaktadır (Demm, 1993). İngilizler Birinci Dünya Savaşında benzer yöntemleri Osmanlı'ya karşı da uygulamışlardır. Tarihin o zamana kadar gördüğü en

büyük ve kapsamlı çıkarma harekâtı olarak bilinen Çanakkale Savaşında, İngilizler, balonlar ve uçaklar ile Osmanlı hatlarına propaganda afişleri ve broşürler atmışlardır. Bunların içeriğinde; esir alınan Türk askerlerine iyi davranıldığına, güzel yemekler ve sıcak yataklar verildiğine, yaralı askerlerle ilgilenildiğine ve İngilizlerin kucaklayıcı, misafirperver bir toplum olduğuna dair bilgiler yer almaktaydı (Yılmaz, 2015). İngilizlerin yurt içinde kendi halklarına karşı uyguladıkları propaganda ile kıyaslandığında, düşmanlara karşı uygulanan yöntemler, reaksiyona geçirmek amacıyla değil daha çok savaş şevkini kırmak, motivasyonunu düşürmek ve dikkat dağıtmak amacıyla yapıyordu. Nitekim cephede üzüm hoşafı, kuru ekmeğe gibi ürünlerle beslenen askerlere, bahsi geçen temiz yatak, tedavi ve güzel yiyecekler vaat edilmesi savaşın psikolojik boyutunu gözler önüne sermektedir. Birinci Dünya Savaşının propaganda veya afiş savaşı olarak değerlendirilmesi, mecazi anlamının dışında gerçekten uçaklardan bombalar yerine afişler ve broşürler atılması ile de ilişkilidir.

İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşında kullandığı propaganda stratejileri, görsel propaganda bağlamında önemli örnekler içermektedir. Özellikle ülke içinde yürütülen kampanyada geliştirilen yöntemler, görsel propaganda ve algı yönetimi açısından önemli bir referans olarak kabul edilebilir. İngiltere özelinde, Birinci Dünya Savaşında ülke içinde yürütülen kampanyanın kilit faktörlerinden biri, dönemin medya patronları ile hükümetin iş birliğidir. Dönemin medya patronları, hükümetin savaş politikalarını destekleyen bir yayın çizgisine sahip olmuşlardır (Marquis, 1978). Bu iş birliği sayesinde medya, halkın savaşa olan tutumunu şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır.

4. Bulgular

4.1. "Women Of Britain Say: Go!" (İngiltere'nin Kadınları Gidin Diyor!) Afişinin Biçim ve İçerik Olarak İncelenmesi

Şekil 1. Women of Britain Say: Go! E. V. Kealy, 1915, (Reinthal, 2014).

Şekil 1’de “Women of Britain Say- Go!” başlıklı afiş görülmektedir. Afişte iç mekândan dışarıda hareket halinde olan askerlere doğru bakan bir kadın ve yanında kızı ve oğlu çıkarımını yapabileceğimiz üç figür gözlemlenmektedir. Figürler birbirlerine kenetlenmiş halde dışarı doğru yol almakta olan askerlerin ardından bakmaktadırlar. Kızın elinin annesinin göğsünün üzerinde olması ve annesinin de kızının elini tutuyor olarak tasvir edilmesiyle afişle izleyici arasında duygusal bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Afişte evin içinde tasvir edilmiş kadın ve çocuk figürleri o dönemde birlik olmuş tüm İngiltere kadınlarını ve ailelerini temsil etmektedir. Kadın ve çocuklar evde kalıyor, evin erkekleri ise ülke için olan görevlerini yerine getirmek için savaşa gitmektedirler. Ayrıca anne figürünün parmağındaki yüzük detayı eşini savaşa göndermiş ve onu bekleyen bir kadın olmasının da bir göstergesidir.

Afişin sol üst köşesinde büyük harflerle yazılmış olan "Women of Britain Say – Go! (İngilere’nin kadınları gidin diyor)" sloganı görülmektedir. Women of Britain Say – Go! cümlesi, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere’de popüler olarak kullanılmış olan bir propaganda sloganıdır. Bu slogan, kadınları erkekleri savaşa katılmaya teşvik etmeye çağıran etkili bir mesaj olarak karşımıza çıkmaktadır. 1. Dünya Savaşı sırasında birçok erkek cepheye gitmiş ve sonucunda ülkenin işgücü ihtiyacı artmıştı. Böylece savaşa gidemeyen kadınlar, vatanlarına destek verebilmek için fabrikalar, tarlalar ve farklı iş alanlarında çalışmaya teşvik edilmişlerdir. "Women of Britain Say – Go!" sloganı, kadınların erkeklerini savaşa göndermelerini sağlamanın yanı sıra kadınları da cesaretlendirmek ve onları savaş çabasına katılmaya teşvik etmek için kullanılan propaganda araçlarından biri olmuştur. Kompozisyonda figürlerin yerleşimi ile de slogan desteklenmiştir.

Kompozisyonun genelinde sıcak renkler kullanıldığı görülmektedir. Geniş bir alanda mavi renk hâkim görünmektedir. Renkler insanlar üzerinde ortak duygular uyandırmaktadır. Renkli bir yüzeye baktığımızda ilk olarak yalnızca fiziki etki ile karşılaşırız ki bu kısa süreli bir olaydır. Açık renkler fiziki olarak çok etkileyicidirler ve buna ek olarak sıcak renkler insanlar üzerinde daha da etkilidir. Mavi renk doğada en sık karşımıza çıkan renktir. Mavi, özgürlüğü, huzuru, sakinliği ve sonsuzluğu temsil eden dinlendirici bir renktir (Genç ve Uysal, 2015). Afişte renklerin insan psikolojisi üzerindeki etkileri dikkate alındığında mavi renk kullanımının özgürlüğü ve sonsuzluğu imlediği ve savaşa katılıp ülke için savaşmanın özgürlüğün ilk adımı olduğunu izleyiciye aktardığı söylenebilmektedir. Afiş yüzeyindeki diğer sıcak renklerle de kompozisyonda renk uyumu sağlanmıştır.

Tipografik karakterler büyük puntolarla ve konturla desteklenmiş ve çağrı ön plana alınmıştır. Özellikle “Go!” (Gidin!) kelimesinin diğer tipografik karakterlerden çok daha büyük puntolarla ve altı çizili bir şekilde kullanımıyla slogandaki çağrının etkisi artırılmış ve vurgulanmıştır.

4.2. Britons Wants You. Join Your Country's Army! God Save The King (Britanyalılar Seni İstiyor. Ülkenin Ordusuna Katıl! Tanrı Kralı Korusun) Afişinin Biçim ve İçerik Olarak İncelenmesi

Şekil 2. Britons: Join Your Country's Army! Alfred Leete, 1914 (Museums, 2023).

Şekil 2'de tasarımın merkezinde işaret parmağıyla izleyici işaret eden ve onunla direkt olarak iletişime geçen bir asker figürü görülmektedir. Figürün üst kısmına "Britons (Britanyalılar)" yazısı kırmızı ve bold olarak konumlandırılmıştır. Metnin devamı figürün alt kısmında yatay olarak yer almaktadır. Afişte kullanılan figür Kitchener Kontu Feldmareşal Lord Kitchener'ı betimlemektedir. Kitchener Kontu, tam adıyla Horatio Herbert Kitchener, Birinci Dünya Savaşı'nda önemli bir İngiliz askeri liderdir. Afişte Kitchener, askeri kıyafetlerinin içinde tasvir edilmiş, izleyiciyi işaret etmektedir. Figürün hemen altında "Wants You" yazısı yerleştirilmiştir. Figürle izlenen metinle birlikte Lord Kitchener izleyiciyi işaret ederek onları orduya katılmaya davet etmektedir. Bu kullanımla Britons "Lord Kitchener Wants You (Britanyalılar, Lord Kitchener Seni İstiyor)" ifadesi bütünleşmektedir. Metin izleyiciye birinci ağızdan aktarılmaktadır. Afişin üst kısmına büyük puntuyla ve kırmızı olarak konumlandırılmış "BRITONS" seslenişi, alta aynı renklerle yerleştirilmiş "JOIN YOUR COUNTRY'S ARMY!" ifadesiyle tamamlanmaktadır. "Britanyalılar: Ülkenin Ordusuna Katıl!" sloganı, Birinci Dünya Savaşı döneminde İngiltere'de kullanılan oldukça etkili bir propaganda mesajıdır. Savaşın başladığı dönemde, İngiliz ordusu büyük bir askeri personel ihtiyacıyla karşı karşıyaydı ve daha fazla asker ihtiyaçları bulunmaktaydı. Bu nedenle, hükümet, savaşa katılımı teşvik etmek ve asker ihtiyacını karşılamak için görsel propaganda kampanyaları düzenlemiştir (Watson ve Porter, 2010). "Ülkenin Ordusuna Katıl!" sloganı, her İngiliz erkeğini orduya katılmaya çağıran etkili ve vatansever aynı zamanda da izleyiciye emreden güçlü bir mesajdır. Böylece, genç erkeklerin askere alınması hedeflenmiş, aynı zamanda da halkın savaşa olan desteğinin artırılması amaçlanmıştır.

Metinler yatay bir düzende yer almakta ve soldan sağa doğru okunmaktadır. Bu düzen, metinleri kolayca takip etmeyi ve okuma akışını desteklemektedir. Metinlerde serifli ve serifsiz olmak üzere iki kullanım görülmektedir. "Wants YOU" ve "God Save the King" cümleleri serifli font tercih edilerek kullanılmış ve bu kullanımla geleneksel ve resmi bir atmosfer oluşturulmuştur.

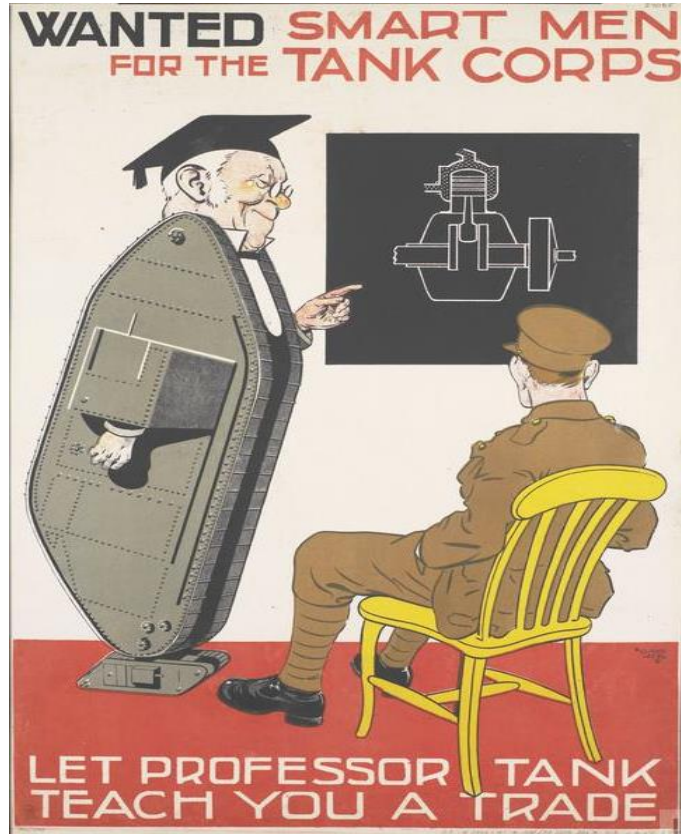
Tipografik yerleşimde figürün direkt olarak izleyiciye seslenmesine ek olarak (Kitchener Wants You) görüntüdeki metinler yukarıdan aşağıya doğru direkt okunduğunda ikinci bir anlam da içermektedir: Britons Wants You (Britanyalılar Seni İstiyor). Britons kelimesi üst tarafta tek başına kullanılmış ancak cümlenin devamının figürün sağ altında devam etmekte olduğu görülmektedir (Britons Wants You). Üstte "Britons" (Britanyalılar) kelimesi vurgulanarak öncelikle "Britanyalılar"a hitap edilmektedir. Afiş yukardan aşağıya doğru izlenmeye devam edildiğinde sloganın tamamı okunmakta ve anlam tamamlanmaktadır: "Britanyalılar Seni İstiyor". Bu şekilde slogan görsel olarak ikiye bölünmüş ve iki anlam içermesi sağlanmıştır. Britanyalılar vurgusuyla ulus birliği çağrışımı yapılmış, cümlenin tamamı okunduğunda "Britanyalılar seni istiyor" ifadesiyle tüm Britanya milletinin sana ihtiyacı var mesajı verilmiştir. Tasarımda "Join Your Country's Army (Ülkenizin Ordusuna Katılın) emrinin peşine metnin son cümlesi olarak "God save the king" (Tanrı kralı korusun) ifadesi görülmektedir. "God Save The King" -kraliçe olması durumunda "Save The Queen"- ifadesi Birleşik Krallık (İngiltere) ile ilişkilendirilmektedir ve Kraliyet ailesine yapılan bir selamı ifade etmektedir ve İngiltere milli marşında kullanılan bir ifadedir. İngiltere millî marşı, 1745 yılında krallık tarafından tanınmış ilk millî marş olma özelliğini taşımaktadır. 18. yy'dan günümüze birtakım değişiklikler geçirmiş olan marş günümüzde İngiltere millî marşı olarak kabul edilmektedir (Dağdelen, 2022). Afişte milli marştan bir parçaya yer verilerek hem izleyicide ulus birliği duygusu uyandırılmaya çalışılmış hem de tanrının da dahil edildiği marşın ilahi içeriğiyle dini ve milli duyguları harekete geçirerek izleyiciyi vatana ait olma duygusuyla bütünleştirip görevini yapmaya çağırılmaktadır. Tanrıya sesleniş şeklinde yazılmış olan marşın temelde bir dua niteliğinde olduğu gözlemlenmektedir. Sıklıkla Kral temasına yer verilen marşta, tanrı, vatan toprağı, korunma arzusu temaları da işlenmektedir. Savaş betimlemesine yer vermeyen marşın; "God Save The King" ifadesiyle basit bir ilahiyi andıran bir yapıya sahip olduğu görülmektedir (Dağdelen, 2022). Afişte tanrı-kral-imparatorluk üçgeninde imparatorluk ordu komutanı emrederek, insanların aktarılan mesajı onaylaması hedeflenmektedir (Özcan, 2021).

Afişte Kont Kitchener tasviri tüm Britanya ordusunu temsil etmektedir ve izleyicilerin orduya katılımını teşvik etmektedir. Figürün doğrudan izleyiciye yönelttiği sert ve zorlayıcı bakışları bunun bir çağrıdan öte bir zorunluluk ve emir olduğu mesajını vermektedir. İzleyiciyi işaret eden ve onun doğrudan orduya katılmasını isteyen bu adamın zorlayıcı görüntüsü, ikonik bir görüntü haline gelmiştir ve Kitchener'ı Sam Amca ile değiştirip yeniden tasarlayan Amerika Birleşik Devletleri tarafından savaşın ilerleyen döneminde aynı amaçla yeniden kullanılmıştır (Capozzola, 2008) (Şekil 3).

Şekil 3. Sam Amca (Uncle Sam), Montgomery Flagg(Knauner, 2017).

4.3. Wanted Smart Men for the Tank Corps (Tank Birliği İçin Akıllı Adamlar Aranıyor) Afişinin Biçim ve İçerik Olarak İncelenmesi

Şekil 4. Wanted Smart Men for the Tank Corps, Alfred Leete (Museums, 2023).

Şekil 4'teki afişte "Wanted Smart Men for the Tank Corps" başlığındaki afiş görülmektedir. Afişte görüntüler neredeyse tüm afiş yüzeyini doldurmaktadır. Başlık ayrı olarak üst alana kırmızı ve siyah

renklerde konumlandırılmıştır. Metnin devamı alt kısımda kırmızı bir zemin üzerine yerleştirilmiştir. Diğer görüntülerin zemini beyaz olarak kullanılmıştır. “Wanted smart men for the corps (Tank birliği için akıllı adamlar aranıyor)” başlığı ile çağrıda bulunan afişte bir İngiliz piyadesi izleyiciye arkası dönük bir şekilde sandalyede otururken tasvir edilmiştir. Önünde bir kara tahta bulunmaktadır ve tahtanın üzerinde mekanik bir çizim olduğu gözlemlenmektedir. Piyadenin solunda bedeni tanktan oluşan ve başında kep olan bir figür bulunmaktadır. Piyade bu sahnede yarı mekanik yarı insansı özelliklere sahip olan antropomorfik bir figür tarafından eğitiliyor iken tasvir edilmiştir. Figürün başındaki kep görseli figürün eğitmen olduğuna yönelik bir gösterge olarak kullanılmıştır. Bu figür afişteki sloganın devamı izlendiğinde alt tarafta “Hadi Profesör Tank Size Bir Meslek Öğretsin” ifadesindeki Profesör Tank’tır.

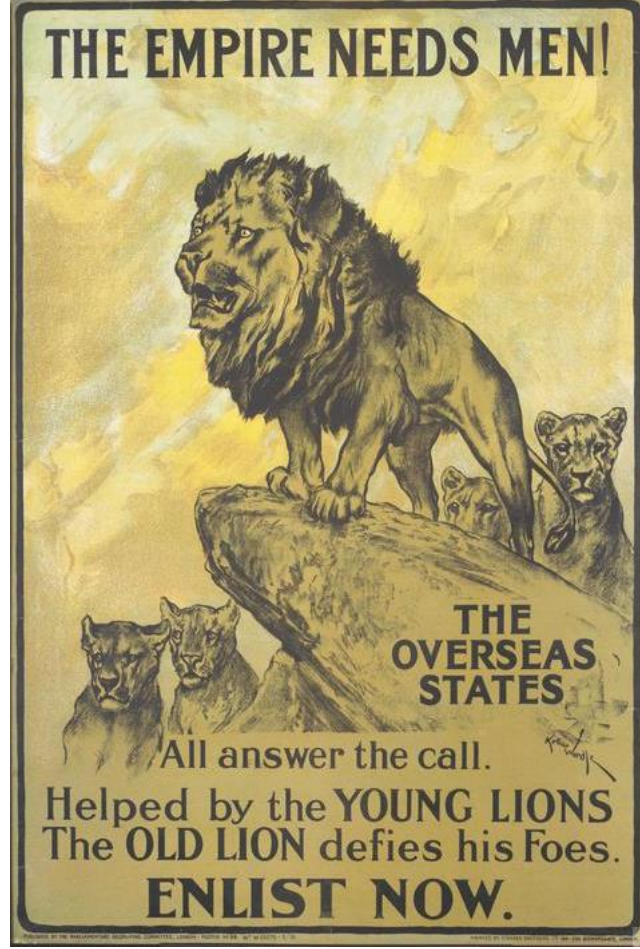
Birinci Dünya Savaşı, önceki savaşlarla ortak özelliklere sahip olmakla birlikte, teknolojik gelişmelerin dikte ettiği farklılıkları içerir. Savaş süresince strateji ve silahlar önemliken, sadece bunlar savaşın dönüşümü üzerinde yeterli olmamışlardır. Ana etkiyi tank-uçak-top üçlüsünün taktik, teknik ve stratejik kullanımında yapılan ilk çalışmalar oluşturmuştur (Bingöl, 2014). Tanklar Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz ordusu tarafından geliştirilmiştir. Zamanın Britanya Donanma Bakanı Winston Churchill tarafından desteklenmiş tank projesi kısa zamanda kabul görmüştür. 57 mm’lik 2 adet topu, 4 adet makineli tüfeği ve 8 mürettebatı bulunan “Mark I” (Şekil 5) tankının 1916’da üretimine başlanmış ve Birinci Dünya Savaşı’nda kullanılmıştır (Erbaş ve Çetinkaya, 2022). Şekil 4’te görülen mizahi afişte, yarı insan yarı tank olan profesör tarafından yeni mekanik bilgiler İngiliz askere öğretilirken gösterilmiş; böylece bir yandan tank teknolojisi gelişirken bir yandan da genç, mekanik zekaya sahip erkeklerin yeni kurulan İngiliz Tank Kolordusu’na çekilmesi amaçlanmıştır. Afişteki Profesör Tank resimlemesinin üretilen Mark I tankıyla olan benzerliği de dikkat çekmektedir.

Şekil 5. Mark (Wikipedia, Mark I, 2023).

Afişte İngiliz piyade, profesörü dinlerken rahat tavrıyla dikkat çekmektedir. Piyadenin elleri cebinde, rahat bir pozisyonda oturuyor olması, hem orduya katılarak ülkesi için yapması gereken fedakarlığı yapmış olduğu için içi rahat hem de orduya katılımının yanı sıra yeni savaş teknolojilerinin işleyişini, bakımını öğreniyor olmanın rahatlığı ve güvencesini izleyiciye dolaylı olarak aktarmaktadır. Bu sırada tank biçimindeki eğitmen figürün de yüzündeki emin ve gülümser ifadesinden görevini yerine getirirken ülkesine hizmet etmekteki memnuniyeti izlenmektedir.

4.4. The Empire Needs Men! (İmparatorluğun Adamlara İhtiyacı Var!) Afişinin Biçim ve İçerik Olarak İncelenmesi

Şekil 6. The Empire Needs Men!, Arthur Wardle, (Museums, 2023).

Şekil 6'da "The Empire Needs Men!" (İmparatorluğun adamlara ihtiyacı var!) başlıklı afiş görülmektedir. Kompozisyonun merkezinde bir kaya parçasının üzerinde yetişkin bir erkek aslan, çevresinde de dört genç aslan görülmektedir. Metinler figürlerin üst ve alt kısımlarına yerleştirilmiştir. Başlık metni üstte ayırıcıdır (The empire needs men!) ve metnin devamı alt çeyrekte konumlandırılmıştır. Görsel ve tipografik elemanlar sarı bir zemin üzerinde yerleştirilmiş ve siyah bir çerçeve içinde kullanılmıştır.

Kompozisyonun merkezindeki yetişkin aslan göstereni Birleşik Krallığı simgelemektedir. Yetişkin aslan ve sağ ve sol arka tarafına yerleştirilmiş diğer dört genç aslan Büyük Britanya İmparatorluğu ve Common Wealth'i (Milletler Topluluğu) simgelemektedir (Gibson, 2012). Üstteki sloganın devamında "Deniz aşırı devletler. Hepsi çağrıya yanıt veriyor. Genç aslanların yardımıyla, yaşlı aslan düşmanlarına meydan okuyor. Şimdi kaydolun." ifadesi yer almaktadır. "The empire needs men" afişi, İngiltere ile sömürgeleri arasında bir "ebeveyn-çocuk ilişkisini" simgeleyen aslan görselleriyle (yetişkin aslan-yavru aslanlar) tasvir edilmiştir. Bu tasvirde İngiltere, "Eski Aslan" olarak betimlenirken; Avustralya, Kanada, Hindistan ve Yeni Zelanda gibi ülkeler "Genç Aslanlar" olarak gösterilmiştir. Genç aslanlar olarak vurgulanan ülkelerin isimleri bazı afişlerde açıkça yer alırken, bazılarında yalnızca "The Overseas States" olarak geçmektedir (Şekil 6). Afişin merkezindeki yetişkin aslan İngiltere, çevresindeki genç aslanlar da Avustralya, Kanada, Hindistan ve Yeni Zelanda'dır. Afiş, bu sömürgelerin savaş sırasında

İngiltere'ye yardım ve destek verdiğini, genç aslanların ebeveyn aslanlarının yanında koruyucu bir rol üstlendiğini ima etmektedir. Tasarımda, İngiltere ve sömürgeleri arasındaki birlik ve dayanışma vurgulanarak, Birinci Dünya Savaşı'nın zorluklarıyla ortak bir çaba içinde mücadele ettikleri gösterilmektedir ve daha çok destek için çağrıda bulunmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı afişlerinde mesaj iletilirken genellikle hayvan sembolizmi kullanıldığı görülmektedir. "Aslan" Birleşik Krallığın milli simgelerinden biridir ve İngiliz armasını desteklemektedir.

4.5. There Is Still A Place In The Line For, Will You Fill It? (Cephede Hala Bir Yer Var, Onu Dolduracak Mısın?) Afişinin Biçim ve İçerik Olarak İncelenmesi

Şekil 7. There Is Still A Place In The Line For, Will You Fill It? Sanatçısı bilinmiyor (Collections, 1915).

Şekil 7'de There Is Still A Place In The Line For, Will You Fill It? başlıklı afiş görülmektedir. Tasarıma bakıldığında öncelikle merkeze yerleştirilmiş bir dizi asker görülmektedir. Askerler nizami olarak sıralanmış, hepsi hazır ol pozisyonundadır ve bu sıra uzayıp gitmektedir. Askerlerin dizilmiş olduğu sırada bir boşluk görülmektedir, bu alan bir kişilik bir alandır ve bu bir askerlik alana bir pankart yerleştirilmiştir. Bu boş sıra figürü ve pankart, askerlik hizmetine olan ihtiyacı sembolize etmektedir. Afişin hedef kitlesi, askerlik hizmetine potansiyel olarak katılabilecek genç erkekler ve yetişkinlerdir. Afiş, bu kitlenin vatansever duygularını harekete geçirmeyi amaçlar. Boşluk, halkın katkısı olmadan tamamlanamayacak bir şey olarak gösterilmiştir.

Afişin ana metni olan "There is still a place in the line for, will you fill it? (Cephede hala bir yer var, onu dolduracak mısın?)" ifadesi, askerlikte bir kişilik daha yer olduğunu ve izleyicinin bu yeri doldurması gerektiğini ifade etmektedir ve bu başlıkla görsel ve metin arasındaki ilişki desteklenmiştir. Bu ifade,

doğrudan izleyiciye seslenen ve onunla iletişime geçen ve izleyiciye kendilerini vatanlarına hizmet etmeye davet eden etkili bir çağrıdır. "Will you fill it? (Boşluğu dolduracak mısınız?)" ifadesi, doğrudan izleyiciyi sorumluluk almaya ve boşluğu doldurarak katkı sağlamaya teşvik etmektedir. Afiş bu kullanımıyla duygusal bir çağrı yapmaktadır. Boşluğun ve metnin tasarımı, izleyicinin üzerinde etki bırakmayı amaçlamaktadır. İzleyicileri sorumluluk almaya ve ülkelerine hizmet etmeye teşvik ederken bir yandan da onların ulusal kimlikleri ve değerleriyle bağ kurmasını sağlamaktadır.

Afişteki renkler genellikle askeri renkler olan yeşil, kırmızı, kahverengi ve beyaz tonları içermektedir. Bu renkler, vatanseverliği, ulusal birliği ve askeri bağlılığı sembolize etmektedir. Tasarımda yeni bir gönüllü tarafından doldurulması gereken boşluktaki metinlerde beyaz zemin üzerinde kırmızı renk tercih edilmiştir böylece kırmızının, cesareti ve kararlılığı temsil gücünden faydalanılmıştır.

Tasarımdaki tipografik elemanlar incelendiğinde, afişin başlığının büyük harflerle yazılmış olduğu ve görsel ağırlığı yüksek bir şekilde tasarlanmış olduğu görülmektedir. Başlık, yatay bir düzende yer alır ve sol üstten sağ üste doğru uzanmaktadır. Bu düzen, gözün metni kolayca takip etmesine olanak tanır ve metni çizgisel bir şekilde okumaya yönlendirir. Başlık, afişin merkezindeki askerlerin üstünde yer almakta ve dikkati hemen çekmektedir. Büyük harf kullanımıyla güçlü bir ifade ve vurgu sağlanmıştır. Başlıkta serifsiz font tercih edilmiştir. Bazı noktalarda font üzerinde deformasyon uygulanmış ve dinamizm artırılmıştır. Serifsiz ve büyük harflerle metni okuyucuya net bir şekilde sunmaktadır ve mesajın gücünü ve ciddiyetini yansıtmaktadır. "YOU (SEN)" kelimesi başlığa oranla daha büyük puntuyla kullanılmış ve hiyerarşik olarak ön plana alınmış ve askerlerin pozisyonuna göre hizalanarak dinamizm oluşturulmuştur. İzleyiciyle olan etkileşimi artırmak ve dikkat çekmek için kırmızı renkle vurgulanmış olduğu görülmektedir. Askerlerin arasındaki boşlukta bulunan pankartın üzerindeki metinde "This space is reserved for a fit man (Bu boşluk fit bir adam için ayrıldı)" ifadesi okunmaktadır. Beyaz zemin üzerindeki kırmızı kullanımıyla vurgu artırılmıştır.

Tasarımın en alt kısmına yerleştirilen ve ifadenin devamı olan "Will you fill it? (Boşluğu dolduracak mısınız?)" metni çağrıyı tamamlamaktadır. Diğer tipografik elemanlardan farklı olarak italik ve dekoratif görünümüyle çağrı daha duygusal ve sempatik olarak tamamlanmıştır. Kelimeler arası boşluklar genellikle düzenli ve dengeli görülmektedir. Böylece, metnin okunabilirliğini yüksek ve kelimeler ayrı ayrı algılanabilir durumdadır. Afişin tipografik tasarımı, başlık ve alt başlığın boyutları, font seçimi, renk kullanımı ve düzeni gibi öğeler, izleyicinin mesajı hızla anlamasını ve dikkatini çekmesini sağlamaktadır. Büyük ve belirgin başlıklar, afişin ana mesajını vurgularken ve hedef kitleye etkili bir çağrı yapmaktadır.

4.6. Daddy, What Did You Do In The Great War? (Baba, Büyük Savaş'ta Ne Yaptın?) Afişinin Biçim ve İçerik Olarak İncelenmesi

Şekil 8. Daddy, What Did You Do In The Great War? Lumley, (Wikipedia, 2012).

Şekil 8’de çocuklar ve babadan oluşan basit ve zarif bir kompozisyon görülmektedir. Kompozisyona bakıldığında mekânın bir evin oturma salonu olduğu anlaşılmaktadır. Tasarımdaki baba figürü düşünceli bir şekilde koltukta otururken bakışları izleyiciye dönüktür. Bir eli çenesini desteklemektedir ve düşünceli hali izlenmektedir. Bu sırada kız çocuğu babanın kucağında oturmakta ve kucağında tuttuğu kitabın sayfasından babasına bir şeyler göstermektedir. Çocuklardan diğeri yerde babanın dizlerinin dibinde oynamaktadır. Çocuğun önündeki oyuncakların asker piyonları ve bir toptan oluşturduğu gözlenmektedir. Dikey olarak tasarlanmış olan afişin alt sonunda yatay olarak “Daddy what did you do in the great war? (Babacım, büyük savaşta sen ne yaptın?)” başlığı beyaz, italik bir kullanımla yer almaktadır. Afişteki göstergeler incelendiğinde bu sahnenin savaş sonrası bir an olduğu anlaşılmaktadır. “Daddy what did YOU do in the great war?” ifadesinde soru yöneltilirken “YOU (SEN)” kelimesi büyük harfle ve altı çizili olarak kullanılmıştır. “SEN” kelimesi aynı zamanda “Sen ne yaptın, sen savaşta mıydın, sen neredeydin, senin savaşta rolün neydi, bizi korudun mu?” gibi alt metinleri içermektedir ve büyük harf ve altı çizili olarak kullanımıyla vurgu artırılmıştır. Babanın yüzündeki düşünceli ve endişeli, derin ifadeden savaşa katılmamış olduğu çıkarımı yapılabilir. Baba, kızının sorusu

karşısında cevapsız kalmış, üzgün ve düşünceli bakışlarıyla yalnızca izleyiciye doğru bakmaktadır. Babanın bu sırada korkaklık ve utanç duygusuyla yüzleştiği mesajı iletilmeye çalışılmıştır.

Savaş sırasında, askere alınmayı teşvik etmek veya partnerlerini savaşa katılmaktan alıkoymaya çalışan eşleri üzerinde sosyal baskı yaratmak için önemli çabalar gösterilmiştir. Bunun için çeşitli görsel propaganda kampanyaları düzenlenmiş ve görev duygusu, vatanseverlik ve savaşa katılmayanları utandırma temaları işlenmiştir. Şekil 8'deki afişte tasvir edilen ev içi atmosfer, erkeklere aile yaşamlarını koruyabilmeleri için savaşmaları gerektiği mesajını göndermektedir. Şekil 8 bu amaçlara yönelik tasarlanmış bir görsel propaganda örneğidir. Afişin amacı, izleyiciye toplumsal sorumluluk ve ulusal görev bilincini teşvik etmektir. Zamanın ötesinde bir afiş tasarlanmış ve çocukların savaş sırasında ne yaptın sorusu yöneltilen baba düşünceli ve endişeli bir ifadeyle gösterilmiştir. Bu kullanımla "eğer savaşa katılmazsanız vatanınıza ve ailenize olan görevinizi yerine getirmemiş olacaksınız ve ileride bundan utanç duyacaksınız; çocuklarınızın gözünde birer süper kahraman olamayacaksınız" mesajı aktarılacak istenmiştir. Afişin amacı askere ve dolayısıyla savaşa katılmayanları dolaylı olarak ülkeye olan sadakatsizlikleriyle suçlamaktır. Afişteki dolaylı mesajlar ile izleyicilerin duygularını suçluluk hissi oluşturularak kontrol etmek ve savaş sırasında halkın düşüncelerini ve davranışlarını etki altına almak amaçlanmış, savaşa katılan erkeklerin gelecekteki hayatlarında daha huzurlu olacakları vaat edilmiştir. Ayrıca afişteki baba figürü sakalsız olarak gösterilmiş -sakal erkeklik ve güçle bağdaştırılmıştır- böylece savaşa gitmeyen baba figürü erkeklik özelliklerinden arındırılmış, savaşa katılmayan kadınlarla özdeşleştirilmiştir.

Afişteki renk kullanımında canlı renklerin tercih edildiği görülmektedir. Afişte zengin ve canlı renk kullanımı öncelikle dikkati çekmek ve afişin hedef kitlesinin gözünden kaçmamasını sağlamak ve duygusal olarak etkilemek amacına da hizmet etmektedir. Diğer bir taraftan sıcak renklerin kullanımı sahnedeki konforla bağdaştırılabilir. Renkler konfor, lüks, duygusal bağlamda sıcaklık, samimiyet ve mutlu ve sıcak bir aile ortamını desteklemektedir. Altın ve kahverengi tonlar ise zenginliği sembolize etmektedir. Bu tonlar ile ailenin rahatlığını ve baba figürünün itibarı izleyiciye yansıtılmıştır. Bu konforlu rutin ve lüks alanının içindeki baba figürü, huzursuzluk ve pişmanlık duygularıyla harmanlanmıştır. Böylece babanın konfor alanından çıkmayarak savaşmayı tercih edip etmemesiyle ilgili izleyiciye bir bakış açısı sunulmuştur. Baba figürünün kucağında yer alan kız çocuğunun elbisesinde mavi renk kullanımı dikkat çekmektedir. Mavi renk saflık ve güven hissini ifade etmektedir. Böylece kız çocuğunun saflığı ve güvende olma hissi yansıtılmıştır. Böylece ortamdaki kız çocuğu üzerinden güvenliği sağlanması gereken bütün çocukların genellemesi yapılmış ve duygusal olarak vurgulanmıştır.

5.Sonuç

Birinci Dünya Savaşı, 20. yüzyılın başında, dünya genelinde büyük yıkım ve değişimlere yol açan bir çatışma olarak tarihe geçmiştir. Tarihin o zamana kadar gördüğü en büyük savaş olma özelliği taşıyan bu mücadele pek çok açıdan farklı sonuçlar doğurmuş, Avrupa'daki büyük güçler arasındaki çatışmanın yanı sıra dünya genelindeki birçok ülkeyi etkilemiştir. Savaş, yoğun siper savaşları, yeni silah teknolojileri ve büyük insan kayıpları ile bilinmektedir. Bununla birlikte Birinci Dünya savaşı yoğun propaganda mücadelelerinin yaşandığı bir dönem olarak da bilinmektedir.

Bu çalışmanın odaklandığı alan olan propaganda, Birinci Dünya Savaşı sırasında yeni bir boyut kazanmıştır. Görsel propaganda, savaşın ilerleyen dönemlerinde iletişim alanında büyük bir rol oynamıştır. İngiltere gibi büyük devletler, savaşın başlangıcında ve sonunda görsel propaganda araçlarına başvurarak halklarını motive etme ve savaşa katılımı artırma ihtiyacı hissetmişlerdir. İngiltere acilen orduya katılmak ve savaşmak için gönüllülere ihtiyaç duymuş ve televizyon henüz icat edilmemişti; böylece hükümetin halka ulaşmasında en kolay ve etkili yol, halka açık yerlerde duvarlara yapıştırılan afişler olmuş ve afişler, duvardaki "silahlar" haline gelmiştir. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı, propaganda alanında bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Savaşın başlangıcında ve

ilerleyen dönemlerinde kullanılan görsel propaganda afişleri etkili birer araç haline gelmiştir. Görsel propaganda, sembollerin, renklerin ve tasarımın gücünü kullanarak halkların savaşa olan inançlarını ve katılımlarını şekillendirmiştir. Afişlerin kitleleri yönlendirme, onları duygusal olarak etkileme ve harekete geçirme gücü bir propaganda aracı olmuştur. Afişlerin izleyicisiyle basit iletişim kurma, görsel olarak etkileme, kullanıldığı topluma özgü semboller kullanarak duygusal bağ kurma ve böylece harekete geçirme gibi güçlü özellikleri vardır. Afişler, güçlü görsel öğeler kullanarak insanların dikkatini çekebilir, renkler, semboller, resimler ve grafiklerle duygusal tepkileri tetikleyebilir ve mesajın izleyici tarafından hızla anlaşılmasına yardımcı olabilmektedir. Karmaşıklığı minimuma indirmek amacıyla mesajlar basit ve öz bir şekilde iletilir. Propaganda afişleri, insanların duygusal tepkilerini hedefleyerek duygusal imgeler ve mesajlar barındırarak insanların afişte sunulan fikirlere daha fazla bağlanmalarını ve harekete geçmelerini sağlayabilmektedirler. Bu afişlerde vatanseverlik, korku, özgürlük veya güvende hissetme gibi duygusal temalar sıkça kullanılmaktadır.

Çalışmada analiz edilen 1. Dünya Savaşı propaganda afişlerinde, İngiltere'nin savaş döneminde toplumunu etkilemek ve onları yönlendirmek için afişleri güçlü bir araç olarak kullandığı gözlemlenmiştir. İncelenen afişlerin çoğunun ihtiyaç duyulan savaştan önceki erkek profiline yönelik olduğu gözlemlenmekle birlikte bazı afişlerin de kocalarını, oğullarını, kardeşlerini savaşa göndermek üzere cesaretlendirilmeleri amacıyla kadınlara yönelik olduğu görülmüştür. Her propaganda afişinin ortak özelliği ise belli bir eyleme geçirmek için izleyicisini etkilemek üzerine inşa edilmiş olduğudur: *Savaşa katılmak*. Afişler görsel düzenlemeleri ve sloganları ile toplumsal normları ve değerleri vurgulayarak vatanseverliği ve ulusal birliği teşvik etmektedir. Özellikle genç erkekleri savaşa çağırma ve ülkeleri için hizmet etmeye yönelik propaganda afişleri kullanılmış ve savaş, afişlerdeki sembollerle ve yazılı ifadelerle ahlaki bir temele dayandırılmıştır. Propaganda afişlerinin etkili olabilmesi için genellikle kullanıldıkları topluma özgü kültürel semboller, imgeler ve dil kullanılmaktadır. Böylece propaganda mesajının hedef kitleyle güçlü bir bağ kurmasına ve kitlesine etkili bir şekilde iletilmesine yardımcı olmaktadır. Örneğin toplumun bayrağı ya da milli renklerini içeren afiş tasarımları, milli kahramanlar ya da liderlerin yer verildiği afişler toplumsal aidiyet duygularına hitap etmektedir. İncelenen afişlerde bu kullanıma benzer uygulamalar görülmüştür. "Britons: Join Your Country's Army!" afişinde önemli bir İngiliz askeri lider olan Lord Kitchener kullanılmış ve milli liderin çağrısı üzerinden insanları birlik ve liderlikle ilişkilendirmek amaçlanmıştır. "The Empire Needs Men!" afişindeki hayvan sembolizmiyle afişlerdeki ulusal ikon kullanımı görülmektedir. Ülkelerin belirli sembolleri veya ikonları varsa bunlar afişlerde kullanılarak milli duygulara hitap gücünden faydalanılmaktadır. Aslan figürünün Birleşik Krallığın milli simgelerinden biri olması ve İngiliz armasında yer alması nedeniyle propaganda afişlerinde yerini bulmuş olduğu görülmektedir. Böylece vatanseverlik ve ulusal birlik duygularına hitap edilmiştir.

İncelenen afişlerdeki renk kullanımında ağırlıklı olarak sıcak renklerin kullanıldığı ve özellikle tipografik elemanlarda kırmızı rengin tercih edilmiş olduğu gözlemlenmiştir. Grafik tasarım uygulamalarında renk, etkili bir görsel iletişim unsuru olarak değerlendirilmektedir. Renkler, yönlendirme, uyarı, kodlama gibi birçok işlev yüklenmektedirler ve dikkat çekme, duyguları etkileme, bir sembole farklı değer ya da anlam yükleme açısından önemlidirler (Kınık ve Öztürk, 2017). İncelenen afişlerde kırmızı rengin şiddeti, aksiyon hissi ve ani eyleme geçirme özelliğinden faydalandığı görülmüştür.

İncelenen afişlerdeki illüstrasyonların genel olarak karmaşıklıktan ve kargaşadan uzak olduğu ve mesajın özünü kolayca izleyiciye iletmek amacıyla tasarlanmış oldukları gözlemlenmiştir. Dönemin özellikleri göz önüne alındığında propaganda afişlerinde fotoğraf kullanımının henüz yer bulmadığı görülmektedir.

İncelenen propaganda afişlerinde kullanılan dilin, hedef kitlenin anlayacağı bazen emredici ve genellikle duygusal bir tepki uyandıracak şekilde seçilmiş olduğu görülmektedir. Örneğin "Britons: Join

Your Country's Army!" afişinde kullanılan sloganda "God Save The King" ifadesinin kraliyet ailesi ve milli marşla olan ilişkisinden yola çıkılarak toplumun milli duygularına seslendiği gözlemlenmiştir.

Bu çalışmada İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı propaganda afişlerinin analizi ile grafik tasarımın siyasi tarihteki etkisine dikkat çekilmiştir. İngiltere'nin savaş dönemi görsel propaganda afişlerinin analizi, sadece tarihi bir dönemi değil, aynı zamanda siyasi iletişimin gücünün anlaşılmasına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Propaganda afişlerinde, propagandanın uygulandığı topluma özgü kültürel semboller, renkler afişlerde kullanılmıştır böylece propagandanın nihai amacı neticesinde yerel kültür ve duygusal bağlar kullanarak hedef kitlenin mesajı kabul ederek duygusal tepkilerini ve davranışlarını şekillendirmek amaçlanmıştır. Ayrıca geçmişe yönelik yapılan afiş analizleri, söz konusu dönemin insanların değerlerini ve tutumlarını ortaya koyabilir; çalışmadaki propaganda afişleri, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'deki bazı duygular hakkında bize çıkarım yapma şansı verebilmektedir. Ancak görsel propaganda afişleri yalnızca birer görsel mesaj kanalı olarak bazı mesajlar iletmekle kalmayıp, aynı zamanda hedefledikleri topluma duygusal ve psikolojik olarak sızarak ve onu etkileyerek toplumsal eyleme geçirme ve toplumda değişime yol açma yeteneklerini içermektedir. Bu araştırma gelecekteki çalışmalara, görsel propaganda ve siyasi iletişim alanlarına fayda sağlamakla birlikte diğer ülkelerin propaganda stratejileri ile karşılaştırmalı araştırmaların genişlemesine katkıda bulunabileceği düşünülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Araştırmacıların çalışmaya katkıları 1. yazar %70, 2. yazar %30 şeklindedir.

Çıkar Beyanı

Araştırmacılar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Akçadağ, E. (2010, 31 Aralık). *ABD'nin Kamu Diplomasisi Stratejisi : Akıllı Güç...* 07 2023 tarihinde kamudiplomasisi.org: <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/abdkdstratejisi> adresinden alındı.
- Akdağ, Z. ve Ekici, S. (2017). Avrupa Birliği'nin Uluslararası Politikada Etkili Olma Aracı: Yumuşak Güç. *Birey ve Toplum*, 7(2), 33-64.
- Akgül, R. F. (2017). Nazi Almanya' sı Örneğinde Propaganda Afisleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (35), 1-22.
- Altun, F. (2022). Geleneksel Medyadan Yeni Medyaya Propaganda: Süreklilik ve Değişim. *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi*(7), 1-22. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6107051>
- Atabek, N. (2003). Propaganda Ve Toplumsal Kontrol. *Journal of Selcuk Communication*, 2(4), 4-12.
- Avcı, Ö. (2018). İletişim ve Propaganda. M. Karaca ve C. Çakı (Ed.), *Propaganda Çeşitleri* (s. 75-111). Eğitim Yayınevi.
- Avşar, A. (2022). Bağımsızlığının İlk Döneminde Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Kültürel Yakınlaşma Aracı Olarak Görsel Medya. *Social Science Development*, 7(32), 90-110. <http://dx.doi.org/10.31567/ssd.657>
- Aydoğan, B. (2011), Rapor: Güç Kavramı ve Kamu Diplomasisi, Ekopolitik Uluslararası İlişkiler Masası, Rapor No. 11-02, 1-43
- Bedir, B. K. (2023). Savaşta Propaganda: Harp Mecmuası Örneği. *Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Istanca Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 83-99.
- Bingöl, O. (2014). Birinci Dünya Savaşı'nın Muharebenin Dönüşümündeki Rolü. *Millî Güvenlik ve Askerî Bilimler Akademik Dergisi*, 1-31.
- Bozkanat, E. (2021). Algı Yönetimi Ve Propaganda: Nazi Almanyası Üzerinden Bir Değerlendirme. *Öneri Dergisi*, 16(55), 74-94. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.822296>
- Capozzola, C. (2008). Uncle Sam wants you: World War I and the making of the modern American citizen. *New York: Oxford University Press*.
- Collections, T. D. (1915). *There is still a place in the line for you*. Ağustos 2023 tarihinde Temple University Libraries: <https://digital.library.temple.edu/digital/collection/p16002coll9/id/3897/> adresinden alındı
- Constantinou, C. M. (2018). Visual Diplomacy: Reflections on Diplomatic Spectacle and Cinematic Thinking. *The Hague Journal of Diplomacy*, 13(4), 387-409. <https://doi.org/10.1163/1871191X-13030014>
- Çakı, C. (2018). Birinci Dünya Savaşı'nda Propaganda Amaçlı Kullanılan Posterlerin Korku Çekiciliği Bağlamında İncelenmesi: Büyük Britanya Örneği. *Atatürk İletişim Dergisi*(15), 111-136. <https://doi.org/10.32952/atauniiletisim.404361>
- Çetin, B. (2016). Propaganda Olgusu Ve Propagandanın Amerikanlaşması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 239-266.
- Dağdelen, M. Ç. (2022). Ulus-Devletlerin Özet Metni Milli Marş Tezahürleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 10(30), 354-385. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1085964>
- Demm, E. (1993). Propaganda and caricature in the First World War. *ournal of Contemporary History*, 28(1), 163-192. <https://doi.org/10.1177/002200949302800109>

- Doob, L. W. (1950). Goebbels' Principles of Propaganda. *Public Opinion Quarterly*, 14(3), 419-442. <https://doi.org/10.1086/266211>
- Ekinci, N. (2016). Antik Yunan'dan Roma'ya Retorikten Propagandaya. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(4), 149-174.
- Erbaş, Z. ve Çetinkaya, S. G. (2022). Tank Kültürünün Türkiye'de Tezahürü (1932-1945). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7(Özel Sayı), 1509-1548. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.1200665>
- Ertekin, B. A. (2012). Uluslararası Sistemde Görsel-İşitsel Medyanın Kamu Diplomasisi Ve Kamuoyu Yaratmadaki Önemi: Trt'nin Türkçe Dışında Yayın Yapan Kanalları Üzerine Bir İnceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 323-354.
- Filipovic, A. ve Spaic, İ. (2020). Propaganda in a function of a systemic instrumentalization of media for ultra-nationalist purposes. *Law Theory & Prac*, (37), 61-75. <https://doi.org/10.5937/ptp2003061F>
- Galt, J. (2020, Ağustos 23). *Democrats Big Lie: Hateful Nazi-Style Propaganda (General Flynn Example)*. Haziran 4, 2023 tarihinde [democratsbiglie.com](https://www.democratsbiglie.com): https://www.democratsbiglie.com/wp-content/uploads/2020/08/2020_08_23-Democrats-Big-Lie-Gen-Flynn.pdf adresinden alındı
- Genç, S. ve Uysal, H. (2015, Mayıs). Renklerin insan psikolojisi üzerindeki etkileri ve oyuncaklarda tercih edilen renklerin incelenmesi (Bildiri Sunumu). *Uluslararası Oyun ve Oyuncak Kongresi* (s. 1141-1147). Erzurum.
- Gibson, S. (2012). First World War posters at Te Papa. *Tuhinga: Records of the Museum of New Zealand Te Papa Tongarewa*(23), 69-84.
- Güvenilir, T. ve Şeker, Ç. (2018). II. Dünya Savaşı Propaganda Afişlerinde Kullanılan İmgelerin Göstergebilimsel Çözümlemesi "A.B.D. Örneği". *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, 5(23), 1085-1101. <https://doi.org/10.26450/jshsr.468>
- Halidov, İ. (2014). Rusya'nın Yumuşak Güç Araçları. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 3(1), 37-75.
- Hiebert, R. E. (2003). Public relations and propaganda in framing the Iraq war: A preliminary review. *Public Relations Review*, 29(3), 243-255. [https://doi.org/10.1016/S0363-8111\(03\)00047-X](https://doi.org/10.1016/S0363-8111(03)00047-X)
- Işık, M. ve Eşitti, Ş. (2015). I. Dünya Savaşı Propaganda Afişlerinde Kadın Temsillerinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Göstergebilimsel İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(3), 655 - 682. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002366
- Karabulut, B. (2021). Sosyal Medya ve İletişim Alanında Yaşanan Dönüşüm: Twitter Diplomasisi Örneği. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 105-119.
- Karakuş, M. (2021). Gelenekselden dijitale propaganda araçlarının dönüşümü. *Journal of Selçuk Communication*, 14(1), 462-491. <https://doi.org/10.18094/josc.776626>
- Kınık, M. ve Öztürk, M. S. (2017). Tipografik Tasarımda Rengin Okunurluğa Etkisi Konusunda Öğrenci Görüşlerinin İncelenmesi . *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 327-335.
- Knauner, K. (2017, Nisan 6). *I Want You: The Story Behind the Iconic Recruitment Poster*. Eylül 2023 tarihinde Time: <https://time.com/4725856/uncle-sam-poster-history/> adresinden alındı
- Kuru, A. Ş. (2017). I. Dünya Savaşı'nın Sanat Diline Etkileri; Max Beckmann'ın Die Hölle (Cehennem), Käthe Kollwitz'in Der Krieg (Savaş) Baskı Dosyaları. *Journal of Art History*, 26(2), 395-421. <https://doi.org/10.29135/std.315192>

- Marquis, A. G. (1978). Words as weapons: propaganda in Britain and Germany during the First World War. *Journal of Contemporary History*, 13(3), 467-498. <https://doi.org/10.1177/002200947801300304>
- Museums, I. W. (2023). *Britons. Join Your Country's Army!* Ağustos 2023 tarihinde Imperial War Museums: <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/16577> adresinden alındı
- Museums, I. W. (2023). *The Empire Needs Men!* Ağustos 2023 tarihinde Imperial War Museums: <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/37297> adresinden alındı
- Museums, I. W. (2023). *Wanted - Smart Men for the Tank Corps.* Ağustos 2023 tarihinde Imperial War Museums: <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/16581> adresinden alındı
- Ong, P. A. (2020). Visual Research Methods: Qualifying and Quantifying the Visual. *Beijing international review of education*, 35-53. <https://doi.org/10.1163/25902539-00201004>
- Özcan, O. (2021). Avustralya'nın Birinci Dünya Savaşı'na Katılmasında Büyük Britanya Etkisi: Siyasi Elitler ve Savaş Posterleriyle Propaganda. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 19(30), 173-198. <https://doi.org/10.17518/canakkalearaştırmaları.900150>
- Reinthal, A. (2014, Haziran 20). *I Want You – Propaganda during World War I.* Ağustos 2023 tarihinde Bridgeman Images: <https://blog.bridgemanimages.com/blog/i-want-you-propaganda-during-world-war-i> adresinden alındı
- Rızvanoğlu, K. (2001). Propaganda afişlerinin tarihsel gelişimi: başlangıcından 1968'e. *Propaganda afişlerinin tarihsel gelişimi: başlangıcından 1968'e*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Açık Bilim, Sanat Arşivi.
- Sanders, M. (1975). Wellington House and British Propaganda during the First World War 1. *The Historical Journal*, 18(1), 119-146. <https://doi.org/10.1017/S0018246X00008700>
- Seo, H. ve Ebrahim, H. (2016). Visual propaganda on Facebook: A comparative analysis of Syrian conflicts. *Media, War & Conflict*, 9(3), 227-251. <https://doi.org/10.1177/1750635216661648>
- Sezer, H. (2018). Yirmi Birinci Yüzyıl Avrupa'sının Demokratik Değerlerle Sınava. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 14(53), 149-163.
- Shover, M. J. (1975). Roles and Images of Women in World War I Propaganda. *Politics and Society*, 469-486. <https://doi.org/10.1177/003232927500500404>
- Turchetti, S. ve Adamson, M. (2023). Power to the image! Science, technology and visual diplomacy. *The British Journal for the History of Science*, 135-146. <https://doi.org/10.1017/S0007087423000146>
- Watson, A. ve Porter, P. (2010). Bereaved and aggrieved: combat motivation and the ideology of sacrifice in the First World War. *Historical Research*, 83(219), 146-164. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2281.2008.00473.x>
- Wikipedia. (2012, Ocak 28). *Daddy in the great war.jpg*. Ağustos 2023 tarihinde Wikipedia: https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Daddy_in_the_great_war.jpg adresinden alındı
- Wikipedia. (2023, Temmuz 30). *Mark I.* Ağustos 2023 tarihinde Wikipedia: https://tr.wikipedia.org/wiki/Mark_I#/media/Dosya:British_Mark_I_male_tank_Somme_25_September_1916.jpg adresinden alındı

- Yılmaz, E. A. (2015). I. Dünya Savaşı Süresince İtilaf Devletleri Tarafından Uygulanan Propaganda Yöntemler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(35), 65-74.
- Yudhanto, S. H., Risdianto, F., & Artanto, A. T. (2023). Cultural and Communication Approaches in the Design of Visual Communication Design Works. *International Journal of Linguistics, Culture and Communication*, 79-90. <https://doi.org/10.61320/jolcc.v1i1.79-90>

Somatik Deneyimleme: Afet ve Acil Durumlarla Çalışmada Yeni Bir Yaklaşım

Dilara ÖZEL¹, Derya ERYİĞİT², Bilge Nuran AYDOĞDU³, Merve DÖKMECİ⁴

Somatik Deneyimleme: Afet ve Acil Durumlarla Çalışmada Yeni Bir Yaklaşım

Öz

Bu çalışmanın amacı travma ile çalışmada yeni bir yaklaşım olan Somatik Deneyimleme (SD) yaklaşımının gelişimi, yöntem ve teknikleri ve kullanım alanları hakkında bilgi vererek ülkemizde kullanımının önemini ve gerekliliğini vurgulamaktır. Travma, psikoterapistlerin sıklıkla karşısına çıkan bir konu olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda SD, travmaya neden olabilecek afet ve acil durumlar sonrasında sinir sistemi ile çalışarak kişinin iyi oluşunu beden ve sinir sistemi üzerinden destekleyen bir yaklaşımdır. Türkiye jeopolitik konumu gereği göç, afet, kriz ve acil durumların sıkça yaşandığı bir ülkedir. SD yaklaşımı afet ve acil durumlar sonrasında kısa süreli müdahalelerde etkililiğini birçok çalışma ile göstermiştir. Bu nedenle Türkiye’de afet ve acil durumlar sonrasında bireylerle çalışan uzmanlar için kapsamlı bir kaynak ve yaklaşım olma özelliği de taşımaktadır. Konu, içerik analizi yöntemiyle yorumsamacı bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Somatik Deneyimleme, Afet, Kriz, Travma, Beden Odaklı Yaklaşım

The Somatic Experiencing: A New Approach to Working with Disasters and Emergencies

Abstract

The aim of this study is to focus on the development, methods and techniques, and application areas of the Somatic Experiencing (SE) approach, which is a relatively new and short-term approach in working with trauma and emergency situations. In this context, SE is an approach that works with the nervous system after traumatic events such as disasters and emergencies and supports the well-being of the person through this system. Turkey is a country where migration, disasters, crises, and emergencies occur frequently because of its geographical location. SE, on the other hand, has shown its effectiveness in working with trauma with short-term interventions after disasters and emergencies with many studies. The subject has been handled with a hermeneutic approach with a content analysis method.

Keywords: Somatic Experiencing, Disaster, Crises, Trauma, Body-Based Approach

Makale Türü: Derleme Makale

Paper Type: Review Article

1. Giriş

“Psikosomatik” teriminin literatüre Heinroth (1773-1843) tarafından kazandırıldığı iddia edilip (Margetts, 1950; Steinberg, 2007), 13. yüzyılda beden ve zihin arasındaki ilişkiye dair çalışmalar devam etse de bu ilişkinin görünürlük kazanması 17. yüzyıla kadar gerçekleşmemiştir (Wittkower, 1974). “Psikosomatik” terimi 1700’lü yıllarda Johann Reil’in (1759-1813) psiko-biyolojik felsefesi ile psikoloji

¹ Araştırma Görevlisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ozeldilara@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1250-599X>

² Dr. Araştırma Görevlisi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, derya.eryigit@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3708-7176>

³ Araştırma Görevlisi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, b.nuranaydogdu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1738-0682>

⁴ Uzman Psk. Dan., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, merve.dokmeci@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6119-5417>

ve fizyoloji arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koyduğu bir terim olarak ortaya çıkmıştır (Schwabb, 1985). Carus (2017) da benzer şekilde bilinç ötesi süreçlerin fizyolojik rahatsızların oluşumundaki gücüne vurgu yaptıysa da çalışmaları sağlık alanında hak ettiği kabul ve ilgiyi görmemiştir.

19. yüzyılda Freud, Pavlov ve Cannon'ın ruh sağlığına ilişkin yeni bakış açıları, bu alanda somatik semptomların etkililiğinin daha görünür hale gelmesine yardımcı olmuştur (Wittkower, 1974). Freud bilinçdışı materyallerin psikolojik nedenselliğin temeli olduğunu dile getirmiş; ruh sağlığındaki olumsuz durumların bedensel semptom olarak ortaya çıkışından bahsetmiştir (Leigh, 1967). Freud psikanalitik kuramında bedendeki değişimlerin sembolik anlamları olduğuna ve bunun da ruhsallıkla ilişkili olduğuna vurgu yapmıştır ve duyguların bedensel yansımalarından bahsetmiştir. Bu yaklaşım çerçevesinde histeri tedavilerinde bedensel duyumsamaları takip ederek kullanmıştır (Freud, 1893). Pavlov klasik koşullanmada koşullu uyarının geride bıraktığı izin zamanla koşulsuz uyarın ile kesişmesinden ve koşulsuz uyarının psikosomatik tepkileri ortaya çıkarabilme gücünden bahsetmiştir (Pavlov, 2011). Pavlov'un bu yaklaşımı duygular ve fiziksel stres arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve ölçülmesine büyük bir katkı sağlamıştır (Wolman, 2012). Cannon (aktaran Wittkower, 1974) kaygı ve strese yol açan uyarılara maruz kalmanın bedende "savaş ya da kaç" tepkisini tetiklediğini dile getirmiş, duygusal baskının bedende otonomik yollar ve salgı bezleri aracılığı ile somatik tepkilere yol açtığını dile getirmiştir.

19. yüzyılda ünlü nörolog Freud ile Pavlov ve Cannon gibi ünlü psikologların yolunu açtığı psikosomatik yaklaşımı, 20. yüzyılda psikiyatride yaşanan gelişmeler ile önem kazanmıştır (Wittkower, 1974). 1950'li yıllarda hipotalamusun işlevinin araştırılması, limbik sistemin keşfedilmesi ve hormonların travmaya karşı bedeni savunmadaki önemi, psikosomatik hastalıkların belirlenmesi ve bu alanın gelişmesinde öncü olmuştur (MacLean, 1956; Wittkower, 1960, 1974). 1950'li yıllarda psikosomatik hastalıkların stres ya da tehdit altında olan bireylerin fiziksel ya da sembolik olarak kendilerini korumak için verdikleri tepkiler olabileceğine dair yapılan çalışmalarla, psikosomatik semptomlar gösteren hastaların otonom sinir sistemi üzerine yapılan çalışmalar ivme kazanmıştır (Hinkle, 1967; Lipowski, 1973).

Somatik Deneyimleme (SD), Wilhelm Reich (1990)'in engellenmiş duygular ve bu duyguların bedende nasıl tutulduğu ve bırakıldığı üzerine gerçekleştirdiği çalışmalardan oldukça etkilenmiştir. Bunun yanında Freud terapötik süreçte duyguların bedende dışavurumu üzerinde durmuş, duyguların yüz kaslarının gevşemesinde ya da kasılmasında, el hareketlerinde, ses tonunda hatta ciltte olan kan akışında bile takip edilebileceğinden bahsetmiş fakat kuramsal olarak danışanların kelimelerle ifadesi üzerine daha fazla odaklanmıştır (Leigh, 1967). Reich (1990) ise danışanın "aklına gelen her şeyi" söylediği bir yerde dahi kelimelerle ifade edemediği fakat bedensel olarak ifade edebildiği alanlar olduğunu ve bu alanların terapötik süreçte oldukça önemli bir yere sahip olduğunu dile getirmiştir. Reich (1990) karakter analizini, kişinin kendisini manifesto etmeden, bedensel tepkilerini takip ederek duygularını fark edebilmesi olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda Reich (1990), somatik tepkilerin terapötik süreçte önemli bir yere sahip olduğunu ve bu bağlamda çalışıldığında danışan ile daha güçlü bir terapötik ilişkilenemenin gerçekleşebileceğini dile getirmiştir. Benzer şekilde psikedelik çalışmalar yürüten Stanislav Grof (2019), yalnızca doğum sonrası dönem ile insanı çalışmanın eksik kalacağını, doğum öncesinin ve doğum anının bedensel hafıza ile akılda kalması ve doğumun bir ölüm ve yeniden doğum olduğu vurgusu ile psikoloji çalışmalarının bedensel hafıza ve bedensel anı üzerinden ele alınmasının gerekliliğini vurgulamıştır.

Reich'in (1990) psikolojinin biyolojik perspektifinin incelendiği çalışmalarının yanı sıra Paul MacLean (1952) tarafından geliştirilen Üçlü Beyin Teorisi de SD yaklaşımının şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Üçlü beyin teorisinde beyin, aşağıdan yukarıya sürünge beyin, limbik sistem ve neokorteks olarak üç bölüme ayrılmaktadır. En ilkel kısım olan ve beyin sapında bulunan kısım,

sürünge beyin olarak isimlendirilmektedir. Bu bölüm beden duyumsamaları, duyuusal-motor örüntüleri ve sindirim, solunum, dolaşım ve üreme sistemlerinden sorumludur. Sürünge beyin, beden duyumsamaları ve örtülü beden hafızası aracılığıyla iletişim kurmaktadır ve otonom sinir sistemini etkinleştirme ve düzenlemede rol oynamaktadır (MacLean, 1990). Bu kısmın üzerinde yer alan limbik sistem ise tüm memelilerde ortak olmasından dolayı memeli beyin olarak da adlandırılmaktadır (Van der Kolk, 1994). Doğumdan itibaren gelişmeye başlayan ve duyguların komuta merkezi olarak bilinen bu kısım; iletişim, ilişkiler ve motivasyondan sorumludur (Levine, 2015; Van der Kolk, 1994). Son olarak neokorteks bölümünün ise düşünme, dil becerileri, planlama ve dürtülerin engellemesi gibi işlevleri bulunmaktadır (Levine, 2010). Somatik Deneyimleme yaklaşımına göre travma, ilkel ya da diğer bir adıyla sürünge beyni sürekli bir uyarılma içerisinde bırakarak kişinin süregelen hayatında “savaş”, “kaç”, ya da “don” otomatik tepkilerini vermeye devam etmesine neden olur. Somatik Deneyimleme duyumsamalar ve içsel duyum ile sürünge beyne ulaşarak beynin üç ayrı katmanını tekrar birleştirmeyi ve neokortekse ulaşarak kişiyi travma tepkileri vermeden işlevsel kılmayı amaçlamaktadır.

Beden ile psişe arasındaki ilişkiye nörobiyolojinin dahil edildiği bir diğer yaklaşım olan Polivagal Teori ilk olarak Steven Porges, Jane A. Doussard-Roosevelt ve Ajit K. Maitinin (1994) yayınladıkları makalede duyu düzenlemede vagus sinirinin etkilerinin dile getirmesi ile gündeme gelmiştir (Porges, 1995). Porges tarafından geliştirilen Polivagal Teori, parasempatik sinir sisteminin temel bileşenlerinden biri olan vagus sinirinin duyu düzenleme becerilerindeki (korku tepkisi gibi) etkisine odaklanmıştır. Vagus siniri “gezgin” teriminden hareketle türemiş, beyin sapından, ciğerlere, kalbe, diyaframa ve mideye ve ayrıca boyundaki sinirler, boğaz, göz ve kulaklara kadar ilerleyen parasempatik ve sempatik liflerin iletiildiği bir yolak olarak tanımlanmaktadır (Dana, 2018). Bu çerçevede vagus siniri parasempatik ve sempatik aktiviteyi iletirken beden tehlike anında verdiği tepkileri de etkileme gücüne sahiptir (Dana, 2020; Gökçe vd., 2018).

Porges, sinir sisteminin tehlike ya da güvende olma durumunu sürekli kontrol ederek bu durumlarda hayatta kalmayı sağlayacak tepkiler verecek şekilde evrimleştiğini ve tehlike anında canlıların verdiği “savaş ya da kaç” tepkilerinin yanı sıra canlıların çok daha erken dönemlerine ait donma tepkisinin de tehlike anında verilen tepkilerden biri olduğunu dile getirmiştir (Porges, 2001). Bu yaklaşıma göre bireyler tehdit edici bir olayla karşılaştıklarında hayatta kalma tepkileri göstermeye başlarlar. Bu tepkiler bilinçli olarak yapılmayan, amigdalanın uyarımı ile ortaya çıkan otomatik davranışlardır. Bir olay tehdit olarak algılandığında tehdit/ tepki döngüsü öngörülebilir olabilmektedir (Levine, 1977). Tehdit/teпки döngüsüne göre birey herhangi bir olay karşısında öncelikle kısa bir süre hareketsiz kalıp tehdidi algılamaya çalışabilir. Sonrasında ise kendisini korumaya yönelik önlemler alarak tehdidi anlamlandırmaya çalışır, kendisi için güvenli olabilecek alanlar arar ve tüm sistemleriyle kendisini içinde bulunduğu duruma oryante eder. Bu sırada otonom sinir sisteminin bahsedilen iki bölümü de devreye girer. Eğer parasempatik sinir sistemi, baskın olan sinir sistemi uyarımı ise kişi yardım çağırır ya da tehdidi ortadan kaldırmak için yollar aramaya başlar. Bunun yanı sıra, sempatik sinir sistemi aktif ise birey “savaş ya da kaç” tepkisiyle duruma başa çıkmaya çalışır. Bunların hepsi tehditle başa çıkmada yetersiz kaldığında birey “donma” tepkisi gösterebilir (Levine vd., 2018; Porges, 2001).

Polivagal Teori, sosyal etkileşimin ana hatları olan görülen (ifadeler), işitilen (sesler) ve konuşma (seslenmek) gibi detayların kişinin kendisini güvende hissetmesi ve vagus siniri aracılığı ile bu güvende olma hissinin bedene iletilmesi ile de kişinin savunma, kaçma ya da donma tepkisinden çıkmasına yardım etmesine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda kişinin sempatik ya da parasempatik aktivasyonda oluşunun terapötik bağlamda çalışılmasında vagus siniri aracılığı ile bedene aktivasyona yönelik uyarımların iletilmesinin önemli bir yeri olduğu vurgusu da kuramda önemli bir yere sahiptir (Dana, 2018). Porges (2014), Van der Kolk’un (1994) da çalışmasında travmaya verilen veya verilemeyen

tepkinin bedende fiziksel bir izden ziyade sinir sistemi üzerinde bir iz bıraktığını ve bu izin çalışılmasının travma çalışmalarında oldukça büyük bir önemi olduğunu dile getirmiştir.

Porges tarafından geliştirilen Polivagal Teori, kişinin travmayı nörolojik olarak nasıl işlediği konusunda bir yol gösterici olmuş, bu yaklaşım çerçevesinde Peter Levine (1997) stresin fizyolojisini anlayabilmek ve çözümlenmek amacıyla psikobiyolojik bir yaklaşım olan SD'yi geliştirmiştir. Üçlü beyin kuramı çerçevesinde şekillenen SD, travmatik stresin çözümlenmesinin aşağıdan yukarıya bir süreçte gerçekleştiği prensibini benimsemektedir (Levine, 2010; MacLean, 1952). SD yaklaşımının temelleri biyoloji, anatomi, nörobilim, psikodinamik yaklaşım, davranışsal, hümanistik ve somatik psikoterapiler, bilinçli farkındalık uygulamaları, polivagal teori ve etiyolojiye dayanan bir travma ile çalışma modelidir (Levine, 1997, 2015). Levine, vahşi hayatta sürekli olarak tehlike ile karşılaşmalarına rağmen vahşi hayvanların travmatize olmamasının sebebini sorgulayarak araştırmalarını yürütmüştür. Bu araştırmaları sonucunda vahşi hayvanların bir tehditle karşılaştığında hayatta kalmak için biyolojik olarak savaş, kaç ya da donma tepkilerinin görüldüğünü fark etmiştir. Levine (1997)'e göre tehdidin geçmesinin ardından bedendeki aktivasyon boşaltılır ve sistemle tekrar bütünleşir, böylece normal işleve geri dönüşü sağlanır.

Türkiye coğrafi konumundan, iklim özelliklerinden ve topoğrafya yapısından dolayı birçok doğal ve insan yapımı afetle karşı karşıya gelmektedir (Özmen, 2013). Türkiye'de sadece 2020 yılında toplam 905 doğal afet yaşanmıştır (AFAD, 2021). Türkiye'de her sene doğal afetler nedeniyle yaklaşık bin kişi hayatını kaybetmektedir (Erdik, 1999; Keleş, 2002; Kiper, 2001). Gerçekleşen deprem, sel ve yangın gibi doğal afetler vefatlar ve yaralanmaların beraberinde gelen kayıp ve yas süreçlerinin yanı sıra ekonomik kayıplara da neden olmaktadır. Yaşanan bu doğal afetlerden her geçen gün daha fazla insan etkilenmektedir.

Kriz durumları bireyleri ya da küçük toplulukları (aile, iş yeri gibi) etkileyen, bireylerin kullandıkları başa çıkma mekanizmalarının yetersiz kaldığı olaylar olarak tanımlanmaktadır. Afet durumları ise geniş toplulukları etkileyen ve toplumsal boyutta etkileri olan olaylardır. Kriz durumları, küçük toplulukları etkilese de psikolojik travmaları da beraberinde getirmektedir. Kriz durumlarında yeterli psikolojik destek sağlanamadığında ve gerekli önlemler alınmadığında, kriz durumları birer afete dönüşebilir. Bu nedenle kriz ve afet durumlarından sonra verilen psikolojik destek büyük önem taşımaktadır (Erdur-Baker ve Doğan, 2017). Somatik Deneyimleme, afet ve acil durumlardan sonra etkili olduğunu yurtdışındaki farklı çalışmalarda göstermiştir (Leitch, 2007; Parker vd., 2008). Ülkemizde ise SD etkililiği farklı çalışmalar ile kanıtlanmıştır (Özel, 2023; Özel vd., 2023; Özel, vd., 2022). Bu çalışmada coğrafi konumu gereği Türkiye'de Somatik Deneyimleme temelli çalışmaları arttırmanın önemi vurgulanacaktır.

2. Kuramın Ana Hatları

SD, patolojiye odağına almak yerine kişinin dayanıklılık kapasitesini ve başa çıkma becerilerini artırmak üzerine odaklanmaktadır. Bedendeki duyumsamaların fark edilmesi, takip edilmesi ve biyolojik tepki döngüsünün tamamlanmasına yönelik çalışmaktadır. Bu yaklaşımda akut veya kronik strese eşlik eden korku, çaresizlik, umutsuzluk gibi duyguların bedende hissedilen duyumsamaları aracılığıyla dönüştürülmesi sağlanmaktadır (Levine 1997; 2015).

SD yaklaşımı travma ile çalışırken, olayın kendisi ile değil travmanın sinir sistemi üzerindeki etkileri ile çalışmaktadır (Heller ve Heller, 2004). Bu noktada otonom sinir sistemi, SD uygulamalarının temelini oluşturmaktadır. Hess (1925) ve Gellhorn (1970) tarafından bulunan, otonom sinir sisteminin iki önemli bileşeni olan sempatik ve parasempatik sinir sistem kanalları kuramın yapısını anlamada büyük önem taşımaktadır (akt. Payne ve ark., 2015). Sempatik sinir sistemi, "savaş ya da kaç" tepkisini barındıran uyarımın çok fazla olduğu anlarda tüm sinir sistemini ve hormonları harekete geçiren sistemdir.

Sempatik sinir sisteminin aktivasyonunda solunum hızı, kan basıncı, kalp atış hızı artar, göz bebekleri büyür, terlemede ve stres hormonlarında artış görülürken; sindirim sistemi hareketleri ve tükürük salgılanması azalır. Bunun tersine, parasempatik sinir sistemi ise aynı uyarımla kendisi bir mesafe koyarak başa çıkar. Parasempatik sinir sisteminde kişi daha fazla uyumaya, gündüz hayallere dalmaya ve bu şekilde kendisi ile dışarıdaki uyaranlar arasına bir mesafe koymaya başlayabilir. Sempatik sinir sisteminde görülen belirtiler aksi yönünde oluşur. Bir başka ifadeyle solunum hızı, kalp atış hızı, kan basıncı azalır, göz bebekleri küçülürken; terleme ve sindirim sistemi hareketlerinde artış olmaktadır. Bu iki sistem de otonom sinir sistemi içindedir. SD için önemli olan bir diğer sistem ise merkezi sinir sistemidir. SD yaklaşımı istemsiz olarak gerçekleşen bedensel tepkileri farkındalığa getirmeyi amaçlamaktadır (Levine, 1997; 2010).

SD, tehdit edici bir olayla karşılaşılmasının sinir sistemine baskı uyguladığı temel prensibini benimsemektedir. Bu nedenle, terapinin birincil amacı sinir sistemini düzenlemektir. Böylece kişi beden duyumsamalarını fark etmeye ve yönlendirmeye başlar, başa çıkma becerilerini güçlendirir. SD yaklaşımında, travmatik bir olay kişilerin uzun süre regüle olamamaları ve otonom sinir sistemlerinin uyarımda kalmaları durumlarını içermektedir (Levine, 1977, 1997). Bu tanımdaki vurgu, travmatik olayın etkilerinin sinir sistemi ve bedende gerçekleşmesidir. Bireyler, yaşadıkları zorlu olaylar karşısında başa çıkma becerilerini kullanarak travmatize olmayabilirler. Bu nedenle, yaşanan olayın bilişsel değerlendirmesinin değerlendirilmesinin yanı sıra kişinin karşılaştığı olayla nasıl başa çıktığı, geçmişteki travmaları ve bağlanma öyküsü SD yaklaşımında önem taşımaktadır (Payne vd., 2015).

SD, sempatik aktivasyondan dolayı sistemin kendini kapatmasına neden olacak bunalmışlık hissi yaratmadan ya da danışanı tekrar travmatize etmeden, regülasyon ve sakinleşme salınımlarının desteği ile onarıcı deneyimler edinilmesine destek olur (Riordan vd., 2019). Sinir sistemini regüle eden beceriler desteği ile bireylerin kronikleşmiş tehdit ve tehlike hisleri yerine kendilerini güvende hissettikleri duyumsamaları tekrar hatırlatarak biyolojik denge ve ritmi tekrar kazanmaları sağlanmaktadır (Levine, 2010). SD uygulayıcıları, otonom sinir sistemi ve merkezi sinir sistemindeki değişiklikleri ve hareketleri ve bu sistemlerdeki aktivasyon/boşalım ya da uyarım döngüsünü izler (Levine, 2010; Levine ve ark., 2018). Sinir sistemi bu döngüler arasında gidip gelirken, sempatik ve parasempatik sinir sistemi arasında geçişler yapar. Bu geçişler, kişinin tolerans penceresini genişletmenin yanında SD uygulayıcısı ile danışan arasındaki terapötik ilişkiyi de güçlendirmektedir (Levine vd., 2018).

Bu bölümde SD yaklaşımının ana hatları sinir sistemi ve sinir sisteminin tepkileri üzerinden açıklanmıştır. SD amacı, beden duyumsamaları yoluyla sürünge beyne ulaşarak bedende biriken aktivasyonu boşaltmak, otomatik olarak gerçekleşen travma tepkilerini ortadan kaldırmak ve bedenin tekrar bütünleşmesini sağlamaktır. Bu amaca ulaşmak için kullanılan beceriler bir sonraki bölümde özetlenmiştir.

3. Somatik Deneyimleme Yaklaşımında Temel Beceriler

SD, farklı travma kategorileri (nesiller arası travma, sok travması gibi) ile farklı biçimlerde ve farklı becerilerle çalışmayı önerir. Fakat SD içerisinde bir takım temel beceriler bulunmaktadır. Bu temel beceriler, kişinin duyumsamaların izini sürmesine yardımcı olmasını ve sinir sistemi tepkilerini kişiye tanıtmak için ilk adımlardır. Bu başlık altında SD yaklaşımındaki temel beceriler açıklanarak bu becerilerin afet ve acil durumlarda kullanımının önemi vurgulanacaktır.

SD temel becerilerinden biri deneyim sürecinin izini sürerken kullanılan ve Levine (2015) tarafından geliştirilen SİBAM modelidir. SİBAM, bir deneyimin nörofizyolojik, somatik, davranışsal, bilişsel, duygusal ve duygusal olarak farklı açılardan holistik bir şekilde ele almaktadır (Levine, 2015). Bu model, aşağıdan yukarı çalışma yöntemine dayanan, deneyimin çok katmanlı işlenmesine destek olan bir yaklaşımdır ve duyumsama (sensation), imge (image), davranış (behavior), duygu (affect) ve anlam (meaning) olarak beş farklı kanaldan oluşmaktadır (Levine, 2010). Duyumsama, iç duyum (interoception) olarak da

isimlendirilen fiziksel/bedensel hislere karşılık gelmektedir. İkinci kanal olan imge, dış çevreden gelen uyarılardan oluşan farklı duyu izlenimleri ve imajinasyonları olarak tanımlanmaktadır. Davranış ise mimik, jest, postür gibi dışarıdan gözlemlenebilen her türlü bedensel hareket olarak açıklanmaktadır. Duygu kanalı, korku, neşe, hüzün gibi tüm duyguları ve bunların hissedilen duyumsamasını ifade etmektedir. Son kanal olan anlam, deneyime bağlı olarak gelen ve bilişsel bir seviyede olan adlandırmalar ya da düşünceler olarak açıklanmaktadır. SİBAM modeli, danışanın deneyimlerini beden ve zihin arasındaki dengede işlemlenmesine yardımcı olmaktadır (Levine, 2010, 2015).

Çözülenmemiş travma ve bunun etkileriyle çalışırken, SİBAM modeli bir yol haritası sunarak danışanın deneyimini farklı katmanlarda sağlıklı bir şekilde işlemlenmesine ve onarıcı deneyimler oluşturmaya yönelik bir yol haritası sunmaktadır (Levine, 2010). Dengeli bir sinir sisteminde, bir deneyim tüm bu elementler birbiriyle bağlantılı ve akış içinde bir işlem süreci geçirmektedirler. Travmatik stres ise bu kanallardan bazılarının daha baskın olmasına ya da tıkanmasına neden olmaktadır. Bütünsel bir süreçte çoklu katmanlarla ilerlemesi gereken işleme sürecinde olumsuz yaşam olayları etkisiyle bölünmeler ya da kopmalar meydana gelebilir. Aşağıdan yukarı çalışma prensibi üzerine kurulu olan SİBAM modelinde, danışan duyumsama ve imgenin izini sürerek, davranış ve duyguya erişimi sağlanarak bölünmeler ve kopmalar ile çalışılabilir ve buna bağlı olarak bir anlamın ortaya çıkması mümkün olabilir (Levine, 1997; 2010).

SD sinir sistemi üzerinden çalışırken regülasyon becerisinin ve esnek dayanıklılığın artırılması için topraklanma, oryantasyon, kaynak oluşturma, titrasyon, salınım, “vuu” sesi gibi beceri ve tekniklerden yararlanılmaktadır. Topraklanma, SD müdahalelerinin temelini oluşturan bir araçtır. Topraklanma, bireylerin zemin ve oturdukları yer ile temas ederek ayaklar, sırt başta olmak üzere bedenlerini hissettikleri ve sinir sistemini sakinleştiren bir teknik olarak tanımlanmaktadır (Levine, 1997; 2010). Topraklanma farklı yaklaşımlar tarafından da stres ve kaygı ile başa çıkma, sakinleşme veya merkezlenmeye destek olma amaçlı kullanılan bir tekniktir (Shapiro, 2007; Clark ve Beck, 2011). Bu yaklaşımlara ek olarak topraklanma becerisinin SD’de önemli olmasının nedeni, bedenin hissedilen duyumsamasını odağına alması ve aynı zamanda oryantasyonu da dahil ettiği ile tehdit altında değil güvenli bir yerde olduğunu hatırlatma becerisi olarak açıklanabilir. Kişinin, ayaklar, sırt veya tüm bedenin zemin ya da oturulan yer ile temas duyumsamasına daha fazla dikkat etmesine ve farkındalığa getirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece kişilerin sinir sisteminin aşırı aktivasyonun azalmasına destek olarak hissedilen duyumsamanın da daha fazla içselleştirilmesine olanak sağlanmış olur (Levine, 1997; 2010).

Başka bir teknik olan oryantasyon ise kişinin şimdi ve buradaya gelerek bulunduğu yere ya da odaya dair farkındalığın artırılması olarak tanımlanmaktadır (Levine, 1997). Bu beceri sayesinde kişi duyuları aracılığıyla çevresi ile etkileşime geçmekte ve bu sayede bir uyarım karşısında sinir sistemine sakinleşmek için bir çıkış sağlamaktadır (Levine, 1997, 2010). Diğer bir beceri olan kaynak oluşturma, danışanın sinir sisteminin dengede kalmasına (homeostasis) destek olan kaynakların sağlanması olarak açıklanmaktadır. Kişi için sakinleşmeye yardımcı olan mekanlar, insanlar, evcil hayvanlar, manevi topluluklar gibi çevreden gelen destekler dışsal kaynak olarak adlandırılırken, bireyin bilişsel gücü, azmi, yaratıcılığı, değerleri ve maneviyatı gibi bireysel özellikleri içsel kaynak olarak isimlendirilmektedir (Levine, 1997; Levine ve Kline, 2010). Bireyin dışsal ve içsel kaynaklarının farkında olması, zorlayıcı yaşam olayları karşısında bu kaynakları kullanarak başa çıkma becerilerini geliştirmede büyük önem taşımaktadır (Levine, 1997).

Titrasyon ise SD yaklaşımının önemli kavramlarından bir diğeridir. Titrasyon, kelime anlamı olarak iki maddenin karıştırılarak üçüncü bir madde elde edilmesi sürecidir (Britannica, 2020). Bu süreçte ikinci madde adım adım diğer maddelere eklenmeli, böylece üçüncü bir madde oluşturulmalıdır. Maddeler çok hızlı karıştırıldığında oluşan farklı kimyasal etkileşimler nedeniyle üçüncü madde

oluşmamaktadır. Travma çalışmalarında da direkt bedene odaklanması, kişinin tepkilerini fark etmesine ve travma sonrası tepkilerinin bilince getirilmesine neden olur. Bu süreç travma ile çalışan kişinin sinir sistemine zaman zaman fazla gelebilir. Titrasyon, travma ile çalışırken bu sıkıntılı süreçleri parça parça alma ve tecrübe etme sürecidir. Titrasyon sayesinde danışan uyarımın ya da aktivasyonun üst seviyelerine adım adım yaklaşır. Böylece boşaltımın kişiyi rahatsız etmeden, sinir sisteminin kaldırabileceği seviyede olması sağlanarak işleme süreci danışan için tolere edilebilir bir aralıkta çalışılmaktadır (Levine, 1997; 2010). SD yaklaşımı da titrasyonun kelime anlamındaki bu bütünleştirmeyi ve deneyimlemeyi kullanarak bireyleri yoğun duygu ve yaşantılar ile küçük adımlarla çalışmak için davet eder.

SD becerileri arasında oldukça önemli bir yer tutan diğer bir kavram ise salınımdır. Salınım, organizmanın kasılma ve genişleme arasında süregelen ilkel ve biyolojik bir ritimdir (Levine, 2015). Bu kavram, sinir sisteminde aktivasyon ve sakinleşme arasında gidip gelme deneyimi olarak açıklanmaktadır. Salınım aracılığıyla, bireyin biyolojik ritmini yeniden hatırlaması, esnek dayanıklılık aralığının genişlemesi ve boşalımın desteklenmesi amaçlanmaktadır. Danışanın travmatik stres deneyimi ile çalışma sürecinde, onu tekrar travmatize etmekten koruma konusunda salınım oldukça büyük bir önem arz etmektedir.

Regülasyonu sağlamak amacıyla kullanılan son teknik ise “Vuu” sesidir. “Vuu” sesi, danışanın takılı kalan duyumsamalarını çözmeye destek olması için kullanılan bir tekniktir. Danışanın derin nefes aldıktan sonra nefesini verirken “vuu” sesi çıkararak titreşim yaratmasını sağlar. Bu sesin çıkarılmasının ardından danışan, özellikle karın bölgesindeki duyumsamalarına dair farkındalığa yönlendirilir (Levine, 2015). “Vuu” sesi karın bölgesindeki organların açılmasını, genişlemesini ve titremesini sağlar. Bu titreşimler, vagus sinirini uyararak aşırı uyarılmış olan sinir sisteminin aktivasyonun azalmasına ve sinir sisteminin dengelenmesine yardımcı olmaktadır (Levine, 2012).

Bu başlık altında SD tarafından kullanılan beceriler sade bir şekilde vurgulanmıştır. SİBAM farklı bileşenlerin (duyumsama, imge, davranış, duygu ve anlam) birbirleriyle olan ilişkilerini ortaya çıkartır. Bu ilişkiler, sinir sisteminin travmatik deneyime benzer olarak algıladığı ve bunun sonucunda verdiği otomatik tepkileri de içermektedir. Belirli bir duygu, imge, duyumsama, davranış ve anlam sinir sistemi içerisinde sürekli kendini tekrar eder. SD, titrasyon adı verilen “küçük parçalarla çalışma” prensibini göz önünde bulundurarak “vuu” sesi, kaynak oluşturma, topraklanma ve yönelme becerilerini kullanarak kişinin tüm bileşenlerini yavaşça bir araya getirme üzerine çalışır.

SD yaklaşımında terapist duyumsamaların izini sürdüğü için geleneksel “dinleme” noktasına ek olarak bedensel düzeyde meydana gelen (kendiliğinden derin nefes alma, omuzların düşmesi/kalkması, ellerin ve ayakların soğuması/ ısınması, ses tonu gibi) değişiklikleri de takip etmektedir. SD yaşanan travmatik olayın ya da “hikâyenin” baştan sona anlatılarak kişiyi yeniden travmatize etmez. “Hikâye”, yalnızca travmatik uyarılmanın kişinin bedeninde ve sinir sisteminde nasıl ortaya çıktığını keşfetmek amacıyla kullanılır. Bu nedenle afet ve acil durumlarında kişi yaşadığı durumu anlatacak durumda değilken ya da olayı anlatması kişiyi yeniden travmatize edebilecek durumlarda SD kullanımı travma tepkilerinin çözümlenmesinde önemli bir kaynaktır.

4. Somatik Deneyimle Yaklaşımı Kullanılarak Yapılan Çalışma Örnekleri

Gerçekleştirilen araştırmalar, SD yaklaşımının olumsuz yaşantılar ya da afet durumları sonrası yaşanan Travma Sonrası Stres Bozukluğu ve Depresyon üzerinde oldukça işlevsel bir yaklaşım olduğunu göstermektedir (Leitch, Vanslyke ve Allen, 2009; Parker, Doctor ve Selvam, 2008). Ayrıca, uzun süreli kronik stresin etkileriyle oluşan gelişimsel travmalar, bağlanma problemleri, kronik hastalıklar ve ağrılar SD'nin kullanım alanları arasında yer almaktadır (Andersen, Lahav, Ellengaard ve Manniche, 2017). Bireysel terapinin beraberinde SD, grup terapilerinde de etkili sonuçlar ortaya koymaktadır. Dezavantajlı grupta yer alan mülteci, sağır ve işitme engelli ve farklı cinsel kimliğe sahip kişilerle yapılan

grup çalışmaları sonucunda SD yaklaşımın bireylerdeki anlamlı etkileri ortaya konmuştur (Arıcı-Özcan, 2021; Briggs, Hayes ve Changaris, 2018; Miller, 2021).

SD yaklaşımının kriz ve afet durumlarındaki etkililiğine dair farklı bilimsel çalışmalar bulunmaktadır. Bu bilimsel makalelere örnek olarak Leitch ve ark. (2019) tarafından Katrina ve Rita kasırgalarında çalışan ve ikincil travma riski yüksek olan sosyal hizmet çalışanlarına uygulanan SD uygulamaları verilebilir. Katrina ve Rita kasırgalarından kurtulan sosyal hizmet çalışanları ile SD temelli psikoeğitim grupları ve bireysel seanslar gerçekleştirmişlerdir. Araştırmadaki tüm katılımcılar psikoeğitim grubuna katıldıktan sonra deney grubunda yer alan kişilere süresi 40-60 dakika aralığında değişen bir ya da iki bireysel seans verilmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar, her iki grubun travma sonrası stres belirtilerinin azaldığı ve dayanıklılık seviyelerinin arttığını, ancak bireysel seans alan kişilerdeki etkinin daha fazla olduğunu ortaya koymuştur. Doğal afet sonrası gerçekleştirilen diğer bir çalışma ise 2004 yılında Tsunami felaketinin gerçekleştiği Hindistan'da yapılmıştır (Parker ve ark., 2008). Duygusal ve bedensel travmatik stres belirtileri bulunan 150 katılımcıya 75 dakikalık SD seansları verilmiş ve uygulama öncesinde, uygulamadan dört hafta ve sekiz hafta sonrasında veri alınmıştır. Benzer olarak bu araştırmada da katılımcıların stres seviyelerinin azaldığı ve bu değişimin sekiz hafta sonunda gerçekleştirilen izleme görüşmelerinde de devam ettiği gözlemlenmiştir. Başka bir afet sonrası SD uygulama örneği ise Tayland'da yaşanan Tsunami felaketi sonrasında yürütülen psikolojik ilk yardım hizmetidir (Leitch, 2007). Çalışmada; fiziksel ağrı, uyku problemleri, baş ağrısı, tekdüze duygulanım ve kaygı belirtileri bulunan afetzedelerle SD uygulamaları yürütülmüştür. Katılımcılarla gerçekleştirilen bir ya da iki seans sonrası, diğer araştırma bulgularına paralel olarak, afetzedelerin deneyimlediği semptomlarda anlamlı derece azalmaların olduğu ve bir yıl sonrasında alınan izleme verilerinde bu gelişmenin devam ettiği belirtilmiştir.

Doğal afet ve kriz gibi tek olaya dayanan travmatik yaşantılar dışında gelişimsel ya da bağlanma travmaları da bireylerin yaşamları için oldukça zorlayıcı deneyimleri beraberinde getirmektedir. Uzun yıllara yayılan bu kronik stres ve travma, sinir sistemi üzerinde yıkıcı etkiler bırakabilmektedir. Özellikle sözlü iletişim yerine bedensel ve duyuşsal etkileşimin olduğu bebeklik döneminde, güvenli bir ortamda büyümeyen bireyler için hayatın ilerleyen yıllarında sorunlar oluşmaktadır (Schlote, 2017). Hayatta kalma modunda takılı kalma ihtimali yüksek olan bu bireyler için özellikle kişilerarası yakın ilişkiler kurmak veya sürdürmek kendilerini güvensiz bir ortamda hissetmelerine neden olabilir (Levine ve Kline, 2008; Schlote, 2017).

SD, afetve kriz durumları sonrasında yaşanan psikolojik rahatsızlıkların yanı sıra travmatik tepki olarak değerlendirilen fizyolojik ağrının beraberinde getirdiği olumsuz durumlarda da yaşam kalitesini artırmaya yardımcı olmaktadır. Briggs ve ark. (2018) Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) yaşayan kişilerle yaptıkları çalışmada 10 oturumluk kısa süreli grup çalışmasının bireylerin stres seviyelerini azaltmada etkili olduğunu bulmuşlardır. Bu kısa süreli müdahalelerin TSSB'ye eşlik eden stres, depresyon ve kronik ağrıların tedavisinde de kullanıldığı görülmektedir (Andersen vd., 2017; Andersen vd., 2018). Andersen ve ark. (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, TSSB semptomu olarak sırt ağrısı yaşayan 91 hastada SD uygulamalarının etkisi araştırılmıştır. Gerçekleştirilen bu çalışmada ağrı tedavisinin yanısıra 6-12 oturum arasında yapılan SD uygulamaları sonucunda, hastaların TSSB belirtilerinin anlamlı seviyede azaldığı sonucuna varılmıştır.

SD yaklaşımına dair gerçekleştirilen araştırmaların genişlemesi ve derinleşmesi ile birlikte bireysel desteğin yanı sıra grup çalışmalarındaki etkililiği ve dezavantajlı gruplara anlamlı destek sağlamış olduğu görülmektedir. Briggs ve ark. (2018), cinsel yönelimleri farklı olan bireylerin uğradığı ayrımcılık karşısında sinir sistemi öz düzenleme becerilerini artırarak esnek dayanıklılıklarını geliştirme amacıyla bir araştırma yürütmüşlerdir. SD temelli 10 seans sonrasında, katılımcıların psikolojik iyi oluş seviyelerinde artış olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Arıcı-Özcan (2021) ise travmaya maruz kalan mülteci

kadınlara yönelik SD temelli stabilizasyon programının travma sonrası stres belirtileri, bilinçli farkındalık ve sosyal destek üzerindeki etkililiğini incelediği bir çalışma yürütmüştür. Altı seans olarak gerçekleştirilen programda uygulama öncesi, sonrası ve izleme verileri sonucunda mülteci kadınların travmatik belirtilerinin azaldığı, bilinçli farkındalık ve sosyal destek seviyelerinin arttığı görülmüştür.

5. Türkiye’de Somatik Deneyimleme Kullanmanın Önemi

Türkiye coğrafi konumundan, iklim özelliklerinden ve topoğrafya yapısından dolayı birçok doğal ve insan yapımı afetle karşı karşıya gelmektedir (Özmen, 2013). Türkiye’de sadece 2020 yılında toplam 905 doğal afet yaşanmıştır (AFAD, 2021). Türkiye’de her sene doğal afetler nedeniyle yaklaşık bin kişi hayatını kaybetmektedir (Keleş, 2002; Erdik, 1999; Kiper, 2001). Gerçekleşen deprem, sel ve yangın gibi doğal afetler vefatlar ve yaralanmaların beraberinde gelen kayıp ve yas süreçlerinin yanı sıra ekonomik kayıplara da neden olmaktadır. Yaşanan bu doğal afetlerden her geçen gün daha fazla insan etkilenmektedir.

Kriz durumları bireyleri ya da küçük toplulukları (aile, iş yeri gibi) etkileyen, bireylerin kullandıkları başa çıkma mekanizmalarının yetersiz kaldığı olaylar olarak tanımlanmaktadır. Afet durumları ise geniş toplulukları etkileyen ve toplumsal boyutta etkileri olan olaylardır. Kriz durumları, küçük toplulukları etkilese de psikolojik travmaları da beraberinde getirmektedir. Kriz durumlarında yeterli psikolojik destek sağlanmadığında ve gerekli önlemler alınmadığında, kriz durumları birer afete dönüşebilir. Bu nedenle kriz ve afet durumlarından sonra verilen psikolojik destek büyük önem taşımaktadır (Erdur-Baker ve Doğan, 2017).

Bunların yanında Türkiye’nin göç yolları üzerinde bulunması ise Türkiye’deki mülteci artışını kaçınılmaz hale getirmektedir. 2011 yılında başlayan Suriye savaşından önce Türkiye’de Afgan, İran, Somali ve Irak kökenli mülteciler çoğunlukta idi. 2011 yılında Suriye’deki iç savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye beklenmedik sayıda bir göç olarak dünyada en fazla mülteci barındıran ülke konumuna sahip olmuştur (Baban, Ilcan ve Rygiel, 2017; Özden, 2013; United Nations High Commissioner for Refugees [UNHCR], 2021). Türkiye’nin yoğun mülteci göçü ile hazırlıksız bir şekilde karşılaşması sonucu mülteciler ülkedeki farklı bölgelere göç etmeye ve hayatlarını sürdürmeye başlamışlardır (İçduygu ve Şimşek, 2016). Türkiye’de bulunan Suriyeli mültecileri diğer mülteci gruplarından ayıran önemli bir diğer özellik ise kadın ve çocukların da Türkiye’ye göç etmesidir. Türkiye’de bulunan Afganistan, Somali, İran ve Irak gibi diğer ülkelerden gelen mültecilerin çoğunu yalnız erkekler oluştururken Suriyeli mültecilerin çoğunluğunu kadın ve çocuklar oluşturmaktadır. Bu durum mültecilerin eğitim ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaları için yerel toplumla etkileşime girmelerini, çocukların eğitim ihtiyaçlarına cevap verilmesinin gerekliliğini ve çalışmayan kadınların bakım ihtiyaçlarının giderilmesi gerekliliğini de beraberinde getirmiştir (Makovsky, 2019).

Savaş ve göç durumlarından etkilenen kişiler okullara dağıtılmış ve gerekli müdahaleler yapılmadığı için özellikle okullarda travma semptomları gösteren çocuklar ‘sorun’ olarak adlandırılarak dışlanmaya başlanmıştır (Arabacı, Başar, Akan, ve Göksoy, 2014; Aydın ve Kaya, 2019; Dağlıoğlu, Turupçu Doğan, ve Basit, 2017; Erdem, 2017; Erden, 2017, 2020; Ereş, 2016; Güngör, 2015; Güngör ve Şenel, 2018; Jafari Kuzu, Tonga, ve Kışla, 2018; Mercan Uzun ve Bütün, 2016; Özer, Komşuoğlu, ve Ateşok, 2016; Sağlam ve İlksen Kambur, 2017; Sarıtaş, Şahin, ve Çatalbaş, 2016; Seydi, 2014; Taşkın ve Erdemli, 2018; Zayimoğlu Öztürk, 2018). Travma ve zorlu koşullara maruz kalan mültecilerin ülkenin dört bir yanına dağılması yetersiz müdahalelerle birlikte daha görünür bir hal almış ve davranış sorunları, anksiyete ve depresyon gibi travmatik tepkiler gösteren kişilerin toplum içerisinde dışlanmasına neden olmuştur (Coşkun, 2017; Coşkun ve Yılmaz, 2018; Erdoğan, 2015; İçduygu, 2015; Kaya ve Kırac, 2016; Tunç, 2015). Bunların yanında bu gibi afet durumlarından sonra travma sonrası stres bozukluğu sıklıkla görülen tepkilerdendir (Reyes ve Elhai, 2004).

Türkiye’de SD alanında çalışmalar sınırlı olsa da acil durumlarda yapılan SD müdahalelerinin etkili olduğu görülmektedir (Özel, 2023; Özel vd., 2023). Somatik Deneyimleme Türkiye’nin (2021) COVID-19 salgınında sağlık çalışanları yaptığı çalışmada, iki oturum boyunca süren SD çalışmalarının sağlık çalışanlarının stresini azaltmada etkili olduğu görülmüştür. Araştırma ödülü alan bu çalışma Türkiye’de klinik alanda SD temelli yapılan ilk çalışmalardan biridir. Ayrıca, yine COVID-19 salgınında gerçekleştirilen grup çalışmalarında SD yöntemi ile katılımcıların çalışma sonunda kaygı ve stres seviyelerinin azaldığı, başa çıkma mekanizmalarının arttığı gözlemlenmiştir (Özel, 2023). İntihar grupları ile çalışan okul psikolojik danışmanları ile yapılan başka bir grup çalışmasında ise benzer sonuçlar elde edilmiştir (Özel vd., 2023). Bu araştırmalar kısa dönemli SD uygulamalarının da bireylerin anksiyete, stres ve depresyon belirtilerini etkili bir şekilde azalttığı da görülmektedir. Bu bağlamda, afet ve kriz durumlarının sıklıkla yaşandığı Türkiye’de SD uygulamaları büyük önem taşımaktadır. Hem kısa sürede etkili olduğu alanların kanıtlanması hem de bireylere seanslar sonrasında uygulayabilecekleri beceriler kazandırılması açısından SD uygulamaları Türkiye bağlamında oldukça önemli bir yerdedir. Bu nedenle SE uygulamalarının Türkiye’de yaygınlaştırılması büyük önem taşımaktadır.

6. Sonuç

SD yaklaşımı beden duyumsamalarının takip edilmesi ve bu duyumsamalar aracılığı ile travma ve kronik stresi sonucu meydana gelen olumsuz etkileri çalışmaya yönelik psikobiyolojik bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda “hikâye” tamamen anlatılmadan duyumsama, imge, davranış, duygu ve anlam gibi farklı bileşenlerin sinir sistemi üzerindeki etkisi keşfedilir. Kişinin uyarılma ve sakinleşme düzeyi bedensel olarak takip edilerek (beden duruşu, beden hareketleri ve ses tonu gibi) gözlemlenir ve duyumsamaların izi sürülür. Sürüngen beynin dili olan duyumsamaları takip ederek bedensel farkındalık arttırılır, kişinin travmatik olaylar karşısında verdiği otomatik tepkilerin çözülmesi ve dönüştürülmesi sağlanır. Böylece kişi sürekli olarak travmatik tepkileri vermeye devam etmemesi ve neokorteksteki planlama ve duygulara ulaşma gibi becerileri kullanmaya başlaması amaçlanır.

Beden duyumsamalarının izini sürerken “titrasyon” adı verilen “olayın/ durumun küçük parçalarıyla çalışma” prensibi uygulanır. “Hikaye”nin ya da sinir sistemi üzerinde oluşan uyarılmanın küçük parçaları temel olarak yönelme, topraklanma ve kaynaklandırma becerileri ile çalışılır. SD farklı travma türlerine karşılık farklı çalışma biçimleri ve becerileri içerirse de yönelme, topraklanma ve kaynaklandırma temel becerilerdendir.

Bireyin kendi sinir sistemini düzenlemesi, beden farkındalığı kazanımı ve bedenini bir kaynak olarak kullanarak travmatik olayın olumsuz etkilerinin azaltılabilir oluşu Türkiye gibi afet ve kriz durumlarının sıklıkla yaşandığı bölgelerde SD yaklaşımını önemli bir kaynak haline getirmektedir. Travmanın tekrar anlatılması ve kişinin yeniden travmatize edilmesi söz konusu olmadan da beden ve sinir sistemi aracılığı ile çalışan bir yaklaşım olması ile SD, travma ve olumsuz yaşantılar çalışılırken kişiyi güçlendiren oldukça önemli bir kaynak sunmaktadır. Gerek Türkiye’de gerekse yurtdışında SD temelli yapılan araştırmalar ise, afet ve kriz durumları sonrasında SD yaklaşımının kısa sürede etkili olduğunu bilimsel olarak kanıtlamaktadır. Bu nedenle, SD yaklaşımı, Türkiye’de göç, savaş ve afet durumlarından etkilenmiş kişilerle çalışırken kısa sürede sonuç verebilecek ve kişilerin iyi oluşlarını destekleyebilecek önemli bir kaynak olarak değerlendirilmelidir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı dört yazar ile birlikte oluşturulmuştur. Bununla birlikte birinci bölüm Derya Eryiğit; ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümler Dilara Özel ve Derya Eryiğit; sonuç kısmı Bilge Nuran Aydoğdu ve Merve Dökmeci tarafından yazılmıştır. Revizyon ve makale düzenlenmesi hususlarında katkılar tüm yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Kaynaklar

- AFAD. (2021). 2020 yılı doğa kaynaklı olay istatistikleri. Erişim adresi: https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Istatistikler/2020yilidogakaynakliolayistatistikleri.pdf
- Andersen, T. E., Ellegaard, H., Schiøttz-Christensen, B., ve Manniche, C. (2018). Somatic experiencing® for patients with low back pain and comorbid posttraumatic stress disorder –protocol of a randomized controlled trial. *BMC complementary and alternative medicine*, 18(1), 1-7. <https://doi.org/10.1186/s12906-018-2370-y>
- Andersen, T.E., Lahav, Y., Ellegaard, H. ve Manniche, C. (2017). A randomized controlled trial of brief Somatic Experiencing for chronic low back pain and comorbid post-traumatic stress disorder symptoms. *European Journal of Psychotraumatology*, 8(1). <https://doi.org/10.1080/20008198.2017.1331108>
- Arabacı, İ. B., Başar, M., Akan, D., ve Göksoy, S. (2014). An analysis about educational problems in camps in which Syrian refugees stay: Condition analysis. *International Journal of Social Science ve Education*, 4(3), 668-681.
- Arıcı-Özcan, N. (2021). The effectiveness of Somatic Experience based stabilization program for refugee women’s post-traumatic stress, mindfulness and social support level. *Psycho-Educational Research Reviews*, 10(1), 46-50.
- Ashton, M. C. (2017). *Individual differences and personality*. Academic Press.
- Aydın, H., ve Kaya, Y. (2019) Education for Syrian refugees: The new global issue facing teachers and principals in Turkey. *Educational Studies*, 55(1), 46-71. <https://doi.org/10.1080/00131946.2018.1561454>
- Baban, F., Ilcan, S. ve Rygiel, K. (2017) Syrian refugees in Turkey: pathways to precarity, differential inclusion, and negotiated citizenship rights. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43:1, 41-57. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1192996>
- Briggs, P.C., Hayes, S. ve Changaris, M. (2018). Somatic experiencing informed therapeutic group for the care and treatment of biopsychosocial effects upon a gender diverse identity. *Frontiers in Psychiatry*, 9(53), 1-18. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2018.00053>
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2020, May 6). Titration. *Encyclopedia Britannica*. Erişim adresi: <https://www.britannica.com/science/titration>
- Carus, C., G. (2017). *Psyche: On the Development of the Soul – Part 1: The Unconscious*. Spring Publications.
- Clark, D. A. ve Beck, A. T. (2011). *Cognitive therapy for anxiety disorders: Science and practice*. New York: Guilford Press.
- Coşkun, E. (2017). Sosyal hizmetin kapsamadıkları: Kağıtsız göçmen kadınlar. Neşe Şahin-Taşğın, Uğur Tekin ve Yasemin Ahi (ed) içinde, *Sosyal hizmetlerde güncel tartışmalar: Sosyal hizmetleri yeniden düşünmek konferansları (217–233)* Ankara: Nika Yayınevi
- Coşkun, E. ve Yılmaz, Ç. (2018). Sığınmacıların toplumsal uyum sorunları ve sosyal hizmetlere erişimi: Düzce uydu kent örneği. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 75. <https://doi.org/10.26650/jspc.2018.75.0016>

- Dağlıoğlu, H., Turupçu Doğan, A. ve Basit, O. (2017). Kapsayıcı okul öncesi eğitim ortamlarında öğretmenler çocukların bireysel yeteneklerini belirlemek ve geliştirmek için neler yapıyor? Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 37(3), 883-910.
- Dana, D. (2018). The Polyvagal theory in therapy: engaging the rhythm of regulation (Norton series on interpersonal neurobiology). New York: W.W. Norton ve Company.
- Dana, D. (2020). Polyvagal exercises for safety and connection. New York: W.W. Norton ve Company.
- Doğanay, F. (1996). Türkiye'ye göçmen olarak gelenlerin yerleşimi. Devlet Planlama Teşkilatı 15 Eylül tarihinde <ftp://ftp.dpt.gov.tr/pub/ekutup96> adresinden alındı.
- Erdem, C. (2017). Sınıfında mülteci bulunan sınıf öğretmenlerinin yaşadıkları öğretimsel sorunlar ve çözüme dair önerileri. Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi, 1(1), 26-42.
- Erden, Ö. (2017). Schooling experience of syrian child refugees in Turkey (Unpublished doctoral dissertation). Indiana University, School of Education, USA.
- Erdik, M. (1999). İstanbul'da olası depreme hazırlık: Deprem senaryoları. Bilim ve Teknik, 384, 52-56.
- Erdur-Baker, Ö. ve Doğan, T. (2017). Afetler, krizler, travmalar ve psikolojik ilk yardım. Ankara: Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Derneği.
- Ereş, F. (2016). Problems of the immigrant students' teacher: Are they ready to teach? International Education Studies, 9(7), 64-71.
- Erdoğan, M. (2015). Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal kabul ve uyum. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Freud, S. (1893). Studies on hysteria. Standard Edition, 2. London, UK: Hogarth Press.
- Gökçe, E. N., Cengiz, Z. P., ve Erbaş, O. (2018). Uzun ömrün sırrı: Vagus siniri. İstanbul Bilim Üniversitesi Florence Nightingale Tıp Dergisi, 4(3), 154-165. <https://doi.org/10.5606/fng.btd.2018.026>
- Grof, S. (2019). Psychology of the future: Lessons from modern consciousness research. New York: Suny Press.
- Güngör, F. (2015). Yabancı uyruklu ilkokul öğrencilerinin eğitim-öğretiminde yaşanan sorunlara ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri (Unpublished master's thesis). Anadolu University, Graduate School of Educational Sciences, Eskişehir.
- Güngör, F. ve Şenel, A. (2018). Yabancı uyruklu ilkokul öğrencilerinin eğitim öğretiminde yaşanan sorunlara ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri. Anadolu Journal of Educational Sciences International, 8(2), 124-173. <https://doi.org/10.18039/ajesi.454575>
- Heller, D. P. ve Heller, L. (2004). Somatic experiencing in the treatment of automobile accident trauma. U.S. Association for Body Psycho-Therapy Journal, 3(2), 42-52.
- Hinkle, L.E. (1967). Ecological observations of the relations of physical illness, mental illness and the social environment. Psychosomatic Medicine, 23.
- İçduygu, A. (ed). (2015). Syrian refugees in Turkey: A long road ahead. Migration Policy Institute. 15 Ağustos 2021 tarihinde www.migrationpolicy.org adresinden alındı.

- İçduygu, A. ve Şimşek, D. (2016). Syrian refugees in Turkey: Towards integration policies. *Turkish Policy Quarterly*, 15(3).
- Jafari Kuzu, K., Tonga, N. ve Kışla, H. (2018). Suriyeli öğrencilerin bulunduğu sınıflarda görev yapan sınıf öğretmenlerinin görüşleri ve uygulamaları. *Academy Journal of Educational Sciences*, 2(2), 134-146. <https://doi.org/10.31805/acjes.479232>
- Kaya, A. ve Kırış, A. (2016). İstanbul'daki suriyeli mültecilere ilişkin zarar görebilirlik değerlendirme raporu. İstanbul.: Hayata Destek Derneği.
- Keleş, R. (2002). Kentleşme politikası (7. baskı). Ankara, İmge Kitabevi.
- Kiper, P. (2001). Doğal Afet-Planlama İlişkisi. TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, 1(3), 4-15.
- Leigh, D. (1967). The contributions of psychoanalysis and psychiatry to psychosomatic medicine. *Psychotherapy and psychosomatics*, 153-161.
- Leitch, M. L. (2007). Somatic Experiencing treatment with tsunami survivors in Thailand: Broadening the scope of early intervention. *Traumatology*, 13(3), 11-20. <https://doi.org/10.1177/1534765607305439>
- Leitch, M. L., Vanslyke, J. ve Allen, M. (2009). Somatic experiencing treatment with social service workers following hurricanes Katrina and Rita. *Social Work*, 54(1). <https://doi.org/10.1093/sw/54.1.9>
- Levine, P. A. (1977). *Accumulated stress, reserve capacity and disease*. Ann Arbor, MI: University of California, Berkeley.
- Levine, P. A. (1997). *Waking the tiger: healing trauma: The innate capacity to transform overwhelming experiences*. Berkeley, CA: North Atlantic Books.
- Levine, P. A. (2010). *In an unspoken voice: How the body releases trauma and restores goodness*. Berkeley, CA: North Atlantic Books.
- Levine, P. A. (2015). *Trauma and memory: Brain and body in a search for living in the past*. Berkeley, CA: North Atlantic Books.
- Levine, P.A., Blaskeslee, A., ve Sylvae, J. (2018). Reintegrating fragmentation of primitive self: Discussion of "somatic experiencing". *The International Journal of Relational Perspective*, 28(5), 620-628. <https://doi.org/10.1080/10481885.2018.1506216>
- Levine, P. A. ve Kline, M. (2008). *Trauma-Proong Your Kids: A Parents' Guide for Instilling Condence, Joy and Resilience*. Berkeley, CA: North Atlantic Books.
- Levine, P. A. ve Kline, M. (2010). *Trauma through a child's eyes: Awakening the ordinary miracle of healing*. Berkeley, CA: North Atlantic Books.
- Lipowski, J. (1973). Psychosomatic medicine in a changing society: Some current trends in theory and research. *Comprehensive Psychiatry*, 14, 203-15.
- MacLean, P. D. (1952). Some psychiatric implications of physiological studies on frontotemporal portion of limbic system (visceral brain). *Electroencephalographical Clinical Neurophysiology*, 4, 407-18.
- MacLean, P.D. (1956). Studies on the limbic system (visceral brain) and their bearing on psychosomatic problems. In Wittkower, E.D. and Cleghorn, R. W. (eds.), *Recent developments in psychosomatic medicines*, Philadelphia: Pitman.

- MacLean, P. (1990). *The triune brain in evolution: Role in paleocerebral functions*. NewYork: Plenum Press.
- Makovsky, A. (2019). Turkey's refugee dilemma. Center for American Progress. 10 Ağustos 2021 tarihinde <https://www.americanprogress.org/issues/security/reports/2019/03/13/467183/turkeys-refugee-dilemma/> adresinden alındı.
- Margetts, E. L. (1950). History of the word psychosomatic. *Canadian Medical Association Journal*, 63(4), 402.
- Mercan Uzun, E., ve Bütün, E. (2016). Okul öncesi eğitim kurumlarındaki Suriyeli sığınmacı çocukların karşılaştıkları sorunlar hakkında öğretmen görüşleri. *International Journal of Early Childhood Education Studies*, 1(1), 72-83.
- Miller, C. (2021, October). Applications of somatic experiencing with deaf and hard of hearing people [Paper Presentation]. Somatic Experiencing International Virtual Conference.
- Özden, Ş. (2013). Syrian refugees in Turkey (rep.). Migration Policy Centre, MPC.
- Özekmekçi, M. (2010). Tehdit sınırını geçemeyen göçmen. *Hayat Sağlık Dergisi*, (2), 44-48
- Özel, D. (2023). We are all in this together: Coping with stress during uncertain times through Somatic Experiencing. *Group Analysis*, 1-15. <https://doi.org/10.1177/05333164231189471>
- Özel, D., Aydogdu, B., Çaylak, A.D. & Eryigit, D. (September, 2022). When Stress is Tangling with Teaching: Teachers Coping with Covid-19 by Somatic Experiencing. Paper presented at The European Conference on Educational Research (ECER) Plus 2022, Online.
- Özel, D., Özden, D., Caylak, D & Inci, I. (September, 2023). Somatic Experiencing based self-care practices for school counselors providing suicide interventions: "Look after yourself". Paper presented at The European Conference on Educational Research (ECER) 2023, Glasgow
- Özer, Y. Y., Komşuoğlu, A., ve Ateşok, Z. Ö. (2016). Türkiye'deki Suriyeli çocukların eğitimi: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(37), 76-110. <https://doi.org/10.16992/ASOS.11696>
- Özmen, B. (2015). Assessment of the statistical earthquake hazard parameters for the Central Anatolia region. *Turkey Arabian Journal of Geosciences*, 8, 6341-6351.
- Parker, C., Doctor, R. M. ve Selvam, R. (2008). Somatic therapy treatment effects with tsunami survivors. *Traumatology*, 14(3), 103-109. <https://doi.org/10.1177/1534765608319080>
- Pavlov, I. P. (2011). *Conditioned reflexes and psychiatry (Vol. 2)*. Read Books.
- Payne, P., Levine, P.A. ve Crane-Codreau, M.A. (2015). Somatic experiencing: Using interoception and proprioception as core elements of trauma therapy. *Frontiers in Psychology*, 6(93). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.00093>
- Platon. (2019). *Kritias-Kharmides (F. Akderin, Çev.)*. Say
- Porges, S. W., Doussard-Roosevelt, J. A., ve Maiti, A. K. (1994). Vagal tone and the physiological regulation of emotion. *Monographs of the society for research in child development*, 59(2-3), 167-186.
- Porges, S. W. (1995). Orienting in a defensive world: Mammalian modifications of our evolutionary heritage. A polyvagal theory. *Psychophysiology*, 32(4), 301-318.

- Porges, S. W. (2001). The polyvagal theory: Phylogenetic substrates of a social nervous system. *International Journal of Psychophysiology*, 42, 123–146. [https://doi.org/10.1016/s0167-8760\(01\)00162-3](https://doi.org/10.1016/s0167-8760(01)00162-3)
- Reich, W. (1990). The biological revolution from homo normalis to the child of the future. *Orgonomic Functionism*, 1, 1-29
- Reyes, G., ve Elhai, J. D. (2004). Psychological intervention in the early phases of disasters. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 41, 399-411. <https://doi.org/10.1037/0033-3204.41.4.399>
- Rigatos G., A. ve Scarlos D., B. (1987) Psychosomatic Concepts in Writings of Ancient Greek Philosophers (VIth to IIIrd Cent. B.C.). In: Christodoulou G.N. (eds) *Psychosomatic Medicine*. New York: Plenum Press.
- Riordan, J. P., Blakeslee, A., ve Levine, P. A. (2019). Attachment focused-somatic experiencing: Secure phylogenetic attachment, dyadic trauma, and completion across the life cycle. *International Journal of Neuropsychotherapy*, 7(3), 57–90. <https://doi.org/10.12744/ijnpt.2019.057-090>.
- Sağlam, H. İ. ve İlksen Kanbur, N. (2017). Sınıf öğretmenlerinin mülteci öğrencilere yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 7(2), 310-323. <https://doi.org/10.19126/suje.335877>
- Sarıtaş, E., Şahin, Ü. ve Çatalbaş, G. (2016). İlkokullarda yabancı uyruklu öğrencilerle ilgili karşılaşılan sorunlar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 208-229.
- Schlote, S. (2017). How somatic experiencing and attachment principles can increase safety and welfare in equine-assisted interventions and horsemanship approaches. In I. Parent (Ed.), *A horse is a horse, of course: compendium from the first international symposium of equine welfare and wellness (Part 2)*. Scotts Valley: Createspace Independent Publishing Platform.
- Schwab, J. J. (1985). Psychosomatic medicine: Its past and present. *Psychosomatics: Journal of Consultation and Liaison Psychiatry*, 26(7), 583–593. [https://doi.org/10.1016/S0033-3182\(85\)72821-6](https://doi.org/10.1016/S0033-3182(85)72821-6)
- Seydi, A. R. (2014). Türkiye'nin Suriyeli sığınmacıların eğitim sorununun çözümüne yönelik izlediği politikalar. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, 267-305.
- Shapiro, E. (2007). What is an effective self-soothing technique that I can teach my client to use at home when stressed? *Journal of EMDR Practice and Research*, 1(2). <https://doi.org/10.1891/1933-3196.1.2.122>
- Sletvold, J. (2011). "The reading of emotional expression": Wilhelm Reich and the history of embodied analysis. *Psychoanalytic Dialogues*, 21(4), 453-467. <https://doi.org/10.1080/10481885.2011.595337>
- Steinberg, H. (2007). The birth of the word 'psychosomatic' in medical literature by Johann Christian August Heinroth. *Fortschritte der Neurologie-psychiatrie*, 75(7), 413-417. <https://doi.org/10.1055/s-2006-955010>
- Steinberg, H., Herrmann-Lingen, C., ve Himmerich, H. (2013). Johann Christian August Heinroth: psychosomatic medicine eighty years before Freud. *Psychiatria Danubina*, 25(1), 0-16.

- Taşkın, P. ve Erdemli, O. (2018). Education for Syrian refugees: Problems faced by teachers in Turkey. *Eurasian Journal of Educational Research*, 75, 155-178.
<https://doi.org/10.14689/ejer.2018.75.9>.
- Tunç, A. Ş. (2015). Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 2(2). 29–63.
- United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2021). Refugee data finder. 16 Ağustos 2021 tarihinde <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/> adresinden alındı.
- Van der Kolk, B. A. (1994). The body keeps the score: Memory and the evolving psychobiology of posttraumatic stress. *Harvard review of psychiatry*, 1(5), 253-265.
- Wittkower, E. D. (1960). Twenty years of North American psychosomatic medicine. *Psychosomatic Medicine*, 22, 308-316.
- Wittkower, E. D. (1974). Historical perspective of contemporary psychosomatic medicine. *The International Journal of Psychiatry in Medicine*, 5(4), 309-319 <https://doi.org/10.2190/3E22-QE77-PMDY-CWDD>
- Wolman, B. B. (2012). *Psychosomatic disorders*. Springer Science ve Business Media.
- Zayimoğlu Öztürk, F. (2018). Mülteci öğrencilere sunulan eğitim-öğretim hizmetinin sosyal bilgiler öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 8(1), 52-79.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde Bir Kültür Elçisi: Mecdüddin İshak¹

Faruk YILMAZ², Hasan Hüseyin ADALIOĞLU³

Türkiye Selçuklu Devleti'nde Bir Kültür Elçisi:
Mecdüddin İshak

Öz

Makalemizin muhtevası, Türkiye Selçuklu Devleti'nin hizmetinde bulunmuş önemli simalardan biri olan Mecdüddin İshak ve Anadolu'nun kültürel hayatına etkileridir. Mecdüddin İshak, Türkiye Selçuklu sultanları II. Kılıç Arslan, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. Rükneddin Süleymanşah, I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâeddin Keykubat dönemlerinde yaşamış, sultanların hizmetinde bulunmuş önemli bir diplomat ve devlet adamıdır. Devlet adamlığının yanı sıra, önemli bir mutasavvıf ve kültür elçisidir. Mecdüddin İshak, Türkiye Selçuklu Devleti ile Abbasi Halifeliği arasında elçilik görevlerinde bulunmuştur. O, sadece siyasi hayatta ve diplomaside değil, Anadolu'nun fikri ve kültürel zeminin oluşturulmasına da öncülük etmiştir. Fütüvvet teşkilatının Anadolu'ya gelmesinde etkili olduğu gibi, yaptığı seyahatler sırasında tanıştığı önemli âlimleri Türkiye'ye davet ederek, Anadolu'nun düşünce hayatına önemli katkılarda bulunmuştur. Mecdüddin İshak, Anadolu'ya Muhyiddin ibnü'l- Arabî, Evhadüddin Kirmanî, gibi saygın ilim ve tasavvuf erbabını davet etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mecdüddin İshak, Türkiye Selçukluları, Abbasi Halifeliği

A Cultural Ambassador in the Turkish Seljuk State:
Mecdüddin İshak

Abstract

The content of our article is Majd al-Din Ishaq, one of the important figures who served the Turkish Seljuk State, and his effects on the cultural life of Anatolia. Majd al-Din Ishaq, Seljuk sultans of Türkiye Kılıç Arslan II, Ghiyath al-Din Kaykhusraw I, Rukn al-Din Sulaymanshah II is an important diplomat and statesman who lived during the reigns of Izz al-Din Kayka'üs I and Ala' al-Din Kayqubad I and served the sultans. In addition to being a statesman, he is an important sufi and cultural ambassador. Majd al-Din Ishaq served as ambassador between the Seljuk State of Turkey and the Abbasid Caliphate. He pioneered not only in political life and diplomacy, but also in the formation of the intellectual and cultural ground of Anatolia. He was influential in bringing the Fütüvvet organization to Anatolia, and he made important contributions to the intellectual life of Anatolia by inviting important scholars he met during his travels to Turkey. Majd al-Din Ishaq invited respected scholars and Sufi connoisseurs such as Muhyi al-Din ibnArabi and Evhaduddin Kirmani to Anatolia.

Keywords: Majd al-Din Ishaq, Turkish Seljuks, Abbasid Caliphate

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Giriş

On ikinci yüzyılın sonları ile on üçüncü yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Mecdüddin İshak, Türkiye Selçuklu sultanları II. Kılıç Arslan, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. Rükneddin Süleymanşah, I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâeddin Keykubat dönemlerinde yaşamış ve sultanların hizmetinde bulunmuş önemli bir devlet adamı ve diplomattır. Diplomat ve devlet adamlığının yanı sıra, sultanların bile hürmet ettiği

¹ Bu çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda, Prof. Dr. Hasan Hüseyin Adalioğlu danışmanlığında, 18.01.2023 tarihinde savunması yapılmış Yüksek Lisans Tezi çalışmasından uyarlanarak hazırlanmıştır.

² Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, feyruk.43frk@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4716-653X>

³ Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, hhadali@ogu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2977-6657>

bir mutasavvıf ve bir kültür elçisidir. Bu makalede, devrin klasik kaynaklarına müracaat ederek Mecdüddin İshak ile ilgili tespit ettiğimiz bazı bilgileri paylaşmak istiyoruz.

Ülkemizde ve yurtdışında Mecdüddin İshak ile ilgili yapılmış müstakil çalışmalar, oldukça azdır. Onun hayatı ile ilgili Mehmet Ali Hacıgökmen tarafından neşredilen, İslam Ansiklopedisi ve Ahilik Ansiklopedisi'nde bir madde ve bir akademik makale bulunmaktadır.⁴ Ayrıca Haşim Şahin tarafından, Mecdüddin İshak'ın, Türkiye Selçuklu Sultanları ile ilişkilerine dair bir makale⁵ ve Sara Nur Yıldız ile birlikte kaleme aldıkları Mecdüddin İshak ile İbnü'l-Arabî'nin, sultanlarla ilişkilerine dair İngilizce bir makale⁶ yazılmıştır. Onun hayatına dair bilgilere birçok çalışmada yer verilmiş olmakla birlikte, devrin kaynaklarına inerek derinlemesine bir çalışma yapılmamıştır. Biz Konya Yusuf'ağa Kütüphanesinde ve dönemin önemli yazmaları üzerinde yaptığımız araştırmalar sonucunda tespit ettiğimiz bazı bulguları paylaşmak istedik.

2. Mecdüddin İshak'ın Hayatı ve Eğitimi

2.1. Mecdüddin İshak'ın Soyu ve Ailesi

Mecdüddin İshak kimdir? Bu sorunun cevabını dönemin kaynaklarını yeniden ve dikkatlice tetkik ederek bulmaya çalıştık. Bunu yaparken daha önce yapılan çalışmalarda referans olarak gösterilen metinleri yeniden okuduk ve bazı hatalı okumalar tespit ettik. Mecdüddin İshak'ın ailesi ile ilgili tespit edebildiğimiz bilgileri burada paylaşıyoruz.

Ailesi hakkında sınırlı bilgilere sahip olduğumuz Mecdüddin İshak'ın⁷ künyesi, "Mecdüddin İshâk b. Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Endelüsî el-Malatî (ö. 618/1221 [?])"⁸ olarak iddia edilmiş fakat dönemin kaynaklarında bu künyenin bilinenden farklı olduğunu ve Mecdüddin İshak'ın künyesinin "Ebû İbrahim İshak b. Muhammed b. Yusuf⁹ b. Ali er-Rûmî¹⁰" şeklinde olduğunu tespit ettik.

Doğum tarihi ve yeri kesin olarak bilinmeyen Mecdüddin İshak'ın, Endülüs'te doğmuş olduğu bazı araştırmacılar tarafından iddia edilmektedir. Araştırmacılara göre bu iddianın delillerinden ilki, İbnü'l-Arabî'nin "*Muhâdaratü'l-ibrâr*" adlı eserindeki, Mecdüddin İshak'a nasihat içerikli yazdığı şiirin başlığında onu, "çocukluk arkadaşım" olarak anmış olmasıdır. (Hacıgökmen, 2019: 27/210) Fakat eserin orijinaline bakıldığında "arkadaşım" (sâhibun lî) ifadesinin "çocukluk arkadaşım" olarak hatalı okunduğunu görmekteyiz.¹¹ Bu şiirden hareketle öne sürülen diğer delil ise, Mecdüddin İshak'ın, İbnü'l-Arabî'ye yazdığı mektup ve onun cevap olarak bu şiiri kaleme almasıdır. Bu mektup sayesinde Mecdüddin İshak'ın Endülüslü olduğudur. (Bayram, 2012: 35) Bu iddianın geçersiz oluşunu, nüshalar arasındaki hat/harf değişikliğinden anlamaktayız.¹² Nitekim Mikail Bayram'ın atf ettiği eserde, "Ketebe ileyye" (Bana yazdı) ifadesinden dolayı Mecdüddin İshak'ın mektup yazdığı iddia edilmiştir. Ama Hayri Kaplan'ın da ifade ettiği gibi, birçok yazma ve matbu nüshada ifadenin "Ketebtü ilâ" (Ben ona yazdım) ifadesinin yazıldığı görülmektedir. (Kaplan, 2021: 108-110) Eserin genel dizilişine bakıldığında, Mecdüddin İshak'ın bir mektup yazdığı ve sonra kendisinin cevaplandığı değil; kendi

⁴ Bakınız: Mehmet Ali Hacıgökmen, "Mecdüddin İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV. Yayınları, 2019), 27/210; aynı müellif, "Mecdüddin İshak", *Ahilik Ansiklopedisi*, (Ankara: Gümrük Ve Ticaret Bakanlığı Yayınları, 2014), 2/98; aynı müellif, "Türkiye Selçukluları Şehzade ve Sultanlar Muallimi Mecdüddin İshak", *TTK. Belleten Dergisi*, LXXVI/276, Ankara, (2012).

⁵ Bakınız: Haşim Şahin, "Şeyh Mecdüddin İshak'ın Türkiye Selçuklu Yönetimi ile İlişkileri", *I. Uluslararası Sadreddin Konevi Sempozyumu Bildirileri*, (Konya, 2010).

⁶ Bakınız: Haşim Şahin, Sara N. Yıldız, "In the proximity of sultans: Majd al-Dîn Ishâq, Ibn 'Arabî and the Seljuk court". *The Seljuks of Anatolia: Court and Society in the Medieval Middle East*, (London: 2013).

⁷ Bakınız: Abdülhak el-Ezdî, *el-Ahkâmü'l-Kübrâ fi'l-Hadîs*, (Konya: KYAK., 5059), 1a; İbn Bibi, *el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye*, 54; İbnü'l-Arabî, *Muhâdaratü'l-Ebrâr*, (İstanbul: Millet/Fezullah Efendi Kütüphanesi, 1750), 88b.

⁸ İddia edilen künye için bakınız: Mehmet Ali Hacıgökmen, "Mecdüddin İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27/210.

⁹ Bakınız: Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Muhâdaratü'l-ibrâr*, (Konya: KYAK., 546), 145a-b; Salâhuddîn Halîl es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, (Beyrut: Dârü'l-İhyâ-i't-Türâsî'l-Arabî, 2000), 2/141.

¹⁰ Bakınız: El-ezdî, *el-Ahkâmü'l-Kübrâ fi'l-Hadîs*, (Konya: KYAK., 5059), 1a.

¹¹ Bakınız: Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Muhâdaratü'l-ibrâr*, (nr. 546), 145a-b.

¹² Bakınız: İbnü'l-Arabî, *Muhâdaratü'l-ibrâr*, (Konya: Yusuf'ağa Kütüphanesi, 546), 145a-145b; aynı eser, (İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 4227), 153b; nr: 4225, 123b; nr: 4228, 134a; nr: 4230, 93b.

yazdığı mektubu eserine koyduğu daha kabul edilebilir gözükmektedir. Nihayetinde Hayri Kaplan'ın da ifade ettiği gibi bizim iddiamızın, daha fazla nüshada yazıldığını görmekteyiz. Bir diğer iddia ise, Sadreddin Konevî'nin notlarında geçen ve kendisine Kur'ân okumayı öğreten "Ebû Tahir İsmail b. Muhammed b. Yusuf"un, Mecdüddin İshak'ın kardeşi olduğu ve Endülüslü olduğu iddiasıdır. (Bayram, 2012: 32-33,35) Bu delilin iddia edilmesinin sebebinin, metinde Endülüslü olduğuna dair bir ifadenin geçmediği Ebû Tahir İsmail'in isminin sonundaki (bi-hakkın) kelimesinin (ammî) olarak hatalı okunmasından kaynaklandığını görmekteyiz.¹³ Bizim bu hatayı gördüğümüz gibi Hayri Kaplan'da eserinde bu hatadan bahsetmiştir. (Kaplan, 2021: 95-105) İddia edilen metin ve genel olarak sema ve kıraat kayıtları incelendiğinde, rivayet eden ya da eseri dinleyenden önce "bi-hakkın" ibaresinin yer aldığını görüyoruz. Sonuç olarak Mecdüddin İshak'ın Endülüslü olduğuna dair iddia edilen bu üç delilin de gerçekliği yoktur. İbnü'l-Arabî'nin eserinde o, "er-Rûmî" nisbesi ile anılmıştır.¹⁴ Onun doğum yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte Anadolu'da doğmuş olma ihtimali yüksektir. Mecdüddin İshak'ın soyu hakkında kesin bir malumata sahip değiliz, Ama Claude Cahen, Sadreddin Konevî'nin Malatyalı Arap asıllı olduğunu söylemektedir. (Cahen, 1988: 330)

Mecdüddin İshak'ın aile hayatı ile ilgili az bilgiye sahibiz. Menkıbelerden hareketle onun eşinin, bir sultanın cariyesi olduğu rivayet edilmektedir. (Sadri, 2002: 56) Sadreddin Konevî'nin annesinin adı ise, "Gevher Hatun" olarak anılmaktadır. (Sahih Ahmed Dede, 2011: 129) Onun, çocukları ile ilgili bilinenler de azdır. Sadreddin Konevî'nin onun oğlu olduğu bazı kaynaklarda geçmektedir. (İbn Bibi, 2020: 569; Câmî, 1337: 555; Sadri, 2002: 53) Onun dışında "Ebû İbrahim" olarak anıldığından dolayı İbrahim adında ilk çocuğunun varlığını söyleyebiliriz.¹⁵ Ayrıca kesin olmamakla birlikte onun, Mahmud adında bir tane daha çocuğu olma ihtimali vardır. (Yahya, 1988: 449; Yahya, 2001: 376)¹⁶

Mecdüddin İshak'ın ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgiye ulaşamadık. Araştırmacılar, onun ölüm tarihi ile ilgili dönemin olaylarından yola çıkarak birkaç tarih iddia etmektedirler. Bunlardan biri, "617-618/1221" yılıdır. Bu iddianın delili ise, Alâeddin Keykubad'a fütüvvet libasını giydirmek için Anadolu'ya gelen Şehâbeddin es-Sühreverdî'nin, Mecdüddin İshak'ı da yanına almak istediğini, Mecdüddin İshak'ın hasta olduğu için gelemediğini ve kısa süre sonra ölmüş olabileceği düşünülerek bu tarihin verilmesidir. (Bayram, 2012: 37; Hacıgökmen, 2019: 27/210; Hacıgökmen, 2012: 627) Biz bu iddiayı doğrulayan herhangi bir bilgi bulamadık. Ayrıca araştırmacılar, Mecdüddin İshak'ın hasta olduğuna dair iddialarına yönelik bir kaynaktan zikretmemişlerdir. Diğer bir iddia, "612/1215-1216" yılıdır. Yazar, bu tarihin kesin olarak bilinmeyeceğini söylemekle birlikte onun, bu tarihte vefat etmiş olabileceğini dile getirir. (Kılıç, 2001: 17) Diğer bir iddiayı ise, Sahih Ahmed Dede'nin eserinde görmekteyiz. O, hicri 600/1203-1204 yılında Sadreddin Konevî'nin doğduğunu ve Mecdüddin İshak öldüğünde Sadreddin Konevî'nin üç yaşında olduğunu yazmaktadır. Dolayısıyla Mecdüddin İshak'ın Hicri 603/1206-1207 yılında vefat ettiğini iddia etmektedir. (Sahih Ahmed Dede, 2011: 129-130) Fakat onun, Hicri 608 yılının Ramazan ayında (Şubat 1212) Bağdat'a elçi olarak gittiğini bildiğimiz için,¹⁷ Sahih Ahmed Dede'nin bahsettiği bu tarih doğru olamaz.

Sahih Ahmed Dede'ye göre Mecdüddin İshak, vefat ettikten sonra Malatya şehrine sekiz saat uzaklıkta olan Kozlar Karyesi'nde defnedilmiştir. (Sahih Ahmed Dede, 2011: 130) Fakat henüz Mecdüddin İshak'ın mezar yeri tam olarak ortaya çıkartılamamıştır.

¹³ Bakınız: Sadreddin Konevî, *Konevî'nin Not Defteri*, 345b. (...برهان الدين ابو طاهر اسماعيل بن محمد بن يوسف الانصاري بحق...)

¹⁴ Bakınız: İbnü'l-Arabî, *Tâcü'r-resâil*, (İstanbul: Beyazıt/Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi, 1759), 103a.

¹⁵ Bakınız: İbnü'l-Arabî, 103a.

¹⁶ Osman Yahya, eserinde İbnü'l-Arabî'nin, *Ruhu'l-Kuds* adlı eserin sema kayıtlarını bizlere sunarken 601/1204-1205 yılında "Mahmud b. İshak b. Muhammed b. Yusuf er-Rûmî" adlı kişinin Bağdat'ta tertip edilen okumada bulunduğunu ve hem dinleyici hem de eseri istisnah eden olduğunu ifade etmektedir. İsimin yanlış okunduğunu düşünürsek o kayıta dinleyiciler arasında Sadreddin Konevî'nin olma ihtimali yoktur. Bunun kesinliği anlamak için eserin Türkiye ve Yurtdışındaki çeşitli kütüphanelerdeki nüshalarını toplayarak incelemek gerekmektedir. Şu an sınırları aştığı için bu çalışmayı ilerleyen zamanda yapacağız. evet

¹⁷ Bakınız: İbn. Bibi, *el-Evâmîrül-Alâiyye*, 183-186. İbn. Bibi, Halife en-Nasır Lidinillah tarafından Sultan İzzeddin için yazılmış Fütüvvet-name'yi eserine almıştır. Fütüvvet-name'nin hicri 608 yılının Ramazan ayında yazıldığını da not etmiştir.

2.2. Mecdüddin İshak'ın Eğitim Hayatı

Kaynaklar, Mecdüddin İshak'ın eğitim hayatı ile ilgili açık bir bilgi vermezler. Fakat şehzadelere hocalık yaptığı ve elçilik görevini yürüttüğü için iyi bir eğitim aldığı açıktır. Biz, onun aldığı eğitimi İbnü'l-Arabî'nin eserlerinden tespit etmeye çalıştık.

Mecdüddin İshak'ın eğitim aldığı muhtemelen birçok muallim/hoca vardır, ancak kaynaklarda bunlardan yalnızca İbnü'l-Arabî'nin adını tespit edebildik. İbnü'l-Arabî'nin eserlerinin sema ve kıraat kayıtlarından anladığımız kadarıyla Mecdüddin İshak, 600/1203-1204 yılında Mekke'de "*Rûhu'l-kuds*" adlı eseri, yazıya aktaran ve dinleyenlerden biridir. (Yahya, 1988: 448-449; Yahya, 2001: 376) Yine Mecdüddin İshak, 600/1203-1204 yılında Mekke'de "*Tâcü'r-resâil*" adlı eseri dinleyenler arasında yer almaktadır.¹⁸ Mecdüddin İshak'ın bu eserleri İbnü'l-Arabî'nin dinlemiş olması, ondan tasavvuf eğitimi aldığını göstermektedir. Ayrıca o, İbnü'l-Arabî'nin eserinde "el-âlim" ve "es-sûfi" olarak anılmaktadır.¹⁹

Mecdüddin İshak'ın Bağdat'a elçi olarak gitmesi (İbn Bibi, 2020: 182-183) ve İbnü'l-Arabî'nin eserini yazıya aktarması (Yahya, 2001: 376) onun, iyi bir Arapça bilgisine sahip olduğunu; I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ona Farsça bir mektup yazması, Farsçayı da bildiğini bize düşündürmektedir. (İbn Bibi, 2020: 121)

3. Mecdüddin İshak'ın Türkiye Selçuklu Devleti'ne Hizmeti

3.1. Mecdüddin İshak'ın Siyasi ve Diplomatik Faaliyetleri

Mecdüddin İshak'ın siyasi hayatta ilk ne zaman yer aldığını bilmiyoruz. Fakat I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ona yazdığı mektuptan dolayı onun, hocası olduğu tahmin edildiğinden II. Kılıç Arslan döneminde devlet hizmetinde yer alma ihtimali yüksektir. (İbn Bibi, 2020: 121-122) Ama kaynaklardan bildiğimiz kadarıyla o, I. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde resmi olarak devlet hizmetinde yer almıştır. (İbn Bibi, 2020: 121-122; Müneccimbaşı, 2001: 34 (tercüme 40-41))

I. Gıyâseddin Keyhüsrev, ikinci defa tahta geçmesinin akabinde (601/1205) Mecdüddin İshak'a Farsça uzun bir mektup yazarak onu Anadolu'ya davet etmiştir. (İbn Bibi, 2020: 122)²⁰ Bu mektup incelendiğinde dönemin tarihi olaylarını ve özellikle Mecdüddin İshak'ın bu olaylardaki yerini ve önemini anlayabiliyoruz. Örneğin sultanın onunla ilgili "kardeşlik meclisinin üyelerinin tacı" ifadesini kullanması "İslâmın dayanağı, dinin büyüğü", "Ey veli huylu, ey sünneti Peygamberinkinden olan", gibi sözleri, onun dini ve tasavvufi yönünü göstermektedir. (İbn Bibi, 2020: 121-122)²¹ Ayrıca bu mektup, sultanın ve çevresindekilerin Mecdüddin İshak'a duyduğu saygıyı bize hissettirmektedir.

Gıyâseddin Keyhüsrev, Mecdüddin İshak'ı, Şam'dan Anadolu'ya gelişinin hemen ardından, o sırada Malatya meliki olan oğlu İzzeddin Keykâvus'un eğitimi ile ilgilenmesi için görevlendirmiştir. (İbn Bibi, 2020: 121-122)

I. Gıyâseddin'in vefatı üzerine Türkiye Selçuklu tahtına I. İzzeddin Keykâvus geçti. (İbn Bibi, 2020: 141-143; Anonim, 1952: 43 (tercüme: 28); Aksarayî, 1944: 33; Gaffari, 1342: 115; Müneccimbaşı, 2001: 34-35 (tercüme: 41-42); Turan, 1971: 293-294; Koca, 1997: 21-22; Öngül, 2018: 140-141) Mikail Bayram ve Mehmet Ali Hacıgökmen, İzzeddin Keykâvus'un tahta geçmesinde Muhammed Gazi el-Malatî ve Mecdüddin İshak'ın büyük rolleri olduğunu söylemektedirler. Fakat zikredilen kaynaktan Mecdüddin İshak'ın rolünden bahsedilmez. (Bayram, 2012: 37; Hacıgökmen, 2012: 425)²²

¹⁸ Bakınız: İbnü'l-Arabî, 103a.

¹⁹ Bakınız: İbnü'l-Arabî, 103a.

²⁰ Sultan, "Haberin olsun, senin yerin artık burası. Başında çamur da olsa onu burada yıka." sözleri ile Mecdüddin İshak'ı Anadolu'ya çağırılmaktadır.

²¹ Bu sözler ile ilgili bazı çıkarımlar için bakınız: Şahin, Sara N. Yıldız, "In the proximity of sultans: Majd al-Dîn Ishâq, Ibn 'Arabî and the Seljuk court.

²² Mikail Bayram, bu iddiası ile ilgili eserinde herhangi bir kaynak bahsetmemiştir Mehmet Ali Hacıgökmen ise, bu iddiasını Osman Turan'ın "Selçuklular Zamanında Türkiye" adlı eserinin 293. sayfasını kaynak göstermektedir. Oysa belirtilen sayfada öyle bir ibare bulunmamaktadır. Aksine Maraş Meliki Nusretuddin'in, İzzeddin Keykâvus'un tahta geçmesinin üzerinde durunca devlet erkânının kabul ettiği bahsedilmektedir. (Turan, 1971: 293-294.)

İzzeddin Keykâvus, yönetimi devraldıktan kısa süre sonra kardeşi Alâeddin Keykubâd, ağabeyine isyana kalkıştı. İzzeddin Keykâvus, kardeşinin isyanını bastırmasının akabinde kardeşi Alâeddin Keykubâd'ı öldürtmek istemişti. Fakat Mecdüddin İshak, bunu engellemiştir. Bunun üzerine Alâeddin Keykubâd, Malatya yakınlarında bulunan Minşâr Kalesi'ne hapsedildi. (İbn Bibi, 2020: 161-168; İbn Vâsıl, 1957: 3/219; Aksarayî, 1944: 33; Müneccimbaşı, 2001: 38-39 (tercüme: 45-46); Ebu'l-Ferec, 1950: 2/491; Turan, 1971: 300-302; Koca, 1997: 25-28; Öngül, 2018: 144-145)

Mecdüddin İshak, Türkiye Selçuklularının siyasi hayatında sadece "hoca" vasfı ile değil, aynı zamanda diplomat (elçi) olarak da hizmet etmiştir. Örneğin, İbn Bibi'nin verdiği bilgiye göre o, Sinop'un Selçuklular tarafından fethinin müjdelenmesi ve sultanın fütüvvet teşkilatına kabul edilmesi için Bağdat'a halifelik makamına elçi olarak gönderilmiştir. (İbn Bibi, 2020: 182-183) Fakat bu verilen bilgi incelendiğinde tarihsel bir problem ortaya çıkmaktadır. Halife tarafından gönderilen fütüvvet-nâme, 608/1212 yılında yazılmış ve gönderilmiştir, ama Sinop'un fethinin, 611/1215 yılında gerçekleştiğini kaynaklardan biliyoruz. Osman Turan, Mecdüddin İshak'ın Bağdat'a iki kez gönderildiğini, ilk olarak Sultan'ın tahta çıkışını ilan etmek ve fütüvvet teşkilatına üye olmak istediğini bildirmek amacıyla gönderilmiştir ve bu sırada Fütüvvetnâme'yi kaleme almıştır, der. Osman Turan, onun ikinci kez Sinop'un fethinin müjdesini halifeye haber vermek maksadıyla Bağdat'a gönderildiğini söyler. (Turan, 1971: 298-299)²³ Tarihsel olarak bu kanaatin gerçek olması bizce de muhtemeldir. Nihayetinde o, mücevherler, altın işlemeli Rûmî kumaşlar, medenî atlaslar, Rus ketenleri, Kıbrıs malı kadın giysileri ve örtüleri, çok sayıda erkek ve kadın köleler, iğdişler, Arap atları, merkep ve develer, altın haçlar, gümüş tabaklar gibi değerli hediyeler ile birlikte halifelik merkezi Bağdat'a gönderilmiştir. (İbn Bibi, 2020: 182-183)

Mecdüddin İshak, Bağdat'a gelişi sırasında halifelik tarafından çok güzel bir şekilde karşılandı. O, görevini tamamlamasının ardından geri döneceği zaman Abbasi Halifesi En-Nasır Lidinillah, fütüvvet/mürüvvet kemeri, doğruluk şalvarı ve bir fütüvvet-nâme ile birlikte onu yolcu etti. (İbn Bibi, 2020: 182-183) Mecdüddin İshak'ın vekilliğini yaptığı Fütüvvet teşkilatı İslam dünyası açısından oldukça önemlidir. Sultanın, fütüvvet teşkilatına girmesi neticesinde Anadolu'da bu teşkilatın yayılıp kuvvetlendiğini ve devrin fikir yapısından etkilenerek tasavvufi bir yol aldığını görmekteyiz. XIII. yüzyılın ikinci yarısından XIV. yüzyıla kadar Anadolu'da bazı devlet adamlarının, müderrislerin, kadıların, şeyhlerin ve tacirlerin bu teşkilata katılmalarıyla, teşkilatın içtimai değeri yükselmiştir. (Köprülü, 2015: 113-114; Demirtaş, 2021: 49) Anadolu'da çeşitli tasavvufî hareketler, fütüvvet ve ahi teşkilatlarını oluşturmuşlardır. Tasavvufun içinde olduğu bu kurumlar, Türkiye Selçuklu medeniyetinin gelişmesinde etkili olmuştur (Şeker, 2019: 130).

3.2. Mecdüddin İshak'ın Kültürel Faaliyetleri

Mecdüddin İshak, Türkiye Selçuklularının siyasi hayatının yanında devletin kültürel gelişimine de destek olmuştur. Bu gelişime destek olarak fütüvvet teşkilatını Anadolu'ya getiren kişi olmasının yanında onun, bazı âlimlerin Anadolu'ya gelişinde de etkili olduğunu düşünüyoruz. Bu konu ile ilgili tespitlerimizi burada paylaşacağız.

Mecdüddin İshak'ın, birkaç kez asrın ilim merkezi sayılan Bağdat'a gittiğini ve orada ilim adamları ile tanıştığını bilmekteyiz. Mecdüddin İshak'ın bu yolculuklarında, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Evhadüddin Kirmânî, Nasiruddin Mahmud (Ahi Evran), Ebû Cafer el-Berzaî, Ebu'l-Hasan Ali el-İskenderanî, Hasan Onar Ahmed es-Silefi, Cemalüddin el-Vasiti ve daha birçok ilim adamlarını ve şeyhleri Anadolu'ya getirdiği iddia edilmektedir (Bayram, 2018: 42; Bayram, 2012: 35-36; Bayram, 2016: 24; 2005: 13; Bayram, 2006: 18; Hacıgökmen, 2012: 424; Hacıgökmen, 2010: 27/210; Can, 1986: 53). Biz, onun Anadolu'ya gelişinde etkili olduğu isimler arasında ulaşabildiğimiz kadarıyla sadece İbnü'l-Arabî ve Evhadüddin el-Kirmânî'nin olabileceğini düşünmekteyiz. İddia edilen diğer isimlerin Mecdüddin

²³ Osman Turan, Mecdüddin İshak'ın iki kez Bağdat'a gitmiş olabileceğini, Halife'nin mektubunda Sultan'ın tahta çıkışı ve Fütüvvet teşkilatına girmesi üzerine durduğunu ve Sinop zaferinden söz etmediğini; Burhaneddin Mes'ud'un 608 yılında yazdığı eserinde, Halife'nin hükümdarlık menşuru, lakaplar, çetir, sancak, at, kılıç, hil'at ve hediyeler gönderdiğine dair bilgileri teyit etmesi üzerine tahmin etmektedir.

İshak'ın etkisi ile Anadolu'ya geldiğine dair kesin bir bilgiye rastlayamadık. Bu başlık altında bahsettiğimiz iki isim ve Sadreddin Konevî üzerinde duracağız.

Mecdüddin İshak, Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile ilk olarak 600/1203-1204 yılında Hicaz'da karşılaştı.²⁴ Mekke'de başlayan arkadaşlık neticesinde o, İbnü'l-Arabî'nin öğretilerinden faydalanmıştır. Mekke'de başlayan bu arkadaşlığın daha sonra devam ettiğini ve Mecdüddin İshak'ın 601/1204-1205 yılında Musul'da İbnü'l-Arabî ile birlikte olduklarını biliyoruz. Bu bilgiyi onun "*Ruhu'l-Kuds*" adlı eserinin sema kayıtlarından çıkartabiliyoruz. (Yahya, 2001: 376) Zilkade 603/Mayıs-Haziran 1207 tarihinde ise İbnü'l-Arabî, Mecdüddin İshak ve beraberindekiler Malatya'ya yerleşmişlerdir. (Yahya, 2001: 375)²⁵

İbnü'l-Arabî'nin, Mecdüddin İshak'ın üzerindeki tesirini, Anadolu'dan ayrıldıktan sonra yazdığı nasihat içerikli bir şiirde görmekteyiz. "*İshak, kardeşinden sağlam bir öğüt/nasihat dinle / Sultanlara yakın olman seni aldatmasın / Muhakkak Hükümdarlar mülkleriyle zengin oldular...*"²⁶ şeklinde başlayan bu şiirden Mecdüddin İshak'ın, sultanlara karşı yakınlığını ve İbnü'l-Arabî'nin hayatı üzerindeki etkisini anlamaktayız. Aynı zamanda İbnü'l-Arabî'nin onunla olan muhabbetine, Cendî'nin *Şerhu Fususî'l-hikem* adlı eserinde Sadreddin Konevî'den naklettiği şu sözlerinde de görmek mümkündür: "*Endülüs'ten Anadolu denizine geldiğim zaman, Allah'ın bana ömrümün sonuna kadar vereceği mevcut zahiri ve batını hallere sahip olmadıkça denizin diğer tarafına geçmemeye karar verdim. Böylece tam bir huzur ve kâmil bir murakabe ile Allah'a yöneldim. Allah'da bana ömrümün sonuna kadar şahit olacağım bütün zahiri ve batını halleri gösterdi. Hatta Baban İshak b. Muhammed ile olan sohbetimi, senin ile olan sohbetimi, senin hallerini, senin ilmîni, senin zevk halini, senin makamını, senin tecellilerini, senin keşflerini ve Allah'ın sana verdiği bütün nimetlerini bana gösterdi...*" (Cendî, 1903: 219-220)

Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile Mecdüddin İshak arasındaki bağın Mecdüddin İshak'ın hayatı boyunca devam ettiğini görmekteyiz. Nitekim onun vefatının ardından İbnü'l-Arabî, onun eşi ile evlendiği rivayeti vardır. (Câmî, 1337: 556; Sadri, 2002: 55-56; el-Kârî, 1959: 23,25,38)²⁷ Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin, sadece Mecdüddin İshak ile değil, onun vasıtasıyla oğlu Sadreddin Konevî ile de muhabbeti vardır. Onun, eserlerini okuyan Konevî, çok etkilenmiş ve ömrü boyunca ondan faydalanmıştır. Aynı zamanda İbnü'l-Arabî, birçok kez Anadolu'da bulunmuş ve ilmî faaliyetlerini burada devam ettirmiştir. (Yahya, 2001: 375-377)²⁸

Anadolu'ya Mecdüddin İshak vasıtası ile geldiğine ihtimal verdiğimiz diğer isim, Evhâdüddin el-Kirmânî'dir. Mecdüddin İshak'ın 601/1204 yılında Bağdat'tan Anadolu'ya gelirken onu, davet ettiği iddia edilmektedir. (Bayram, 2005: 13) Bu iddianın kesinliğine dair bir kayda rastlayamadık. Ayrıca bu iddianın yer aldığı eserde bir delil gösterilmemiştir. Müellifin bu iddiayı, varsayımlardan yola çıkarak ortaya attığı düşünülebilir. Tarihsel olarak incelendiğinde Evhadüddin'in, Mecdüddin İshak ve İbnü'l-Arabî ile aynı zamanda Anadolu'da bulunduğu bilinmektedir. Nitekim Evhadüddin'in Kayseri'de bir evlilik yaptığı ve bu evlilikten de Fatma adında bir kızının olduğu menâkıbnâmede ifade edilmektedir. (Bayram, 2005: 32, 159-161; Azamat, 1995: 11/519)

Evhâdüddin el-Kirmânî, Anadolu'da bulunduğu süre zarfında Anadolu'nun kültürel hayatında etkili olmuş²⁹ ve aynı zamanda Mecdüddin İshak'ın oğlu Sadreddin Konevî ile ilgilenmiştir. (el-Kirmânî, 1347: 85; Bayram, 2012: 55)

²⁴ Bakınız: İbnü'l-Arabî, 103a, 144b; Osman Yahya, *Histoire et classification*, 486; Aynı müellif, *Müellefâtü İbnü'l-Arabî*, 228, 375-376. İbnü'l-Arabî'nin Tâcü'r-Resâil adlı eserinin 600/1204 yılında Mekke'de düzenlenen sema kaydının dinleyicisi Mecdüddin İshak'tır. Osman Yahya'nın Fransızca eserinin, Arapça tercümesinde Mecdüddin İshak'ın adı İsmail olarak yanlış yazılmıştır. Yine İbnü'l-Arabî'nin Ruhu'l-Kuds adlı eserinin sema kayıtlarından 600/1204 yılı Mekke'de düzenlenen sema kaydında ise Mecdüddin İshak hem dinleyici hem de istinsah eden olarak kaydedilmiştir.

²⁵ 601/1205 yılında yapılan bir sema kaydının tedvini 603/1207 yılında Malatya'da yapılmıştır. Bu bilgiden İbnü'l-Arabî ve beraberindekilerin Anadolu'ya geldikleri tarihi bilmekteyiz.

²⁶ Bakınız: İbnü'l-Arabî, *Muhâdaratü'l-Ebrâr*, nr: 546, 145a-145b.

²⁷ Musa Sadri'nin eserinde İbnü'l-Arabî ile Mecdüddin İshak'ın eşi ile konuşma diyalogu rivayet edilmiştir. El-Bağdadî ise, onun, Anadolu'da Sadreddin Muhammd b. İshak b. Yusuf b. Ali'nin annesi ile evlendiğini üç farklı yerde eserine almıştır.

²⁸ Onun Anadolu'daki kültürel hayata etkisi için bakınız: Faruk Yılmaz, *Mecdüddin İshak'ın Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kültürel Hayatına Etkisi*, 41-47.

²⁹ Daha geniş bilgi için bakınız: Faruk Yılmaz, *Mecdüddin İshak'ın Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kültürel Hayatına Etkisi*, 48-51.

Mecdüddin İshak, Sadreddin Konevî henüz küçük yaşta iken vefat ettiğinden gençlik yıllarında oğlunun yanında olamamıştır. Fakat Mezdüddin İshak, bulunduğu konumu itibariyle oğlu Sadreddin Konevî'ye büyük miras bırakmıştır.

Sadreddin Konevî'nin yetişmesindeki en büyük katkı şüphesiz İbnü'l-Arabî'dir. Babasının vefatının ardından İbnü'l-Arabî, Konevî'nin bakımını üstlenmiş olması, onun, ilmî hayatının oluşmasında etkili olmuştur. İbnü'l-Arabî'nin eserlerinin sema kayıtlarını incelediğimizde, Konevî'ye sık sık atıflar vardır. (Yahya, 2001: 375, 464-466, 479) Ayrıca İbnü'l-Arabî, "*Muhlis arkadaşım Mezdüddin İshak'ın mübarek ve temiz oğlu Sadreddin Muhammed el-Konevî, bana şu kitapları okudu...*" kaydından yedi eser yazdığı anlaşılmaktadır.³⁰ Bu nedenle Konevî, babasından sonra en önemli eğitimini, İbnü'l-Arabî'den almıştır. Konevî'nin eğitiminde karşımıza çıkan bir diğer âlim, Evhadüddin el-Kirmânî'dir. Konevî'nin ona karşı derin bir sevgi duyduğunu bilmekteyiz. Nitekim vasiyetinde, öğrencilerinden Evhadüddin el-Kirmânî'nin seccadesini kabrinin üzerine örtmelerini istemiştir. (Chittick, 53; Addas, 2020: 292)

Sadreddin Konevî, Claude Addas'ın da belirttiği gibi İbnü'l-Arabî'den Arap; Evhadüddin'den de İran maneviyatlarını tevarüs etmiştir. Bu iki akımın mezedildiği bir kavşak görevini yerine getiriyordu. (Addas, 2020: 292) Nitekim Evhadüddin el-Kirmânî Menakibnâmesi'nde, Sadreddin Konevî'nin birçok kez "ben iki annemin sütü ile büyüdüm." (Şeyh Muhyiddin ve Şeyh Evhadüddin) dediği rivayet edilmektedir. (el-Kirmânî, 1347: 87)

Sadreddin Konevî, Konya'nın en büyük şeyhi ve oranın âlimi olarak kabul edilmiştir. İbnü'l-Arabî, onu evlat edindiği için de "Şeyh-i Kebîr/Şeyhü'l-ekber" unvanıyla anılmıştır. (Şahin, 2021: 75) Ve o, Anadolu'nun tasavvuf düşüncesinde ve kültürel hayatında derin izler bırakmıştır.³¹

4. Sonuç

Türkiye Selçuklu dönemi ile ilgili elimizdeki kaynaklar ne yazık ki oldukça az sayıdadır ve bu kaynakların okunması ayrı bir uzmanlık alanı gerektirmektedir. Ülkemizde de genel olarak çalışmamızda ele aldığımız Mezdüddin İshak ve dönemi ile ilgili kaynak kıtlığı ve uzmanlaşmanın az olması nedeniyle birbirine zıt bilgiler türetilmiştir. Bu bilgiler, çoğunlukla Türkiye Selçuklu devrinde yazılmış olan ve şu anda yazma eserler bölümünde bulunan kitaplardan elde edilmiştir.

Mecdüddin İshak'ın ailesi ile ilgili sadece eşinin ve çocuklarının varlığını bilmekteyiz. Araştırmalarımız neticesinde onun, Sadreddin Konevî dışında İbrahim adında bir oğlu olduğunu kesin olarak ispatlamış olmakla birlikte, Mahmud adında Sadreddin Konevî'nin ağabeyi olan başka bir çocuğunun olabileceği sonucuna ulaştık.

Anadolu Türk kültüründe Mezdüddin İshak'ın iki önemli etkisi vardır. Bunlardan birincisi, onun Anadolu'nun tasavvufi düşüncesine yaptığı katkidir. İbnü'l-Arabî'nin eserlerinin sema kayıtlarından anladığımız göre o, İbnü'l-Arabî'den tasavvuf dersleri almış ve bir sûfî olarak bilinmektedir. Ayrıca İbnü'l-Arabî ve muhtemelen Evhadüddin el-Kirmânî gibi ilim adamlarının Anadolu'ya gelmesinde onun, etkisinin olduğunu düşünmekteyiz. Onun ikinci önemli etkisi ise, Anadolu'ya fütüvvet teşkilatının gelişinde üstlendiği konumudur. Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev ve İzzeddin Keykâvus'a hocalık yapmasının yanında elçi olarak Bağdat'a gitmiş ve İzzeddin Keykâvus için hazırlanan bir fütüvvetnâmeyi ve fütüvvet teşkilatına ait sembol eşyaları Anadolu'ya getirmiştir. Bu teşkilatın Anadolu'da görülmesinin ardından ahilik gibi benzer bir teşkilat ortaya çıkmıştır. Ve bu teşkilat, uzun müddet boyunca Anadolu'nun kültür hayatında yer almıştır.

Ülkemizde Mezdüddin İshak ile ilgili yapılmış çalışmalara baktığımızda, yanlış okumalardan kaynaklanan hatalı bilgiler olduğunu görüyoruz. Yaptığımız araştırmalarda Mezdüddin İshak'ın Endülüslü olmadığını ve büyük ihtimalle Anadolu'da (er-Rumî) doğmuş olabileceğini, Mezdüddin İshak'ın ölüm tarihinin kesin olarak bilinmeyeceğini, Anadolu'ya davet ettiği ilim adamlarının İbnü'l-Arabî ve Evhadüddin el-Kirmânî hariç diğerlerinin Mezdüddin İshak'ın daveti üzerine geldiğine dair

³⁰ Bakınız: *Konevî'nin Not Defteri*, nr: 7846, 188a; aynı eser, nr: 7850, 346a.

³¹ Detaylı bilgi için bakınız: Faruk Yılmaz, *Mecdüddin İshak'ın Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kültürel Hayatına Etkisi*, 51-57.

kesin deliller bulunmadığını söyleyebiliriz. Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin Mecdüddin İshak maddesinde, bazı hatalı bilgilerin yer aldığını görmekteyiz. Mecdüddin İshak ile ilgili bu maddenin tekrar ele alınıp doğru bilgiler yazılması gerekmektedir.

Mecdüddin İshak'ın Anadolu'ya ilim adamları yanında bazı ilmî eserleri de beraberinde getirdiği iddia edilmektedir. Bugün Sadreddin Konevî'ye ait bir kütüphane vardır. Ancak araştırma süremizi aşacağı için maalesef bu kütüphanedeki eserlerin tümünü gözden geçiremedik. Bu kütüphanenin bir doktora tezi çalışmasında tetkik edilmesi gerekmektedir. Bu tetkikler yapıldığında Mecdüddin İshak ve dönemi ile ilgili yeni bilgiler bulmak mümkün olacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazarların makaleye katkıları; Faruk Yılmaz %70, Hasan Hüseyin Adalıoğlu %30 şeklindedir.

Çıkar Beyanı

Bu makale ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Abdurrahman Câmî. (1337). *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds*. Neşreden: Mehdî Tevhîdî Pûr. Tahran.
- Addas, C. (2020). *Ibn 'Arabi ou La quête du Soufre Rouge, (Muhyiddin İbn Arabî Kibrit-i Ahmer'in Peşinde)*. Tercüme: Atila Ataman. İstanbul: Sufi Yayınları.
- Aksarâyî, (1944). *Müsameretü'l-ahbâr*. Neşreden: Osman Turan. Ankara: Süleymaniye Kütüphanesi, Kemal E. Kürkçüoğlu Koleksiyonu, 547. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Anonim. (1952). *TârîhuÂl-i Selçûk ve Anadolu (Anonim Selçukname)*. Neşreden ve çeviren: Feridun N. Uzluk. İstanbul.
- Azamat, N. (1995). "Evhadüddîn-i Kirmânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/518-520, İstanbul: TDV. Yayınları.
- Bayram, M. (2018). *Ahi Evren Hâce Nasirü'd-Din Mahmud ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Bayram, M. (2006). *Ahi Evren Tasavvufî Düşüncenin Esasları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bayram, M. (2016). *Hâce Nasîrü'd-din-i Tûsî'nin İntihalciliği ve Ahi Evren Hâce Nasirü'd-din ile İlgisi*. Konya: Çizgi Yayınları.
- Bayram, M. (2005). *Şeyh Evhadü'd-Dîn Hâmid El-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*. Konya: Kardelen Yayınları.
- Bayram, M. (2012). *Sadru'd-Din-i Konevî*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Cahen, C. (1988). *La Turquie Pré-Ottomane*. l'Institut Français d'études Anatoliennes d'Istanbul, İstanbul-Paris: Divit Yayınları, Varia Turcica: VII.
- Can, M. (1986). "Selçuklular Devri Konya Kütüphanelerinin Tarihçesi". *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi*, 2/1, Konya.
- El-Cendî, M. (1903). *Şerhu Fususu'l-hikem*. Neşreden: Celaleddin Aştîyânî. Meşhed: Çâphâne-i Dânişkâh.
- Chittick, W. "The Last Will and Testament of Ibn 'Arabi's Foremost Disciple, Sadr al-Din Qunawi". *Sophia Perennis*, cilt: IV, no: 1.
- Demirtaş, F. (2021). "Anadolu Selçuklu Devleti'nde Fütüvvet ve Ahilik: Siyasetin Kurumundan Kurumun Siyasetine". *bilimname dergisi*, sayı: 46, Kayseri.
- Ebu'l-Ferec. (1950). *Abu'l-Farac Tarihi1-2*. Çeviren: Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- El-Ezdî, Abdülhak b. Abdurrahman. *El-Ahkâmü'l-Kübrâ fi'l-Hadîs*. Konya: Yusuf Ağa Kütüphanesi. Numara: 5059.
- Gaffârî. (1342). *Târih-i Cihân-ârâ*. Neşreden: Hasan Nurakî. Tahran.
- Hacıgökmen, M. A. (2010). "Mecdüddin İshak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/210-211, Ankara: TDV. Yayınları.
- Hacıgökmen, M. A. (2012). "Türkiye Selçukluları Şehzade ve Sultanlar Muallimi Mecdüddin İshak". Ankara: Türk Tarih Kurumu, Belleten, c: LXXVI, sayı: 276.
- İbn Bîbî. (2020). *El-Evâmiru'l-Alâi'yye fî'l-umûri'l-Alâi'yye Selçuknâme*. Çeviren: Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *Muhâdaratü'l-ibrâr*. Konya: Yusuf Ağa Kütüphanesi. Numara: 546.

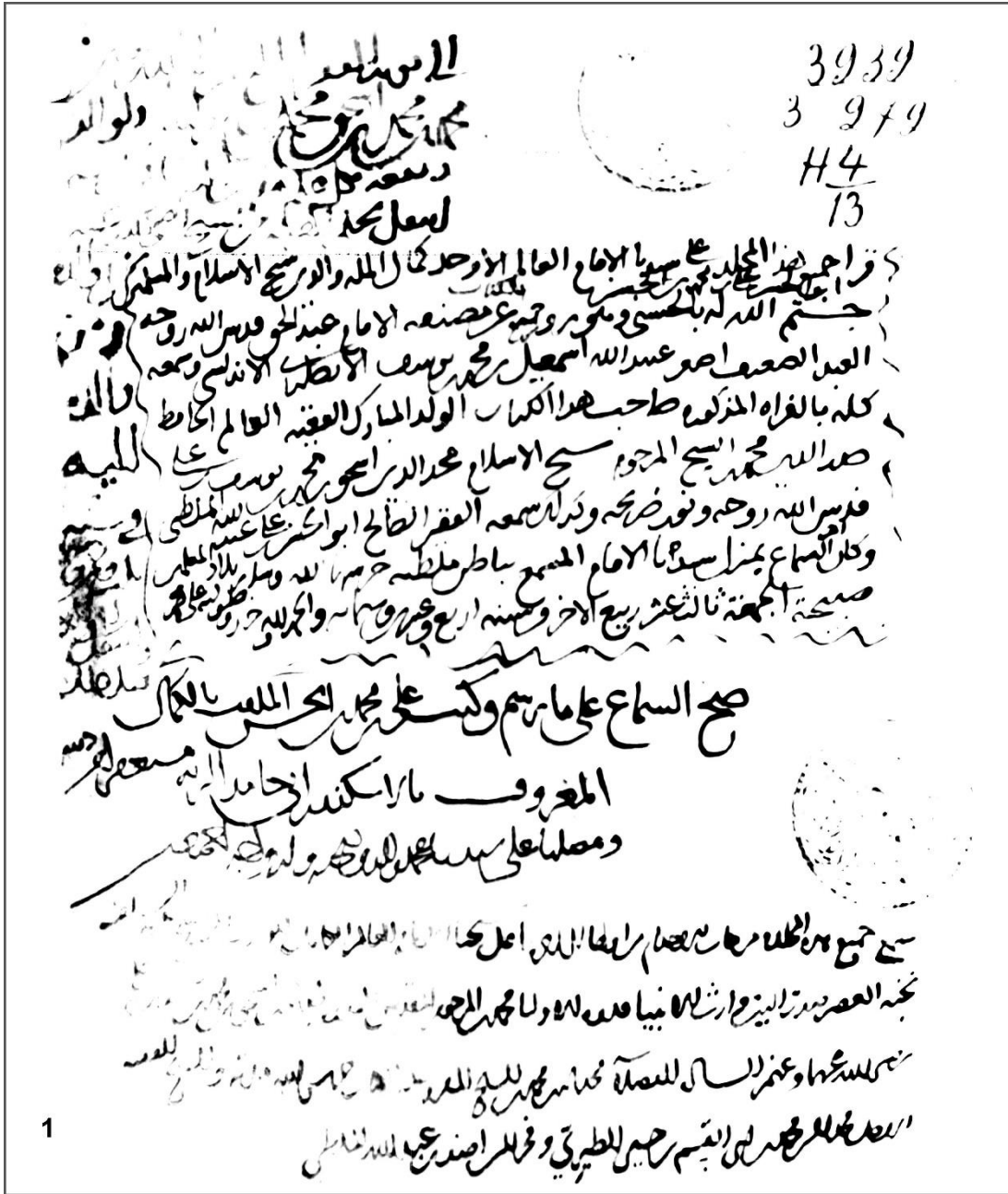
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *Muhâdaratü'l-Ebrâr*. İstanbul: Millet Feyzullah Efendi Kütüphanesi. Numara: 1750.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *Muhâdaratü'l-Ebrâr*. İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi. Numara: 4227. Numara: 4225. Numara: 4228. Numara: 4230.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *Rûhu'l-Kuds*. Amasya: Beyazıt İl Halk Kütüphanesi. Numara: 656/2.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *Tâcü'r-resâil*. İstanbul: Beyazıt Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi. Numara: 1759.
- İbn Vâsil. (1957). *Müferricü'l-kürûb fî ahbâr-i Benî Eyyûb*. Neşreden: Cemâleddin eş-Şeyyâl. Kahire: Dâru'l-kütübi vel-Vesâiki'l-Kavmiyye.
- Kaplan, H. (2021). *Tahrif ve Tashih*. Ankara: Kalem Neşriyat.
- El-Kârî el-Bağdâdî, İ. (1959). *Menâkıbu İbn Arabî*. Neşreden: Salahaddin el-Müneccid. Beyrut: Müessesetü't-Türâsi'l-Arabî.
- Kılıç, M. E. (2001). "İbnu'l-Arabî'nin I. İzzeddîn Keykâvus'a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dînî ve Siyâsî Tarihine Bakış". Editör: Osman Eravşar. *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*. Konya. C: 2.
- El-Kirmânî (1347). *Menâkıb-ı Evhâdüddîn Hâmid b. Ebî'l-Fahr Kirmânî*. Neşreden: Bedüzzaman Fûrûzanfer. Tahran.
- Koca, S. (1997). *Sultan I. İzzeddin Keykâvus*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Konevî, Sadreddin. *Konevî'nin Not Defteri*. Konya: Yusuf Ağa Kütüphanesi. Numara: 7850.
- Köprülü, M. F. (2015). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. Hazırlayan: Orhan Köprülü. İstanbul: Alfa Basım Yayınları.
- Müneccimbaşı Ahmed. (2001). *Câmiu'd-düvel*. Tercüme: Ali Öngül. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Öngül, A. (2018). *Anadolu Selçukluları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Sadri, M. (2002). *Regâiyübü'l-menâkıb* (Sadreddin Konevî'nin Menkıbeleri). Çeviren: M. Emin Agar. İstanbul: Anka Yayınları.
- Es-Safedî, Salâhuddîn Halîl. (2000). *El-Vâfi bi'l-vefeyât*. Beyrut: Dâru'l-İhyâ-i't-Türâsi'l-Arabî.
- Sahîh Ahmed Dede. (2011). *Mecmuatü't-Tevârîhi'l-Mevleviyye*. Hazırlayan: Cem Zorlu. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Şahin, H. (2021). *Dervişler, Fakihler, Gaziler Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şahin, H. (2010). "Şeyh Mecdüddin İshak'ın Türkiye Selçuklu Yönetimi ile İlişkileri". *I. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri*. Konya.
- Şeker, M. (2019). *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*. Ankara: DİB. Yayınları.
- Turan, O. (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Yahya, O. (1964). *Histoire et classification de l'œuvre d'Ibn 'Arabî*. Damas.
- Yahya, O. (2001). *Müellefâtü İbnü'l-Arabî Târîhuhâ ve Tasnîfuhâ*. Tercüme: Ahmed Muhammed et-Tayyib. Kahire: El-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb.
- Yıldız S. N. ve Şahin H. (2013). "In the proximity of sultans: Majd al-Dîn Ishâq, Ibn 'Arabî and the Seljuk court". *The Seljuks of Anatolia: Court and Society in the Medieval Middle East*, London.
- Yılmaz, F. (2023). *Mecdüddin İshak'ın Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kültürel Hayatına Etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

Ekler

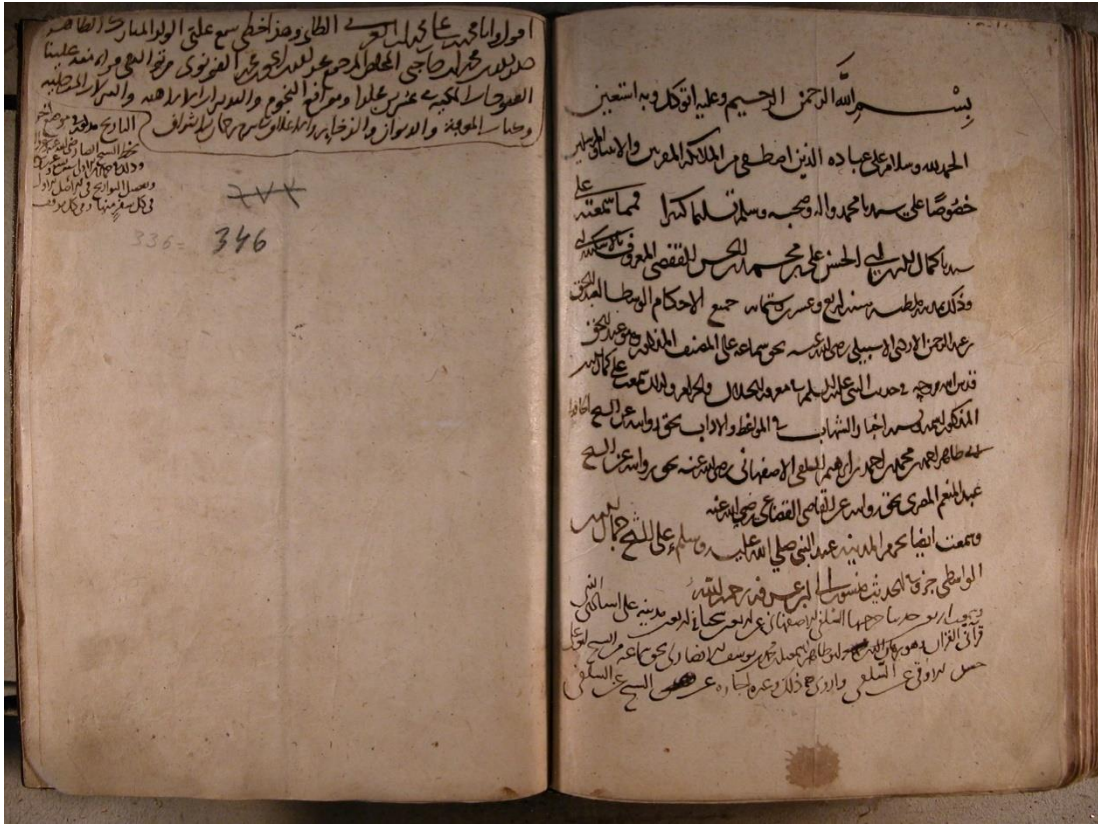
Ek-1: Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Mevdüddin İshak'a yazdığı beyitler: (Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Muhâdaratü'l-ibrâr, KYAK. , nr: 546, 145a-b)

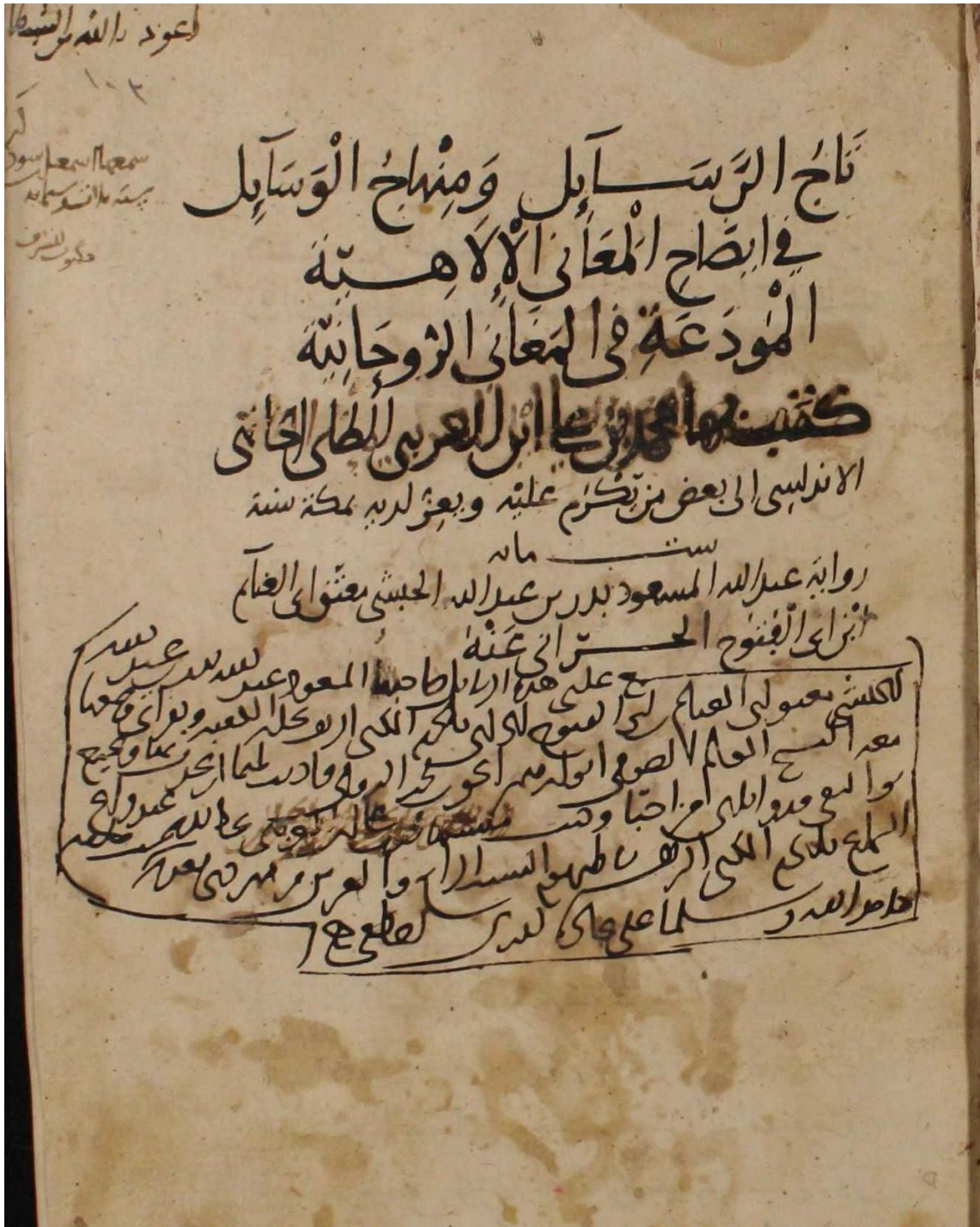
Ek-2: Mecdüddin İshak'ın "Mecdüddin İshak b. Muhammed b. Yusuf b. Ali" olarak geçtiği ibare:
(Abdülhak b. Abdurrahman el-Ezdî, *el-Ahkâmü'l-kübrâ fî'l-hadîs*, Yusuf Ağa Kütüphanesi, numara:
5059, 1a)

Ek-3: Sadreddin Konevî'ye Kur'ân okumayı öğreten "Burhaneddin Ebû Tâhir İsmail b. Muhammed b. Yusuf el-Ensârî"'nin geçtiği yer: (Sadreddin Konevî, *Konevî'nin Not Defteri*, , Yusuf Ağa Kütüphanesi, numara: 7850, 345b)

Ek-4: Mecdüddin İshak'ın "Ebû İbrahim İshak b. Muhammed er-Rûmî" olarak geçtiği yer: (İbnü'l-Arabî, *Tâcü'r-resâil*, Beyazıt/Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi, numara: 1759, 103a)

The Fight Against COVID-19 in Europe: The Effects of Vaccination on the Economy

Erdem ATEŞ¹

Avrupa'da Kovid-19 ile Mücadele: Aşılamanın Ekonomiyeye Etkileri

The Fight Against COVID-19 in Europe: The Effects of Vaccination on the Economy

Öz

COVID-19, 2019 yılı sonlarında ortaya çıkan ve 2023 yılı Eylül ayı itibarıyla dünya çapında yaklaşık 6,9 milyon insanın ölümüne neden olan bir salgındır. Pandeminin ekonomiyeye de olumsuz etkileri olmuştur. Çalışmanın amacı COVID-19 aşılamanın ekonomik göstergeler üzerindeki etkisini belirlemektir. Çalışmada, ARDL modeli ve PMG tahmincisi kullanılarak 2021:01-2022:01 dönemi için 28 Avrupa ülkesinin aylık COVID-19 aşı sayıları ile ihracat, ithalat, enflasyon ve işsizlik değişkenleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Analiz bulgularına göre, ihracat ve ithalatın aşılamanın kişi sayısı ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisi olmadığı görülmüştür. Ancak aşılamanın kişi sayısı arttıkça enflasyonun arttığı, işsizlik oranının ise azaldığı belirlenmiştir. Sonuç olarak, aşılamanın ekonomik göstergeleri olumlu etkilediği belirlenmiştir.

Abstract

COVID-19 is an epidemic that emerged in late 2019 and has killed approximately 6.9 million people worldwide as of September 2023. The pandemic also had negative effects on the economy. The aim of the study is to determine the impact of COVID-19 vaccines on economic indicators. In the study, the relationship between monthly COVID-19 vaccination numbers and export, import, inflation and unemployment variables of 28 European countries for the period 2021:01-2022:01 was examined using the ARDL model and PMG estimator. According to the analysis findings, it was seen that exports and imports did not have a statistically significant relationship with the number of vaccinated people. However, it has been determined that as the number of vaccinated people increases, inflation increases and the unemployment rate decreases. As a result, it has been determined that vaccination positively affects economic indicators.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İktisat, Uluslararası Ticaret, Enflasyon, COVID-19, İstihdam

Keywords: International Economics, International Trade, Inflation, COVID-19, Employment

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Introduction

The COVID-19 epidemic emerged in late 2019 and became a global pandemic in 2020. The tools for combating this epidemic included quarantine, masks, social distancing, travel restrictions, etc. Although precautions were taken, the spread could not be prevented (Pieroni et al., 2021: 1). With the emergence of the epidemic, many scientists started vaccine studies. At the end of the studies, the vaccine produced by Pfizer-BioNTech became the first COVID-19 vaccine to be approved (FDA, 2021). Today, there are 50 approved vaccines approved worldwide, but only 11 of them have been approved for emergency use by the World Health Organization. (VIPER, 2023; Chi, et al. 2022: 2). The Vaccination

¹ Arş. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, erdem.ates@deu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1459-9555>

process started rapidly, and a visible decrease in the number of cases, deaths, and hospitalizations occurred in a short time (Antonini et al., 2022: 1). With the influence of globalization, vaccines have rapidly spread around the world, and as a result, the decrease in the number of cases and deaths has brought about normalization (Lupu and Tiganasu, 2022: 6). Strict quarantine and closure measures implemented around the world have been relaxed, and travel restrictions have begun to be lifted. As a result of vaccination, community immunity has begun to be gained, and with the restrictions being lifted, economic activities have begun to be carried out as they were in the pre-epidemic period.

A limited number of studies have examined the economic effects of vaccination. However, there has been no study which specifically measures the effect of vaccination policy on economic variables. This study's purpose is to enrich the literature about the vaccination policy's effect on economic variables and contribute to this literature. The study of Khalfaoui et al., (2021) examined the relationship between the daily number of COVID-19 patients, deaths, and vaccinations and the daily US stock market index return. Their study concluded that there is a positive relationship between the number of COVID-19 vaccinations, deaths, and cases and the return of the S&P 500 index. Antonini et al. (2022) which examined the effects of the COVID-19 vaccination policy in France, Israel, Italy, and Spain demonstrated that the number of administered vaccines has caused to decreased unemployment rates in these countries. In the study of Guo et al. (2022) the relationship between the USA's per capita national income and unemployment rate and the COVID-19 vaccination rate was examined at national level for the period between January 2021 and July 2021. Their study found out that both per capita income and unemployment rates had a positive relationship with the COVID-19 vaccination rate. Similarly, Ren and Zheng (2023) examined the relationship between household savings and the number of COVID-19 vaccinations in the USA. The result of their study shows that there is a negative relationship between the number of COVID-19 vaccinations and household savings, and thus the COVID-19 vaccination policy affects expenditures positively and unemployment negatively. The study of Hansen and Mano (2023) examined the relationship between the COVID-19 vaccination rate and expenditures and unemployment rates in the USA. they study illustrates that when the first dose COVID-19 vaccination rate increased by 1 percent, expenditures increased by 1.3 percent. It was observed that the unemployment rate decreased by 0.09 percent. Similarly, Ahangar and Prybutok (2023) examined the relationship between the economic effects of the epidemic and the vaccination rate for 85 countries. Their paper manifest that countries with high gross domestic product growth rates and competitiveness indexes have low inflation/vaccine rates. In short, their results emphasize that the negative economic effects of the epidemic decreased as the vaccination rate increased. Therefore, this study can be considered a novel contribution as to the effect of vaccination policy on selected economic variables.

This study aims to provide an answer as to how the vaccination policy affects economic variables in the short and long terms. In related literature, there are a few papers that consider this question. Nevertheless, there is no paper which directly deals with the effects of vaccination policy on selected economic variables. Due to this reason, this paper aims to make a novel contribution in this regard. This article is an exploratory research because it examines a new topic which has not been studied before, thus the results of this study can be a pioneer for further research in this field. (Neuman, 2014: 38). The basic hypothesis of this paper is that the progress of vaccination effect on positively on economic variables.

This study primarily examines whether the vaccination process affects economic variables using a sample of 28 European countries. For this purpose, the panel ARDL model PMG estimator was used to determine whether the number of vaccine doses administered in 28 countries impacted inflation, export, import, and unemployment variables. The hypothesis of the study is the expectation that vaccine administration will positively affect economic variables. In the first part of the study, the

concise information is given about the emergence of the COVID-19 epidemic and its economic effects. The second section introduces the data set and method used, and then the analysis results are explained. Research questions are answered in the last part of the study, and policy recommendations are suggested in light of the findings.

2. COVID-19 Outbreak and Its Economic Effects

The COVID-19 pandemic emerged in Wuhan Province, China, towards the end of December 2020. The epidemic, which initially emerged around Wuhan's seafood and animal market, spread to the world from there at an unpredictable pace. The epidemic, which spread with significant momentum quickly, was named COVID-19 by the World Health Organization (WHO) on 12 February 2020 and was accepted as an epidemic on 11 March 2020 (Zhou et al., 2020:2-3).

The virus constantly mutated and initially spread rapidly throughout the world. However, the epidemic has lost its speed due to the closing of borders, lockdowns, mask and distance practices implemented by countries, and especially the effect of vaccination. As of 6 May 2023, the epidemic has ceased to be a global emergency (WHO, 2023). While the total number of cases worldwide is approximately 770 million as of 6 September 2023, this figure is approximately 18 million in Turkey, 90 million in America, 30 million in France, and around 28 million in Germany and England. The number of people who died due to COVID-19 worldwide is 6.9 million.

In the early period of the pandemic, when the effective treatment method was not yet known, countries took various measures and imposed restrictions to prevent the spread of the virus (Ahsan et al., 2022: 2). In order to ensure social isolation and thus reduce the spread of the virus, some measures have been implemented such as curfews, interruption of education, limitation of entry and exit from countries and international trade, closure of factories, restaurants, markets, suspension of workplace activities, etc. Measures such as these have profoundly affected every aspect of life and economic activities. The pandemic's effects on the economy are so significant that a report published in cooperation with the World Trade Organization (WTO) stated that the effects are more profound than the 2008-2009 Global Economic Crisis (WHO, 2021). Thus, in addition to creating a global health crisis, COVID-19 has also caused an economic crisis.

The economic crisis that emerged with the COVID-19 pandemic was sudden and unexpected. This situation experienced in the economy in the early period of the epidemic was generally caused by the contraction of supply and demand together. Due to the imposed restrictions, the functioning of the global supply chain has been negatively affected. Considering the impact of globalization, it would not be inaccurate to say that this negativity in the global supply chain is observed in the economies of almost every country (Cinel, 2020: 5). In this context, world trade in goods shrank by 5.3 percent in quantity in 2020 and decreased from 18.35 trillion dollars to 17.0 trillion dollars (Gürlelel, 2020).

Again, in the early period of the epidemic, many global organizations suspended their production which caused a contraction in supply and an increase in unemployment rates. The job loss in 2020 was 114 million compared to 2019 before the crisis, and the global labor force participation rate decreased by 2.2. With this increase in unemployment rates, global working hours decreased by 8.8% in 2020. This reduction is equivalent to 255 million full-time jobs and is four times greater than the loss experienced in the 2008-2009 Global Crisis. (WHO, 2021: 20).

During the epidemic, an increase far beyond the estimates made for the number of low-paid people in the world was observed and between 119-124 million people became low-paid (WHO, 2021: 3). As a result of all these developments, a contraction in demand was inevitable and losses in the country's revenues occurred that cannot be ignored (Özatay and Sak, 2020: 2). Governments have developed various policies and support packages to alleviate the effects of the economic crisis and prevent more

remarkable collapses. These practices have caused budget deficits to increase, and therefore, there have been significant increases in inflation rates, especially in developing and underdeveloped countries (WHO, 2021: 66).

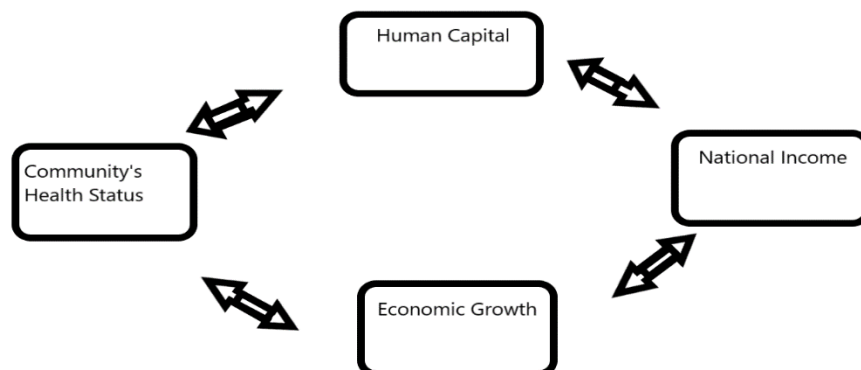
Effective treatment methods were researched soon after the start of the COVID-19 pandemic, and vaccine studies were launched. Restrictions have been gradually reduced with the implementation of vaccines that have been successful and authorized for use. With life being integrated into the new normal, economic activities have also entered the recovery process. The health crisis is resolved as vaccination rates increase and societies gain immunity. However, the economic effects have been observed to continue for a while.

As can be seen, the COVID-19 pandemic has caused a significant economic crisis. Vaccination is the most effective known way to combat the epidemic (Mohanty et al., 2021: 238; Chen et al., 2022: 386). Therefore, it can be safely claimed that the vaccine also has a healing effect on the economic crisis.

3. Theoretical Framework

The health and the economy have complex and two-way relationships (R. J. Barro, 2013: 329). In the literature, there is a consensus that not only the health affects the economy, but also the economy affects the health. Economic growth is frequently boosted by better health in various ways (Mayer, 2001: 1025). Economic growth also drives additional investments in health capital. The overall relationship scheme can be seen in Figure 1. However, in this study the only one part of these relationships, which is the way the health status affects the selected economic variables, will be examined in accordance with the research question of this study.

Figure 1. The Relationships between the Selected Health-Related and Economy-Related Variables

Adapted from D. Bloom & Canning, 2003; D. E. Bloom et al., 2018; Smith et al., 2020

According to Figure 1, when the community's health status increases, human capital quality also increases. When the quality of human capital increases, capital becomes more productive (Erçelik, 2018: 1). As a result of this, the national product increases, and national income also rises. Raises in national income levels also bring about raises in economic growth. With rising economic growth, unemployment and inflation rates will be expected to fall, and export and import volumes will rise. Lastly, high economic growth can bring about the ability of more spending levels in the health sector. This cycle can determine which country could be affluent or less affluent. Improving health status can help to create economic growth and economic development. For example, in some low-income areas, particularly in sub-Saharan Africa, the prevalence of disease presents a significant obstacle to economic development (Malik, 2006: 1).

Health status affects economic relations through two basic elements which are increases in productivity (R. J. Barro, 2013; Costa, 2015) and life expectancy (Preston, 1975; Smith et al., 2020). Additionally, better health affects economic relations through three different mechanisms: 1) Healthier workers are more productive because they are stronger and better able to perform physically demanding occupations (D. Bloom & Canning, 2003: 305; Wu et al., 2021: 1); 2) Healthier students benefit more from their time in school and students desire to spend more time in school (Bleakley et al., 2014: 128); 3) Governments can save more money when their citizens have excellent health conditions which results in rises in the country's savings (Suhrcke et al., 2006: 997). The first mechanism is defined as a direct effect on health on output, and the second and third ones are defined as an indirect effect on output (Malik, 2006: 2).

According to neoclassical theories, capital works with diminishing returns. The neoclassical model's definition of capital can be expanded to include human capital in the forms of education, experience, health, and physical products. Notably, endogenous growth theories focus on advancements in productivity under the favor of technological progress and increased human capital with education. Therefore, in the related literature the impact of the health has been neglected so far. However, mainly, the emergence of the pandemic and the lack of health services in countries with low economic growth performances highlighted the importance of relationships between the health and the economy and the subsequent literature. In the study of R. Barro and Barro (1996), it was proven empirically that health status affects economic growth. According to their findings, early developments in the health sector may even be a more significant indicator of future economic growth than initial investments in the education sector. (R. Barro & Barro, 1996: 114).

The pandemic or diseases and their economic effect have been taken attention, especially with the emergence of COVID-19 pandemic. In the relevant literature, studies examining the effects of epidemics on the economy, such as those of the 1918 Spanish Flu (Beach et al., 2022; Correia et al., 2022), the 1968 H3N2 Influenza (Jinjarak et al., 2022), the HIV/AIDS pandemic (Gaffeo, 2003; Malik, 2006; Zinyemba et al., 2020) and examined different pandemics (Jordà et al., 2022) have been discussed. Pandemics could affect the aggregation of demand, supply, and production growth. Due to these affections, unemployment and inflation could rise, and exports and imports could decrease. The strength of these effects varies widely among nations, labor markets, and sectors (Buheji et al., 2020: 221). For instance, pandemics have an impact on investments and physical capital through intricate, interconnected, and frequently conflicting mechanisms, leaving long-term consequences unclear and typically marginal and non-linear (Callegari & Feder, 2022: 185).

One of the main effects of the pandemic on economics can be traced on labor supply. The fraction of healthy persons will decline if these disorders have deadly consequences, decreasing the amount of labor available. The affected population remains in the labor force when the diseases have non-fatal outcomes, but their productivity is substantially reduced (Malik, 2006: 4). Pandemics also negatively affect human capital because education must stop (Callegari & Feder, 2022: 185). This effect could be seen in the long-term economic growth.

Vaccination against the pandemic is the best weapon in the hands of human beings. Producing vaccines against diseases or epidemics has emerged thanks to scientific progress. Except for the COVID-19 pandemic, vaccines could not be used publicly (Correia et al., 2022: 920). Therefore, the question of how the vaccination policy will affect economic variables during the pandemic is difficult to answer. Nevertheless, many countries have only allowed a vaccinated person to enter their country during COVID-19. This helped the volume of tourism and international trade to reach the same level as before pandemic period. In short, health expenditures positively affect the level of output by increasing the

efficiency of the economy. The vaccination policy implemented during epidemic periods should also be considered in this context.

4. Data Set, Method and Findings

In this study, the monthly data of 28 European countries for the period between 2021:01 and 2022:01 were used². Inflation, unemployment rate, and export and import volumes have been chosen as dependent variables. The reason for including the unemployment rate is the fact that pandemics have dramatically affected the labor market (Callegari & Feder, 2022: 186; Correia et al., 2022: 919). The inflation rate is also a critical variable, especially during a pandemic. The COVID-19 pandemic has disrupted the global value chain. As a result, inflation has gone high globally in the pandemic era (Buheji et al., 2020: 213). Trade has an essential role in today's globalized world economy. Due to global trade, the world economy has been more integrated and has created more economic growth. Pandemics and measurements against pandemics have interfered with trade relationships worldwide, and thus, it has decreased economic growth.

The data on the rates of unemployment and inflation included in the study can be found on the website of the European Statistical Office (Eurostat). There are two reasons for choosing these 28 countries. The first one is that the data on vaccination could only be obtained for these countries, and the second one is that the aim of this study is to examine only 28 European countries. Export and import data were taken from the World Trade Organization (WTO) websites. In addition, the number of people vaccinated monthly by country was obtained from the website of Our World in Data³. The data for unemployment and inflation are included in the study proportionally, export and import data are included in million US dollars, and vaccine data are included in the study as the number of vaccinated people. Since the data in the study consisted of different units and it was thought that it would be more appropriate to interpret the results flexibly, all variables were included in the analysis in their natural logarithmic values.

Panel data analysis was performed in the study. Four separate models were established using the panel ARDL model. Since it is aimed to examine the effect of vaccination on economic variables, the dependent variable in all models was determined as economic variables (unemployment rate, export, import, and inflation rate). The independent variable in all models used in the study is the number of individuals vaccinated in that country. The equational representations of the four models established in the study are given below.

$$\text{Model 1: } Unem_{it} = \beta_0 + \beta_1 Vac_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$\text{Model 2: } X_{it} = \beta_0 + \beta_1 Vac_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$\text{Model 3: } M_{it} = \beta_0 + \beta_1 Vac_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

$$\text{Model 4: } Inf_{it} = \beta_0 + \beta_1 Vac_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

In Equations 1,2,3 and 4, $i = 1, \dots, N$ is the number of countries; $t = 1, \dots, T$ represents the time period. β_0 represents the constant parameter and β_1 represents the explanatory variable parameter. Table 1 contains the descriptive statistics of the variables included in the study. There are 308 observations in all variables. From here, it can be understood that the study is a balanced panel.

² Countries included in the study are Turkey, Bulgaria, Czech Republic, Denmark, Germany, Estonia, Ireland, Greece, Spain, France, Croatia, Italy, Republic of Cyprus, Lithuania, Latvia, Luxembourg, Hungary, Malta, Netherlands, Austria, Poland, Portugal, Romania, Slovenia, Slovakia, Finland, Sweden and Norway.

³ The website address from which the data was obtained is <https://ourworldindata.org/COVID-vaccinations>

Table 1. Descriptive Statistics

Variables	Obs	Mean	Std . Dev.	Min	Max
lvac	308	17.66503	2.105644	11.05753	21.97699
lunem	308	1.831154	0.4210038	0.7884574	2.850707
lx	308	8.975403	1.485053	5.141664	11.93154
lm	308	9.091739	1.278393	5.958425	11.77842
linf	308	4.716186	0.1302285	4.589142	5.446004

Table 2 includes the correlation matrix of the variables included in the study. Since the study attempts to examine the effect of vaccination on economic variables, the first column of the matrix is essential. According to Table 2, the unemployment rate is negatively related to vaccination; Exports, imports, and inflation appear to be positively related.

Table 2. Correlation Matrix

Variables	lvac	lunem	lx	lm	linf
lvac	1.0000				
lunem	-0.0815	1.0000			
lx	0.5664	-0.0469	1.0000		
lm	0.5923	-0.0035	0.9837	1.0000	
linf	0.0175	0.1114	0.1596	0.1682	1.0000

In panel data methods, it is crucial to determine whether the slope coefficient is homogeneous or heterogeneous. Homogeneity of the slope coefficients indicates that all units are identical, and heterogeneity indicates that the units are different; therefore, the slope coefficients must be different. Determining coefficient homogeneity is highly decisive regarding accurate and effective analysis results. Pesaran and Yamagata's Delta homogeneity test, widely used in the literature, was used to test homogeneity in the study. Pesaran and Yamagata's delta test is based on the standardized form of Swamy (1970) test (Pesaran and Yamagata, 2008: 51). Swamy test was also introduced to eliminate the shortcomings of the F test used to test homogeneity. The Pesaran-Yamagata test gives more effective results in data sets with fewer units (N) and less time (T) dimension compared to F and Swamy tests. To address this issue, the test has been standardized for use on large panels (Pesaran and Yamagata, 2008: 57). Equations 5 and 6 provide mathematical representations of the Pesaran-Yamagata Delta test. Equation 6 is the mathematical expansion of equation 5 arranged to be adapted to large panel data.

$$\hat{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\hat{S}-k}{\sqrt{2k}} \right) \quad (\text{Delta Test for Small Sample}) \quad (5)$$

$$\tilde{\Delta}_{\text{adj}} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\hat{S}-E(\tilde{z}_{iT})}{\sqrt{\text{Var}(\tilde{z}_{iT})}} \right) \quad (\text{Delta Test for Large Sample}) \quad (6)$$

Hypotheses of delta test are as follows $H_1: \beta_i = \beta$ (slope coefficient is homogeneous for all panels); $H_1: \beta_i \neq \beta_j$ (slope coefficient is heterogeneous for some panels). Table 3 shows the delta test results. Accordingly, it is seen that the coefficients were homogeneous in all models except the model established for imports. Whether the coefficients are homogeneous or not is vital in determining which

values will be interpreted in co-integration tests. If the slope coefficients are homogeneous, the group values in the co-integration test will be considered. Otherwise, panel values will be taken into account.

Table 3. Delta Test Results

Variables	lunem = f(lvac)	lx = f(lvac)	lm = f(lvac)	linf = f(lvac)
$\hat{\Delta}$	4.405	2.168	1.435	3.160
$\tilde{\Delta}_{adj}$	5.165	2.542	1.682	3.706
$\hat{\Delta}$ p-value	0.000	0.030	0.151	0.002
$\tilde{\Delta}_{adj}$ p-value	0.000	0.011	0.093	0.000

The nations, businesses, etc., that were analyzed using panel data different units could have a correlation relationship. This correlation relationship is called cross-sectional dependence. In analyses carried out with panel data, cross-sectional dependence is decisive for applying unit root and co-integration tests. If cross-sectional dependence is encountered in the analysis, it is necessary to apply second-generation unit root and co-integration tests. The existence of cross-sectional dependence in this study of Pesaran M. H. (2004) is due to the cross-section. It was examined with the Cross-Sectional Dependence (CD) test. The H_0 hypothesis of the test is that there is no cross-sectional dependency, and the H_1 hypothesis is that there is cross-sectional dependency. The equational representation of the CD test is as follows;

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T \hat{\rho}_{ij}^2) \right) \quad (7)$$

In Equation 7, N represents the units, and T represents the time dimension. $\hat{\rho}_{ij}^2$ represents the correlation between the residues of units i and j. Table 4 shows the results of the CD test performed for the variables used in the study. According to the CD test results, all variables have cross-sectional dependence. Therefore, second-generation unit root and co-integration tests need to be applied.

Table 4. CD Test Results

Variables	lvac	lunem	lx	lm	linf
CD Test Value	19.983	43.918	33.305	32.100	33.478
Prob.	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

The results may be biased if stationarity tests are performed without considering cross-sectional dependency. First-generation panel unit root tests do not take cross-sectional dependence into account. In case of cross-sectional dependence, it is necessary to apply second-generation panel unit root tests (Pesaran M. H., 2007: 266). Cross-sectional dependence was detected in the variables included in the study. The Pesaran (2007) CIPS panel unit root test was preferred in the study. If the H_0 hypothesis of the test is ($p > 0.05$), there is no unit root, and the H_1 hypothesis is ($p < 0.05$), there is a unit root. Equation 8 shows the CADF regression.

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{it-1} + \varphi \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=0}^q \theta_{j+1} \Delta \bar{y}_{t-j} + \sum_{k=1}^q \omega_k \Delta y_{it-k} + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

Here, \bar{y}_{t-1} is the average of the lagged levels of all N observations at time t and \bar{y}_t is the first difference of the variables. After estimating the CADF regression for each unit, the CIPS (Cross-sectional) coefficient was calculated by averaging the t statistics of the β coefficient in the CADF model. Augmented IPS) statistics can be calculated using the following equation number 9:

$$CIPS = N^{-1} \sum_{i=1}^N CADF_i \quad (9)$$

Here $CADF_i$ are the Dickey-Fuller test statistics of the ith unit. In cases with cross-sectional dependency, this test gives more consistent and accurate results than the first-generation test. Table 5 shows the unit root test results. Accordingly, all variables are stationary at the I(0) or I(1) level.

Table 5. Unit Root Test Results

	Intercept Level	Trend	Intercept First Difference	Trend
lvac	-5,598*	-2,277*	-3,256*	-3,756*
lunem	-1,650	-1.697*	-3,322*	-3.846*
lx	2,587	-1.495	-4,742*	-2,550*
lm	-0.736	-0.710	-2.944*	-1,047*
linf	0.124	-0.083	-2,476*	-3,034*

In the unit root tests conducted in the study, it was seen that the variables in all models were stationary at their first differences. Therefore, it can be checked that whether there is a co-integration relationship between the series can be checked. With co-integration analysis, it can be examined whether the variables move together in the long run. It was determined that there was cross-sectional dependence in the variables included in the study. For this reason, the Westerlund co-integration test, the 2nd generation co-integration test that can be used in the presence of cross-sectional dependence, was applied in the study (Persyn and Westerlund, 2008: 232). The Ho hypothesis of the test ($p > 0.05$) is that there is no co-integration relationship between the series, and the H1 hypothesis ($p < 0.05$) is that there is a co-integration relationship between the series. The following is a possible representation of the test correction model's primary error:

$$\Delta Y_{it} = \delta'_i d_t + a_i (Y_{i,t-1} - \lambda'_i X_{i,t-1}) + \sum_{j=1}^{P_i} a_{ij} \Delta Y_{i,t-j} + \sum_{j=-q_i}^{P_i} \gamma_{ij} \Delta X_{i,t-1} + \mu_{it} \quad (10)$$

Equation 10 are d_t ; a_i refers to the speed at which the system returns to equilibrium after an unpredictable shock. Y_{it} , presents the dependent variable and $X_{i,t}$ presents the vector of explanatory variables. In this system, average group statistics (G_t and G_α) can be calculated in three steps. In the first step, In the first step, γ_{ij} is obtained from Equation 10 by the least squares method for each horizontal section and μ_{it} is estimated. Second, the equation of $\hat{u}_{it} = \sum_{j=-q_i}^{P_i} \gamma_{ij} \Delta X_{i,t-1} + \mu_{it}$ it is calculated. Then, the equation of \hat{u}_{it} is calculated in ΔY_{it} using $\hat{a}_i(1) = \hat{\omega}_{ui} / \hat{\omega}_{Ei}$. Newey-West (1994) long-term variance estimators are $\hat{\omega}_{ui}$ and $\hat{\omega}_{Ei}$. Finally, the mean group statistic is calculated with the help of the following equation:

$$G_t = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{\hat{a}_i}{SE(\hat{a}_i)}, \quad G_\alpha = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \frac{T\hat{a}_i}{\hat{a}_i(1)} \quad (11)$$

SE in Equation 11 represents error coefficient. In order to calculate the panel statistics of P_t and P_α , firstly, the terms of $\Delta\tilde{Y}_{it}$ and $\Delta\tilde{Y}_{i,t-1}$ terms are calculated as follows:

$$\Delta\tilde{Y}_{it} = \Delta Y_{it} - \delta'_i d_t - a_i(Y_{i,t-1} - \lambda'_i X_{i,t-1}) - \sum_{j=1}^{P_i} a_{ij} \Delta Y_{i,t-j} - \sum_{j=-q_i}^{P_i} \gamma_{ij} \Delta X_{i,t-1} \quad (12)$$

$$\Delta\tilde{Y}_{i,t-1} = \Delta Y_{i,t-1} - \delta'_i d_t - a_i(Y_{i,t-1} - \lambda'_i X_{i,t-1}) - \sum_{j=1}^{P_i} a_{ij} \Delta Y_{i,t-j} - \sum_{j=-q_i}^{P_i} \gamma_{ij} \Delta X_{i,t-1} \quad (13)$$

For the next step, partner error correction parameter needs to be calculated. Moreover, standard errors are obtained as follows:

$$\hat{a} = \left(\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \hat{Y}_{i,t-1}^2 \right) \sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \frac{1}{\hat{a}_i(1)} \hat{Y}_{i,t-1} \Delta\tilde{Y}_{it} \quad (14)$$

$$SE(\hat{a}) = \left(\left(\hat{S}_N^2 \right) \sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \frac{1}{\hat{a}_i(1)} \hat{Y}_{i,t-1}^2 \right)^{-\frac{1}{2}} \quad (15)$$

Equation 15 $\hat{S}_N^2 = \frac{1}{N \sum_{i=1}^N \hat{\sigma}_i/a_i}$ expresses the standard error of the regression. Finally, the third statistic P_t is obtained by the equation of $P_t = \hat{a}/SE$ and the fourth statistic P_α is calculated by $P_\alpha = T\hat{a}$. Table 6 shows the results of the co-integration test. Model 1 in the table represents the models established to examine the effect of COVID-19 vaccination on unemployment, model 2 on exports, model 3 on imports, and model 4 on inflation. According to the delta test results in Table 3, the coefficients in the model (model 3) regarding imports were found to be heterogeneous, while the coefficients in the other models were homogeneous. If the slope coefficients are homogeneous, Group values (G) will be considered in the co-integration test; Otherwise, it is necessary to interpret the Panel values (P). In the Westerlund co-integration test, if the p-value is less than 0.05, there is co-integration; In the opposite case, it is interpreted as not happening. According to Table 6, it was seen that there was a co-integration relationship between the variables in all models.

Table 6. Westerlund Co-integration Test Results

Statistics	Value	p-value	value	p-value	value	p-value	value	p-value
	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
Gt	-9.168	0.00	-6,353	0.00	-4.794	0.00	-4,048	0.00
Ga	-6.32	1.00	-7.18	1.00	-7,549	1.00	-19,054	0.00
Pt.	-9,502	0.975	-21,547	0.00	-11,162	0.5	-8,498	0.999
Pa	-5,934	0.996	-15.97	0.00	-5.326	0.99	-7,131	0.947

In panel data, analysis can also be made when the variables are stationary at different levels. If the variables are stationary at I(0) and I(1) levels, the Autoregressive Distributed Lag model (ARDL) model can be used (Pesaran, Shin, and Smith, 2001: 290). However, if one of the variables is at I (2) level, ARDL analysis cannot be performed. The ARDL model was used in the study since all variables were stationary at the I (0) or I (1) level. In their study, Pesaran, Shin, and Smith developed the PMG (Pooled

Mean Group) estimator, which can be applied when using the ARDL model in series with co-integration relationships (Pesaran, Shin and Smith, 1999: 621). PMG probability estimators are used to estimate long-run coefficients. In short, for PMG to be used, the variables must be cointegrated. A basic ARDL (p, q) model in Equation 16 is as follows:

$$y_{it} = \sum_{j=1}^p \lambda_{ij} y_{it-j} + \sum_{j=0}^q \delta_{ij} x_{it-j} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (16)$$

In Equation 16 $t = 1, 2 \dots T, i = 1, 2 \dots N, x_{it} = i$. The group is the explanatory variable vector, μ_i = Fixed Effect Term is the coefficient λ_{ij} = of the dependent variable without lagging, δ_{ij} = represents the coefficient vector. Moving from ARDL analysis to Error Correction Model (ECM), in the period with any imbalance, it will show how long it is taken to turn to its own last balance aftershocks. ECM model is provided in Equation 17. Accordingly;

$$\Delta y_{it} = \phi_i y_{i,t-1} + \beta_i' x_{i,t} + \sum_{j=1}^{p-1} \lambda_{i,t-j} + \sum_{j=0}^q \delta_{j=0}' \Delta x_{i,t-j} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (17)$$

Here, $\phi_i = -\left(1 - \sum_{j=1}^p x_{ij}\right)$, and i. Error Correction Term for Group represents $\beta_i = \sum_{j=0}^q \delta_{ij}$, l. The long-term coefficient for the group ($x_{ij} = -\sum_{m=j+1}^p \lambda_{im}$) is included in the model as $J = 1, 2 \dots = p - 1, \delta_{ij} = -\sum_{m=j+1}^q \lambda_{im}, J = 1, 2 \dots = q - 1$.

Table 7 includes the results of four ARDL models established with the PMG estimator to see the effect of COVID-19 vaccination on four economic variables. In this section, firstly, models were established with Mean Group (MG) and PMG estimators, and the selection between them was made with the Hausman test. The hypothesis of the Hausman test H_0 is PMG, and H_1 hypothesis is that MG estimator should be chosen. The analysis concluded that the PMG estimator should be selected in all four models.

According to the PMG model results, there was no statistically significant relationship between COVID-19 vaccination and exports and imports in the long term. A statistically significant relationship was determined between unemployment, inflation, and vaccination. In the long term, a 1 percent increase in COVID-19 vaccination reduces unemployment by 1.12 percent; It was observed to increase inflation by 0.18.

Error Correction Term (ECT) is the coefficient that shows how long it will take for the disturbances in the short term to be eliminated and the balance to be reached again in the long term. The ECT coefficient is expected to be statistically significant between 0 and -1. When the ECT coefficients of the established models are examined, it is seen that they are statistically significant in all four models. However, the coefficient has a positive sign in the model established for inflation. In other models, ECT coefficients were found to be both statistically significant and between 0 and -1. Accordingly, 26.19 percent of deviation from equilibrium for unemployment, 94.44 percent of deviation for exports, and 92.21 percent of deviation for imports will reach a former balance within one year.

To interpret the results economically, while there was no statistically significant relationship between vaccination and exports (model 2) and imports (model 3) in the long term, it was observed that this relationship existed in the short term. This may be because the ECT coefficients, which examine how long it takes for the balance to be regained in the short term, are very high. In other words, the shock experienced in exports and imports was overcome in a short time, and its effect was not reflected in the long term. This result parallels the findings of other studies such as Ateş (2022) and Bekkers and Koopman (2022). When we look at the results regarding unemployment (model 1), the

results are parallel to expectations. Since economic activities increase as a result of vaccination, it is a natural result that unemployment also decreases. This finding parallels other studies' findings; when we look at inflation, it is seen that there is a significant effect in the long term but an insignificant effect in the short term. The long-term result is that vaccination increases inflation. The result obtained regarding inflation is similar to Hansen and Mano's results (2023).

Table 7. PMG Model Results

	Model 1		Model 2		Model 3		Model 4	
The Dependent Variable	lunem (Unemployment)		lx (Export)		lm (Import)		linf (Inflation)	
Hausman Test	0.68		0.49		0.59		0.92	
Selected Model	P.M.G.		P.M.G.		P.M.G.		P.M.G.	
	Coefficient	p- value	Coefficient	p- value	Coefficient	p- value	Coefficient	p- value
Long Term								
lvac	-0.1121	0.0000	-0.0015	0.8510	0.0026	0.7440	0.0180	0.0000
Short Term								
ECT	-0.2619	0.0000	-0.9444	0.0000	-0.9221	0.0000	0.2298	0.0000
D.lvac (-1)	-0.0128	0.2530	-0.0628	0.0000	-0.0784	0.0000	-0.0035	0.0000
c	0.9997	0.0000	8.6135	0.0000	8.4421	0.0000	-1.0004	0.0000

5. Conclusion and Discussion

This paper examines the different perspectives on the relationship between vaccination policy and the economy. There are a few papers the related literature, but none examine the direct effects of vaccination policy on economic variables. The aim of this exploratory study is to explore this novel topic which has not been studied so far, and to provide preliminary information so that descriptive and explanatory studies with more in-dept analyses can be conducted in the future.

The COVID-19 pandemic emerged as a health crisis but quickly turned into an economic crisis due to the globalizing world economy. In addition to the global value chain becoming important in world trade, the decrease in trade costs thanks to developing transportation and communication technologies has increased world trade volume and strengthened countries' trade ties. The strengthened trade ties of countries with the COVID-19 epidemic have brought about negative consequences for countries' economies. The pandemic caused negative economic effects such as an increase in unemployment, an increase in inflation rates, a decrease in exports and imports and budget deficits and so forth. These negative economic effects rapidly affected each other due to the countries' strengthening economic and commercial ties.

In order to reduce the spread of the epidemic, many countries have taken precautions such as quarantine, travel restrictions, closing borders, and banning the export of some products. Although these measures should be taken for human health, it can be said that they cause the economic effects of the epidemic to deepen. In the later stages of the pandemic, the vaccine against COVID was found and began to be rapidly implemented worldwide as a reflection of scientific progress. As many studies in the literature show, the epidemic has been controlled with the widespread use of vaccination, and

today, the life before the epidemic has returned. With the effect of vaccination, economies have slowly started to return to their pre-pandemic normal. Within the scope of the study, it was examined how vaccination affects economies in terms of some economic variables.

According to the findings, the unemployment rate decreases as the number of administrated vaccines increases. It has been determined that the inflation rate increases when the number of administrated vaccines increases. Regarding these two variables, the findings coincide with expectations. Looking at the variable results regarding foreign trade, it has been determined that exports and imports did not have a significant relationship with the number of administrated vaccines. This might be the case because, as supported by some studies, the declines in international trade that occurred after the epidemic recovered rapidly in the short term, and the effect was not reflected in the long term. These results are so coherent with other research papers such as Antonini et al. (2022), Guo (2022), Maro (2023) and Ahangar and Prybudak (2023). Consequently, vaccination program can decrease the negativity on economic variables.

In light of the study findings, it can be said that the vaccination policy in the fight against COVID-19 positively impacts economies returning to their old normal. World economies that have returned to their old normal must quickly implement policies to compensate for the economic damage caused by COVID-19. In the globalizing world economy, just as the effects of the epidemic were seen on a global scale, it is clear that the economic recovery after the pandemic can also be seen globally. Therefore, taking coordinated and global economic measures is a necessity for the rapid recovery of the world economy.

Ethics approval and consent to participate

Not applicable.

Authors Contribution Statement

The contribution of the 1st author to the article is 100%.

Competing interest

The author declares no competing interests.

References

- Açıkgöz Ö and Günay A (2021) Short-term impact of the COVID-19 pandemic on the global and Turkish economy. *Turkish Journal of Medical Sciences* 51(7): 3182–3193.
- Ahangar RG and Prybutok VR (2023) Health-Economic Determinants of COVID-19 Pandemic and Countries' Efficiency. *European Medical Journal*. Epub ahead of print 24 August 2023. DOI: 10.33590/emj/10301710.
- Ahsan S, Ahmmed T and Alam F (2022) The COVID-19, power generation and economy – Case study of a developing country. *The Electricity Journal* 35(6): 107145.
- Antonini M, Eid MA, Falkenbach M, et al. (2022) An analysis of the COVID-19 vaccination campaigns in France, Israel, Italy and Spain and their impact on health and economic outcomes. *Health Policy and Technology* 11(2). *The COVID-19 Pandemic: Vaccination Strategies and Global Health Policies*: 100594.
- Ateş E (2021) The Effect of the COVID-19 Pandemic on Turkey's Foreign Trade: A Structural Break Analysis. *Izmir Journal of Economics* 36(3). 3. Dokuz Eylül University: 617–627.
- Ateş E (2022) Impact of The COVID-19 Outbreak On World Trade in Goods And Services: A Structural Break Analysis. *Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Social and Economic Research* 24(43). 43. Karamanoğlu Mehmetbey University: 686–703.
- Barro, R., & Barro, J. R. (1996). Three Models of Health and Economic Growth.
- Barro, R. J. (2013). Health and Economic Growth. *Annals Of Economics and Finance*, 14(2), 329–366.
- Beach, B., Clay, K., & Saavedra, M. (2022). The 1918 Influenza Pandemic and Its Lessons for COVID-19. *Journal of Economic Literature*, 60(1), 41–84.
- Bekkers E and Koopman RB (2022) Simulating the trade effects of the COVID-19 pandemic: Scenario analysis based on quantitative trade modeling. *The World Economy* 45(2): 445–467.
- Bleakley, H., Costa, D., & Lleras-Muney, A. (2014). Health, Education, and Income in the United States, 1820–2000. In *Human Capital in History: The American Record* (pp. 121–159). University of Chicago Press.
- Bloom, D., & Canning, D. (2003). Health as Human Capital and its Impact on Economic Performance. *The Geneva Papers on Risk and Insurance. Issues and Practice*, 28(2), 304–315.
- Bloom, D. E., Kuhn, M., & Prettnner, K. (2018). Health and Economic Growth.
- Buheji, M., Cunha, K., & Mavrić, B. (2020). The Extent of COVID-19 Pandemic Socio-Economic Impact on Global Poverty. *A Global Integrative Multidisciplinary Review. American Journal of Economics*, 10, 213–224.
- Callegari, B., & Feder, C. (2022). A Literature Review of Pandemics and Development: The Long-Term Perspective. *Economics of Disasters and Climate Change*, 6(1), 183–212.
- Chen Y, Xu Z, Wang P, et al. (2022) New-onset autoimmune phenomena post-COVID-19 vaccination. *Immunology* 165(4): 386–401.
- Chi, W.-Y., Li, Y.-D., Huang, H.-C., Chan, TE, Chow, S.-Y., Su, J.-H., . . . Wu, T.-C. (2022). COVID-19 vaccine update: vaccine effectiveness, SARS-CoV-2 variants, boosters, adverse effects, and immune correlates of protection. *Journal of Biomedical Science*, 29(82): 1-27.

- Cinel, E.A. (2020). Global Macroeconomic Impacts of COVID-19 and Prospects. *Political Economic Theory*, 4 (1), 124-140. DOI: 10.30586/pek.748538
- Correia, S., Luck, S., & Verner, E. (2022). Pandemics Depress the Economy, Public Health Interventions Do Not: Evidence from the 1918 Flu. *The Journal of Economic History*, 82(4), 917–957.
- Erçelik, G. (2018). The Relationship between Health Expenditure and Economic Growth in Turkey from 1980 to 2015. *Journal of Politics*, 1(1).
- FDA. (2021, August 23). US Food and Drug Administrations. Retrieved from US Food and Drug Administrations Website: <https://www.fda.gov/news-events/press-announcements/fda-approves-first-COVID-19-vaccine>
- Gaffeo, E. (2003). The Economics of HIV/AIDS: A Survey. *Development Policy Review*, 21(1), 27–49.
- Guo Y, Kaniuka AR, Gao J, et al. (2022) An Epidemiologic Analysis of Associations between County-Level Per Capita Income, Unemployment Rate, and COVID-19 Vaccination Rates in the United States. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 19(3). 3. Multidisciplinary Digital Publishing Institute: 1755.
- Gürlesen, CF (2020), World and Turkish Economy 2021 Forecasts, https://imsad.org/Uploads/Dr.Can_Fuat_Gurlesel_Sunum_39.Gundem_Bulusmalari_Aralik2020.pdf
- Hansen N-JH and Mano RC (2023) COVID-19 Vaccines: A Shot in the Arm for the Economy. *IMF Economic Review* 71(1): 148–169.
- Jinjarak, Y., Noy, I., & Ta, Q. (2022). Pandemics and Economic Growth: Evidence from the 1968 H3N2 Influenza. *Economics of Disasters and Climate Change*, 6(1), 73–93.
- Jordà, Ò., Singh, S. R., & Taylor, A. M. (2022). Longer-Run Economic Consequences of Pandemics. *The Review of Economics and Statistics*, 104(1), 166–175.
- Khalfaoui R, Nammouri H, Labidi O, et al. (2021) Is the COVID-19 vaccine effective on the US financial market? *Public Health* 198: 177–179.
- Lupu D and Tiganasu R (2022) The implications of globalization on COVID-19 vaccination in Europe. *Scientific Reports* 12(1). 1. Nature Publishing Group: 17474.
- Malik, G. (2006). An Examination of the relationship between Health and Economic Growth (185).
- Mayer, D. (2001). The Long-Term Impact of Health on Economic Growth in Latin America. *World Development*, 29(6), 1025–1033.
- Mohanty A, Dash P and Banerji D (2021) How do attitudes toward COVID-19 vaccine impact intentions to vaccinate in an emerging economy? The moderating effect of risk perception and COVID-19 anxiety. *Health Marketing Quarterly* 38(4). Routledge: 238–254.
- Neuman, W. L. (2014). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches* (7th ed., Vol. 30). Pearson Education Limited.
- Preston, S. H. (1975). The Changing Relation between Mortality and Level of Economic Development. *Population Studies*, 29(2), 231–248.
- Persyn, D., & Westerlund, J. (2008). Error-Correction–Based Co-integration Tests for Panel Data. *Stata Journal*, 8(2), 232-241.

- Pesaran, M. H. (2004). *General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels*. Cambridge: Faculty of Economics, University of Cambridge.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test In The Presence Of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity In Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142, 50–93.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 21, 289-316.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. P. (1999). Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels. *Journal of the American Statistical Association*, 94(446), 621-634.
- Pieroni V, Facchini A and Riccaboni M (2021) COVID-19 vaccination and unemployment risk: lessons from the Italian crisis. *Scientific Reports* 11(1). 1. Nature Publishing Group: 18538.
- Ren H and Zheng Y (2023) COVID-19 vaccination and household savings: An economic recovery channel. *Finance Research Letters* 54: 103711.
- Smith, R., Ruger, J. P., Jamison, D. T., Bloom, D. E., & Canning, D. (2020). Health and “The Economy.” In M. H. Merson, R. E. Black, & A. Mills (Eds.), *Global health: Diseases, programs, systems and policies* (Fourth edition). Jones & Bartlett Learning.
- Suhrcke, M., McKee, M., Stuckler, D., Sauto Arce, R., Tsoлова, S., & Mortensen, J. (2006). The contribution of health to the economy in the European Union. *Public Health*, 120(11), 994–1001.
- Özatyay, F., & Sak, G. (2020). "What Can Be Done to Manage the Economic Consequences of COVID-19?". TEPAV Policy Note, (202005).
- VIPER. (2023, 8 August). COVID-19 Vaccine Tracker. COVID-19 Vaccine Tracker Website: Retrieved from <https://COVID19.trackvaccines.org/>
- WHO. (2021). *How COVID-19 is Changing the World: A Statistical Perspective Volume III*. Retrieved 03 30, 2022 from https://www.wto.org/english/tratop_e/COVID19_e/ccsa_publication_vol3_e.pdf
- WHO. (2023, 8 June). WHO. WHO Website: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus2019?adgroupsurvey={Adgroupsurvey}&gclid=cjwkcajw6EWNBHAKiWadPFPFPFVVARFLOSETHIJLJ> Retrieved at GhaqegrnkbyvpflkBOCU64Qavd_bwe
- Wu, C.-F., Chang, T., Wang, C.-M., Wu, T.-P., Lin, M.-C., & Huang, S.-C. (2021). Measuring the Impact of Health on Economic Growth Using Pooling Data in Regions of Asia: Evidence from a Quantile-On-Quantile Analysis. *Frontiers in Public Health*, 9. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpubh.2021.689610>
- Zhou, P., Yang, XL, Wang, XG, Hu, B., Zhang, L., Zhang, W., Si, HR, Zhu, Y., Li, B., Huang, CL, Chen, HD, Chen, J., Luo, Y., Guo, H., Jiang, R.D., Liu, M.Q., Chen, Y., Shen, X. R., Wang, X., Zheng, X.S., ... Shi, Z.L. (2020). A pneumonia outbreak associated with a new coronavirus of probable bat origin. *Nature*, 579 (7798), 270–273.
- Zinyemba, T. P., Pavlova, M., & Groot, W. (2020). Effects Of Hiv/Aids On Children’s Educational Attainment: A Systematic Literature Review. *Journal of Economic Surveys*, 34(1), 35–84.

Sivas İl Merkezindeki Okullarda Öğretmen ve İdarecilerin Okul Yönetiminde İletişim Engelleri Algılarının İncelenmesi

Abdulkerim GÜLER¹

Sivas İl Merkezindeki Okullarda Öğretmen ve İdarecilerin Okul Yönetiminde İletişim Engelleri Algılarının İncelenmesi

Investigation of Teachers' and Administrators' Perceptions of Communication Barriers in School Management in Sivas Province Centre Schools

Öz

Sosyal yaşamımızda iletişimin önemi gün geçtikçe hızlı bir şekilde artmaktadır. Okul içi iletişimde emredici, öfkeli veya güzel bir dil kullanılmasının okul içi iletişim üzerindeki etkisinin ortaya konulması, okul içinde iletişim engellerinin belirlenmesi ve okul içerisinde öğretmen ve okul yöneticileri arasında sağlıklı ve güçlü bir iletişimin kurulması önemlidir. Bu araştırmanın amacı; öğretmenlerin ve idarecilerin perspektifinden okullardaki iletişim engelleri algılarının incelenmesidir. Bu çalışma öğretmen ve yönetici algılarına göre okullardaki iletişim engellerini nicel verilerle ortaya çıkararak sorunların ve çözüm önerilerinin tespit edilmesi için araştırma gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda, okullardaki iletişim engelleri puan ortalamalarına bakıldığında, sosyopolitik engel boyutunun ortalamasının en yüksek olduğu tespit edilmiştir. Okullarda iletişim engellerine psikolojik engeller, teknik ve semantik engellerden daha çok sosyopolitik engellerin sebep olduğu ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Okullarda İletişim, İletişim Engelleri, Faktör Analizi

Abstract

The importance of communication in social life is increasing rapidly day by day. It's crucial to assess the impact of language tone on in-school communication, identify communication barriers, and promote healthy communication between teachers and school administrators. The aim of this study is to examine the perceptions of communication barriers in schools from the perspective of teachers and administrators. This study was carried out to determine the problems and solution suggestions by revealing the communication barriers in schools according to the perceptions of teachers and administrators with quantitative data. The study found that, on point average, sociopolitical barriers were the most prominent among communication barriers in schools. It can be stated that communication barriers in schools are caused by sociopolitical barriers rather than psychological barriers, technical and semantic barriers.

Keywords: Communication in Schools, Communication Barriers, Factor Analysis

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Paper

1. Giriş

İletişimin birçok tanımı olmakla birlikte genel anlamda iletişim, insanlar arasında ortak bir paylaşımında bulunma sürecidir. Araştırmacıların iletişim kavramına farklı açılardan bakmaları iletişim kavramı konusunda bize fikir vermektedir (Hepkon, 2011).

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Şarkışla Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Bilişim Sistemleri ve Teknolojileri Bölümü, aguler@cumhuriyet.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4220-918X>

Her birey, toplum içinde yaşarken yaşamını sürdürebilmek ve gereksinimlerini sağlayabilmek amacıyla diğer kişilerle iletişimde bulunması gereklidir. Bundan dolayı insanlar, toplum olarak bir araya gelirler ve ardından gereksinimlerine yönelik değişik kurumlar oluştururlar (Başaran, 1989).

Dijital teknolojilerin günlük hayatımızdaki hızlı kullanımı iletişim ve çalışma yöntemlerimizde büyük değişikliklere yol açmıştır. Bu hızlı değişim, bireylerin kazanması gereken becerileri de büyük ölçüde etkilemiştir (Polatgil ve Güler, 2023).

Okullarımızın beklenen hedeflere ulaşabilmesi için etkin kişisel ilişkilerinin ve yönetici ile öğretmen arasındaki iletişimin sağlıklı bir şekilde kurulması gereklidir. Başarılı kuruluşların en temel özelliği, çalışanlar arasındaki pozitif etkili iletişimidir. Okullardaki eğitim-öğretim süreçleri iletişim odaklıdır. Bu sebeple, başarılı bir okul idaresi ve öğrenci başarısı için iletişim başlıca öneme sahiptir. Aynı zamanda okul, kurumlar içinde olduğu gibi toplum içindeki pozisyonu açısından da etkili iletişim yollarını kullanmalıdır. Günümüzde okullar yalnızca kurumsal işlemlerle sınırlı kalabilmektedir. Yapılan faaliyetlerle ilgili okulun dışındaki kişilere bilgi verilmediği ya da bu kişiler etkinliklere dâhil edilmedikleri için etkinlikler geniş bir kitleye ulaşamamaktadır. Bu durumda en kritik etken etkili iletişim yetersizliğidir. Okul yöneticilerinin taşıdığı özellikler, kurumsal iletişim problemlerinin üstesinden gelme konusunda önem arz etmektedir. Okul yöneticileri iletişim yollarını daima erişilebilir bir şekilde tutabilmelidir. Okulun amaçlarına ulaşabilmesi için etkili bir iletişim ağı oluşturmalıdır (Atik, 2017).

Sonuç olarak iletişim, sosyal yaşamda vazgeçilmez ve kaçınılmaz bir unsurdur. Günümüzde hızla değişen koşullar altında mevcut durumları sorgulanan okullar, çağın gereksinimlerine uygun nitelikte kişiler yetiştirebilmek için başlangıçta etkili bir iletişim becerisi geliştirmelidirler.

İletişimin bu kadar önemli bir olgu olduğu günümüzde de okullarımızda iletişimin önemi büyüktür. Okul ortamında sağlıklı iletişim kurulması, öğrencilerin akademik başarılarını olumlu yönde etkiler (Smith, 2018).

Bu çalışmada, Sivas Merkez’de Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı okullardaki iletişim engellerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Okullardaki öğretmen ve yöneticilere anket yöntemi uygulanarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen verilere göre iletişim engellerinin sebepleri araştırılmış ve bu olgu ile ilgili çeşitli öneriler sunulmuştur.

1.1. Literatür Taraması

Okulda iletişim engelleri ile ilgili yapılmış bazı araştırmalar genel hatlarıyla özet olarak verilmiştir.

Polatoğlu (1988)’e göre eğitim kurumlarında iletişim iç ve dış olmak üzere iki çeşittir. Okul içi iletişim; yönetici, öğretmen, öğrenci; okul dışı iletişim okul-çevre iletişim şeklinde ifade edilebilir. Yönetici ve öğretmen arasındaki iletişim kanalının kalitesi, diğer iletişimlerin gelişmesini sağlamaktadır.

Güçlü (2000) yaptığı çalışmada, iletişimin sayesinde insanların, çevrelerini ve yaşadıkları dünyayı benimseyeceklerini ve iletişimle birlikte yeni fikirlere açık olacaklarını belirtmiştir. İnsanların bir araya geldiklerinde jest ve mimiklerinden, konuştukları her kelimedenden bir iletişim bağı ortaya çıktığını belirtmiştir ve bu sebeple de insan sosyal bir birey olduğundan iletişimde bulunmak olanaksızdır.

Akca (2006) yaptığı çalışmada, uzaktan eğitimde öğrencilerin iletişim engelleri ile ilgili görüşlerini incelemiştir. Araştırma sonucunda öğrenciler arasında farklı iletişim engellerinin olduğu tespit edilmiştir.

Şimşek ve Altınkurt (2009) yaptıkları çalışmada, okul müdürlerinin iletişim yeteneklerinin genellikle etkili olduğu fakat bu yeteneklerin geliştirilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır.

Yazıcı ve Gündüz (2010) yaptıkları çalışmada, iletişimi zorlaştıran faktörlerin her birinin neler olduğu, iletişimi nasıl etkilediği ve denetim sürecine nasıl yansıtıldığını açıklamıştır ve etkili denetim için bu iletişim engellerini azaltma veya ortadan kaldırma yollarını incelemiştir.

Özmen vd. (2016) yaptıkları çalışmada, ilkokul öğretmenlerinin görüşlerine dayanarak veli ve öğretmenler arasındaki iletişim engellerini belirlemeyi hedeflemiştir. Çalışma sonucunda okul yöneticileri ve öğretmenlerin veliler için açık kapı politikası benimsemeleri ve okulların iletişim engellerini yok etmek için okul personeli, veliler ve diğer kurumlar arasındaki iş birliğinin gerçekleştirilmesini üstlenmeleri önerilmiştir.

Güngör ve Taşdan (2016) yaptıkları çalışmada, okullardaki iletişim engellerini ve ilköğretim okullarındaki müdürlerin görüşlerini incelemiştir. Araştırma sonucunda, okul müdürleri, yönetimlerinde teknik ve semantik, örgütsel ve politik engellerin yanı sıra psikososyal iletişim zorluklarıyla da karşılaşabilmektedirler.

Pal vd. (2016) yaptıkları çalışmada, ortaokul öğretmenlerinin sınıf içi iletişim engellerine ilişkin görüşlerini analiz etmeyi amaçlamışlardır. Çalışma sonucunda, engellerin çoğunun iletişim kaynağından (öğretmen) kaynaklanmadığını, sorunun sürecin diğer unsurları olan sınıf ortamı, müfredat ve öğrencilerden kaynaklandığını tespit etmişlerdir.

Yağcı ve Uçar'a (2018) göre, etkili bir iletişimin sağlanması için; alıcının iç dünyasına karşı hassas olunmalıdır. İletiler alıcıda fark oluşturmali, ancak alıcının iç dünyasını zedelememelidir. Mesajlar olabildiğince sade kullanılabilir, anlaşılır olmalıdır. Sözlü anlatım davranışlarla da birbirini tamamlamalıdır. Ortamda tehditten uzak durulmalıdır. İletişim, süreç boyunca hedeflenen amaca uygun mesajlar içermelidir.

Ertekin vd. (2018) sonuç itibarıyla, örgütsel iletişim kuramcılarının düşünceleri gibi, kurumsal iletişim, kurum içi ve kurum dışı kitle iletişimini yönlendirerek, iletişimin etkililiğini artıran bir iletişim yöntemidir. Bu iletişim bir bütün olarak bilinçli ve planlı bir şekilde ortaya koyulmalıdır.

Odiegwu-Enweren vd. (2019) yaptıkları çalışmada, okul sistemi gibi belirli bir kurumun yönetiminde iletişimin oynadığı önemli rolü ortaya koymayı amaçlamışlardır. Çalışma sonucunda, okul sistemi içindeki paydaşlar için etkili iletişim konusunda eğitimler yapılmasını, faydalı bilgilerin başarılı bir şekilde iletilerek eyleme geçilmesini ve optimum performans ile okul hedeflerine ulaşılmasını garanti altına almayı önermişlerdir.

Toptan Uzunçarşılı vd. (2022) yaptıkları çalışmada, okul öncesi öğretmenlerde iletişim becerilerinin önemini araştırmışlardır. Okul öncesi eğitim öğretmenleri için iletişim becerilerini geliştirmeye yönelik geniş kapsamlı eğitim programları ve ilgili konularda eğitim seminerleri düzenlenebileceğini önermişlerdir.

Kıbrıs ve Sarıkaya (2023) yaptıkları çalışmada, öğretmenlerin okul yöneticilerinin vizyoner liderlik özelliklerine ilişkin algılarıyla öğretmenlerin iletişim becerileri arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığını tespit etmişlerdir.

Çelik vd. (2023) yaptıkları çalışmada, Melvin DeFleur'un iletişim modelini Türkiye'deki yükseköğretimin uzaktan eğitimine özen göstererek değerlendirerek, Türkiye'nin güneyindeki bir üniversitede görev yapan öğretim elemanlarının uzaktan eğitim sürecinde yaşadıkları iletişimsel engelleri ortaya koymaya çalışmışlardır. Çalışma sonucunda, öğretim elemanlarının uzaktan eğitim sürecinde ağırlıklı olarak mevzuat kaynaklı iletişimsel gürültü ve geri bildirim sorununa maruz kaldıkları ve bu durumun iş tatminlerini ve verimliliklerini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

Literatürdeki çalışmalarda, okullardaki öğretmen ve yöneticilere yönelik güncel pek çalışma bulunmamaktadır. Çalışmalar genelde öğretmenler, yöneticiler veya öğrenciler tarafından iletişim

engelleri olgusu araştırılmıştır. Bu çalışmada da hem öğretmenler hem de yöneticiler tarafından iletişim engelleri olgusu incelenmiştir. Çalışmada kullanılan “Okul Yönetiminde İletişim Engelleri” ölçeği ile Sivas Merkez’deki okullardaki iletişim engellerinin öğretmen ve yöneticilerin görüşlerine göre incelenmesi amaçlanmıştır.

2. İletişim Engelleri

Sabuncuoğlu ve Gümüş (2008), iletişim engellerini fiziksel, teknik, psikolojik ya da sosyal ve örgütsel olarak beş farklı kategoride sıralamıştır. Bu çalışmada iletişim engelleri psikolojik engeller, teknik ve semantik engeller ile sosyopolitik engeller şeklinde 3 (üç) boyutta incelenmiştir.

Psikolojik engeller; bireylerce hala pratiğe dökülmemiş veya pratikleşmemiş önyargılar şeklinde ifade edilebilen düşüncelerdir. Önyargılar, sınanmamış düşünceler olarak kabul edilir ve aynı zamanda bireyi bilgiden ve bilginin sınanmasından uzaklaştırabilir. Psikolojik engeller, insanların değişik fikirlere sahip olabileceği değerlerden ve inançlardan kaynaklanabileceği gibi, bilgi, olaylar ve durum karşısındaki algılamada ve tutumlarda da farklılıklar ortaya koyabilmektedir. Kişinin toplumsal yapıdaki farklılıklardan kaynaklanan toplumsal farklılık algısı ve düşüncesiyle ileti gönderen ve alıcının gönderi ile alakalı sahip olduğu bilgi birikimi, diğer psikolojik engeller şeklinde kabul edilebilmektedir (Dökmen, 1998).

Algıda seçicilik ve duygusal faktörler de psikososyal iletişim engelleri olarak kabul edilebilir. Algıda seçicilik, bir alıcının gereksinimleri, motivasyonu, tecrübeleri ve diğer bireysel özelliklerine bağlı olarak bilgiyi seçip görmesiyle ilişkilidir. Duygular ise iletişim sırasında bir alıcının kızgın, mutlu, stresli veya diğer duygusal durumlarıyla ilişkilendirilebilir (Robbins, 1996).

Bir diğer iletişim engeli olan teknik ve semantik engeller denildiğinde; genellikle ileti ile ilgili sorunlar ve bu sorunlarla ilgili bireylerin zamanlama ve tepkileri akla gelir. Teknik ve semantik engel boyutunda değerlendirilebilecek bir diğer unsur, ileti içindeki sembollerin ve işaretlerin alıcının algı dünyasına uygun olup olmamasıyla ilişkilendirilerek iletişimin tam olarak iletilmemesi veya yanlış anlaşılması olarak görülebilmektedir. Okuldaki çalışanlar arasındaki yeniliğe ve değişime karşı gösterilen tepki, sosyal statüler, gelenekler ve değerlerdeki değişiklikler, okuldaki fiziki yapı, çalışanlardaki uyum sorunları, verilen mesajlara aşırı veya yanlış yüklemeler, okulda var olan gereğinden fazla bürokratik yaklaşım, ast-üst ilişkilerin yapısı, çalışanlar arasındaki sendikal ve siyasi görüş farklılıklarıyla kültürel çeşitlilik gibi faktörler, sosyopolitik engeller olarak değerlendirilebilmektedir (Güngör & Taşdan, 2016).

Okullarda verilen mesajlardaki belirsizlik, kimden, ne zaman ve nasıl bir yanıt beklendiğine dair belirsizlik içerdiği için önemli bir teknik ve semantik engel olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, bilgi ve mesajın içeriğindeki değişiklikler ve mesajlarda kullanılan semboller, alıcının algılayabileceği bir biçimde düzenlenmediğinde iletişimi olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Sabuncuoğlu & Gümüş, 2008).

Okullarda, eğitimin tamamen bir iletişim etkinliği olması nedeniyle, genellikle öğretmenlerle öğrenciler arasında ve yöneticilerle diğer çalışanlar arasında sağlıklı iletişimin gerçekleşmesi çok önemlidir. Bu nedenle, okuldaki iş birliğinin mümkün olabilmesi için gereken iletişimin sağlanmasını engelleyen faktörlerin tespit edilmesi ve aşılması gereklidir. Çünkü yöneticiler, öğretmenler ve diğer çalışanlar arasında, davranışlardan, kullanılan dilin özelliklerinden ve buldukları konulardan kaynaklanan iletişim engelleri mevcut olabilmektedir (Bolat, 1996).

Değişik nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan okuldaki iletişim engelleri, kurumsal iletişim süreçlerini kötü yönde etkileyebilmektedir (Ergin & Birol, 2000). Okul yöneticisinin düzenli yapmadığı bilgilendirmeler, öğretmenler ile yöneticiler arasındaki iletişim eksikliklerinden kaynaklanan anlaşmazlıklar ve okulda konuşulan dedikodular, sınıf içi iletişimi olumsuz etkileyebilmektedir. İletişim

sorunları yaşayan okullar hem insan ilişkilerinde hem de etkililik açısından önemli ölçüde büyük problemlerle karşılaşabilmektedirler (Eroğlu, 2014).

3. Yöntem ve Uygulama

Araştırma, Sivas merkezde yer alan Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda 2022- 2023 eğitim-öğretim yıllarında çalışan öğretmenlerin ve yöneticilerin okullardaki iletişim engelleri hakkındaki görüşleriyle sınırlıdır. Sivas il merkezi eğitim kurumlarındaki öğretmen ve yönetici bakış açısından değerlendirilerek iletişim engellerini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

Bu araştırmada nicel analiz açısından kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Sivas il merkez evreninde görev yapan bütün öğretmenleri ve yöneticileri araştırma kapsamına alınmıştır. Sivas il merkezinde 827 adet okul ve 9473 öğretmen bulunmaktadır (Sivas İl Millî Eğitim Müdürlüğü, 2022). Araştırma için Sivas Cumhuriyet Üniversitesinin 28.06.2022 tarihli ve E-180772 sayılı kararı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

Araştırmanın hipotezleri şu şekildedir;

H₁ : Okul Yönetiminde İletişim Engelleri Cinsiyete Göre Farklılık Göstermektedir.

H₂ : Okul Yönetiminde İletişim Engelleri Yaşa Göre Farklılık Göstermektedir.

H₃ : Okul Yönetiminde İletişim Engelleri Branşa Göre Farklılık Göstermektedir.

H₄ : Okul Yönetiminde İletişim Engelleri Mesleki Kıdeme Göre Farklılık Göstermektedir.

H₅ : Okul Yönetiminde İletişim Engelleri Eğitim Düzeyine Göre Farklılık Göstermektedir.

H₆ : Okul Yönetiminde İletişim Engelleri Görev Yaptığı Okuldaki Görev Süresine Göre Farklılık Göstermektedir.

H₇ : Okul Yönetiminde İletişim Engelleri Görev Yapılan Yere Göre Farklılık Göstermektedir.

H₈ : Okul Yönetiminde İletişim Engelleri Okuldaki Öğretmen Sayısına Göre Farklılık Göstermektedir.

H₉ : Okul Yönetiminde İletişim Engelleri Okuldaki Öğrenci Sayısına Göre Farklılık Göstermektedir.

Öğretmenlerin sayısı fazla olduğu için örneklem alma yolu tercih edilmiştir. Araştırma yapılacak ana kütle sayısı belirli olan evrenin örneklem büyüklüğü aşağıdaki formülle hesaplanabilir (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2004):

$$n = \frac{N t^2 p q}{d^2(N-1) + t^2 p q}$$

N: Ana kütledeki kişi sayısı (9473)

n: Örneklem alınacak kişi sayısı

p: Araştırılan olayın gerçekleşme ihtimali (0.50)

q: Araştırılan olayın gerçekleşmeme ihtimali (0.50)

t: Belli bir önemlilik seviyesindeki t değeri (1.96)

d: Kabul edilebilen örnekleme hatası (0.05)

$$n = \frac{9473 \times (1.96)^2 \times 0.50 \times 0.50}{(0.05)^2 \times (9473-1) + (1.96)^2 \times 0.50 \times 0.50} = \frac{9097,87}{24,64} \cong 369 \text{ olur.}$$

Buna göre, Sivas ili merkezindeki okullarda çalışan 369 öğretmen ve yöneticinin Sivas ili merkez ilçesi ana kütlelerini temsil ettiği söylenebilir. Bu sebeple en az 369 kişi belirlemeye ve en az bu sayıda

geçerli veriler elde edilmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında toplamda 385 anketten veri elde edilmiştir. Bu verilerden değerlendirmeye uygun olmayan veya eksik olan anketler değerlendirme dışı bırakılmış ve böylece 373 adet anket verisinden analizler yapılmıştır.

Araştırmanın verileri Güngör ve Taşdan (2016) tarafından geliştirilen “Okul Yönetiminde İletişim Engelleri Ölçeği” kullanılarak elde edilmiştir. Ölçek psikolojik engeller, teknik ve semantik engeller ile sosyopolitik engeller olmak üzere 38 maddeden oluşmaktadır. Psikolojik engeller 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19. sorular olmak üzere toplamda 18 sorudan, teknik ve semantik engeller 22, 23, 24, 27, 28, 31, 33, 34, 38. sorular olmak üzere toplamda 9 sorudan, sosyopolitik engeller ise 11, 20, 21, 25, 26, 29, 30, 32, 35, 36, 37. sorular olmak üzere toplamda 11 sorudan oluşmaktadır.

Güngör ve Taşdan (2016) tarafından geliştirilen ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek için faktör analizi yapılmıştır. Ayrıca uygulanan ölçeğin güvenilirliği test edilmiştir.

Tablo 1. Uygulanan Ölçek İçin KMO ve Bartlett Testi Sonuçları

KMO ve Bartlett's Testi		
Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği Ölçümü.		,935
Bartlett'in Küresellik Testi	Yaklaşık Ki-Kare	16436,421
	SD	703
	P	0,000

Tablo 1'e bakıldığında KMO değerinin 0,935 ve Bartlett test sonucunun $p=0,000$ olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, KMO değeri 0,50'nin üstünde olduğundan faktör analizine uygun olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Güvenilirlik Katsayısı

Boyutlar	Cronbach's Alpha	N
Genel	0,958	38
Psikolojik Engeller	0,961	18
Teknik ve Semantik Engeller	0,915	9
Sosyopolitik Engeller	0,976	11

Tablo 2'ye göre, uygulanan ölçeğin güvenilirliğinin test edilmesi sonucunda Cronbach's Alpha katsayıları 0,70'in üstünde olduğundan ölçeğin ve boyutlarının oldukça güvenilir olduğu söylenebilir (George & Mallery, 2003).

Tablo 3. Faktör Analizi

Sorular	Boyutlar		
	Psikolojik Engeller	Sosyopolitik Engeller	Teknik ve Semantik Engeller
S1	,690		
S2	,698		
S3	,872		
S4	,817		
S5	,828		
S6	,854		
S7	,693		
S8	,828		

S9	,815		
S10	,772		
S12	,719		
S13	,690		
S14	,665		
S15	,662		
S16	,677		
S17	,644		
S18	,705		
S19	,721		
S11		,874	
S20		,906	
S21		,926	
S25		,859	
S26		,804	
S29		,939	
S30		,939	
S32		,795	
S35		,823	
S36		,894	
S37		,857	
S22			,448
S23			,602
S24			,724
S27			,814
S28			,766
S31			,734
S33			,766
S34			,670
S38			,757

Tablo 3'teki faktör analizi sonuçlarına göre boyutlar; 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19. soruların psikolojik engeller, 22, 23, 24, 27, 28, 31, 33, 34, 38. soruların teknik ve semantik engeller, 11, 20, 21, 25, 26, 29, 30, 32, 35, 36, 37. soruların ise sosyopolitik engeller boyutunda olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar uygulanan ölçeğin alındığı (Güngör ve Taşdan (2016) çalışma ile benzer sonuçlar gösterdiği söylenebilir.

Tablo 4. Okul Yönetiminde İletişim Engelleri Ölçeği Boyutlarının Alt Faktörlerin Açıkladığı Varyans Değerleri

Boyutlar	Toplam	Açıkladığı Varyans (%)	Kümülatif Yüzde (%)
Psikolojik Engeller	15,358	40,417	40,417
Sosyopolitik Engeller	7,747	20,388	60,805
Teknik ve Semantik Engeller	3,026	7,964	68,768

Açıklayıcı faktör analiziyle Tablo 4’te her faktörün açıkladığı varyans oranı; “Psikolojik Engeller” faktöründe %40,417, “Sosyopolitik Engeller” faktöründe %7,747 ve “Teknik ve Semantik Engeller” faktöründe %3,026 şeklindedir. Bu üç faktörün açıkladığı toplam varyans %68,768 olarak belirlenmiştir.

Tablo 5. Okul Yönetiminde İletişim Engelleri Ölçeği Alt Boyutları Arasındaki Korelasyon Katsayıları

Boyutlar		Psikolojik Engeller	Teknik ve Semantik Engeller	Sosyopolitik Engeller
Psikolojik Engeller	r	1	0,510	0,226
	P		,000	,000
	N		373	373
Teknik ve Semantik Engeller	r		1	0,506
	P			,000
	N			373
Sosyopolitik Engeller	r			1
	P			
	N			

Tablo 5’e göre ölçekte yer alan faktörlerin birbirleriyle pozitif yönde anlamlı ilişki görülmektedir.

Tablo 6. Okullardaki İletişim Engellerine İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Boyutlar	\bar{X}	SS
Psikolojik Engeller	3,676	0,612
Teknik ve Semantik Engeller	3,596	0,743
Sosyopolitik Engeller	4,117	0,720
Genel	3,785	0,524

Tablo 6’ya bakıldığında, katılımcıların psikolojik engelleri ortalamasının 3,676, teknik ve semantik engeller ortalamasının 3,596, sosyopolitik engeller ortalamasının 4,117 ve genel ortalamasının ise 3,785 olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre, okullarda iletişim engeli ortalamasının en yüksek sosyopolitik engel boyutunda olduğu söylenebilir.

-Verilerin Analizi

Elde edilen veriler analiz edilmeden önce verilerin normal dağılıp dağılmadığı incelenmiştir. Verilerin çarpıklık ve basıklık katsayı değerleri, Skewness - Kurtosis testiyle araştırılmıştır. Daha sonra verilerin Kolmogorov-Smirnov testi sonuçları incelenmiştir. Buna göre test sonuçlarında %95 güvenilirlik seviyesinde, önemlilik (p) değeri 0,05’in üstünde olduğunda normal dağıldığı, bu değerden küçük olduğunda ise normal dağılmadığı kabul edilmektedir. Ayrıca, bu boyutların Kolmogorov-Smirnov ile Shapiro-Wilk testi sonuçları incelenmiştir. Verilerin analizinde SPSS 23 paket programından yararlanılmıştır.

Tablo 7. Normal Dağılım Testi Sonuçları

Boyutlar	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Psikolojik Engeller	,137	373	,000	,952	373	,000
Teknik ve Semantik Engeller	,106	373	,000	,972	373	,000
Sosyopolitik Engeller	,194	373	,000	,879	373	,000
Genel	,075	373	,000	,966	373	,000

Tablo 7’de Kolmogrov-Smirnov testi ile Shapiro-Wilk Testi sonuçlarına bakılmıştır. Bu sonuçlara göre test sonuçlarında %95 güvenilirlik düzeyinde, önemlilik (p) değeri 0,05’in üstünde olduğunda normal dağıldığı, bu değerden küçük olduğunda ise normal dağılmadığı kabul edilmektedir. Test sonuçlarına bakıldığında, bütün boyutların önemlilik (p) değerinin 0,05’in altında olduğu tespit edilmiştir. Böylece dağılımın normal dağılmadığı sonucuna varılmıştır. Analiz sonuçları birlikte değerlendirildiğinde tüm boyutlardaki dağılımın normal dağılmadığı kabul edildiği için yapılan analizlerde non-parametrik testler kullanılmıştır.

Tablo 8. Araştırmaya Katılanlara Yönelik Demografik Özellikler

Değişkenler		Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	167	44,8
	Erkek	206	55,2
Yaşınız	18-29 arası	119	31,9
	30-44 arası	208	55,8
	45-59 arası	38	10,2
	60 ve üzeri	8	2,1
Branşınız	Sınıf	98	26,3
	Alan	275	73,7
Mesleki Kıdem	5 yıldan az	142	38,1
	5-10 arası	141	37,8
	10-15 arası	43	11,5
	15-20 arası	14	3,8
	20 yıldan fazla	33	8,8
Eğitim Düzeyi	Lisans	231	61,9
	Lisansüstü	142	38,1
Okuldaki Görev Süresi	5 yıldan az	161	43,2
	5-10 arası	150	40,2
	10-15 arası	38	10,2
	15-20 arası	13	3,5
	20 yıldan fazla	11	2,9
Görev Yapılan Yer	Memleketim	120	32,2
	Memleketim Değil	253	67,8
Okuldaki Öğretmen Sayısı	0-20	32	8,6
	21-30	93	24,9
	31-40	119	31,9
	41'den fazla	129	34,6
Okuldaki Öğrenci Sayısı	100'den az	12	3,2
	101-300 arası	27	7,2
	301-500 arası	157	42,1
	501 ve üzeri	177	47,5

Tablo 8’e bakıldığında, çalışma grubunda %44,8 kadın, %55,2 erkek; %31,9’unun 18-29 yaş arası, %55,8’inin 30-44 yaş arası, %10,2’sinin 45-59 yaş arası ve %2,1’inin 60 yaş ve üzeri; branş olarak %26,3’ünün sınıf ve %73,7’sinin alan olduğu; mesleki kıdem olarak %38,1’inin 5 yıldan az, %37,8’inin 5 ile 10 yıl arası, %11,5’inin 10 ile 15 yıl arası, %3,8’inin 15 ile 20 yıl arası ve %8,8’inin 20 yıldan fazla mesleki kıdeme sahip olduğu; %61,9’unun lisans ve %38,1’inin lisansüstü eğitim düzeyine sahip olduğu; okuldaki görev süresi olarak %43,2’sinin 5 yıldan az, %40,2’sinin 5 ile 10 yıl arası, %10,2’sinin 10 ile 15 yıl arası, %3,5’inin 15 ile 20 yıl arası ve %2,9’unun 20 yıldan fazla görev süresi olduğu; %32,2’sinin görev yaptığı yerin memleketi olduğu ve %67,8’inin memleketi olmadığı; %8,6’sının okuldaki öğretmen sayısının 0 ile 20 öğretmen arasında, %24,9’unun 21 ile 30 öğretmen, %31,9’unun 31 ile 40 öğretmen ve %34,6’sının 41 ve üzeri okulda öğretmen olduğu; okuldaki öğrenci sayısı olarak %3,2’sinin okulda

100'den az, %7,2'sinin 101 ile 300 arası, %42,1'inin 301 ile 500 arası ve %47,5'inin 501 ve üzeri öğrenciye sahip olduğu görülmektedir.

-Nitel değişkenler ile Boyutlar Arasındaki Farklılığın Tespit Edilmesine Yönelik Yapılan Analiz Sonuçları

Tablo 9. Okul Yönetiminde İletişim Engellerinin Cinsiyete Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Cinsiyet		N	Sıra Ort.	P
Psikolojik Engeller	Kadın	167	185,32	0,786
	Erkek	206	188,36	
	Toplam	373		
Teknik ve Semantik Engeller	Kadın	167	185,72	0,836
	Erkek	206	188,03	
	Toplam	373		
Sosyopolitik Engeller	Kadın	167	179,19	0,203
	Erkek	206	193,33	
	Toplam	373		

Tablo 9'a bakıldığında Okul yönetiminde iletişim engellerinin cinsiyet değişkenine göre farklılığın tespit edilmesi için yapılan Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre, cinsiyet ile herhangi bir istatistiksel olarak anlamlı ($p>0,05$) farklılık tespit edilmemiştir.

Tablo 10. Okul Yönetiminde İletişim Engellerinin Yaş Değişkenine Göre Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

	Yaşınız	N	Sıra Ort.	χ^2	P
Psikolojik Engeller	18-29	119	187,41	2,798	0,424
	30-44	208	189,67		
	45-59	38	163,68		
	60 ve üzeri	8	222,31		
	Toplam	373			
Teknik ve Semantik Engeller	18-29	119	192,98	9,933	0,019**
	30-44	208	192,77		
	45-59	38	155,83		
	60 ve üzeri	8	96,06		
	Toplam	373			
Sosyopolitik Engeller	18-29	119	199,96	11,552	0,009**
	30-44	208	189,03		
	45-59	38	155,34		
	60 ve üzeri	8	91,88		
	Toplam	373			

Tablo 10'a bakıldığında Okul yönetiminde iletişim engellerinin yaş değişkenine göre farklılığın tespit edilmesi için yapılan Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre, yaş ile istatistiksel olarak anlamlı ($p<0,05$) farklılıklar tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, 60 yaş ve üzeri olanlarda teknik ve semantik engel ve sosyopolitik engel ortalamalarının daha düşük olduğu söylenebilir.

Tablo 11. Okul Yönetiminde İletişim Engellerinin Branşa Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Branşınız	N	Sıra Ort.	P
Psikolojik Engeller	Sınıf	98	178,01
	Alan	275	190,20
	Toplam	373	0,333
Teknik ve Semantik Engeller	Sınıf	98	169,52
	Alan	275	193,23
	Toplam	373	0,060
Sosyopolitik Engeller	Sınıf	98	206,07
	Alan	275	180,20
	Toplam	373	0,039**

Tablo 11'e bakıldığında Okul yönetiminde iletişim engellerinin branş değişkenine göre farklılığın tespit edilmesi için yapılan Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre, branş ile istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) farklılık tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, branşı sınıf olanların sosyopolitik engel ortalamasının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 12. Okul Yönetiminde İletişim Engellerinin Mesleki Kıdeme Göre Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

Mesleki Kıdem	N	Sıra Ort.	χ^2	P	
Psikolojik Engeller	5 yıldan az	142	186,58	3,800	0,434
	5-10	141	197,35		
	10-15	43	166,47		
	15-20	14	191,32		
	20 yıldan fazla	33	169,50		
	Toplam	373			
Teknik ve Semantik Engeller	5 yıldan az	142	200,81	27,092	0,000**
	5-10	141	205,17		
	10-15	43	132,44		
	15-20	14	162,21		
	20 yıldan fazla	33	131,56		
	Toplam	373			
Sosyopolitik Engeller	5 yıldan az	142	199,61	16,276	0,003**
	5-10	141	198,75		
	10-15	43	156,57		
	15-20	14	158,54		
	20 yıldan fazla	33	134,26		
	Toplam	373			

Tablo 12'ye bakıldığında Okul yönetiminde iletişim engellerinin mesleki kıdem değişkenine göre farklılığın tespit edilmesi için yapılan Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre, mesleki kıdem ile istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) farklılıklar tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, mesleki kıdemi 20 yıldan fazla olanların teknik ve semantik engel ile sosyopolitik engel ortalamalarının daha düşük olduğu söylenebilir.

Tablo 13. Okul Yönetiminde İletişim Engellerinin Eğitim Düzeyine Göre Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

Eğitim Düzeyi		N	Sıra Ort.	P
Psikolojik Engeller	Lisans	231	187,66	0,879
	Lisansüstü	142	185,92	
	Toplam	373		
Teknik ve Semantik Engeller	Lisans	231	178,32	0,046**
	Lisansüstü	142	201,12	
	Toplam	373		
Sosyopolitik Engeller	Lisans	231	189,69	0,535
	Lisansüstü	142	182,63	
	Toplam	373		

Tablo 13'e bakıldığında Okul yönetiminde iletişim engellerinin eğitim düzeyi değişkenine göre farklılığın tespit edilmesi için yapılan Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre, eğitim düzeyi ile istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) farklılık tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, teknik ve semantik engel ortalamasının lisansüstü mezunlarda daha yüksek olduğu söylenebilir. Diğer boyutlar arasında herhangi bir istatistiksel olarak anlamlı ($p > 0,05$) farklılık bulunmamaktadır.

Tablo 14. Okul Yönetiminde İletişim Engellerinin Okuldaki Görev Süresine Göre Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

Okuldaki Görev Süresi		N	Sıra Ort.	χ^2	P
Psikolojik Engeller	5 yıldan az	161	185,83	6,377	0,173
	5-10	150	196,86		
	10-15	38	154,41		
	15-20	13	209,96		
	20 yıldan fazla	11	155,09		
	Toplam	373			
Teknik ve Semantik Engeller	5 yıldan az	161	193,69	14,686	0,005**
	5-10	150	198,93		
	10-15	38	146,28		
	15-20	13	144,92		
	20 yıldan fazla	11	116,73		
	Toplam	373			
Sosyopolitik Engeller	5 yıldan az	161	190,66	12,068	0,017**
	5-10	150	197,33		
	10-15	38	173,89		
	15-20	13	115,88		
	20 yıldan fazla	11	121,82		
	Toplam	373			

Tablo 14'e bakıldığında Okul yönetiminde iletişim engellerinin okuldaki görev süresi değişkenine göre farklılığın tespit edilmesi için yapılan Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre, okuldaki görev süresi ile istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) farklılıklar tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, okuldaki görev süresi 20 yıldan fazla olanların teknik ve semantik engel ortalamasının daha düşük, okuldaki görev süresi 5 ile 10 yıl arası olanların ise teknik ve semantik engel ile sosyopolitik engel ortalamalarının daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 15. Okul Yönetiminde İletişim Engellerinin Görev Yaptığı Yere İlişkin Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Görev Yaptığı Yer		N	Sıra Ort.	P
Psikolojik Engeller	Memleketim	120	181,32	0,481
	Memleketim Değil	253	189,70	
	Toplam	373		
Teknik ve Semantik Engeller	Memleketim	120	170,09	0,036**
	Memleketim Değil	253	195,02	
	Toplam	373		
Sosyopolitik Engeller	Memleketim	120	172,17	0,064
	Memleketim Değil	253	194,04	
	Toplam	373		

Tablo 15'e bakıldığında Okul yönetiminde iletişim engellerinin görev yapılan yer değişkenine göre farklılığın tespit edilmesi için yapılan Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre, görev yapılan yer ile istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) farklılık tespit edilmiştir. Diğer boyutlar arasında herhangi bir istatistiksel olarak anlamlı ($p > 0,05$) farklılık bulunmamaktadır. Bu sonuçlara göre, memleketi görev yaptığı yer olmayanların teknik ve semantik engel ortalamasının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 16. Okul Yönetiminde İletişim Engellerinin Okuldaki Öğretmen Sayısına Göre Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

Okuldaki Öğretmen Sayısı		N	Sıra Ort.	X	P
Psikolojik Engeller	0-20	32	169,72	7,473	0,058
	21-30	93	183,33		
	31-40	119	208,32		
	41'den fazla	129	174,26		
	Toplam	373			
Teknik ve Semantik Engeller	0-20	32	138,84	12,417	0,006**
	21-30	93	178,45		
	31-40	119	209,61		
	41'den fazla	129	184,25		
	Toplam	373			
Sosyopolitik Engeller	0-20	32	176,16	0,589	0,899
	21-30	93	188,21		
	31-40	119	191,30		
	41'den fazla	129	184,85		
	Toplam	373			

Tablo 16'ya bakıldığında Okul yönetiminde iletişim engellerinin okuldaki öğretmen sayısı değişkenine göre farklılığın tespit edilmesi için yapılan Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre, okuldaki öğretmen sayısı ile istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) farklılık tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, okuldaki öğretmen sayısı 20'den az olanların teknik ve semantik engel ortalamasını daha düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 17. Okul Yönetiminde İletişim Engellerinin Okuldaki Öğrenci Sayısına Göre Kruskal-Wallis Testi Sonuçları

Okuldaki Öğrenci Sayısı	N	Sıra Ort.	X	P	
Psikolojik Engeller	100'den az	12	213,17		
	101-300 arası	27	151,13		
	301-500 arası	157	194,64	4,684	0,196
	501 ve üzeri	177	183,92		
	Toplam	373			
Teknik ve Semantik Engeller	100'den az	12	172,58		
	101-300 arası	27	127,72		
	301-500 arası	157	193,84	9,344	0,025**
	501 ve üzeri	177	190,95		
	Toplam	373			
Sosyopolitik Engeller	100'den az	12	157,25		
	101-300 arası	27	199,44		
	301-500 arası	157	190,47	1,605	0,658
	501 ve üzeri	177	184,04		
	Toplam	373			

Tablo 17'ye bakıldığında Okul yönetiminde iletişim engellerinin okuldaki öğrenci sayısı değişkenine göre farklılığın tespit edilmesi için yapılan Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre, okuldaki öğrenci sayısı ile istatistiksel olarak anlamlı ($p < 0,05$) farklılık tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, okuldaki öğrenci sayısı 301 ile 500 arasında olanların teknik ve semantik engel ortalamasının daha yüksek olduğu görülmektedir. Diğer boyutlar arasında herhangi bir istatistiksel olarak anlamlı ($p > 0,05$) farklılık bulunmamaktadır.

4. Sonuç ve Tartışma

İnsanlar arası ilişkilerde ve topluluklarda iletişim önemli yer tutmaktadır. Özellikle insanlar arası ilişkilerin yoğun olarak yaşandığı veya uygulandığı ortamlarda da iletişim önem arz etmektedir.

Okullarda idareciler ile eğitimciler arasındaki etkili iletişim, bu gibi kurumların etkin ve verimli olmasını sağlamaktadır. İdareciler okuldaki idari işleyişle ilgilenmektedir. Eğitimciler ise idarecilerle sık sık iletişimde bulunmaktadır. Bu nedenle karşılıklı iletişim saygı ve güven çerçevesinde olmalıdır. Bu iş birliği, eğitim gören öğrencilere de olumlu yönde katkı sağlayabilecektir.

Bu çalışmada, iletişime ilişkin engeller araştırılmıştır. Bu engeller; psikolojik engeller, teknik ve semantik engeller ile sosyopolitik engeller şeklinde 3 boyut olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada elde edilen verilere uygulanan faktör analizi sonuçları ölçeğin kullanıldığı Güngör ve Taşdan'ın (2016) çalışması ile benzerdir.

Araştırmada katılımcıların iletişim engellerine yönelik görüşlerinin bazı demografik niteliklere göre değişip değişmediği incelenmiştir. Katılımcıların cinsiyetine göre iletişim engellerinde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. İletişim engelleri öğretmen ve yöneticilerin cinsiyetine göre farklılaşmamıştır da denilebilir. Güngör vd. (2018) yaptıkları çalışma ile benzer sonuçlara ulaşmıştır. Yaş değişkenine göre 60 yaş ve üzeri olanlarda teknik ve semantik engel ile sosyopolitik engel ortalamalarının daha düşük olduğu, 18 ile 29 yaş arası olanların ise teknik ve semantik engel ile sosyopolitik engel ortalamasının daha yüksek olduğu tespit

edilmiştir. Bu farklılığın yaşı küçük olanların diğer yaş gruplarına göre daha çok iletişim engeliyle karşılaşabilmesi sebebiyle olduğu yorumu yapılabilir. Yaşı büyük olanların zamanla bazı olumsuzlukları göz ardı etmesiyle bu farklılığın oluştuğu söylenebilir.

Branş olarak sınıf öğretmeni olanların alan öğretmenlerine göre daha yüksek sosyopolitik engel ortalamasına sahip oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca okullarda iletişim engelleri ortalamalarına bakıldığında, sosyopolitik engel boyutunun ortalamasının en yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, sendika üyesi olan veya olmayanların bu engel ile karşılaştıkları yorumu yapılabilir. Okullarda iletişim engeline sebep olan politik engellerin (sendika üyesi olup olmama, fikir ayrılıkları vb.) en aza indirilmesi önemlidir.

Katılımcıların mesleki kıdemi 20 yıldan daha fazla olanların teknik ve semantik engel ile sosyopolitik engel ortalamalarının daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Mesleki kıdemi 5 ile 10 yıl olanların ise teknik ve semantik engel ortalamasının daha yüksek, mesleki kıdemi 5 yıldan az olanların ise sosyopolitik engel ortalamasının daha yüksek olduğu söylenebilir. Göreve yeni başlayanların görev yaptıkları okullarda teknik ve semantik engel ile sosyopolitik engel ile karşılaştıkları yorumu yapılabilir. Ayrıca yaşı 18-29 arası olanların iletilerin açık olmamasından, ast- üst ilişkisinden, gereksiz bürokrasiden iletişim engeli ile karşılaştıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Celep (2000) yaptığı çalışma ile benzerlik göstermektedir.

Eğitim düzeyi olarak lisansüstü mezun olanların teknik ve semantik engel ortalaması lisans mezunlarına göre daha yüksektir. Eğitim düzeyindeki farklılığın iletişimde teknik ve semantik engel boyutunda olumsuzluklara yol açtığı yorumu yapılabilir.

Okuldaki öğretmen sayısı 31 ile 40 arası olanların ve öğrenci sayısı 301 ile 500 arası olanların teknik ve semantik engel ortalaması daha yüksektir. Bu farklılığın sebebinin okullardaki mevcut sayının artmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Katılımcılar arasında kendi memleketi olmayanların diğer meslektaşlarına göre teknik ve semantik engel ortalamasının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu da Güngör ve Taşdan'ın (2016) çalışması ile benzer sonuçlar göstermiştir. Yani memleketinde çalışmayan öğretmen ve yöneticiler daha çok iletişim engelleri ile karşılaşmaktadır denilebilir.

Boyutlar arasındaki korelasyona bakıldığında, bütün boyutlar arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Yani, bir boyut diğer boyutu pozitif yönde etkilemektedir denilebilir.

Bu araştırmadaki veriler, Sivas il Merkezinde görev yapan öğretmen ve yöneticilere yapılan anketlerin değerlendirilmesi sonucunda elde edilmiştir. Okullarda yaşanan iletişim engellerinin giderilmesi için çeşitli eğitimler verilebilir. Örneğin; konuşma eğitimi, dil ve üslup ile ilgili eğitimler veya seminerler düzenlenebilir. İletişim becerileri ile ilgili çeşitli aktiviteler yapılması ve iletişimin öneminin çalışanlara benimsetilmesi önerilmektedir. Daha sonra yapılacak çalışmalarda farklı etkenlerin iletişim becerileri üzerindeki etkileri araştırılabilir. Bu becerilerin geliştirilmesi için çeşitli deneysel çalışmalar yapılabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma 28.06.2022 tarih ve E-180772 sayılı Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurul Onay Belgesi ile bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1'in makaleye katkısı %100'dür.

Destek Beyanı

Yazar bu çalışma için özel bir fon almamıştır.

Çıkar Beyanı

Bu makalede herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Akca, Ö. (2006). SAÜ Uzaktan Eğitim Öğrencilerinin İletişim Engelleri İle İlgili Öğrenci Görüşleri. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atik, M. A. (2017). Ortaokullarda Çalışan Okul Yöneticileri ile öğretmenler Arasında Yaşanan İletişim Sorunlarına ilişkin Yönetici Algıları (Denizli İli Merkez Efendi İlçe Örneği. Pamukkale Üniversitesi.
- Başaran, İ. E. (1989). Yönetim. Ankara: Gül Yayınevi.
- Bolat, S. (1996). Eğitim Örgütlerinde İletişim, Eğitim Fakültesi Uygulaması Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12, 75–80.
- Celep, C. (2000). Eğitimde Örgütsel Adanma ve Öğretmenler. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çelik, H. C., Oduncu, P., Güdekli, İ. A., & Doğankaya, E. (2023). Higher Education in Turkey During Covid-19 Pandemic: Communication Barriers Experienced By Lecturers in The Online Distance Education Process. *Vivat Academia*, 156, 50–72. <https://doi.org/10.15178/va.2023.e1440>
- Dökmen, Ü. (1998). İletişim Çatışmaları ve Empati (8.Baskı). İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Ergin, A., & Birol, C. (2000). Eğitimde İletişim. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Eroğlu, E. (2014). Eğitim Ortamlarında Etkili İletişim Boyutları (U. Demiray (Ed.); 7.Basım). Ankara: Pagem yayıncılık.
- Ertekin, İ., İlgin, H. Ö., & Ataman Yengin, D. (2018). Örgütsel İletişim Kuramları. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 8(2), 297–311. <https://doi.org/10.7456/10802100/011>
- George, D., & Mallery, P. (2003). SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference (11.0 updat). Boston: Allyn & Bacon.
- Güçlü, N. (2000). Sınıfta Etkili Öğrenci ve Öğretmen İletişiminin Kurulması. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2), 61–66.
- Güngör, S., Özen Altınkaynak, Ş., & Aksoy, N. (2018). Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında İletişim Engelleri. In S. Dinçer (Ed.), *Değişen Dünyada Eğitim* (1.Baskı, p. 29). Pegem Akademi.
- Güngör, S., & Taşdan, M. (2016). Okul Müdürlerinin Perspektifinden İlköğretim Okullarında İletişim Engelleri. *Mersin University Journal of the Faculty of Education*, 12(1), 391–409. <https://doi.org/10.17860/EFD.96013>
- Hepkon, Z. (2011). İletişim ve teknoloji. Kırmızı Kedi Yayınları.
- Kıbrıs, İ., & Sarıkaya, Ü. (2023). Okul Yöneticilerinin Vizyoner Liderlik Özellikleri ve Öğretmenlerin İletişim Becerilerinin İncelenmesi. *Çağdaş Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 1(1), 32–43. <https://uygulamalibilimler.com/index.php/pub/article/view/4>
- Odiegwu-Enwerem, C., Oso, L., Amodu, L., Chuks-Enwerem, U., & Okorie, N. (2019). Application of Effective Communication for an Efficient School Management. In K. S. Soliman (Ed.), *VISION 2025: Education Excellence And Management Of Innovations Through Sustainable Economic Competitive Advantage* (pp. 8290–8298).
- Özmen, F., Aküzüm, C., Zincirli, M., & Selçuk, G. (2016). İlköğretim Okullarında Öğretmen-Veli İletişiminde Karşılaşılan Engeller. *Eğitim Araştırmaları- Eurasian Journal of Educational Research*, 2016(66), 27–46. <https://doi.org/10.14689/EJER.2016.66.2>
- Pal, N., Halder, S., & Guha, A. (2016). Study on Communication Barriers in the Classroom: A Teacher's

Perspective. *Online Journal Of Communication and Media Technologies*, 6(1), 103–118.

- Polatgil, M., Güler, A. (2023). Yapay Zekâ Okuryazarlığı Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması. *Sosyal Bilimlerde Nicel Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 99-114.
- Polatoğlu, A. (1988). Türk Kamu Örgütlerinde Ast ve Üst Arasında İletişim. *Amme İdaresi Dergisi*, 21(2), 85.
- Robbins, S. P. (1996). *Organizational Behavior: Concepts, Controversies, Applications*. (Sevent edi). London: Prentice-Hall International, Inc.
- Sabuncuoğlu, Z., & Gümüş, M. (2008). *Örgütlerde iletişim*. İstanbul: Arıkan Yayıncılık.
- Şimşek, Y., & Altinkurt, Y. (2009). Endüstri Meslek Liselerinde Görev Yapan Öğretmenlerin Okul Müdürlerinin İletişim Becerilerine İlişkin Görüşleri. *Akademik Bakış*, 17. <http://www.akademikbakis.org>
- Sivas İl Milli Eğitim Müdürlüğü. (2022). <https://sivas.meb.gov.tr/> Erişim Tarihi: 15.10.2022
- Smith, J. (2018). The Impact of Communication on Academic Achievement. *Educational Research Quarterly*, 29(4), 512-525.
- Toptan Uzunçarşılı, A., Ülkü Akın, Ü. B., & Mollaoğlu, N. (2022). Okul Öncesi Öğretmenlerinde İletişim Becerisinin Önemi. *Eurasian Education & Literature Journal*, 16(16), 51–66. <https://doi.org/10.17740/EAS.EDU.2022-V16-04>
- Yağci, T., & Uçar, M. (2018). İletişimde Engeller ve Etkinlik. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3 Ek), 142–160. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/farabi/issue/40028/471173>
- Yazıcı, Ö., & Gündüz, Y. (2010). Etkili Eğitim Denetiminde Yaşanan İletişim Engelleri ve Bu Engelleri Aşma Yolları. *Kuramsal Eğitimbilim*, 3(2), 37–52.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Gerçeklik Düzleminde Dönüşen Zaman ve Mekân İlişkisinin Mimarlık Ofislerine Yansımaları

Nalan SEVİNÇLİ¹

Gerçeklik Düzleminde Dönüşen Zaman ve Mekân İlişkisinin Mimarlık Ofislerine Yansımaları

Öz

Toplumsal gelişmeler zaman ve mekân kavramlarının gerçeklik algısıyla kurduğu ilişkiyi kırılmalara uğratmaktadır. Teknolojik gelişmelerin hızlanmasıyla birlikte kırılmaların giderek artması gerçeklik algımızda bozulmalara yol açmaktadır. Çalışmada, laboratuvarında simüle edilen zaman ve mekânın sanallaşarak VR gözlüklere yansıdığı süreçte gerçeklik deneyimimizin nasıl şekillendiği sorgulanarak mimarlık ofislerine yansımalarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye’de mimarlık sektöründe sanal gerçeklik teknolojileri kullanan 15 firma ile görüşmeler yapılarak gerçeklik algımızın nasıl şekillendiği araştırılmakta gelişmelerin sektör üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir. Nitel araştırma veri analiz yöntemlerinden tematik analiz kullanılarak yedi tema elde edilmiştir. Verilerin analizi, mimarlık ofislerinde sanal gerçeklik teknolojilerinin kullanımının giderek yaygınlaşmaya başladığını ancak yeterli ilginin henüz sağlanmadığını göstermektedir. Bunun yanı sıra, gerçeklik algısının sanallaşma süreciyle birlikte birtakım değişimlere uğrayacak kullanıcı isteklerini şekillendirdiği görülmektedir. Sonuç olarak, sanal gerçeklik teknolojilerinin mimarlık pratiğini nasıl şekillendirdiği değerlendirilerek mevcut durumun iyileştirilmesi ve bu teknolojilerini kullanmak isteyen ofislere yönelik öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zaman, Mekân, Prototip, Sanal Gerçeklik, Mimarlık

Reflections of Time and Space Relationship Transforming in the Reality Plane on Architectural Offices

Abstract

Social developments break the relationship between the concepts of time and space and the perception of reality. With the acceleration of technological developments, the gradual increase in fractures leads to distortions in our perception of reality. In this study, it is aimed to examine the reflections on architecture offices by questioning how our experience of reality is shaped in the process in which the time and space simulated in the laboratory is virtualized and reflected on VR glasses. In this direction, interviews with 15 companies using virtual reality technologies in the architecture sector in Turkey are conducted to investigate how our perception of reality is shaped and the effects of developments on the sector are evaluated. Seven themes were obtained using thematic analysis, one of the qualitative research data analysis methods. The analysis of the data shows that the use of virtual reality technologies in architecture offices has become increasingly widespread, but sufficient interest has not yet been achieved. In addition, it is seen that the perception of reality shapes user desires that will undergo some changes with the virtualization process. As a result, how virtual reality technologies shape the practice of architecture is evaluated and recommendations are presented for improving the current situation and for offices that want to use these technologies.

Keywords: Time, Space, Prototype, Virtual Reality, Architecture

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

¹ Arş. Gör., Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, nsevincli@bandirma.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0002-7157-5317>

1. Giriş

Gerçeklik kavramı, doğanın küçük bir ölçeğinin laboratuvarlara sığdırılarak bilimsel veriler elde edilmesinden ağlar kodlar ve algoritmalar kullanılarak tasarlanan temsil mekanlarının sanal gerçeklik (VR) gözlükleriyle deneyimlenmesine kadar geçen süreçte ivme kazanarak büyük bir dönüşüme uğramaktadır. Bu dönüşümün ayrılmaz parçaları olan zaman ve mekân algısı giderek değişime uğramaktadır. Çalışmada bu dönüşüm sürecinin ayrılmaz kaynakları olan zaman ve mekân algısının değişimi incelenerek laboratuvar koşulları, toplum bilimleri, post modern dönem ve sanallaşma süreci ile ilişkilerde meydana gelen dönüşüm süreçleri değerlendirilmektedir. Bununla birlikte zaman ve mekân ile doğrudan ilişkilenen gerçeklik algımızın süreç içerisinde sanallaştırılmış kopuşlara uğramasına odaklanılmaktadır.

Günümüzde gelişen teknolojiler ile iş yapma biçimlerimiz üretim pratiklerimiz dönüşüme uğramaktadır. Bu dönüşüm zaman ve mekân kavramını yeniden sorgulamamıza yol açmaktadır. Günümüzde teknolojinin kısa ve hızlı bir şekilde günlük pratiklerimize nüfus etmesi zaman ve mekân kavramlarının algıdaki netliklerinin kaybolmasına sebebiyet vererek bulanıklaştırmaktadır (Herman, 2002, s.14). Netliklerini kaybeden zaman ve mekân kavramları süreç içerisinde birbirlerinin içine adeta iki farklı türü oluşturan metallerin ısıtılması sonucu birbirleri ile kaynaşarak alaşım oluşturması gibi tek başlarına net olarak varlıklarını sürdürmemektedir. Ayrıca bu flulaşma hali beraberinde yeni kavramların da oluşmasını tetiklemektedir. Teknolojik gelişmeler kavramsal kargaşaların artmasına yol açarak beraberinde 'sanal ortam', sanal zaman', 'sanal laboratuvar', 'sanal mekân', 'sanal market', 'sanal banka' 'sanal basın' gibi zaman ve mekân kavramlarını gerçeklik algısının sorgulanmasına yol açan çeşitli kavramlar oluşturmaktadır. Gerçeklik algısında gerçekleşen bozunumlar birçok problemi beraberinde getirmekte literatürde birçok çalışma konu üzerinde odaklanmaktadır (Gültekin, 2017; Akfırat, 2019).

Bilim dünyasında zaman ve mekânın sanallaşarak algı yönetimindeki kopuşlara veya belirli tanımlar belirleyememe haline yol açtığı süreç içerisinde çeşitli minvallerde tartışılmaktadır. Latour Laboratuvar araştırmaları sürecinde bilim adamlarını bir kabile gibi incelemektedir. Laboratuvar süreçlerinde bilim adamlarının doğal ortamın küçültülerek bir nevi prototipini yaparak doğadan elde ettikleri verileri kendi yarattıkları sanal ortamda işlendiği gözlemlenmektedir. Sanallaştırılmış bir çerçeveye içerisinde, örneğin aşının bulunup kullanıma sunulması gibi, çeşitli girdiler sonucu elde ettikleri verilerin belirli kabul kuramlarında geçerliliklerinin kabul edilmesi ardından doğal ortama işlevini görmesi için salınmaktadır. Ancak elde edilen verilerin kabul süreçlerinden geçmesi ile zaman ve mekân bağlamından koparak uzaklaştığı görülmektedir (Latour & Wolgar, 2013, s. 81). Zaman mekân ilişkileri ile arasındaki bağı koparan veriler teknolojik gelişmeler ile bu bağı net çizgilerinin yok olmasına yol açan sanallaşma sürecine girdiler yaratması sonucu karşımıza çıkan paradoksal süreç çalışmanın temel odağını oluşturmaktadır. Çalışmada doğal ortamdaki elde edilen bilgilerin laboratuvar koşullarında sentezlenerek oluşturulan simüle edilmiş zaman ve mekânın teknolojik gelişmelerle birlikte geçirdiği sanallaşma süreci incelenmektedir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte sanal mekanlar yaratabilmekte oluşturulan bu ortamların deneyimlenmesi için sanal gerçeklik gözlükleri gibi (VR) çeşitli araçlar kullanılmaktadır. Böylelikle laboratuvarlardan VR gözlüklerin kullanımına kadar geçen süreçte zaman ve mekân kavramlarındaki değişimlerin gerçeklik algımızı nasıl dönüştürdüğü değerlendirilmesi çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmanın literatür araştırması kapsamında incelenen sanal gerçeklik teknolojilerinin kullanımıyla değişen zaman mekân kavramları ve bulunma hissine etki eden unsurlar alan çalışmasındaki elde edilen verilerin değerlendirilmesinde kullanılmaktadır.

Çalışmada doğal ortamdaki elde edilen bilgilerin laboratuvar koşullarında sentezlenerek oluşturulan simüle edilmiş zaman ve mekânın teknolojik gelişmelerle birlikte geçirdiği sanallaşma süreci incelenmektedir. Bu tarihsel süreç içerisinde zaman ve mekân kavramlarındaki değişimlerin gerçeklik

algısını nasıl etkilediğini en iyi gözlemleyebileceğimiz alanlardan bir tanesi mimarlık sektörüdür. Bu doğrultuda Türkiye’de mimarlık sektöründe sanal gerçeklik teknolojileri kullanarak müşterilerine sunumlar yapan firmalar ile görüşmeler yapılarak zaman ve mekân kavramlarındaki dönüşümün bu alanda gerçeklik algısını nasıl şekillendirdiğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış açık uçlu sorular kullanılarak uzmanların kullanıcılar ile ilgili deneyimlerine odaklanması hedeflenmiştir. Ayrıca görüşmelerde mimarlık ofislerinin sanal gerçeklik teknolojilerinin kullanılmasının avantajları dezavantajları, kullanıcı istekleri, gerçeklik algısı ve teknik detaylar sorgulanarak sektör üzerindeki etkileri incelenmektedir. Böylelikle sanal gerçeklik teknolojilerinin mimarlık ofislerinde nasıl daha verimli bir şekilde kullanılabilir yönünde öneriler sunulmaktadır.

2. Kuramsal Çerçeve: Zaman ve Mekânın Üretim Felsefesi

Mekân ne bütünüyle fiziksel ne de bütünüyle toplumsaldır. Dolayısıyla mekân sürekli bir değişim mekanizması içerisinde üretilmektedir. Üretim pratikleri içerisinde akışkan bir deneyim sunan mekân birçok farklı boyutu ile varlığını ortaya koymaktadır. Lefebvre mekânın üretim sürecine dahil olan üç bileşen olduğunu belirtmektedir. Bunlar algılanan, tasarlanan, yaşanan mekanlardır (Lefebvre, 1991, s.39). Üç kurucu unsur ile diyalektik biçimde oluşan mekân üretim sürecinde bu bileşenler tekil olarak anlam ifade etmemektedir. Ayrıca mekân üretim sürecinde algılanan ve tasarlanan mekân dikkate alınarak yaşanan mekân bileşenin göz ardı edilmesi toplumun sosyal ve kültürel değerlerin önemsenmediği geleneksel mekân üretimine neden olmaktadır. Mekân üretim süreci toplumun birçok farklı boyutu ile ağlar kurarak ilişkilendirilmektedir (Avar, 2009, s:10). Toplum, zaman içerisinde tanımlanabilen veya tanımlanamayan, algılanabilen veya algılanamayan, sürekli veya kesintili birçok çeşitli ilişki bağları kurarak mekân üretim sürecine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla insanlığın barınma ihtiyacı ile temellenen mekân üretim süreci toplumsal eylem biçimleriyle istemli veya istemsiz olarak şekillenmektedir. Mekânın toplumun ürettiği diyalektik süreç olarak algılanması zaman ve mekân kavramları arasındaki bağlantının daha güçlü bir şekilde duyumsanmasına yardımcı olabilmektedir. Bachelard bilim felsefesi çalışmalarında da tekil olan özden toplumsal üretim sürecinin epistemolojik dönüşümü vurgularken mekân üretim süreçleri birçok farklı disiplinle iç içe girmeye başladığını belirtmektedir. (Bachelard, 1984, s. 237).

Toplumsal üretim sürecinin temelini atan, algılanan, tasarlanan, yaşanan mekân oluşumları materyalist, kavramsal, soyutlaştıran imge üretimini teşvik eden mekânsal pratik, mekân temsilleri ve temsil mekanları olarak vuku bulmaktadır (Ghulyan, 2017, s:21-22). Mekânsal pratikler, günlük aktivitelerimiz aracılığıyla her toplumun kendine özgü işlevleriyle şekillenen mekânsal kümeleri barındırmaktadır. Günlük rutinlerin içerisinde doğrudan maruz kalınan sabit, belirli mekanlardır. Mekânsal pratikler, günlük eylemlerimiz içerisinde mekânı biçimlendiren algılanan mekân olarak nitelendirilebileceğimiz birinci türden mekanlardır (Lefebvre, 2014 s. 67). Diğer bir deyişle tasarlanan mekân olarak adlandırılabilen mekân temsilleri soyuttur ve mimarlar, mühendisler, şehir bölge plancıları, oyun tasarımcıları, coğrafyacılar ve benzeri profesyonel meslek grupları tarafından çeşitli normlar ve kodlar yoluyla hayata geçirilmektedir. Soyut mekân daima içinde ideolojik söylemler, bilim ve iktidar mücadelesi barındırmaktadır (Kurtar, 2013, s:352). Kapitalizm ile toplumda var olma süreci baskın kılınan soyut mekanlarda belirli sayısallaştırma yöntemleri zorunlu olarak kullanılmaktadır (Avar, 2009). Dijitalleşme ile sayısal yöntemlerin hızlı bir şekilde mekânın üretimi ile kuvvetli bağlar kurması sağlanmaktadır. Böylelikle sanal mekanlar üretilmeye başlanmaktadır.

Algılarımızın bir sihirbazlık gösterisine maruz kalmasına sebebiyet veren dijitalleşmiş sanal aygıtlar zaman mekân ilişkisinin farklı boyutlardan ele alınmasına olanak vermektedir. Her türlü müdahaleden ve ideolojik söylemlerden arındırılan temsil mekanlarının ise fiziksel özellikleri ile açıklanması oldukça zordur. Bir tiyatro sahnesinin oynanmaya başlaması ile bireylerin ve kolektif bilincin bu sürece dahil olarak gerçek ile kurgu arasındaki belirsizliğin ortaya çıktığı üçüncü türden mekanları temsil mekanları olarak adlandırabiliriz (Lefebvre, 1991). Gerçek ile kurgunun, izleyici ve oyuncunun, öznel ile nesnelin,

somut ile soyutun net sınırlarının çizilemediği temsil mekanları Soja, (1996) tarafından Üçüncü Mekân olarak kavramsallaştırılmaktadır. Gündelik yaşam pratikleri ile şekillenerek zamanı içinde barındıran bir nevi yaşanılan yer olan temsil mekanlarının gerçek olan ilişkisi toplumsallık ile sıkı bir bağ kurmaktadır. Sosyolojinin gerçek ile kurduğu ilişki ve gerçek kavramına yön verme süreci dijitalleşme süreci ile bir araya geldiğinde mekân zaman ilişkisinin sorgulanmasına yol açmaktadır.

Dijitalleşme teknolojileri sayesinde sanal mekanların oluşmasını kuvvetli bir şekilde destekleyen sanal gerçeklik gözlükler ile var olmaya başlamadan önce doğal ortamın laboratuvar koşullarında simüle edilmesi gerçeklik algısındaki dönüşümün başlangıç noktası olarak okunabilir. Doğanın simüle edilerek mikroskop ışığında incelenmeye başlanması zaman ve mekânın gerçeklik düzleminde yeniden yorumlanması olarak düşünülebilir. Laboratuvar ortamlarında dönüşmeye başlayan zaman ve mekân kavramları zamanla toplum bilimlerinin etkisiyle şekil değiştirmeye başlamakta sınırları ve tanımları net olarak tarif edilememektedir.

2.1.Laboratuvar Ortamlarından Postmodern Döneme Doğru Dönüşen Zaman ve Mekân Kavramları

Orta çağ sonrasında 16. Ve 17. yy.'larda bilim adamları içinde bulunduğumuz evrenin işleyiş kuramlarını anlamaya yönelik birçok çalışma yapmıştır. Artık Aristoteles'ten beri süre gelen tümevarım yöntemi ile değil genel kabul varsaydığı matematiksel verilere dayanan tümdengelim yöntemiyle bilimsel veriler tekrardan ele alınarak irdelenmektedir. Zaman ve mekân algısının bu yöntem değişikliğinden oldukça etkilendiği gözlemlenmektedir. Newton ile zaman ve mekân deneysel olmaktan çıkarak tamamen mekanik olarak değerlendirilmektedir. Aristoteles'in savunuculuğunu yaptığı nesnel mekân anlayışına karşın Newton mutlak zaman kavramını öne sürmüştür (Arslan, 2015, s: 1009). Aristoteles'te mekân (space) yerine yerler (topos) vardır, nesnelere doğal yerleri bulunmaktadır (Duman, 2021). Newton'a göre mutlak olan gerçek zaman ve mekân var olabilmek için dışarıdan herhangi eyleme gereksinim duymamaktadır. Örneğin herhangi bir devinim gerçekleşme de zaman ve mekân mevcudiyetini korumaktadır. Dolayısıyla zaman ve mekânın ilerleme süreci evrenseldir. Dünyanın her bir köşesinde hareketlinin hareket hızından bağımsız olarak zaman aynı sürede akmaktadır ve sabittir. Nesnelere eylemsel süreçleri yaratmaktadır, ancak zaman ve mekânın ilerleyişini etkilememektedir (Newton, 1998 s.72).

Mutlak zaman anlayışı başta Leibniz olmaz üzere birçok bilim adamı tarafından oldukça eleştiriye maruz kalmaktadır. Newton'un zaman ve mekânı mutlak kılan kuramına eleştiri olarak 20 yy. başlarında Albert Einstein 1905'te özel izafiyet kuramı 1915'te ise genel izafiyet kuramını ileri sürmektedir (Taslaman, 2017). Birbirlerinden detayda kalan küçük farklılıklar olsa da genel olarak zaman ve mekânın birbirlerinde ayrı ve mutlak olduğu anlayışının yanlışlığını doğrularken evrende geçerli olanın ne olduğunu göstermek istemektedir. İzafiyet Kuramına göre zaman ve mekân birbirinden ayrı olarak düşünülemeyeceği gibi evrende olup biten olaylar dizisinden dolayı veya dolaysız olarak etkilenmektedir (Hawking, 2002). Bunu bir örnek ile belirtmek gerekirse, dünyada kavradığımız şimdiki zaman ile bize 2,5 milyon ışık hızı ile en yakın olan Andromeda gökadasındaki şimdiki zaman farklıdır. Dolayısıyla dünyadan farklı gezegenlerden veya farklı gök cisimlerinden baktığımızda şimdi diye adlandırdığımız zamanlar iki farklı zaman dilimi oluşturmaktadır. Biri diğeriyle ilişkilendiği zaman diğeri her süreçte geçmiş olarak adlandırılması gerekmektedir. Geçmiş, gelecek veya şimdi olarak adlandırdığımız kavramlarda zaman ve mekân bağlı göreceli olarak değişiklikler göstermektedir. Dolayısıyla zaman ve mekân arasında kuvvetli bağlar bulunmakta, birbirlerinin var olma süreçlerinde derinden etki etmektedirler (İlhan, 2013).

İzafiyet kuramı zaman ve mekân algımızda büyük ölçüde değişikliklere sebebiyet vermektedir. Ancak zaman ve mekân üzerine yapılan tartışmalar izafiyet kuramı ile sınırlı kalmayarak atom altı parçacıklarının incelendiği kuantum metafiziğine doğru evirilmektedir (Uçar, 2020). Bu kuramı Werner

Heisenberg'in 'Belirsizlik İlkesi' çerçevesinde incelediğimizde atom altı parçacıklarının hangi zamansal süreçte nerede bulunacağına tespit edilmesinin olası görülmediği ifade edilmektedir. Atom altı parçacıklarının sürekli tekrarlayan belirli yörüngelere sahip olmaması kuantumdaki belirsizlik fiziksel çevrenin bir realitesidir (Heisenberg, 1987, s:30) Dolayısıyla laboratuvar koşullarında incelenen mikroskobik partiküllerin zaman ve mekân algısında büyük değişimlere yol açtığını söyleyebiliriz.

Latourun aktör-ağ teoremine göre zaman ve mekânın fiziksel üretim biçimlerinin yanı sıra sosyal değerleri barındırması yeni toplumsal kavramları ortaya çıkarmaktadır. Enformasyon teknolojilerinin gelişiminin hız kazanmasıyla birlikte aktörler arası network ilişkileri bu kavramlar ile ürünün oluşmasını temelden etkilemektedir. Oluşan ağlar zinciri içerisinde Latour, zamanı ileri veya geri gidebilen fiziki bir olgu olarak değerlendirmek yerine varlık bağlarının geçici bir sonucu olarak görebilme perspektifini geliştirmiştir. Böylelikle ilerlemeci zamanı birçok noktadan zedeleyen çoklu zaman kavramını öne sürmektedir. Çoklu zaman teklesen zaman yerine her yeni eylem ve aktör ile tekrardan üretilebilen dönüşüme uğran birçok zamanı temsil etmektedir (Latour, 2008 s.88-89). Çoklu zamanla birlikte mekân kavramı dönüşüme uğramaktadır.

İnsan etkisinden arındırılmaya çalışılarak doğal ortamın ölçeğinin küçültülmesiyle elde edilen prototipleri laboratuvar koşullarında mikroskop ışığında incelemeye başladığımızda zaman ve mekân kavramlarındaki belirsizliklerin yoğun bir biçimde zuhur ettiği görülmektedir. Tarihsel süreci içerisinde laboratuvar koşullarında üretilen bilgi Latour ve Woolgar'ın bilimsel yazı/kayıt sürecinde bilimsel olguların prototipi aşamasına geldiğinde geçmişe ait bilginin oluşum sürecine nüfuz eden herhangi bir etkiden arındırılmaktadır. Örneğin suyun formülü H₂O'dur diye tanımladığımızda formülün oluşana kadar geçen süreçte toplumsal olayların, bireysel eylemlerin, duyguların, deneyimlerin, izlenimlerin hiçbir anlamı kalmamaktadır. Oluşan bilginin geçirdiği gelişim sürecinin izleri silinerek bir kara kutuya dönüşmektedir (Latour ve Woolgar, 2013, s:148). Kara Kutu'ya 'Black Box' dönüşüm süreci bilginin üretim sürecindeki zaman ve mekân ile kurduğu bağ kadar toplumsal ilişkiler ile kurduğu bağı da imha etmektedir (Demir, 2014). Bilginin ürettiği gerçeğin toplumsal ilişkileri barındırmaması içinde yaşanan mekânın gündelik ilişkiler ile kurduğu bağın koparılmasına neden olabilmektedir (Latour ve Woolgar, 2013, s:170). Somut ve soyut arasında kalarak üçüncül bir mekân olarak kategorize edilen yaşanan mekânın yeniden kavramsallaştırılarak tezahür ettiği temsil mekanlarının toplum bilimlerden ayrıştırılamaz yapıya sahiptir.

Zaman ve mekân, özünde insanı temel alan toplum bilimlerinde her zaman bir tartışma konusu olmakla birlikte, felsefi düşüncede uzun bir tarihe sahiptir. Tarihsel süreçte 17-19 yy.'lar arasında kapsayan Aydınlanma çağına temel felsefesinde sürekli olarak ilerleme anlayışı hakimdir. Bilimin daima lineer bir şekilde ilerlediğinin düşünülmesi zaman ve mekân algısına da yansımaktadır. Bu dönemde zaman kavramı ön plandadır. Zamanın sürekli olarak ilerlemesinin pozitif olarak algılanmasından kaynaklı olan bu durum modernizm ile yerini mekân kavramının ilerlemesine bırakmaktadır (Çağlar, 2011). Modern dönemle birlikte mekân kavramı hiyerarşik düzen içine sokularak kentsel-kırsal ayrışma yol açmaktadır. Geleneksel dönemde mekân örtük, görünür olmayan bir durumda iken modern zamanla birlikte toplumsal arenada mekân kendini gösterme yarışı içerisinde. Böylelikle mekân iktidarın yönetsel gücüne bağımlı hale gelerek kapitalist amaçların aracına dönüşmektedir (Castell, 2014, s. 15-16).

Modern öncesi dönemde mekânı oluşturan faktörler yerel ilişkiler ile kuvvetli bağlar kurmaktadır. Ancak modern dönemle birlikte mekânın yer ile bağı koparak kendini soyutlamaktadır (McLuhan, 2020 s: 250). Bu dönüşümün nedenleri olarak erişilebilirlik seviyesinin ve bilginin yayılım hızının artması, sınırların silikleşerek ortadan kaybolması, teknolojik ve bilimsel gelişmeleri sıralayabiliriz. Bilimsel gelişmeler ilerledikçe bilim felsefesinde de gerçekleşen değişimlerden nasibini almaktadır. 1950'den sonra pozitivist bilim teorisinin geçerliliğinin yavaş yavaş kaybolması ile bilimin dünyanın her yerindeki geçerliliğinin zorunlu kılınma ahvali ve dayatılmış teorilerin önemi kaybolmaya yüz tutmuştur. Sonraki

dönemlere tekabül eden 1970- 1980'lerde çeşitli düşünceler ortaya konulmaktadır. Bunlarda bir tanesi de toplum bilimlerinin yüceliğini vurgulayan bilim sosyolojisi olmaktadır. Tarihsel sürecin bilimi yaratmakta yeterli olmayacağını vurgulayan bu düşünce sisteminde zaman ve mekânı bilişimin sosyal ve toplumsal boyutundan ayrı olarak ele almamız oldukça imkansızdır (Erkızan, 2006). Zaman ve mekânın oluşmasında temel unsur olan toplum, eylemler çerçevesinde kendini var edebilme gücüne sahiptir. Toplum bilimlerinin ne olmuş, nasıl olmuş, nerede olmuş ne şekilde olmuş, ne zaman olmuş gibi soruları içinde barındırması zaman ve mekânın oluşumunda değerli bir kaynak olarak görülmesini sağlamaktadır (Longo, 2015, s. 4). Dolayısıyla toplum bilimlerinin kendini var eden soruları zaman ve mekânın oluşmasına öncüllük etmektedir.

Zaman ve mekân toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinin hem ön koşulu hem sonucudur (Pol, 2002, s:16). Örneğin Soja, (1989) mekân nesnel olarak yorumlandığında, mekânın anlaşılması için, bireyler veya gruplar arasındaki ilişkinin incelenerek toplumsal yaşama pratiklerin irdelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla toplumsal üretim sürecinde mekân her defasında yeniden üretilmektedir. Yine Lefebvre, (1991) mekân üretim sürecinin ancak toplum ile var olabileceğini ve her sosyal ilişki pratiğinin kendine özgü mekanlar yaratabileceğini ifade etmektedir. Toplumu oluşturan bireyler ile aidiyetleştirilen bu mekanlar temsil mekanları olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca Manuel Castells, (1998) de mekânsal olanın toplum bilimlerinden ayıramayacağını belirtmektedir. Buna bağlı olarak zaman ve mekân kavramı süreç içerisinde toplumsal pratiklerin değişmesi ile şekil değişikliklerine uğramaktadır. Örneğin kente yaşayanların yaşam pratiklerinin ve bakış açılarının dönüşümü ile kentin mekânsal niteliklerinin de bir değişime uğrayacağını söylemek mümkündür. Özetlemek gerekirse klasik sosyolojide Marx (1818-1883), Durkheim (1858-1917), Weber (1864-1820) ve Parsons (1902-1979) gibi dönemin ünlü sosyologları zaman mekân diyalektiğini süreklilik, gelişim, dinamizm, ilerleme üzerinden zamanın lehine okurken modern dönemde ise Harvey (D. 1935-), Castells (D. 1942-), Sennett (D. 1943-), Soja (D. 1940-), Lefebvre (1901-1991) gibi isimlerin mekânı ön planda tuttıkları görülmektedir. Ancak bu dönemde mekân nesnel gerçeklikle ilişkisini kopararak toplumsal ideolojilerin ürettiği bir alan haline gelmektedir (Karaarslan, 2019).

Modern dönemde teknolojinin ilerlemesi ile zaman ve mekân sabit ve tekdüze ilerlemenin kabuklarından çıkarak algımızda büyük ölçüde değişimler geçirmiştir. Anlamın içinin boşaltılarak bir tür nihilizmin pençeleri arasında sıkışmış kalmış olan post modern durum, yeni dünya algısı üzerine yoğunlaşmaktadır (Okuyuz, 2000, s:163). Toplum bilimlerindeki bu yeni dünya algılayışı incelendiğinde modernliğin sürdürülebilirliğin ilerlemesi olarak varsayılan post modernliğin bizzat kendisi olduğu gerçeğinin de yadsınamaz olduğu görülmektedir. Yazılan posta mektuplarından e-maillere doğru gelişen evrimsel zaman süreci dikkate alındığında, söz konusu ilerlemenin toplumun içinde barındırdığı düşünce, fikir, algı nosyonlarının dönüşümü ile ne kadar güçlü bağlar kurduğunu görmekteyiz.

Akıl; bilimin ışığında rasyonel adımlarla ilerlemeyi temel alan modernlik mekânı fethederek sınırlarının kaybolmasını, özgürleştirici bir etkiyle mekânın zaman vasıtasıyla yok edilmesini konu edinmektedir. "Post modernliğin Durumu" adlı kitabında Harvey zaman ve mekân kavramları üzerinde önemle durmaktadır. Ulaşım ve iletişim alanındaki teknolojik gelişmeler ile mekânın zaman aracılığı ile ortadan kaldırılmaya itildiğini belirtmektedir. Örneğin ulaşımındaki teknolojik gelişmeler ile 20 yy. başlarında ulaşım aracı olarak kullandığımız atlı arabalardan 1960'lar sonrasında saatteki hızı yaklaşık 1000 km'lere kadar çıkabilen jet uçaklara doğru evrilme süreci mekânın zaman vasıtasıyla kaybolmasının birinci nedenidir. İkinci bir neden olarak iletişim alanındaki teknolojik gelişmelerin zaman ve mekân algısını kaybolmasına neden olarak toplumsal pratiklerin değişmesine yol açtığını ifade etmektedir (Harvey, 2010, s:271). Bu süreçte mekânın zaman vasıtasıyla yok edilmeye çalışmasını 'zaman mekân sıkışması' olarak adlandırmaktadır (Harvey, 2003, s. 309).

Zaman ve mekân algısına saldırgan bir tutum sergileyen modernlik, süreç içerisinde post modernliğe doğru evirilmektedir. Jameson, zaman ve mekânın birbirleri içerisinde sıkışıp kalma durumunu krizin

oluşumu olarak adlandırmaktadır. Mekânın belirli başlı kategoriler haline ayrılması durumu zamanın eşik noktalarının temel olarak oluşturulduğu dönemsel izlerine hakimiyet kurmaya başlamaktadır. Bu süreç içerisinde dönüşüm hızına yetişmek kolay olmamaktadır (Jameson, 1994, s. 18-21).

Mekân üretim süreçlerinin teknolojik ilerlemelerin gündelik yaşam pratiklerini değişmesiyle tüketim odaklı bir hal aldığı görülmektedir (Lefebvre, 2014 s. 334). Teknolojik gelişmeler ile gündelik hayatımızın her noktasına temas eden sanal mekanların temsil güçleri post modern zamanla birlikte tesirini artırmaktadır. Çeşitli kodlar ve algoritmalar ile üretilen mekân temsilleri önce televizyonlarda daha sonra dijital ortamlarda anlık görsel tüketim malzemeleri geleneksel zaman ve mekân anlayışını yok etmektedir (Gök, 2016). Mekânın süreç içerisinde zaman ile kurduğu bağın değişime uğramasıyla birlikte hem anlamında kaymalar yaşanmakta hem de yapısallığında bozulmalara uğramaktadır. Temsilin orijinalle kurduğu bağın güçlenerek gerçeğin önüne geçmesi 21. yüzyılda mimari mekân yaratma sürecinde önemli değişimlerin yaşanmasıyla mümkün olmaktadır (Damacier ve Arıdağ, 2022).

Mekânı üretme pratiklerinin hem temsil hem de kırılma noktaları bağlamında birçok boyuta farklılığa yol açtığı görülmektedir. İnşa etme süreçlerinde meydana gelen sıçramalar, mekânın temsil ile kurduğu bağı güçlendirmekte ve bu konunun teorik bir zeminde tartışılması gerekliliğini gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla post modern dönemde zaman ve mekânın sanal gerçeklik kavramı ile karşı karşıya gelmesiyle temsil ile gerçek arasındaki sınır belirsiz hale gelmektedir.

2.2. Sanallaşan Zaman Mekân, Sanal Gerçeklik Teknolojileri ve Mimarlık

Teknolojinin gelişmesiyle gerçek ve sanal kavramlarının tanımlarında anlam kaymaları oluşmakta sınırlarını net olarak belirleyebileceğimiz ifadeler kullanmak oldukça güçleşmektedir. İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle hız kazanan sanallaşma süreci, insanın hem birbirleri ile hem de zaman mekân ilişkisi ile kurdukları bağı tahrip etmektedir (Güzel, 2015, s. 70). Sanal ortamların gerçekçiliğinin artırılması ile ortaya çıkan sanal gerçekçilik kavramı birçok bilim insanı tarafından tanımlanmaya çalışsa da net tanımının yapılması oldukça zordur (Portman vd., 2015, s. 376-84). Genellikle bilgisayar ortamında üretilen ve kullanıcıya gerçeğe çok yakın duysal deneyimler sunan ortamlar sanal gerçekçilik mekanları olarak ifade edilmektedir (Yoh, 2001, s. 666). Teknolojik gelişmelerle gerçekçiliğin artırılması katılma deneyiminin ön plana çıkararak tanımlamaların yoğunlaşmasını sağlamaktadır.

Baudrillard 20. yy. ile yavaş yavaş gerçeği kaybetmeye başladığımızı ifade etmektedir. Ona göre eğer gerçek dünyayı yok edersek geri kalanı hiper-gerçeklik olarak adlandırmamız gerekmektedir (Baudrillard, 2014, s.114). Baudrillard hiper gerçekliği veya simülasyonu gerçeklikten yoksun bir gerçeği modeller aracılığı ile üretilmesi olarak ifade etmektedir. İçinde yaşadığımız dünyanın gerçekliğinin yerini sembollerin, imajların, kodların almasıyla sanal gerçekliğin aldığı belirtilmektedir. Sanal gerçekçilik ortamları sayesinde aynı odada bulunan iki kişi birbirlerinden farklı zaman ve mekânı deneyimleme imkânı bulurlar. Bu durumda aslında bu iki kişide içinde bulunduğu anı yaşamayarak bulunma hissini çeşitli araçlarla kuvvetlendirildiği bir başka yer ve zamanın içerisinde kaybolmaktadır. Süreçle birlikte sanal ortamlardaki deneyimlerimiz aracılığıyla dijital ara yüzlerin zaman ile ilişki kurduğu görülmektedir. Sanal mekanların sabit olmaması zamansız özellikler ile ilişkilmesini desteklemektedir. Ancak zamanın dördüncü boyut olarak mekânın içerisinde yer alması algılarımızın şekil değiştirmesine neden olmaktadır. Baudrillard'ın de ifade ettiği gibi zaman ve mekân algısı kaybolarak sağlıklı bir duruma dönüşmekte, dolayısıyla insanlar artık yaşadığımız dünya gerçeğini sanal gerçeklik ortamlarında aramaya başlamaktadır (Baudrillard, 2014, s. 86).

Castell, (1989) gerçeği artık sanal olarak algılamaya başladığımızı ifade etmektedir. Sanallaşma sürecinde insanın materyalist ve sembolik dünyasında tahayyül ettiği gerçekliği tamamıyla yakalamaya başlamasıyla birlikte yaşanan deneyimlerin sadece ekrandaki yansyanlarla sınırlı kalmayarak bizzat gerçek dünyada deneyimlemesi zaman ve mekânın varsayım dünyasında erimesine neden olmaktadır. Bu süreç zarfında zaman ve mekânın yerel bağlarından koparak özgürleşme çabası imaj kolajları ve

işlevsel ağlar kurarak akışlar uzamı olarak kendine yeni bir yer edinmektedir (Castells, 1989, s.167). Günümüz toplumunun bilgi akışı, seslerin, görüntülerin, sembollerin akışı, örgütsel iletişim akışı, teknoloji akışı gibi birçok ağ sisteminin içinde yaşaması akışlar uzamını yaratmaktadır. Akışlar uzamı, iletişim teknolojileri üzerinden aralarında mesafe bulunan toplumsal pratiklerin eş-zamanlı olmasını örgütlerken temsil sistemlerinin çeşitliğini kapsaması ve aşmasıyla yeni bir kültürün maddi temellerini oluşturmaktadır (Büyükbingöl, 2019). Temsil sistemleri üç boyutlu animasyonlar, kodlar, algoritmalar, simülasyonlar gibi dijital tabanlı desteklerle birlikte gündelik hayatımızın her alanına etki etmektedir. Böylelikle teknolojik gelişmelerle oluşturulan üç boyutlu fiziksel çevrenin kullanıcının zihninde gerçek bir dünyada bulunma hissini yaşatması ve tasarlanan evrendeki cisimler ile deneyimleyen arasında çeşitli duyular ile etkileşim sağlanabilmesi oluşturulmaya çalışılan kültürün temelleri olarak sayılabilir.

Teknolojik gelişmelerin hızının ivme kazanması ile mekânın temsil gücünün önemi ön plana çıkmaktadır. Tasavvur edilen mimari çevre zaman içerisinde Sketchbook'lardan çıkarak deneyimlenen bir nesne olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle kullanıcılar hangi yöne doğru bakarsa o yöne doğru hareket edebilen tasarlanmış üç boyutlu bir evrenin içerisinde yer almaktadır (Craig vd., 2009). Kullanıcıların deneyimledikleri sanal gerçeklik ortamlarının içerisinde olduklarını unutmaları için sanal gerçeklik cihazları birçok duyuya hitap edecek şekilde tasarlanmaya başlamıştır (Tunga ve Geriş, 2020). Sanal gerçeklik teknolojilerinin gelişim süreci içerisinde ilk olarak yoğunlukla görsel uyarılar kullanılmaya başlandı ve işitsel uyarıların giderek entegre edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Sanal ortamlardaki etkileşim, sanal gerçeklik sistemlerinin gelişmesiyle sadece görsel ve işitsel duylara hitap etmek ile kalmayıp özelleştirilmiş bedensel giysiler, eldivenler, platformlar gibi çeşitli araçlarla dokunsal, koku tat gibi farklı duyuların da deneyimlenmesini sağlamaktadır (Ferhat, 2016, s. 730). Çeşitli çalışmalarda çevre ile uyumlu doğal sesler içeren sanal gerçeklik ortamlarının yapay sesler içerenlere göre daha kuvvetli gerçeklik hissi verdiği gözlemlenmektedir (Larsson vd., 2008). Ayrıca tasarlanan mekân içerisinde sesin akustik özelliklere uygun bir şekilde davranması gerçeklik hissini artırdığı belirtilmektedir (Kern ve Ellermeier, 2020). Görsel ve işitsel uyarıların yanı sıra dokunma ve koku uyarılarının kullanıldığı çeşitli sanal gerçeklik ortamları geliştirilmektedir. Koku uyarılarını içeren sanal ortamları deneyimleyenlerin kontrol grubuna göre daha çok gerçeklik hissine sahip oldukları belirtilmektedir (Munyan III vd., 2016; Narciso vd., 2020). Giyilebilir teknolojik kıyafetlerin geliştirilmesiyle dokunma uyarılarına yönelik titreşim, ısı iletimi gibi çeşitli faktörlerin dikkate alınması gerçeklik hissini artırdığı saptanmaktadır. Ancak daha öncesinde dokunma uyarılarına sahip sanal gerçeklik ortamlarını deneyimleyenlerin deneyimsizlere göre beklentilerinin artmasıyla gerçeklik hissini kaybolduğu görülmektedir (García-Valle vd., 2017). Ayrıca teknolojinin gelişmesiyle birlikte sanal ortamlarda kullanılan uyarıların senkronizasyon düzeyi arttıkça gerçeklik hissini artırdığı ifade edilmektedir (Coelho vd., 2013).

Şekil 1. Sanal gerçeklik ortamı (Kaynak: <https://www.forbes.com/sites/solrogers/2019/01/25/there-is-no-debate-virtual-reality-is-a-viable-tool-for-enterprise/?sh=39937e685f56> Erişim Tarihi:14.02.2023).

Sanallaşma süreci duyuşsal mimari arayışı ön plana çıkarmaktadır. Dolayısıyla maddi olanı ifade ederek deneyimlenen daha yavaş olmasıyla öne çıkan mimarlık anlayışına gereksinim duyulmaktadır (Pallasmaa, 1998, s. 54-57). Dijitalleşme süreci nesnenin temsil gücünü vurgularken mimarlığın cansız ve edilgen yönünü ön plana çıkarmaktadır. Örneğin süreç içerisinde hareketli animasyonlar sayesinde sanal gerçeklik ortamlarının tasarlanarak simüle edilmesi almak istediğimiz bir evin sadece fotoğrafını görmek ile kalmayıp odaların içinde detaylı olarak dolaşabilmemize aynı zamanda çeşitli duyuşlarımızla ortamı deneyimleyebilmemize olanak sağlamaktadır (Şekil 1). Ancak teknolojik gelişmelerle birlikte mimarlığın gündelik deneyimler ile olan kuvvetli bağı çökme sürecine girmektedir. Toplum içerisinde beş duyuş organımızdan herhangi bir tanesinin egemen olmasını arzuladığımızda bu yöne doğru evirilen teknolojiler icat edip insanı duyuşları ile dönüştürme çabası içerisindeyiz (Kut vd., 2013, s. 23).

Sanal ortamlarda duyuşsal uyarılarının yanı sıra teknik detaylarda deneyimlenen gerçeklik hissini etkileyen başka bir faktördür. Kullanıcıların katılımını destekleyen işbirlikçi ara yüz tasarımına sahip sanal ortamlar gerçeklik hissini kuvvetlendirmektedir (Park vd., 2019). Ayrıca sanal gerçeklik ortamlarının video çözünürlüğünün en az HD formatında olması gerektiği en iyi deneyimin ise 4K çözünürlüğünde olduğu belirtilmektedir (T. T. Tran vd., 2019). Gerçeklik hissini desteklenmesi için video hızının ise en az 20 Mbps olması gerektiği ifade edilmektedir (Zou vd., 2018). Sanal gerçeklik ortamlarının videolarını 360 derece kamerayla izleyenlerin sadece telefonda izleyenlere göre gerçeklik hissini daha yoğun deneyimledikleri gözlemlenmektedir (Bindman vd., 2018). Mimarlık ofislerinde 3D tasarım programlarıyla oluşturularak oyun motorlarıyla interaktif hale getirilen sanal ortamlar müşterilere ekrana yansıtılarak sunulabileceği gibi kasklı ekranlar, dermal dokunsal algı cihazları gibi donanımlar ile tam katılım sağlayarak da sunulabilir. Ayrıca, birçok katılımcının aynı sanal mekânda sosyal bir alan yaratıkları çoklu katılım ortamları da oluşturularak uzaktan iletişim sağlanabilir (Sözer ve Satıcı, 2022).

3. Araştırma Metodolojisi

Gerçek fiziksel dünyanın dijital teknolojiler yardımıyla yer çekimi olmayan uzayda tasarlanmasıyla sanal mekân kavramının ortaya çıkması gerçeklik algımızın yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Birçok sektörde olduğu gibi zaman ve mekân kavramlarıyla temelden ilişkili olan mimarlık ofislerinde de sanal gerçeklik teknolojilerinin kullanımı giderek önem kazanmaktadır. Mimarlar, gerçeklik algısının yeniden üretildiği sanal mekanlar yardımıyla müşterilerine duyuşların ve hislerin yeniden kavramsallaştığı bir ortam tasarlamayı hedeflemektedirler. Çalışma, sanal gerçeklik teknolojilerinin mimarlık alanında gerçeklik algımızı nasıl şekillendirdiğini, bu alandaki avantajları ve dezavantajları uzmanların deneyimlerine odaklanarak araştırmayı amaçlamaktadır. Sosyal bir durum içerisindeki deneyimlerin, yaşanmışlıkların irdelenip anlaşılmaya çalışıldığı araştırmalarda görüşme tekniğinin kullanılması daha doğru olmaktadır (Yağar ve Dökme, 2018). Ayrıca görüşme tekniği görüşülen kişinin birinci ağızdan kendini ifade edebilme şansı verir iken araştırmacının görüştüğü kişinin bakış açısını, anlam dünyasını, onların ifadeleri yardımıyla içinde bulunulan özel durum ile ilgili düşünce, duyuş ve tecrübeleri daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır (McCracken, 1988, s. 9). Creswell (2021), görüşme türlerini beş farklı kategoride sınıflandırmıştır. Çalışmanın yöntemi ve analizi ile ilgili bilgiler Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Çalışmanın Yöntemi ve Analizi

Görüşme Türü	Yarı yapılandırılmış açık uçlu görüşme
Görüşme Türünün Avantajları	Bu görüşme türünde genel sorular yer alırken duruma göre değişikliklere gidilebilmekte böylelikle konunun farklı boyutlarının ortaya çıkmakta ve araştırmanın amacına yönelik detaylı bilgi edinilebilmektedir (Sevencan ve Çilingiroğlu, 2007).
Görüşme Aracı	Telefon
Görüşme Aracının Avantajları	Telefon görüşmelerinin yüz yüze görüşmelere göre önyargılı karşılanacağı düşünülse de daha düşük kalitede veri elde edildiğine dair hiçbir kanıt bulunmamaktadır (Novick, 2008). En az yüz yüze görüşme tekniği kadar güvenilir bilgi edinilmesine katkı sağlamaktadır (Carr ve Worth, 2001). Telefon görüşmeleri, örneklem grubunun birçok farklı lokasyonda bulunan çalışmalarda ulaşılabilirliği kolaylaştırarak zaman, emek ve maddi açıdan birçok avantaj sunmaktadır (Robson, 2002). Katılım oranının yüksek olmasını teşvik etmekte yanlış anlaşılmanın hızla düzeltilmesine yardımcı olmaktadır (Robson, 2002).
Bilgilendirme	Katılımcılar, telefon görüşmeleri ve e-posta aracılığı ile araştırmacı ve araştırma ile ilgili kısaca bilgilendirilmiştir.
Gizlilik	Çalışma sürecinde ve raporlamada katılımların kimliklerinin gizli kalacağı bildirilmiştir.
Katılımcılar	Türkiye’de sanal gerçeklik teknolojilerini kullanan mimarlık ofislerinin yöneticileri
Veri Toplama Süresi	10 gün
Analiz Süreci ve Yöntemi	Görüşmeler ses kaydına alınarak ses kayıtları yazıya dökülmektedir. Elde edilen veriler, Maxqda programında nitel araştırma veri analiz yöntemlerinde tematik analiz kullanılarak incelenmiştir.

3.1. Örneklem

Nitel araştırmalar için bilgi doygunluğu oldukça değerlidir. Araştırmanın amacına uygun yeterli bilgi ve donanımına sahip örneklem seçmek çalışmanın doğruluğunu ve güvenilirliğini artırmaktadır (Sim, vd., 2018). Çalışmada amaçlı örneklem yöntemlerinden ölçüt örnekleme türü seçilmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı dikkate alınarak Türkiye’de sanal gerçeklik teknolojilerini kullanarak müşterilerine sunum yapan mimarlık ofislerinin yöneticileri veya mimarları çalışmanın örnekleme olarak belirlenmiştir. Bu alanda hizmet veren mimari ofisler, internet araştırmaları, haberler, makaleler, LinkedIn gibi profesyonel ağlar, müşteri referansları ve mimari ve teknoloji konferansları taranarak saptanmaktadır. Böylelikle çeşitli illerde yer alan 25 adet mimarlık ofisi belirlendi. Ancak 5 tanesinin iletişim numaralarının kullanılmadığı, 3 ofisin sanal gerçeklik teknolojilerini kullanmadıkları talep edildiğinde kullanabilecekleri için web sayfalarında belirttikleri tespit edilmiştir. 2 ofis ise araştırma ile ilgilenmediklerini söyleyip çalışmaya katılmamıştır. Böylelikle çalışmaya katılmayı kabul eden 15 adet mimarlık ofisi ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

3.2. Etik

Çalışmanın verileri toplanmaya başlanmadan önce Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik kurulundan Etik kurul onayı alındı. Araştırma katılan mimarlık ofislerinin isimleri güvenlik ve istekleri üzerine saklı tutuldu.

3.3. Veri Toplama Süreci

Belirlenen mimarlık ofislerinin yöneticileri veya mimarları ile sanal gerçeklik teknolojilerinin müşterilerinin gerçeklik algısına etkileri ve sektörü nasıl yönlendirdiği ile ilgili telefon görüşmeleri yapılmaktadır. Görüşmelere başlamadan önce çalışmanın konusu ve amacı ile ilgili genel bilgi verilerek ses kaydı için onay alındı. Görüşmeler yaklaşık 10-15 dk sürmektedir. Bu bağlamda sektöre yön vermesi için uzmanların görüşlerini ve bu yöndeki deneyimlerini derinlemesine açıklama fırsatı sunan 5 adet yarı yapılandırılmış açık uçlu araştırma sorusu sorulmaktadır.

Araştırma Soruları:

- 1- Ofisinizde sanal gerçeklik teknolojilerini kaç yıldır kullanıyorsunuz ve tercih nedenlerinizi açıklar mısınız?
- 2- Ofisinizde sanal gerçeklik teknolojilerinin kullanımının avantajlarını ve dezavantajlarını kısaca açıklar mısınız?
- 3- Sanal mekanların gerçeklik algısını ve kullanıcı isteklerini nasıl etkilediğini düşünüyorsunuz? Kısaca açıklar mısınız?
- 4- Sanal mekanlarda gerçeklik algısını artırmak için hangi duyuşsal (görsel, işitsel, dokunsal, koku vb.) uyarıları kullanıyorsunuz? Bu yöndeki deneyimlerinizi açıklar mısınız?
- 5- Sanal mekanlarda gerçeklik algısını artırmak için ne tür teknik detaylar (kullanıcı ara yüzleri, video çözünürlükleri ve hızları) kullanıyorsunuz? Bu yöndeki deneyimlerinizi açıklar mısınız?

3.4. Veri Analizi

Çalışmanın verilerinin analizinde tümevarımsal (induktif) yaklaşım benimsenmektedir. 2006 yılında nitel verilerin analiz yöntemi olarak Barun ve Clarke tematik analize yeni bir yaklaşım getirmektedir (Braun ve Clarke, 2006). Braun Clarke vd.'ne göre kod güvenliği, yapılandırılmış kod seti ve refleksif yaklaşımlar tematik analiz çalışmalarında kullanılan yöntemlerdir. Refleksif tematik analiz sürecinde kodlar değiştirilebilir, birleştirilebilir, yeniden adlandırılabilir baştan belirlenen sabit bir kod veya tema kılavuzu bulunmamaktadır (Braun vd., 2019). Dolayısıyla çalışmada, sanal gerçeklik teknolojilerinin son yıllarda mimarlık ofislerinde kullanımının arttığı dikkate alınarak temaların araştırmacı tarafından belirlendiği refleksif tematik analiz yöntemi benimsenmektedir. Çalışmanın konusu ile ilgili bir uzmanın tematik analiz sürecinde kodlayıcı olarak yer alması güvenilirliği ve tutarlılığı artırmaktadır (Morgan, 2022). Dolayısıyla, çalışmanın tutarlılık ve güvenilirlik seviyesini artırmak için sanal gerçeklik teknolojileri ve mimarlık alanında bir uzman tarafından veri seti analiz edilerek kodlandı. Araştırmacı ile uzman birbirlerinden bağımsız olarak kodlama sürecini yürüttüler. Daha sonrasında bir araya gelerek ortak kodlar belirlendi ve temalar oluşturuldu. Refleksif yaklaşımda araştırmacı, analiz süreci boyunca sürekli olarak içinde bulunduğu sosyal çevrenin konumunu, bakış açısını göz önünde bulundurması gerekmektedir. İlk olarak ses kayıtları dikkatli bir şekilde dinlenerek yazıya döküldükten sonra veriye aşinalık sağlamak açısından toplanan veriler okundu. İlk olarak dikkat çeken özellikler saptanarak kodlar oluşturulmaya başlandı. Kodlar gruplandırılarak olası temalar oluşturuldu. Oluşturulan temalar tüm veri setiyle birlikte tekrardan gözden geçirildi. Daha sonrasında temalar tam olarak tanımlanarak isimleri verildi. Son olarak belirlenen temalar araştırma soruları ve literatür ile ilişkilendirilerek nihai rapor yazılmıştır.

4. Bulgular ve Tartışma

15 mimarlık ofisi ile gerçekleştirilen görüşmelerin bulguları Maxqda programında alt kod istatistiği, kod matris tarayıcısı ve kelime bulutu görselleştirme araçları kullanılarak raporlanmıştır. Derinlemesine yapılan görüşmeler dikkate alınarak kullanım yılı, avantajlar, dezavantajlar, gerçeklik algısı, kullanıcı isteklerini şekillendirme, duyuşsal uyarıların kullanımı ve teknik detaylar olmak üzere yedi temel tema saptanmaktadır.

Nalan SEVİNÇLİ

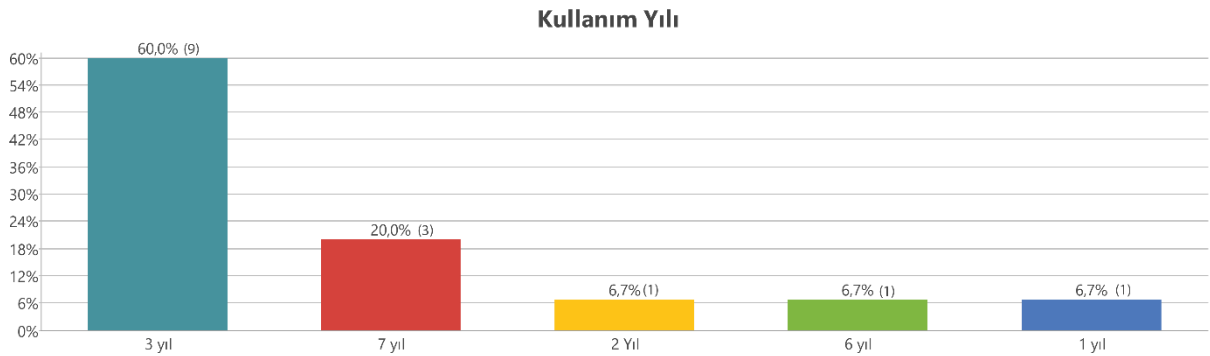
Kod Sistemi	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	TOPLAM
> Kullanım Yılı	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	15
> Avantajlar	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	42
> Dezavantajlar	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	21
> Gerçeklik Algısı	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	39
> Kullanıcı İsteklerini Şekillendirme	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	23
> Duyusal Uyarıların Kullanımı	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	15
> Teknik Detaylar	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	42
Σ TOPLAM	18	15	12	15	6	18	13	6	10	18	15	12	12	14	13	197

Şekil 2: Kod Matris Tarayıcısında Temaların Mimarlık Ofislerindeki Kullanım Dağılımı

MAXQDA programında kodlanılarak elde edilen temaların, mimarlık ofislerine göre dağılımı Şekil 2’de kod matris tarayıcısı yardımıyla gösterilmiştir. Belge başına yalnız bir kere sayılarak oluşturulan tabloda büyük ve kırmızı yuvarlaklar frekansı yüksek temaları gösterirken küçük ve maviler ise frekansı düşük temaları göstermektedir. Tablo incelendiğinde dezavantajlar temasının 5 belgede, kullanıcı isteklerini şekillendirme temasının 3 belgede geçmediği görülmektedir. Diğer temaların bir eksik veya bütün belgelerde yer aldığı tablodan okunmaktadır. Dezavantajlar temasının 5 belgede yer alamamasına rağmen avantajların bütün belgelerde yoğun olarak bulunması mimarlık ofislerinde sanal gerçeklik teknolojilerini kullanımının pozitif etkilerini gösterebilmektedir. Kullanıcı isteklerini şekillendirme temasının 3 belgede bulunmamasının nedeni mimarlık ofislerinin bu konuyu değerlendirebilecek yeterli deneyime sahip olmamaları bundan dolayı nötr kalmaları olarak yorumlanabilir. Çünkü, 6-7 yıldır sanal gerçeklik teknolojilerini kullanan mimarlık ofislerinin bile bu teknolojilerin yeterli önem görmediğini, müşteri profilinin çok küçük bir kısmına hitap ettiğini belirtmektedir.

4.1. Kullanım Yılı

Sanal gerçeklik teknolojilerinin kullanımı tüm dünyada çeşitli alanlarda son yıllarda yaygınlaşmaya başlamaktadır. Mimarlık da bu teknolojilerin sıklıkla kullanılmaya başlandığı sektörlerden bir tanesidir (Loures Brandão vd., 2018). Türkiye’ye bakıldığında bu teknolojinin mimarlık sektöründeki kullanımının temellerinin yaklaşık 6-7 yıl öncesine dayandığı görülmektedir. Ancak, en yoğun olarak pandemi döneminde kullanılmaya başladığı alt kod istatistiğinde okunabilmektedir (Şekil 3). Bu durumun başlıca nedenleri mimarlık ofislerinin de ifade ettiği gibi salgın ile sekteye uğrayan inşaat sektöründe fark yaratarak iş ağını geliştirmek ve uzaktan iş birlikleri sağlayabilmektir.

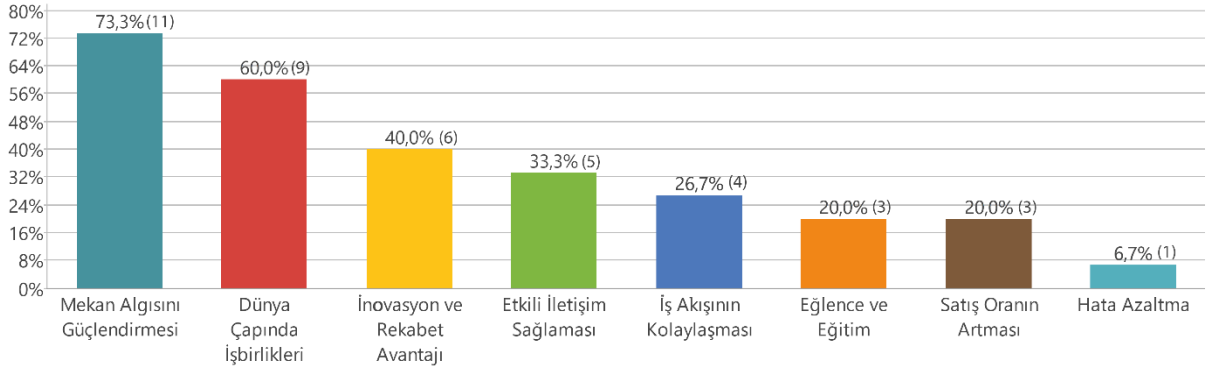
Şekil 3: Türkiye’deki Mimarlık Ofislerin Sanal Gerçeklik Teknolojilerini Kullanım Yılları

4.2. Avantajlar

Mimarlık ofislerinin sanal gerçeklik teknolojilerini kullanmalarının başlıca nedenlerini arasında mekân algısını güçlendirmesi, dünya çapında iş birlikleri, inovasyon ve rekabet avantajı sağlaması olarak sıralayabiliriz (Şekil 4). Görüşmelerde birçok mimarlık ofisi sanal gerçeklik teknolojileri kullanarak sunum yaptığı projelerin çok daha iyi anlaşılabilirliğini ifade etmektedir. Örneğin bir uzmanın

'Görsel olarak o mekânı daha iyi algılayabiliyor. Biz mimarlar olarak bile bazen 60x120'nin ne kadar boyut kapladığını nasıl duracağını çok iyi algılayamıyoruz. Eğitim almamış kişi hiç algılayamaz. Bunun için görsel açıdan orada nasıl duracağını daha iyi anlatıyor.' şeklindeki ifadesi sanal gerçeklik teknolojilerinin mekânsal ölçülerin ve boyutların daha iyi anlaşılmasını sağlayarak kullanıcıların mekân algısının güçlendirdiğini destekler niteliktedir. Ayrıca Covid-19 salgını ile bu teknolojilerin dünya çapında iş birlikleri, inovasyon ve rekabet avantajını sağlaması daha çok ön plana çıkmaktadır.

Avantajlar

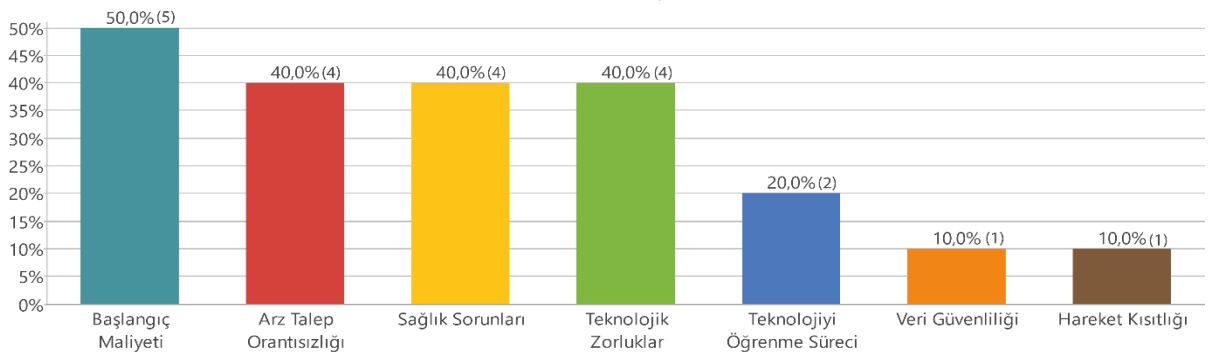

Şekil 4: Mimarlık ofislerinin sanal gerçeklik teknolojileri kullanımında karşılaştığı avantajlar

4.3. Dezavantajlar

Başlangıç maliyeti, arz talep orantısızlığı, sağlık sorunları, teknolojik zorluklar Türkiye’de mimarlık ofislerinin sanal gerçeklik teknolojilerini kullanırken karşılaştığı başlıca zorluklar olarak sıralanabilir (Şekil 5). Birçok avantajı olmasına rağmen karşılaşılan dezavantajlar mimarlık ofislerinin bünyelerine bu tür teknolojileri katmadan önce müşteri potansiyeli, ihtiyaçları ve gereksinimleri konusunda arge çalışmaları yapmaları karşılaşılabilecekleri sorunları önceden ön görmelerini sağlayabilir. Ayrıca birçok mimarlık ofisi yaşlı, vertigosu olan ve gözlük kullanan müşterilerin bu teknolojilerden yararlanmakta zorluk çektiğini belirtmektedir. Yazılım, mimarlık, mühendislik gibi birçok farklı sektörün iş birlikleri sanal gerçeklik teknolojilerinin verimli kullanılmasını desteklemektedir (Ververidis vd., 2022). Ancak birçok uzman farklı alanların bir araya geldiği yazılım ekibinin kurulmasının oldukça zor ve emek istediğini belirtmektedir. Ayrıca müşterilerin bu teknolojiyi öğrenme süreci, çeşitli kurumların veri güvenlikleri konusundaki endişeleri ve ofis alanlarının küçük olmasından dolayı kullanıcının hareket diğer dezavantajlar olarak ifade edilebilir.

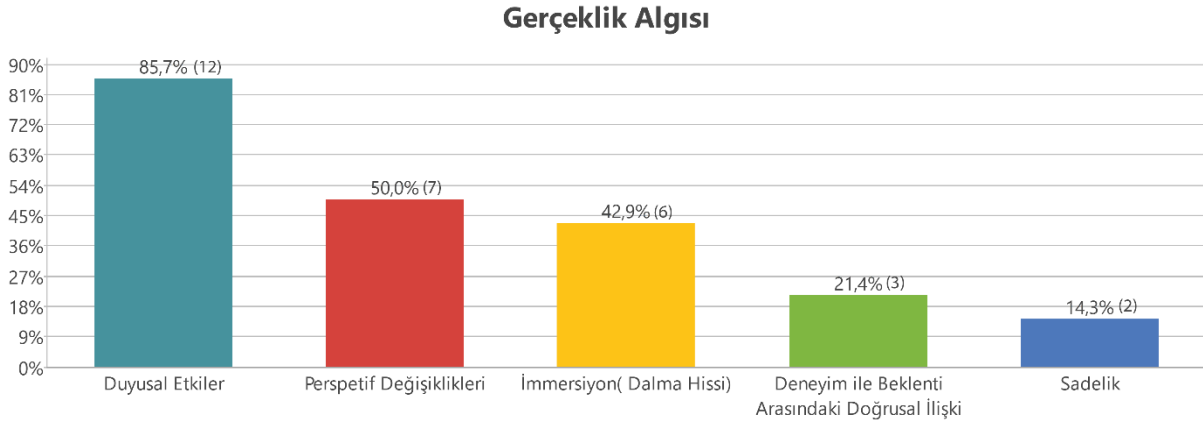
Dezavantajlar

Şekil 5: Mimarlık ofislerinin sanal gerçeklik teknolojileri kullanımında karşılaştığı dezavantajlar

4.4. Gerçeklik Algısı

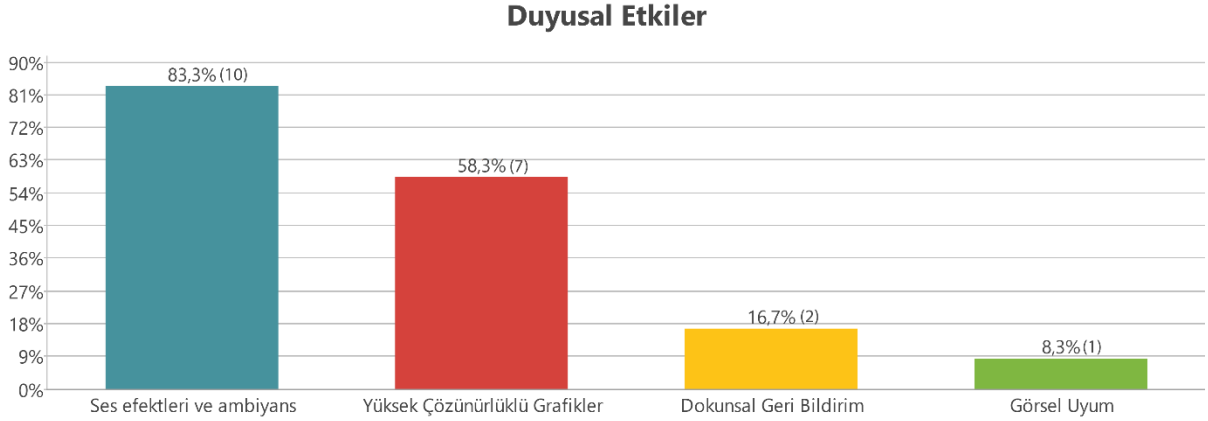
Sanal gerçeklik teknolojilerini kullanan mimarlık ofislerinin müşterilerinin gerçeklik algısının şekillenmesini etkileyen beş alt kodun istatistiği Şekil 6'da gösterilmiştir. Larsson vd. (2008), Tunga ve Geriş 'in (2020) gibi birçok araştırmacının yaptığı çalışmalar çeşitli duyulara hitap eden sanal ortamların gerçeklik algısını kuvvetlendirdiğini göstermektedir. 12 mimarlık ofisinin ses, koku, işitme dokunma gibi birçok duyuşsal uyarının gerçeklik deneyimini şekillendirdiğini ifade etmesi bu çalışmaları desteklemektedir. Bakış açısının sübjektif olarak ölçülen gerçeklik deneyiminde anlamlı etkileri olduğu görülmektedir (Ma ve Kaber, 2006). Sanal gerçeklik teknolojilerinin tasarlanan mekanları farklı perspektiflerden görmesini sağlaması kullanıcıların gerçeklik algısını şekillendirdiği ifade edilmektedir. Genellikle '*var olmayan mekanların demosu*' veya '*birçok farklı açıdan detaylı görüntüler*' gibi ifadeler kullanılarak kullanıcıların gerçeklik algısını yönlendirdiği belirtilmektedir. Dalma, sanal ortam teknolojisinin kullanıcının duyuşsal girdilerini sanal duyuşsal uyarılara dönüştürdüğü bir yanılsama olarak ifade edilebilir (Tcha-Tokey vd., 2016). Araştırmalar, gerçeklik deneyimi ile dalma hissi arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu göstermektedir (Servotte vd., 2020). Görüşmelerde 6 mimarlık ofisinin çeşitli teknik detaylar kullanarak kullanıcıların gerçeklik algısını güçlendirmeyi hedeflediği söylenebilir. García-Valle vd. (2017), sanal gerçeklik ortamlarını daha öncesinde deneyimleyen kullanıcıların gerçeklik algısının deneyimlemeyenlere göre azaldığı belirtmektedir. Görüşmelerde sanal gerçeklik ortamını daha öncesinde deneyimlemeyenlerin kuvvetli gerçeklik algısına sahip oldukları belirtilirken deneyimlerin ise dokunma, koku gibi çeşitli duyulara hitap edebilecek daha fazla aracı sanal mekanlarda kullanmak istedikleri ifade edilmektedir. Ayrıca 2 mimarlık ofisi geniş, daha az teçhizat ve araç kullanılarak tasarlanan mekanların müşterilerin gerçeklik algısını güçlendirdiğini ifade etmektedir.

Şekil 6: Mimarlık ofislerinde sanal gerçeklik teknolojilerinin kullanımının gerçeklik algısına etkileri

Mimarlık ofislerinde sanal gerçeklik teknolojilerinin kullanımında duyuşsal etkiler alt kodunun oluşmasını sağlayan kodlar Şekil 7'de gösterilmektedir. Sanal ortamlarda yapay ses efektleri yerine doğal ses efektlerinin gerçeklik hissi artırmaktadır (Larsson vd., 2008). Görüşmelerde birçok mimarlık ofisi tasarlanan sanal ortamlara uyumlu ses efektlerinin kullanılmasının veya ambiyansına uygun melodilere yer verilmesinin projeye odaklanılmasına yardımcı olduğunu belirtmektedir. Ses efektleri kadar görsel unsurların da ortam ile tutarlılığı gerçeklik hissini artırmaya yardımcı olduğu söylenebilir. Görüşmelerde uzmanlar yüksek çözünürlüklü grafiklerin kullanılması veya proje mekânın yakın çevresiyle görsel uyum sağlamasının gerçeklik hissini desteklediğini ifade etmektedir. Dokunsal uyarıların gerçeklik hissine etkilerine inceleyen çalışmalar daha öncesinde giyilebilir teknolojileri kullanmayanların titreşim ısı gibi uyarıların ile gerçeklik hissini geliştirdiğini belirtmektedir. Ancak daha öncesinde haptik teknolojileri kullananların ve termal ve dokunsal uyarıların senkronize problemi yaşanan sanal mekanları deneyimleyenlerin gerçeklik algısının azaldığı görülmektedir (García-Valle vd.,

2017). Görüşmelerde, dokunsal uyarıları kullanan mimarlık ofislerinin sayılarının oldukça az olduğu saptansa da touch kumandalar kullanarak dokunsal geri bildirim alan müşterilerin gerçeklik algısının arttığı uzmanlar tarafından belirtilmektedir.

Şekil 7: Mimarlık ofislerinde sanal gerçeklik teknolojilerinin kullanımının duysal etkileri

4.5. Kullanıcı İsteklerini Şekillendirme

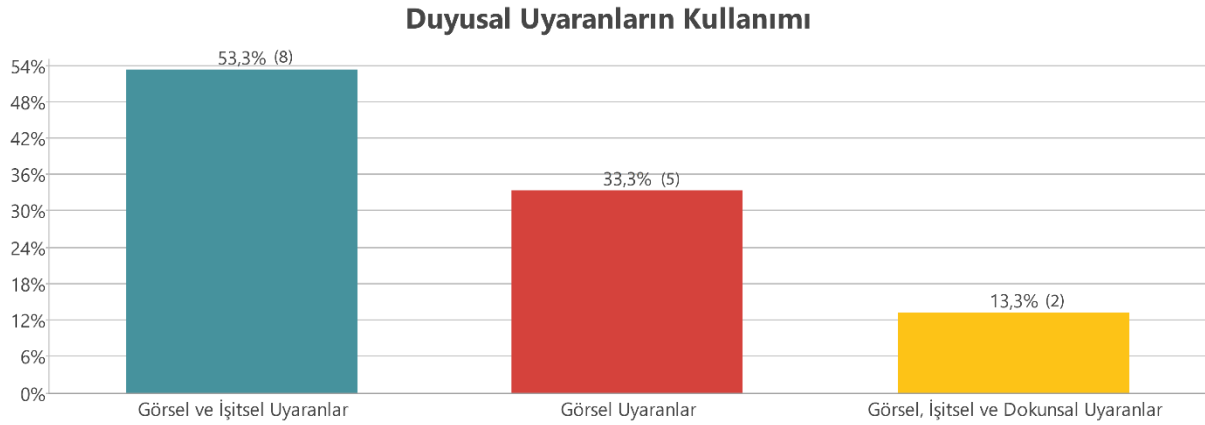
Sanal gerçeklik ortamları kullanıcıların isteklerini şekillendirmede aktif rol oynamaktadır. Bu bağlamda sanal gerçeklik teknolojileri kullanan mimarlık ofislerinden 11'i kullanıcı deneyimi şekillendirdiğini vurgularken 7 tanesi özgürlük, kontrol ve kişiselleştirme fırsatı sağladığını 4 tanesi ise kullanıcının proje için revizyon isteklerinin azalmasıyla doyum hissi arttığını belirtmektedir (Şekil 8). Mekânın bedenle kurduğu etkileşim sanallaştırma sürecinde önem kazanmaktadır. Kullanıcı, mekânın içerisinde statik bir obje olmaktan ziyade onunla etkileşime geçen algılayan, anlamlandırandır (Pallasmaa, 2011, s. 179). Bu anlayış sanal ortamların tasarlanmasında da oldukça etkin olmuştur. Birçok uzmanın tasarladıkları sanal ortamların kullanıcılar ile girdiği etkileşim ve deneyime değer verdiği görülmektedir. Örneğin, bir uzmanın '*Mekânın içinde insan- mekân ilişkisi nasıl olacağını gösteriyor.*' ifadesi kullanıcı deneyimine odaklandıklarını göstermektedir. Ayrıca müşteriye tercihlerine göre sanal ortamları şekillendirebilme olanağı veren mimarlık ofisleri, bunun kullanıcı isteklerini olumlu yönde şekillendirdiğini belirtmektedir. Örneğin başka bir uzmanın '*Normal kâğıtta kalemde sergilediğim zaman istekler farklı idi. VR gözlük ile sunum yaptığım zaman istekler nerdeyse büyük ölçüde azaldı.*' şeklindeki ifadesi sanal ortamların kullanıcı isteklerinin azalmasını sağlayıp doyum hissi verdiği şeklinde yorumlanabilir.

Şekil 8: Mimarlık ofislerinde sanal gerçeklik teknolojilerinin kullanımının kullanıcı isteklerine etkileri

4.6. Duyusal Uyarıların Kullanımı

Sanallaşma süreciyle birlikte duyuşal mimari arayış ön plana çıkmaktadır. Mekânın algılanması için gerekli temel unsur görme duyusu olsa da diğer duyuların deneyimlenmesi sanal ortamlarda gerçeklik hissini kuvvetlendirmektedir (Pallasmaa, 1998, s. 54-57). Bachelard görme duyusunun diğer duyular ile devamlı olarak iş birliğı içerisinde olma halini 'duyuların çoksesliliğı' olarak ifade etmektedir. Bu süreklilik halinin gerçeklik algısını destekleyerek yetkinleştirdiğini belirtmektedir (Bachelard, 1971, s.6). Mimarlık deneyiminin çok duyulu bir deneyimdir. Sanal gerçeklik teknolojilerini kullanan mimarlık ofislerinin müşterilerine sunum yaparken görsel ve işitsel uyarınlardan kullansa da teknolojik yetersizlik sebebi ile dokunsal uyarınlardan yeteri kadar kullanamadıklarını belirtmektedirler (Şekil 9). Böylelikle alt yapının geliştirilerek çok duyulu sanal ortamlarının tasarlanması gerçeklik algısını destekleyebilir.

Şekil 9: Türkiye'deki mimarlık ofislerinin sanal gerçeklik teknolojilerindeki duyuşal uyarınlardan kullandımları

4.7. Teknik Detaylar

Sanal gerçeklik ortamlarına katılmak için kullanılan araçların veya bağlanılan ortamın teknik nitelikleri gerçeklik algısının şekillenmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Görüşmelerde mimarlık ofislerinin tasarladıkları sanal ortamlarda dikkat ettikleri teknik detaylara ilişkin kod istatistiğı Şekil 10'da gösterilmektedir. Sanal ortamları deneyimleme aracı olan videoların çözünürlüklerinin kalitesi ve hızları gerçeklik algısını şekillendirmektedir (Zou vd., 2018; T. T. Tran vd., 2019). Mimarlık ofislerinin tasarladıkları sanal ortamlarda en çok dikkat ettiği teknik özelliğın yüksek çözünürlük ve kare hızları olduğu görülmektedir. Sanal ortamlarında yön bulma etkinliklerinin fotoğraf veya video formatından gerçeklik algısının şekillendirilmesinde daha etkin oldukları belirtilmektedir (Clemente vd., 2011). Görüşmelerde uzmanlar, göz izleme teknolojileri sayesinde sanal ortam ile etkileşime girilmesinin desteklediğı böylelikle projenin anlaşılmasının kolaylaştığını belirtmektedir. Ayrıca kullanıcı ara yüzlerinin sade ve anlaşılır tasarlanması, dokunmatik ekranlar kullanılması ve bilgi iletimi de etkileşimi artıran diğer teknik detaylar olarak sıralanabilir. Detaylı 3D Modeller görme duyusunun, 3D ses teknolojileri işitme duyusunun etkin işlev görerek gerçeklik deneyimini desteklemek için kullanılan teknik detaylar olarak sıralanabilir.

ortamlarının yaygın olarak kullanılmaya başlamasını tetiklemektedir. Toplumun günlük pratiklerinde birçok yerde kullanılmaya başlanılan sanal ortamlar, zaman ve mekân kavramlarıyla güçlü bağları olan mimarlık sektöründe oldukça önemli bir yer tutmaya başlamaktadır. Bu bağlamda Türkiye'deki sanal gerçeklik teknolojileri kullanan mimarlık ofisleriyle görüşmeler yapılarak gerçeklik deneyimimizin nasıl şekillendiği araştırılması amaçlanmaktadır. Ayrıca sanal gerçeklik teknolojilerinin mimarlık sektöründe kullanımındaki avantajları, dezavantajları, kullanıcı isteklerinin nasıl şekillendiği ve teknik detaylar da incelenmektedir.

Sanal gerçeklik teknolojileri son yıllarda yaygınlaşmaya başlayarak günlük hayatımıza girmektedir. Görüşmeler dikkate alındığında bu teknolojilerin mimarlık ofislerindeki kullanımının oldukça yeni olduğu görülmektedir. Özellikle son yıllarda yaşanan Covid-19 salgınıyla birlikte uzaktan erişimin günlük pratiklerimize yerleşmesiyle mimarlık ofislerinde de oldukça sık kullanılmaya başlamaktadır. Birçok mimarlık ofisi bu dönem dünya çapında iş birlikleri kurmak ve fark yaratmak için sanal gerçeklik teknolojilerini kullanmaya başladıklarını belirtmektedir. Ancak bu teknolojileri talep eden müşteri potansiyelinin azlığı, donanımlı eleman ve teçhizat eksikliği gibi alt yapı yetersizliklerinden dolayı mimarlık ofislerinde sanal gerçeklik teknolojileri hak ettiği değeri görememektedir. Uzmanların deneyimlerine odaklanan görüşmelerde sanal ortamların kullanıcıların gerçeklik algısını şekillendirmede etkin rol oynadığı görülmektedir. Birçok uzman kullanıcıların gerçeklik deneyimini desteklemek için yüksek çözünürlüklü grafikler, ambiyansa uyumlu ses efektleri kullanarak çeşitli duylara hitap etmeyi amaçlamaktadır. Teknolojik alt yapı eksikliğinden dolayı az sayıda ofisin dokümantasyonunu geri bildirim veren ekipmanlar kullandığı görülmektedir. Ancak, mimarlık salt beş duyudan ziyade birbirleriyle etkileşime giren çok duyulu bir deneyim alanıdır. Dolayısıyla mimarlık ofislerinde sanal gerçeklik ortamları kullanılırken bedeninin mekânla kurduğu duyu etkileşimleri dikkate alınır ve sanal gerçeklik hissimiz güçlenebilir. Ancak, sanal duyu uyaranları aracılığıyla sanal ile gerçek arasındaki farkın ayırt edilememekte ve çeşitli yanlısımlar yaşanabilmektedir. Bu durumun insan sağlığı üzerindeki etkileri dikkate alınmalıdır.

Çalışma, sanal gerçeklik teknolojileri kullanan mimarlık ofisleri hedef alarak gerçekleştirildi. Böylelikle sanal gerçeklik teknolojilerinin mimarlık sektöründeki yerinin incelenmesi amaçlanmakta ve bu yönde gerçekleştirilen bir çalışma literatürde yer almadığı için alana katkı konulması hedeflenmiştir. Sonuçlar, bundan sonra yapılacak olan sanal gerçeklik teknolojileri ve mimarlık ara kesiti ile ilgili çalışmalara katkı sağlayabilir. Ayrıca, sanal gerçeklik teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte katılma deneyimini ön plana çıkartan çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Mimarlık sektöründe de bu yönde çalışmaların gerçekleştirilmesi alana katkı sağlayabilir.

Çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan gerçeklik düzleminde dönüşen zaman ve mekân tartışmaları alan çalışmasında elde edilen verilerle bütüncül olarak incelendiğinde zaman ve mekân kavramları tarihsel süreç içerisinde büyük bir dönüşüm yaşamaktadır. Bu dönüşüm süreci algılarımız ve duygularımızı dönüştürerek birçok alanda hayatımıza etki etmektedir. Mimarlık alanında da bu dönüşüm sürecinin izlerini giderek artan bir biçimde hissetmeye devam edeceğimiz görülmektedir. Bu süreç içerisindeki yaşanan değişimleri değerlendirerek etkilerini anlamak, adapte olma sürecini nasıl yönlendirmemiz gerektiği konusunda bize yol gösterici olmaktadır. Dolayısıyla gelecekte bu alanda yapılan çalışmalar zaman ve mekân kavramlarının geçirdiği dönüşümleri kavrayarak hayatımıza nasıl yön verdiğimizimizi anlamamıza yardımcı olabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma 02.11.2023 tarih ve 2023-9 sayılı Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Onay Belgesi ile bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1'in makaleye katkısı %100'dür.

Destek Beyanı

Yazar bu çalışma için özel bir fon almamıştır.

Çıkar Beyanı

Bu makalede herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Akfırat, S. (2019). Sosyal kimlik yaklaşımının bilim felsefesinin pozitivizm, sosyal inşacılık ve eleştirel gerçekçilik açısından değerlendirilmesi. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (28), 405-420.
- Arslan, İ. (2015). Evrenin mekanistik tasarımı: Newton. *Doğu'dan batı'ya*, 999.
- Avar, A. A. (2009). Lefebvre'in Üçlü–Algılanan, Tasarlanan, Yaşanan Mekân Diyalektiği. *Mimarlık ve Mekân Algısı*, 17, 7-16.
- Bachelard, G. (1971). *The poetics of reverie: Childhood, language, and the cosmos* (Vol. 375). Beacon Press.
- Bachelard, G. (1984). *The New Scientific Spirit*, çev. Arthur Goldhammer, Beacon Press, Boston.
- Baudillard, J. (2014). *Simülakr ve Simülasyon* (7. Baskı), çev. Oğuz Adanır. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bindman, S. W., Castaneda, L. M., Scanlon, M. ve Cechony, A. (2018). Am I a bunny? The impact of high and low immersion platforms and viewers' perceptions of role on presence, narrative engagement, and empathy during an animated 360° video. Paper presented at the Proceedings of the 2018 CHI conference on human factors in computing systems.
- Büyükbıngöl, A. (2019, Ara 1). Akışlar Uzamında Kaybolan Zaman ve Gerçek Sanallık Kültürü. Erişim Tarihi:10.05.2023, <https://sophosakademi.org/akislar-uzaminda-kaybolan-zaman-ve-gercek-sanallik-kulturu/>.
- Braun, V., ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Braun, V., Clarke, V., Hayfield, N., eTerry, G. (2019). Thematic analysis. In P. Liamputtong (Ed.), *Handbook of Research Methods in Health Social Sciences* içinde (s. 843–860). Springer Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-10-5251-4_103.
- Carr, E. C. & Worth, A. (2001). The use of the telephone interview for research. *NT Research*, 6(1), 511-524.
- Castells, M. (1989). *The Informational City: Information Technology, Economic Restructring, and The Urban-Regional Process*. Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Castells, M. (1998). *The Information Age. Vol. III: End of Millennium*. Malden and Oxford: Blackwell.
- Castells, M. (2014). *Kent, Sınıf, İktidar* (Çev. Asuman Türkün). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Clemente, M., Rodríguez, A., Rey, B., Rodríguez, A., Baños, R. M., Botella, C., ve diğerleri (2011). Analyzing the level of presence while navigating in a virtual environment during an fMRI scan. Paper presented at the IFIP Conference on Human-Computer Interaction.
- Coelho, T., de Oliveira, R., Cardoso, T., & Rybarczyk, Y. (2013, July). Body ownership of virtual avatars: an affordance approach of telepresence. In *International Summer IWorkshop on Multimodal Interfaces* (pp. 3-19). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Creswell, J.W. (2021). Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni [Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches]. S. B. Demir ve M. Bütün, Trans. (Eds.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Craig, A. B., Sherman, W. R., & Will, J. D. (2009). *Developing virtual reality applications: Foundations of effective design*. Morgan Kaufmann.

- Çağlar, Ü. (1989). Bilim felsefesinde gelişmeler, bilim ve iktisatta ilerleme fikrinin evrimi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 47(1-4).
- Damacier, H., & Arıdağ, L. (2022). Artırılmış Mekanın Sinematografiden Ortaya Çıkışı. Online Journal of Art & Design, 10(2).
- Demir, M. (2014). Laboratuvar Yaşamının Antropolojisi: Bruno Latour un Bilim İncelemeleri ve Metafizik Sonuçları. Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, (36), 145-196.
- Duman, M. (2021). Aristoteles'in yer analizi. Felsefe Dünyası, 1(73), 88-104.
- Erkızan, H. N. (2006). Aristotelesçi sosyal bilim anlayışı, pozitivizm ve hermeneutik üzerine (II). FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, (2), 3-16.
- Ferhat, S. (2016). Dijital dünyanın gerçekliği, gerçek dünyanın sanallığı bir dijital medya ürünü olarak sanal gerçeklik. Trt Akademi, 1(2), 724-746.
- García-Valle, G., Ferre, M., Breñosa, J., & Vargas, D. (2017). Evaluation of presence in virtual environments: Haptic vest and User's haptic skills. IEEE Access, 6, 7224-7233.
- Ghulyan, H. (2017). Lefebvre'nin Mekân Kuramının Yapısal ve Kavramsal Çerçevesine Dair Bir Okuma (A Reading of the Structural and Conceptual Framework of Lefebvre's Theory of Space). Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi [Journal of Modern Local Governments], 26(3), 1-29.
- Gök, C. (2016). Değişen İmgeler ve Temsiliyet. AURUM Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2), 101-134.
- Gültekin, T. (2017). Gerçeklik ve sanı yaklaşımı üzerine karşılaştırmalı bir inceleme: denemeler sergi örneği. FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, (23), 277-290.
- Güzel, M. (2015). Gerçeklik ilkesinin yitimi: Baudrillard'ın simülasyon teorisinin temel kavramları. FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, (19), 65-84.
- Jameson, F. (1994). Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı. (Çev. Nuri Plümer), Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Jameson, F. (1994). Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı. (Çev. Nuri Plümer), Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Harvey, D. (2003). Postmodernliğin Durumu (3. Baskı). (Çev. Sungur Savran), Metis Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2010). Postmodernliğin durumu. Metis Yayınları.
- Hawking, S. (2002). Ceviz kabuğundaki evren. (Çev. K. Çömlekçi). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Heisenberg, W. (1987). Çağdaş Fizikte Doğa, çev. Vedat Günyol, Orhan Duru. Ankara: V Yayınları.
- Herman, D. (2002.) Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative, Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- İlhan, K. A. Y. A. (2013). Coğrafi düşüncede mekân tartışmaları. Possible, (4), 34-47.
- Karaarslan, F. (2019). Toplumsal hafıza: hatırlamanın ve unutmanın sosyolojisi. Ketebe Yayınevi.
- Kern, A. C. ve Ellermeier, W. (2020). Audio in VR: Effects of a soundscape and movement-triggered step sounds on presence. Frontiers in Robotics and AI.
- Kurtar, S. (2013). Mekânı yaşamak, Lefebvre ve mekânın diyalektik oluşumu, TÜCAUM Kongresi. s: 349-356, Ankara.
- Kut, S., Aydın, S., & Erdem, A. 2013. Sibertektonik mekân. Tasarım+ kuram dergisi, 9(15), 21-34.

- Latour, B. (2008). *Biz Hiç Modern Olmadık*, İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Latour, B., & Woolgar, S. (2013). *Laboratory life: The construction of scientific facts*. Princeton University Press.
- Larsson, P., Västfjäll, D., & Kleiner, M. (2008). Effects of auditory information consistency and room acoustic cues on presence in virtual environments. *Acoustical Science and Technology*, 29(2), 191-194.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*, (Çev. D. Nicholson-Smith), Blackwell, Oxford.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânin üretimi*. (Çev.: Işık Ergüden), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Longo, M. (2015). *Fiction and social reality: Literature and narrative as sociological resources*. Ashgate Publishing, Ltd.
- Loures Brandão, G. V., Henriques do Amaral, W. D., Rabite de Almeida, C. A., & Barroso Castañon, J. A. (2018). Virtual reality as a tool for teaching architecture. In *Design, User Experience, and Usability: Designing Interactions: 7th International Conference, DUXU 2018, Held as Part of HCI International 2018, Las Vegas, NV, USA, July 15-20, 2018, Proceedings, Part II 7* (pp. 73-82). Springer International Publishing.
- Ma, R. ve Kaber, D. B. (2006). Presence, workload and performance effects of synthetic environment design factors. *International Journal of Human-Computer Studies*, 64(6), 541-552.
- McCRACKEN Grant, *The Long Interview*, Sage Publications, London, 1988.
- McLuhan, M. ve Powers R. B. (2001). *Global Köy* (B. Ö. Düzgören, Çev.). İstanbul: Scala Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1992).
- Morgan, H. (2022). Understanding thematic analysis and the debates involving its use. *The Qualitative Report*, 27(10), 2079-2090.
- Munyan III, B. G., Neer, S. M., Beidel, D. C., & Jentsch, F. (2016). Olfactory stimuli increase presence in virtual environments. *PloS one*, 11(6), e0157568.
- Narciso, D., Melo, M., Vasconcelos-Raposo, J., & Bessa, M. (2020). The impact of olfactory and wind stimuli on 360 videos using head-mounted displays. *ACM Transactions on Applied Perception (TAP)*, 17(1), 1-13.
- Newton, I. (1998). *Doğal felsefenin matematiksel ilkeleri*. (Çev: Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
- Novick, G. (2008). Is there a bias against telephone interviews in qualitative research? *Research in Nursing and Health*, 31(4), 391-398.
- Okyayuz, M. (2000) "Postmodernizm: Modernitenin Öteki Yüzü", *Doğu Batı Dergisi*.
- Park, W., Heo, H., Park, S. ve Kim, J. (2019). A Study on the Presence of Immersive User Interface in Collaborative Virtual Environments Application. *Symmetry*, 11(4), 476.
- T. T. Tran, H., Ngoc, N. P., Pham, C. T., Jung, Y. J. ve Thang, T. C. (2019). A subjective study on user perception aspects in virtual reality. *Applied Sciences*, 9(16), 3384.
- Taslaman, C. (2007). İzafiyet Teorisi, Değerler ve Tanrı-Evren İlişkisi. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (33), 5-20.
- Tcha-Tokey, K., Loup-Escande, E., Christmann, O., & Richir, S. (2016). A questionnaire to measure the user experience in immersive virtual environments. In *Proceedings of the 2016 virtual reality international conference* (pp. 1-5).

- Tunga, Y., ve Geriş. A. (2020) Eğitimde Sanal Gerçeklik Kullanımı. In Inceoğlu, M. M (Eds.), Endüstri 4.0 (Dördüncü Sanayi Devrimi) ve Eğitim (pp. 101-1). ISBN: 978-605-2263-93-8.
- Uçar, S. 2020. Heisenberg Belirsizlik İlkesindeki 'Belirsizlik'. Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi, (14), 72-82.
- Servotte, J.-C., Goosse, M., Campbell, S. H., Dardenne, N., Pilote, B., Simoneau, I. L., ve diğerleri (2020). Virtual Reality Experience: Immersion, Sense of Presence, and Cybersickness. *Clinical Simulation in Nursing*, 38, 35-43.
- Sevencan, F., & Çilingiroğlu, N. (2007). Sağlık alanındaki araştırmalarda kullanılan niteliksel veri toplama yöntemleri. *Toplum Hekimliği Bülteni*, 26(1), 1-6.
- Sim, J., Saunders, B., Waterfield, J., & Kingstone, T. (2018). Can sample size in qualitative research be determined a priori?. *International journal of social research methodology*, 21(5), 619-634.
- Soja, Edward W. (1989). *Postmodern Geographies: The reassertion of Space in Critical Social Theory*. London: Verso, s.120.
- Soja, E. W. 1996. *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and Imagined Places*. NY: Wiley.
- Sözer, N., & Satici, B. (2022). Artırılmış Gerçeklik Teknolojisinin Mimarlık Sektörüne Katkıları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 4(2), 109-119.
- Pallasmaa, J. 1998. The space of time. *Oz*, 20(1), 13.
- Pallasmaa, J. (2011). *Tenin Gözleri*. Çev. Aziz Ufuk Kılıç. İstanbul: Yem Yayınları.
- Pol, E. (2002), "The Theoretical Background Of The City-Identity Sustainability Network", *Environment And Behavior*, Vol. 34, No. 1, January.
- Portman, M. E., Natapov, A., & Fisher-Gewirtzman, D. (2015). To go where no man has gone before: Virtual reality in architecture, landscape architecture and environmental planning. *Computers, Environment and Urban Systems*, 54, 376-384.
- Robson, C. (2002). *Real world research: A resource for social scientists and practitioner-researchers (Regional surveys of the world) (2nd ed.)*. Oxford, England: Blackwell Publishers.
- Ververidis, D., Nikolopoulos, S., & Kompatsiaris, I. (2022). A review of collaborative virtual reality systems for the architecture, engineering, and construction industry. *Architecture*, 2(3), 476-496.
- Yağar, F., & Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: Araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenilirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1-9.
- Yoh, M. S. (2001, October). The reality of virtual reality. In *Proceedings seventh international conference on virtual systems and multimedia* (s. 666-674). IEEE.
- Zou, W., Yang, F., Zhang, W., Li, Y. ve Yu, H. (2018). A framework for assessing spatial presence of omnidirectional video on virtual reality device. *IEEE Access*, 6, 44676-44684.

Tevfik Fikret'in "Ukde-i Hayat" Şiirinin Göstergebilim Yöntemiyle İncelenmesi

Ahmet USLU¹

Tevfik Fikret'in "Ukde-i Hayat" Şiirinin Göstergebilim Yöntemiyle İncelenmesi

An Analysis of Tevfik Fikret's Poem 'Ukde-i Hayat' Using Semiotic Method

Öz

Göstergebilim genellikle roman ve hikâye gibi anlatıların çözümlemelerinde kullanılmasına karşın şiir çözümlemelerinde de kullanılabilir bir yöntemdir. Bu çalışma, Tevfik Fikret'in Ukde-i Hayat şiirini göstergebilimsel kurama göre incelemeyi amaçlamıştır. Göstergebilim kuramı hakkında teorik bilgi verildikten sonra Tevfik Fikret'in şiir dünyası hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Şiirin anlaşılmasında bu genel bilgiler faydalı olacaktır. Şiirin incelemesinde kullanılan yöntem, şiirin kesitlere ayrılması; anlatı düzeyinin çözümlenmesi, göstergeler karşıtlıklar ve yerdeşliklerin incelenmesi esasına dayanmaktadır. Daha sonra söylem düzeyinde anlamsal ve mantıksal düzey incelemesi yapılmış ve son olarak da göstergebilimsel dörtgen ile şiir şematik bir şekilde incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda Ukde-i Hayat şiirinin yüzeysel ve derin anlam incelikleri göstergebilim kuramı ile ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yeni Türk Edebiyatı, Göstergebilim, Tevfik Fikret, Servet-i Fünûn Dönemi, Ukde

Abstract

While semiotics is commonly used in the analysis of narratives such as novels and stories, it has not been widely employed in the analysis of poetry. This study aims to examine Tevfik Fikret's poem "Ukde-i Hayat" using the semiotic theory. After providing theoretical information about semiotic theory, a brief overview of Tevfik Fikret's poetic world will be presented. These general insights will be useful in understanding the poem. As a method, the analysis starts with a narrative level analysis, dividing the poem into sections. The indicators, contrasts, and similarities in these sections are examined based on the principles of semiotics. Subsequently, a semantic and logical level analysis is conducted at the discourse level, and finally, the poem is examined in a schematic way using the semiotic square. As a result of the study, the surface and deep meaning intricacies of the poem "Ukde-i Hayat" are revealed through the semiotic theory.

Keywords: New Turkish Literature, Semiotics, Tevfik Fikret, Servet-i Fünûn Period, Ukde-i Hayat

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Edebiyat tarihinde Tevfik Fikret, değişme ve gelişme bakımından Edebiyat-ı Cedide şairlerimizin önde gelen isimlerindedir. Edebiyat-ı Cedide edebî topluluğunun oluşmasında ve fikirlerinin hayata geçmesinde de önde gelen bir şairdir. Tevfik Fikret'in şiir dünyası, dönemin siyasî ve sosyal yapısı nedeniyle içe kapanık, gelecek konusunda karamsar, ağırlaşan siyasî şartlar karşısında bıkkın, hüznü ve melâl içerisinde çekingen bir yapıdan oluşur. Servet-i Fünûn edebiyatı II. Abdülhamid döneminde doğmuş, büyümüş ve ölmüş bir topluluktur. Bu nedenle de devrin siyasî şartları, Servet-i Fünûn şair ve

¹ Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ahmet.uslu@dpu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9014-9797>

yazarlarında özellikle de Tefvik Fikret'te de baskın bir şekilde görülür. Sosyal meselelerin serbest bir şekilde konuşulamayışı, konuşmak isteyenlerin susturulması bu dönem şair ve yazarlarını ferdi duyguların anlatımına yöneltir. "Ferdî ızdıraplar ve ferdi saadetler, oyalayıcı, eğlendirici veya hulya vasıtasıyla teselli edici, şuuru yakın gerçeklerden uzaklara götüren seyahat ve macera arzuları yahut suya sabuna dokunmayan bir modernizm bütün kalemlerin üzerinde oyalandıkları bir saha olmuştur" (Kaplan, 1995).

Mehmet Kaplan, Tefvik Fikret'in 1896 – 1900 yılları arasında yazdığı Rübâb-ı Şikeste adlı eserindeki şiirlerin temalarını şu başlıklar altında incelemektedir: "Fikret'in kendi ben'ini, kendi duyuş tarzını anlattığı şiirler, sanatla ilgili şiirler, kötümserlik temi, hayal şiirleri, aşk şiirleri, tabiat şiirleri, Haluk, kız kardeşi, portreler, merhamet şiirleri, vatanî şiirler, dinî konulu şiirler" (1995). Ukde-i Hayat şiiri, Tefvik Fikret'in kötümserlik temalı şiirleri arasında yer almaktadır.

"Ukde-i Hayat", Tefvik Fikret'in iç dünyasının, inanç krizlerinin ve hayattan duyduğu bıkkınlığın bir ifadesidir. Bu çalışmada Ukde-i Hayat şiiri göstergebilim yöntemiyle incelenecek ve Tefvik Fikret'in şiirlerinin anlaşılmasına katkı sunulmaya çalışılacaktır.

2. Göstergebilim Kuramı

Gösterge, zihnimizdeki bir kavramın yerini tutan bir durumu, eylemi ya da varlığı ifade eden bir kavramdır. Bu bağlamda, göstergebilim, dünyayı algılama biçimi olarak, temel birimi "gösterge" olan bir ilişkiler dizgesini araştıran bir bilgi formunu temsil eder. Umberto Eco'nun ifadesiyle, gösterge bir şeyin yerine geçen ve "yalan" olan bir şeydir (Gottdiener, 2005: s.15). Gösterge, "maddi ve soyut her şeyi" kapsayan ve bazı araştırmacılar tarafından "anlamın ekleniş biçimi" olarak tanımlanan bir yapıdır (Çiçek, 2014; Sayın, 2014; Ünal, 2014; MacCannell, 2013; Aktulum, 2004; Kiran, 2004; Guiraud, 1994). Oswald'a göre, göstergebilimin temel hedefi anlama ve anlamlandırmaktır (2011). Genel olarak, göstergebilim, belirli bir dizge içinde (alansal), anlam ifade edecek şekilde bir kodlar bütününe (dilsel kodlar / dilsel olmayan kodlar) bağlı olarak bir araya getirilen göstergeleri ve ürettikleri dizgeleri çözümleme kuramıdır. Bu inceleme türü, göstergelerin türlerini, rollerini, birbiriyle olan ilişkilerini, bu ilişkiden doğan nedenli bağlantıları ve bütünü oluşturan parçaların birbirine ekleniş biçimlerini ortaya koymayı amaçlar (Kalelioğlu, 2021). Çağdaş göstergebilim, Ferdinand de Saussure ve Ch. S. Peirce ile ortaya çıkmıştır. Saussure'un "Genel Dilbilim Dersleri" adlı eserinde dilbilimde bir dönüşüm yaşanmış, dilin bir göstergeler sistemi olarak tanımlandığı belirtilmiştir (Uçan, 2016). Saussure'e göre bir dil göstergesi, gösteren ve gösterilenden oluşur, bu iki unsur arasındaki bağ nedensizdir (Gottdiener, 2015). Hijemlev'e ve Eco'ya göre göstergenin ayrışması;

Gösterge: Gösterilen= içerik/gösteren=biçim şeklindedir (Gottdiener, 2005). Saussure'un gösterge kuramı, daha sonraki araştırmacılar tarafından geliştirilmiş ve farklı anlamlar ile işlevlere odaklanılarak zenginleştirilmiştir. Bugün sözcelem anlambilimi olarak adlandırdığımız bu kuram, bağlam içinde sözcüklerin ve cümlelerin anlamını anlambilim olarak ele alır. Sözcelem, Galisson ve Coste'nin (1976) tanımına göre, "özel durumlar çerçevesinde belirli konuşucular arasında dilsel bir alışverişin gerçekleşimini" ifade eder. Kiran'a göre, sözceleme durumu, sözcüğün gerçekten üretildiği somut durumu belirtir (2000).

Şiir, anlatmak, kanıtlamak, göstermek, eğitmek ve öğretmek gibi bir kaygısı olmayan, gerçeği dönüştüren metaforlardan yararlanan bir türdür. Şiir hissettirir, sezdirir. İmgelerle yüklü olduğu için de tek bir anlama indirgenemez. Bu nedenle de gösterileni sınırlamak şiir için mümkün değildir. "Sözcelem, bireysel bir kullanım edimiyle dilin işleyişe geçirilmesi" (Benveniste, 1994), bir söylem hâline getirilmesidir. Şiirde de bu söylemin çözümlenmesi asıl amaçtır.

Göstergebilim, kavramların karşıt kavramlarını ele alarak bir çözümleme anlayışına sahip olduğu için şiir tahlillerinde anlam çözümlemesine katkı sağlayan etkili bir disiplindir. Şiirdeki duygu derinliğini ve

farklılıkları ortaya çıkarma, anlamlandırma süreçlerinde göstergebilimden faydalanılabilir. Algıladığımız farklılıklar sayesinde dünya, önümüzde ve bize göre bir "biçim" alır. Farklılıkları anlamak, terimler arasındaki ilişkiyi kavramak ve bu ilişkiyi bir biçimde birbirine bağlamak anlamına gelir (Greimas, 1966). Göstergebilim, anlam çözümlemesinde karşıtlıklardan yararlanarak, özellikle şiirdeki duygu değerini ele almak üzere "esenlikli/esenliksiz" karşıtlığı içinde çözümleme yapar (Uçan, 2010).

Duygu değeri, bir sözcüğün bağlamı içinde çağrıştırdığı ruhsal durumu ifade eder. Bu değer, sözcüklerin gündelik anlamının ötesindeki duygusal anlamlarına yapılan göndermelerden oluşur. Şair veya yazar, sözcüklere duygusal değer katarak göstergelerle oynar ve aynı zamanda bu sözcüklere kendi duygusal yorumunu ekler. A.J. Greimas ve J. Courtès'in Göstergebilim Sözlüğü'ne göre, 'duygu değeri' kavramı, "bir insanın sahip olduğu algıya bağlı anlam alanını eklemeye yarar" ve "duygusal ulam, yerine göre esenlikli/esenliksiz şeklinde eklenir" (Greimas-Courtès, 1979). Göstergebilim kuramı, anlatı boyutunda çözümleme modelleri geliştirerek şiirin yorumlanmasına, anlaşılmasına önemli bir katkı sunar. Eyleyenler modeli ve işlevler modeli, anlatıdaki olayların eyleyenler çevresinde nasıl geliştiğini belirler. Eyleyenlerin özellikleri, anlatıdaki ilişkiler ve işlevlere bağlı olarak şekillenir (Rifat, 2013). Göstergebilim kuramının temel hedefi, anlamın nasıl oluşturulduğunu ve sunulduğunu anlamaktır. Bu nedenle, göstergebilim disiplinlerarası bir çalışma alanını temsil eder. Çok disiplinlilik, farklı disiplinleri ayrı ayrı kullanarak bir yaklaşım oluştururken, disiplinlerarasılık, birden fazla disiplinden yararlanarak kendine özgü yeni bir örnekçe oluşturma biçimidir (Günay, 2020).

Bir metinde anlam açısından uyumlu sözcüklerin sıralandığı listeye dizi (paradigma) adı verilir. Kıran'a göre, iletiler genellikle tek bir tümceden ziyade bir metin içinde bulunur ve metinlerin kendi kuruluş özellikleri vardır. Bu kuruluş yapıları, özellikle sanat yapıtlarında önemli bir rol oynar (Kıran, 2004). İletilerin ardışık olarak sıralanmasına dizim (syntagma) denir. Sesbirim, sözcük ve tümceler anlamlı birer dizge oluşturabilmesi için ardışık olarak sıralanmalarına çizgisellik adını alır. Bu kavram, doğal dillerin temel özelliklerinden birini ifade eder ve dilin bütün düzenini çizgisellikle ilişkilendirir. Dilin öğeleri, birbirini takip eden ardışık unsurlardan oluşur (Vardar, 2007). Metnin dilini incelediğimizde, artsürem ve eşsürem kavramları önemli hâle gelir. Saussure'a göre, artsürem, olguları süre içinde geçirdikleri evrim açısından incelemeyi ifade eder (Vardar, 2007). Eşzamanlı (eşsüremli) inceleme ise dilin belirli bir zaman dilimi içinde ve tüm yönleriyle incelenmesidir. Vardar'a göre, "evrim dışında ve süreden, 'artsürem'den bağımsız olarak ele alınan, birbirleriyle aynı dizge içinde bağıntılar kuran öğeleri, olguları vb. belirtmek için kullanılır" (2007).

Şiirde göstergebilim incelemesi ise anlatı düzeyinin belirlenmesi, kesitlerin belirlenmesi, anlatım izlencesinin belirlenmesi, anlatıcının belirlenmesi, engelleyicinin belirlenmesi, öznenin belirlenmesi, göstergelerin belirlenerek sembolik ifadelerin belirlenmesi gibi çalışmaların yapılması ile gerçekleşir.

2.1. Anlatı Düzeyi

Anlatı düzeyinde ilk adım, metindeki anlam yapılarını ortaya çıkarmak için metni anlam bütünlüklerine göre kesitlere ayırmaktır. Rifat'a göre, kesitleme, anlatıyı ya da metni, anlam kavşaklarına, yani okuma birliklerine ayırmak anlamına gelir (2014). İkinci adım ise eyleyenlerin belirlenmesidir. Eyleyen, anlatının oluşumundaki eylemlerde bir işlevi olan ayırıcı birimlerden biridir (Rifat, 2018). Bu bağlamda, eyleyenin sadece insan olması gerekmez; bütün nesnelere bir eyleyen olabilir. Bir metnin anlatımında altı eyleyen bulunur: gönderici, alıcı, nesne, özne, yardım edici ve engelleyici. Gönderici, gücü elinde bulunduran; özne, nesneye ulaşmaya çalışan; nesne, öznenin ulaşmak istediği; alıcı, öznenin yaptığı eylemden faydalanan; yardım edici, özneye yardım eden; engelleyici ise özneye engel olan unsurları temsil eder. Göstergebilimsel çözümleme yöntemiyle ele alınacak bir metinde, bu altı eyleyenden en az ikisinin bulunması gereklidir (Uçan, 2016). Anlatı düzeyi çözümlemesinde, anlatı izlencesi ve kipliklerin belirlenmesi de önemlidir. Anlatı izlencesi, eyletim, edinç, edim ve yaptırım evrelerinden oluşan dört bölümde incelenir. Eyletim evresi, metni başlatan,

gönderici ile özne arasında yapılan sözleşmeyi temsil eder. Bu evrede yaptırmak kipliği bulunmaktadır. Edinç evresinde, özneye görevini yerine getirebilmesi için gerekli donanımlar verilir; yapabilmek ve gücü yetmek kiplikleri bu evrede ortaya çıkar. Edim evresi, öznenin kazanım veya kazanımları elde ettiği bölümdür ve burada yapmak kipliği bulunur. Yaptırım evresinde, anlatının son bölümüdür ve öznenin başlangıçta kendisine verilen görevi yerine getirip getirmediği sorgulanır. Görev yerine getirilmişse ödüllendirilir, yerine getirilmemişse cezalandırılır.

2.2. Söylem Düzeyi

Söylem düzeyinde, anlatıda yer alan eyleyenlerin izleksel rol çözümlenmesi gerçekleştirilir. Uçan'a göre, söylem düzeyinde, anlatı düzeyindeki eyleyenlerin nasıl oyuncu hâline geldiği gözlemlenir. Anlatı düzeyinde sadece eyleyenlerin dikkate alındığı bir durumda, söylem düzeyinde, bu eyleyenler etiyile, kemiğiyle, karakteriyle bir figür, gözle görülen, elle tutulan bir varlık olarak oyuncular olarak adlandırılır ve bu oyuncuların izleksel rolleri ayrıntılı bir şekilde açığa çıkarılır (Uçan, 2016b). Bu bağlamda, eyleyenler söylem düzeyinde oyuncu olarak değerlendirilir ve bu oyuncuların sahip olduğu roller çözümlenir. Aynı zamanda, söylem düzeyinde zaman ve mekân çözümlenmesi de gerçekleştirilir.

2.3. Mantıksal – Anlamsal Düzey

Metnin en derin ve soyut düzeyi, anlamlandırma sürecindeki en önemli aşamadır. Aykanat'a göre, bir şairin ya da yazarın oluşturduğu metinde her bir sözcük; bir anlam, bir kültürel kod veya bir edebî değer taşıyabilir (2013). Mantıksal ve anlamsal düzey, somut unsurlardan yola çıkılarak soyut boyutu ele alır. Bu düzeyde yazarın iletisi anlamaya çalışılır ve metnin taşıdığı derin anlamlar çözümlenmeye çalışır.

2.4. Göstergibilimsel Dörtgen

Göstergibilimsel çözümlenmenin final aşamasıdır ve anlamın temel yapısını belirleyen göstergibilimsel dörtgen (fr carré sémiotique) bu aşamada kullanılır. Günay'a göre, bu dörtgen, aynı bağlam içinde bulunan iki türden karşıtlığın mantıksal bir yapı içinde bir arada bulunduğunu ifade eder (2018). Bu dörtgen kullanılarak metindeki temel karşıtlıklar ortaya konulur.

Göstergibilimsel çözümlenme genellikle roman, hikâye, masal gibi metinlerde yaygın olarak uygulanırken, şiir metinlerinin incelenmesinde pek tercih edilmemiştir. Şiirin kendine özgü yapısı, biçim, içerik, estetik unsurların etkisi, mecazların yoğunluğu, günlük dilden sapmaların olması gibi nedenlerle şairin okura gönderdiği iletinin çözümlenmesini zorlaştırabilir. Demir'e göre, özellikle edebî metinlerdeki dil göstergeleri, karmaşıklığı, soyutluğu ve neden-sonuç ilişkilerinin belirsizliği nedeniyle, göstergibilimsel/dilbilimsel çözümlenmelere daha fazla ihtiyaç duyulan bir alan olarak ön plana çıkar (2014). Bu çalışma, Tevfik Fikret'in "Ukde-i Hayat" şiiri üzerinde göstergibilimsel bir inceleme yaparak, şiir metinlerinde bu yöntemin kullanılabilirliğini göstermeyi ve şiiri daha detaylı bir şekilde anlamayı amaçlamaktadır.

3. Tevfik Fikret'in Karamsarlık, Kötümserlik Duygularının Şiirleri Üzerinden Çözülmesi

Tevfik Fikret, hem mizaç hem de yaşadığı dönemin siyasî ve toplumsal etkileri nedeniyle Servet-i Fünûn döneminin en kötümser şairlerinden biri olarak kabul edilebilir. Kaplan'ın belirttiği gibi, Tevfik Fikret'in hayata, aşka ve Allah'a inanan iyimser bir şair olduğu özellikle 1896'dan sonra hayata dair şikayetçi, sevgisiz, dine karşı kayıtsız hatta isyankâr bir tavır benimsemeye başladığı gözlemlenir (1995).

Şairin kötümser bir hâl almasında Abdülhamid dönemi baskısının ve ülkenin içinde bulunduğu durumun etkisi büyük olmuştur. Halit Ziya'nın ifadesiyle, Abdülhamid'in şahsından kaynaklanan baskı ve sindirilmişlik, bu dönemi anlatanlar arasında bir birlik ve ittifakın doğmasına neden olmuştur (Uşaklıgil, 2017). Tevfik Fikret'in karamsarlık, mutsuzluk ve hüznün hâlinde etkili olan bir diğer unsur da Robert Koleji ve bu kolejde kurduğu ilişkilerdir. Batılı yaşam tarzını benimseyen ailelerle ilişkisi, şairin

kafasında karmaşaya ve karşılaştırmalara yol açmıştır. Servet-i Fünûn döneminin siyasî ve toplumsal yapısı ile Tevfik Fikret'in mizacı birleştiğinde, kötümserlik onun karakteristik bir ruh hâline gelir (Akyıldız, 2015).

Tevfik Fikret'in gerçeklikten koparak karamsar ve kötümser bir ruh hâline sahip olmasında çocukluğundan itibaren başlayan "hülya zevki" de önemli bir yer tutar. Kaplan'ın belirttiği gibi, Servet-i Fünûncuları etkileyen meşhur ütopya, sevdikleriyle birlikte uzak ve mutlu diyarlara göç etme hayali, Tevfik Fikret'i sarhoş eden ve gerçekleşmeyince derin bir hayal kırıklığına uğratan etkenlerden biridir (1995). Tevfik Fikret, bu hayal gücü ile gerçekleşmeyen beklentiler ve karşılaştırılmış hâller arasında bir denge kuramamış, bu da onun ruhsal dalgalanmalarına neden olmuştur. Şairin eserlerindeki melankoli ve hüsrân, çeşitli duygusal durumları ifade etmek için farklı kelimelerle anlatılmıştır. Çeltik'in vurguladığı gibi, Tevfik Fikret, bu duygusal durumları ifade etmek için zengin bir kelime dağarcığı kullanmış ve bu da onun hüznünü ve elemiini vurgulamıştır (Çeltik, 2022).

Tevfik Fikret'in hayata ve ölüme bakışındaki ana etkenlerden biri ölüm korkusudur. Ölümü bir hiçlik olarak görmesi, özellikle kötümserlik temasını içeren şiirlerde farklı biçimlerde kendini gösterir. Hasan Âli'nin ifadesiyle, Fikret'in iradesinde psikolojideki terimle "ket vurmanın" güçlü olduğu, bu nedenle mücadeleden kaçındığı ve görevleri uygun bulmadığı için sadece kısa bir süre için gerçekleştirebildiği belirtilir (Hasan Âli, 1340).

Tevfik Fikret, hüznü ve melankoliyi şiddetli, belirli bir hedefe yönlendirilmiş ve çatışmalı bir şekilde işler. Bu nedenle, şiirlerinde açık bir kriz görmek mümkündür. Çetin'in ifadesiyle, Fikret'in hüznü ve melankolisi, özellikle gerçeklik karşısındaki yenilgisinden kaynaklanmaktadır (Çetin, 2016). Bu yenilgi, onun şiirlerinde "bir kederlenme ve ağlama hâli" olarak ortaya çıkar (Akay, 1998). Tevfik Fikret'in 1895 sonrasında hayata yönelik kötümser tavır, mizacının etkisi ve yaşadığı dönemi, korkularını, kaygılarını, umutlarını kendi gerçeklik dünyasından şiirlerine yansıtmaya çalışmasıyla anlam kazanır. Korku ve kaygıları arasında ölüm korkusu öne çıkar, bu da onun şiirlerinde bir hiçlik duygusu olarak görülür. Akyıldız'ın belirttiği gibi, Fikret'in karamsar bakış açısındaki inançsızlığın etkisi büyüktür (2013).

Servet-i Fünûn dergisinde yayımlanan "Ukde-i Hayat" (Tevfik Fikret, 1896) şiiri, şairin mizacının, hayata ve ölüme bakışının bir yansıması olarak ele alınabilir. Bu şiir, şekil ve üslup bakımından yeni bir tarza sahip olup, aynı zamanda şiir kitabının adını oluşturan "rûbab" benzetmesini içerir. Kaplan'ın belirttiği gibi, şairin çeşitli duygusal durumlarını ifade etmek için bu kadar farklı kelime kadrosu kullanması, onun hüznünün ne kadar derinlemesine işlendiğini gösterir (1995).

Sonuç olarak, Tevfik Fikret, karamsar ve hüznü bir bakış açısıyla, ölüm korkusu gibi temel konuları işleyerek, ölüm – ölümsüzlük, gerçek – hayal arasındaki çelişkidenden doğan yenilgisini şiirlerine yansıtmıştır

4. "Ukde-i Hayat" Şiirinin Göstergibilimsel Yöntemle Çözülmesi

4.1. Anlatı Düzeyi Çözülmesi

Ukde-i Hayat şiiri Servet-i Fünûn döneminde edebiyatımıza kazandırılan sone tarzı ile yazılmıştır. Bu nedenle biçim olarak iki dördlük ve iki üçlükten oluşur. Kesitlere ayırmada bu biçim farklılığı da dikkate alınmıştır. Şiir, ayrı ayrı ele alınarak beş kesit hâlinde incelenecektir.

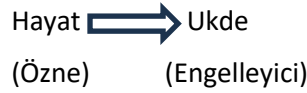
4.1.1. Birinci Kesit

Şiirin birinci kesitini başlık oluşturmaktadır. Şiirin iki kelimededen oluşan başlığı "Ukde-i Hayat"taki gösterge *ukdedir*. Bu göstergeyle özellikleri belli olmayan bir bilinmeze gönderme yapılmaktadır. Hayatın ukdesini, düğümümü oluşturan ne ise bunun belirtilmemesi, ancak hayat için bir sorun oluşturması yönüyle ukde, başlı başına bir gösterge olup bizatihi kendine gönderim yapmaktadır. Farsça bir tamlama ile oluşturulan şiirin başlığı, bu tamlamanın özelliği gereği *ukde* kelimesinin önce

kullanılması bir değer sıralamasına da işaret etmektedir. Hayattaki bu düğümün ne olduğu belirtilmeden, hayata bağlanan ve hayatın önemli bir çıkmazı olarak görülen *ukde* şiirde açıklanması beklenen göndermelere açıktır. Hayatın bir düğümünün anlatılacağı metne dair merak uyandıran ve metinle başlık arasında bir gösterge oluşturması bakımından başlık işlevseldir.

Rübâb-ı Şikeste’de *ukde* kelimesi bu şiir haricinde başka bir şiirde daha kullanılmaktadır. *Bütün Bir Ser-güzeşt* adlı şiirde “Hazîn bir *ukde* meşkûkiyyet-i neş’et hayâtında” (Tevfik Fikret, 1984) mısraında *ukdenin* sebebi “kuşku” olarak gösterilir. Bu şiirde de hayatın kaynağında kuşku acı bir düğüm oluşturmaktadır. *Ukde-i Hayat* şiirinde başlık şiirin merkezini oluşturur. Şiirde ölümsüzlük arzusunu engelleyen sebepler bu *ukdeyi* oluşturan temel etkenlerdir.

Hayat kelimesi de akıl, mantık, bilinç ve dünyada varoluşu simgeleyen bir kelimedir. İnsanın doğumundan itibaren bu varoluş ölüm ile birlikte sona erer. İnsanın yaratılış olarak sonsuzluk isteğinde bulunması ancak bunun ölüm ile kesintiye uğraması başlıkta *ukde-i hayat* göstergesinin gösterileni olarak ölümü simgeler. Şiirde göstergebilimde ortaya konulması beklenen altı eyleyenden hayat kelimesi özne eyleyenini, *ukde* kelimesi de engelleyiciyi bir başka adlandırma ile karşı özneyi oluşturur. Bu nedenle şiirin başlığından oluşan ilk kesitte altı eyleyenden sadece ikisi bulunduğu için göstergebilimsel çözümlemede oluşturulan eyleyenler kadrosu ortaya çıkmamaktadır.

4.1.2. İkinci Kesit

Lerziş-nümûn olur görürüm şu'le-i bekâ

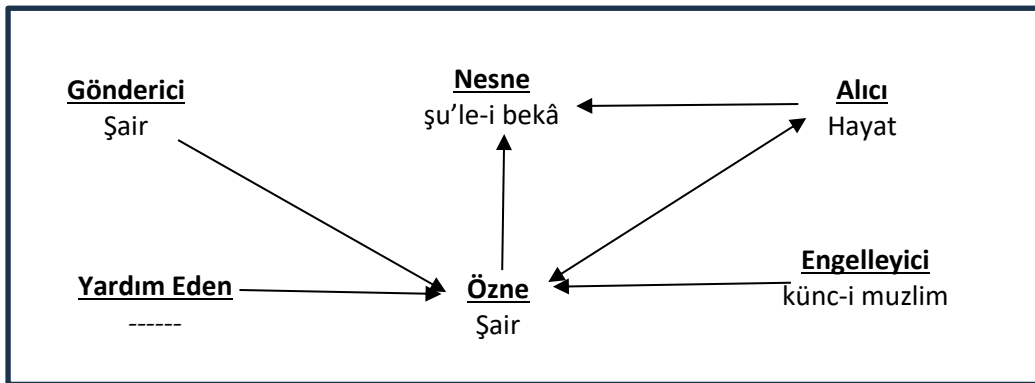
Bir künc-i muzliminde sehâb-ı hayâtımın;

Âciz reh-i güzârmı göstermeden bana

Âvâre iltima'ı şihâb-ı hayâtımın (Tevfik Fikret, 2009; 71).

Şiirin ikinci kesitinde yer alan eyleyenler şunlardır: Gönderici, şair; özne, hayat; nesne, şu'le-i bekâ; engelleyici, künc-i muzlim; alıcı, hayat. İkinci kesitin eyleyenleri tablosu:

Tablo – 1 İkinci kesitin eyleyenler şeması

Şiirin bütün kesitlerinde gönderici, şair; alıcı, hayat olarak yer almaktadır. Şair aynı zamanda anlatıcı rolünde yer almaktadır. Gönderici ve anlatıcı eyleyeni olan şair, şiirde ek olarak kullanılan zamirlerle kendisini gösterir. Alıcı olan hayat ise şiirin bütününde değişmeden kullanılır. Şiir, uzamsal olarak hayat-ölüm ve karamsarlık karşıtlığı üzerine kurgulanır. Ölümün sonsuzluğu engelleyici olması ve karamsarlık,

hüzün hâli bu karşıtlığı besleyen nesne ve engelleyiciler ile gösterge oluşturulur. Hayat ve ölüm karşıtlığı aynı zamanda bu iki kelime arasındaki çatışmayı da başlatmaktadır.

İkinci kesitte şu'le-i bekâ (ölümsüzlüğün alevi) şairi harekete geçiren nesnedir. Özne, nesne ile karşılaştığında fiziksel olarak bir tepki verir. Öznenin uzamsal olarak durduğu yer hayatında bir künc-i muzlim (karanlık köşe)dir. Karamsar bir ruh hâli içerisinde bulunan özne şair, uzaktan nesne olan şu'le-i bekâ'yı gördüğünde içinde bir umut ışığı belirse de engelleyici künc-i muzlim, uzamsal olarak bu şulenin görülmesine engel olur. Nesnenin bir özelliği de özne tarafından güçsüz olarak görülmesidir. Nesne hem güçsüz hem de şaşkın bir parıltı hâlinindedir. Nesne ile özne arasındaki çatışma, şairin uzamsal olarak bulunduğu yerden nesnenin sahip olduğu güçsüzlük ve şaşkınlıktan kaynaklanmaktadır. Buna rağmen nesne öznenin "sehâb-ı hayatı" için az da olsa bir umut belirtisidir. Nesne ile özne arasındaki çatışmanın temel nedeni öznenin nesneye ulaşamamasıdır. Öznenin nesneye ulaşmasına engel olan uzamsal durumu ve nesnenin yetişilemeyecek kadar uzak, güçsüz ve şaşkın olmasıdır. Bu durumda özne, reh-güzârı göremediği için hayal kırıklığı ve üzüntü içerisinde kalmaya devam eder. Nesne şu'le-i bekâ her ne kadar özneye bir reh-güzârı gösteremese de özne için cazibedar bir tarafı vardır. Şu'le-i bekâ'nın reh-güzârı gösterememesi, hayatın bir buluta benzetilmesi ölümsüzlük ile ölüm arasında bir çatışmayı oluşturur. İnsanın ölümlü oluşu bir buluta benzetilir. Hayatın bir buluta benzeterek hayat ışığının parıltısının avare; reh-güzârın âciz olarak nitelendirilmesi insanın ölüm karşısındaki çaresizliğini gözler önüne serer.

Geçidin görülmesine engel olan hem öznenin uzamsal durumu hem de nesnenin istenildiği kadar güçlü olmamasıdır. Bu nedenle şairi durağanlıktan kurtaramadığı gibi ölümsüzlük isteğinin karşılanamaması, şairi karamsarlığa sürükler. Bu kesitte hayal - gerçek karşıtlığını görmek de mümkündür.

Bu kesitte özne ile nesne arasında bir ayrışım söz konusudur. Özne ile alıcı arasında da bir bağlaşım bulunmaktadır. Birinci kesitte engelleyici olan ukde ile ikinci kesit arasında bir bağlaşımın varlığından bahsedebiliriz. Başlığı oluşturan engelleyiciyi oluşturan sebepler ikinci kesitte öznenin uzamsal durumu künc-i muzlim; nesnenin güçsüz ve şaşkın olmasıdır. Birinci kesitteki özne hayat ile ikinci kesitteki engelleyici uzamsal durum ve nesnenin özellikleri arasında bir çatışma vardır. Öznenin ulaşmak istediği nesne, engelleyiciler karşısında güçsüzlüğe, çaresizliğe ve karamsarlığa sürüklenir.

"Bir metinde, aynı metinsel ulamlara âidiyetle kendi aralarında birbirine bağlı göstergeler ağına yerdeşlik denir" (akt. Kolcu, 2015). Bu kesitte yer alan şu'le-i bekâ, iltimâ'ı reh-güzâr şair ve hayat karşıtı bir yerdeşlik oluşturur. Vurgu da öznenin karşısında yer alan şu'le-i bekâ tamlamasındadır.

Şu'le-i bekâ, âciz, reh-güzâr, iltimâ-ı şehâb-ı hayât'ın âvâre oluşu ifadeleri hayat ve ölüm arasındaki çatışma yönünden farklı bir duruma da işaret eder. Şu'le-i bekâ (sonsuzluk ışığı), ukdeyi çözebilecek bir nesnedir. Bekâyâ yani ölümsüzlüğe ulaşabilmenin bir anahtarı olan bu ışık, ölümsüzlüğe bir gönderim yapmaktadır. Ancak bu "şu'le-i bekâ"nın, öznenin uzamsal durumundan ve kendisinin güçsüz, âvâre oluşundan kaynaklanan durum bekânın önemini yitirmesine, özne için değersizleşmesine neden olur. Özne bekânın önemini bilip o ışığın güçsüz, başıboş olmasından dolayı kendisine yardımcı olamaması "şu'le-i bekâ"nın özne karşısındaki ilgisizliğinin de bir sonucudur. Özne ile nesne arasında kurulan karşıtlık ve çatışma bağında nesne öznenin tamamen bağımsızdır. Nesnenin kalıcılığı öznenin ise geçiciliğine bir gönderim yapılmaktadır.

4.1.3. Üçüncü Kesit

Şi'rimle gâh zâhir olur hoşça bir sadâ

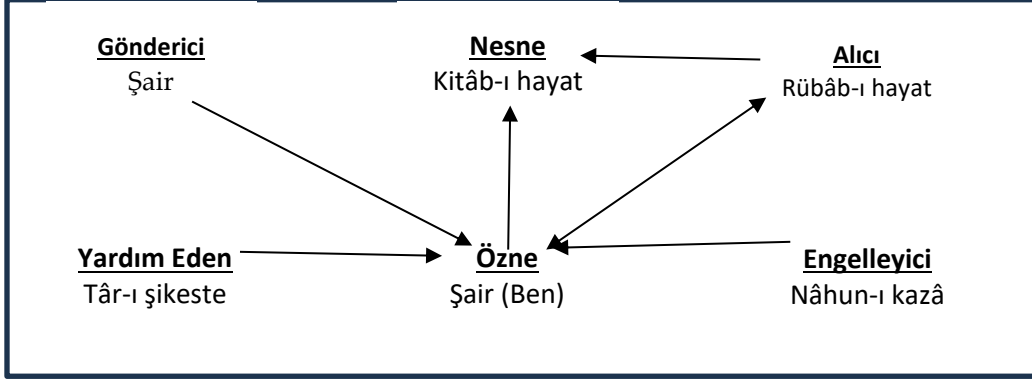
Târ-ı şikestesinde rübâb-ı hayâtımın;

Ba'zen o târ-ı şi'ri kırar nâhun-ı kazâ,

Artık sahâifinde kitâb-ı hayâtının (Tevfik Fikret, 2009; 71).

Şiirin üçüncü kesitinde eyleyenler şunlardır: Gönderici, şair (ben); özne, ben; nesne, kitâb-ı hayat; alıcı, rübâb-ı hayat; engelleyici, nâhun-ı kazâ; yardım eden, târ-ı şikeste. Eyleyenler tablosu:

Tablo – 2 Üçüncü kesitin eyleyenler şeması

Üçüncü kesitte ukde-i hayat göstergesine şair ve şiir arasındaki bağdaşıklık eklenirken, söylem “ben” zamiriyle üretilmektedir. İkinci kesitte “şu’le-i bekâ”, gönderici ve özne için ulaşılmak istenilen amaç olmasına rağmen şâir öznenin künc-i muzlimde bulunması, “şu’le-i bekâ”nın “âciz, âvâre iltimâ’ı” onun amacına ulaşmasında ve “reh-i gûzarını” bulmasına engel teşkil eder. Üçüncü kesitte ise şair özneyi teselli eden şiiridir. Nesneyi yani “kitâb-ı hayatı” anlamlandırılan sadece şiiridir. Şiir, şair özne için “hoşça bir sadâ” oluşturur. Ancak gönderici ve aynı zamanda özne olan şair, nesneye anlam kazandırabilmek için şiire sarılsa da “nâhun-ı kazâ” buna engel olmaktadır. Şair özne, rübâbı ile “kitâb-ı hayat”ına ulaşarak güzelleştirmek istese de “nahûn-i kazâ” buna engel olur. Bu olumsuzluklar içinde şair öznenin nesneyi güzelleştirme isteğine “bazen” “târ-ı şikeste” bazen kırık bir tel, şairin hoş sadâ duyarak içinde az da olsa bir ümit ışığı uyanmasını sağlar. Ancak bu sürekli olmadığı için şair özne isteğine yine ulaşamaz. “Kitâb-ı hayat”, “bazen” “tar-ı şikeste”den çıkan hoş sadâları sürekli hâle getiremediği için gelip geçici bir mutluluk yaşar. Şair öznenin içinde bulunduğu karamsar ve hüznü ruh hâli, bu gücün hareketlenmeye başlamasına rağmen çok büyük değişikliğe uğramaz. Bazen “târ-ı şî’ri”, “nâhun-ı kazâ”nın kırması, şair öznenin kaderden bir şikâyetidir. Kader, şair öznenin kitâb-ı hayatının bir musiki gibi akmasını, hayatında hoş sadâlar bırakmasına engeldir. Üçüncü kesitte “rübâb-ı hayat”ın “târ-ı şikeste”sinden çıkan “hoşça bir sadâ” ile “nâhun-ı kazâ” arasında bir karşıtlık bulunur. Şair, divan ve halk şiirinde de sıkça gördüğümüz kaza ve kaderden (felekten) şikâyet etme durumunu şiirinde kullanır. “Rübâb-ı hayat” göstergesinde “nahûn-ı kaza” önemli bir engelleyicidir. Şairin karamsar ruh hâlinin temelinde kaderin ve kazanın kendisine engel olması, ölümsüzlük için yapabileceği bir şey olmaması hüznünün ve yalnızlığının ana sebebidir. Şairin kazadan şikâyet etmesi ölüm ve ölümsüzlük arasındaki açmazın bir görüntüsüdür. Şair, şiir yazarak ölümsüzlüğün kapısını aralar. İnsanoğlunun varoluşundan beri temel problemi ölümsüzlüğün nasıl elde edilebileceğidir? Felsefenin de temel problemlerinden biri olan ölümsüzlük, varoluş probleminin ana sorunsalıdır. Bu yaşantı hâli varlığını sorgulayan ve ölümsüzlüğü arzu eden şair özne için bu amaca ulaşmakta engeller vardır. Şiiri ile ölümsüzlük kapısını aralayan şair öznenin sazının telinin kırılması ölümsüzlüğe ulaşmadaki engellerden biridir. Şair öznenin şiir yazmasını engelleyen sazının kırık teli ve sazın telinin kırılmasına sebep olan “nâhun-ı kazâ” şairin ölümsüzlük emeline ulaşmasındaki engellerdir. Devrin ağır siyasî şartları da şiir yazmasında bir engel olarak görülebilir. Şiirinde bazen görülen hoş sadâyı ve şiir yazmasını engelleyen durumlar da bu kesitte bir bütün olarak ele alınır. Hayatın bir rûbab olarak görülmesi ve telin kırık olmadığı sürece bu hoş sadânın çıkabileceği, ancak kaza “nâhun-ı kazâ”nın hayatın içindeki hoş sedâyı engelleyen bir unsur olarak sazın telini kırması, hayatı bir kitap olarak gören şair için adeta kitabın sonunu getiren ya da

kitabın sonuna işaret eden bir unsurdur. Şairin hoş sedâyı yakaladığı noktalardaki düzeni, ahengi bozan ve şiir yazmasını engelleyen bu sebepler ölümsüzlüğü arzulayan şair için hayal kırıklığıdır. Bu hayal kırıklığı onu karamsarlığa, ümitsizliğe sürükler. Şair özne kendisinden yola çıkarak insanlığın temel açmazı olan varlık – yokluk, ölüm – ölümsüzlük arasındaki çatışmaya ve karşıtlığa gönderme yapar. Ancak bu insanoğlunun zorunlu olarak karşı karşıya kaldığı kader ve kazanın bir sonucudur. Bu düşünce şairin hayat kitabındaki sayfaların boşluğunun, şiir yazamamasının bir göstergesidir. İkinci kesit de ilk kesitte olduğu gibi ölüm ve ölümsüzlük arasında bir çatışmanın devam ettirildiği bir bölümdür.

II. Abdülhamid döneminin baskıcı yapısı da şairin beklentilerine cevap vermemesi, şairin psikolojik olarak çöküşe sürüklenmesinin nedenleri arasında görülebilir. Mizaç olarak da karamsar bir yapıya sahip olan şair, kaza okunun sürekli kendisine engel olması nedeniyle, bu kaza ve kader oklarından bir kaçış zemini arar. Hayat sazının tellerinin kaza okları ile kırılması, içinde bulunduğu psikolojik durumdan kurtulma ümidinin kalmadığı melankolik hâlin bir ifadesidir. Kaza tırnağının koparttığı sazın telleri, şairin iç dünyasında hayata bağlılığını koparttığı bir hüznün hâlini imgeler. Hasan Âli, Tefik Fikret'in hayata ve varlığa bakış açısını Schopenhauer'a benzetir; Fikret'in de Schopenhauer gibi hayata sonu belirsiz, tahammülü mukadder, amaçsız bir çaba olarak baktığını söyler (Hasan Âli, 2001).

Üçüncü kesitte özne ile nesne arasında bağlaşım bulunmaktadır. Özne şair ile şairin hayatını sembolize ettiği rübâb-ı hayat, hoş sadânın çıkması için bir beklentiye gönderme yapar. Buna karşın özne ile nesne arasında da ayrışım vardır. Alıcı olan rübâb-ı hayat, târ-ı şikeste nedeniyle bu beklentiye karşılayamaz. Bu kesitte yer alan “şi'r”, “sadâ”, “târ”, “rübâb” sözlük birimsel kelimeler, şair öznenin “hayat” beklentisinde “asıl unsur” yerdeşliğine gönderim yapmaktadır. Bunun karşısında ise “şikeste”, nâhun-ı kazâ” bu yerdeşliklere engel olan duruma gönderme yapar. Şiirin bu kesitine bakıldığında istenilen, beklenen ve hayali kurulan hayata ulaşılamayacağı bu nedenle de hayal ve gerçeklik karşıtlığı olduğu görülmektedir.

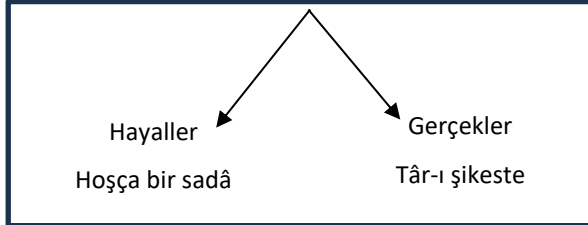
Yerdeşlik:

Tablo – 3 Üçüncü Kesitteki Yerdeşlik

şi'r	}
sadâ	
târ	
rübâb	

Karşıtlık:

Tablo – 4 Üçüncü Kesitteki Karşıtlık

4.1.4. Dördüncü Kesit

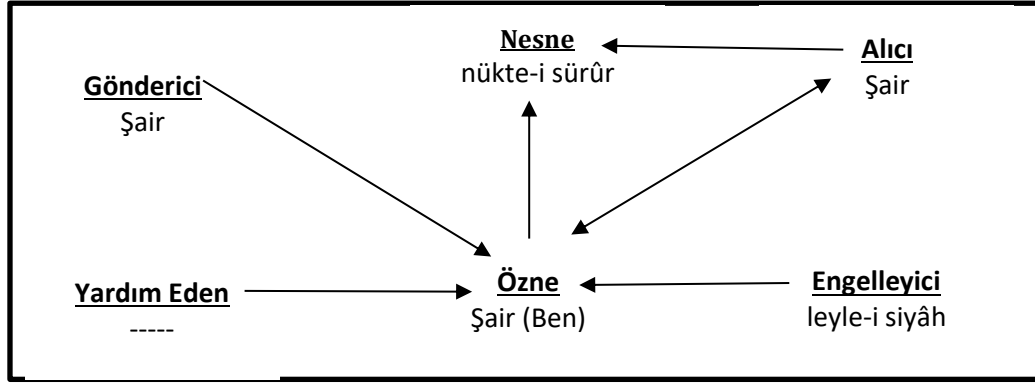
Bir nükte-i sürûra tesâdüf muhâl olur...

Sür'atle geçti subh-ı şebâbı hayâtımın,

Hiç geçmiyor fakat şu hazîn leyle-i siyâh... (Tefik Fikret, 2009; 71).

Bu kesitteki eyleyenler: Gönderici, şair; nesne, nükte-i sürûr; engelleyici, leyle-i siyâh; alıcı, şair; özne, şair (ben).

Tablo – 5 Dördüncü kesitin eyleyenler şeması

Şiirin dördüncü kesitinde de karşıtlık devam etmektedir. Üçüncü kesitin nesnesi “kitâb-ı hayat” iken bu kesitte sevinç nüktesi “nükte-i sürûr” nesne olarak konumlandırılır. Subh-ı şebâbda bazen rastlanan sevinç nüktelerine ulaşmak artık imkânsız olur. Hayat kitabından gençlik sabahına geçişle birlikte çatışmanın konusu biraz daha daraltılmış olur. Şair, “subh-ı şebâb”/gençlik sabahının çabuk geçtiğinden dertlidir. “Subh-ı şebâb”ın geçmesi ile birlikte bir sevinç nüktesine bile rastlamak imkânsızdır. Şair özne, gençliğin çabuk geçmesinden rahatsızdır. Zamanın değişmesi, geçmesi, şair için yine karamsarlığın bir sebebidir. Hayali kurulan “subh-ı sabah” bu kadar çabuk geçerken şimdiki zaman geçmek bilmez. Zamanın geçmesini, ilerlemesini doğal karşılamayan şair özne, mizacının da yansıması olarak karamsarlık ve hüznün oluşturduğu psikolojik atmosferde zamanın geçmemesini yadırgar. Bu da onda hüznün ve karamsarlık hâlinin doğmasına kendisini yalnızlığa itmesine neden olur. Subh-ı şebâb geçmiş olsa da şimdiki zamanda bir sevinç nüktesinin görülmemesinin sebebi “leyle-i siyâh”tır. Şimdiki zaman, şair öznenin karamsarlığının bir nedenidir. Subh-ı şebâb, gençlik sabahının geçmemesi isteği gençlik dönemlerinin daha duygusal, geleceğe dönük hayallerin daha güzel olması isteğine bir göndermedir. Ancak şimdiki zaman leyle-i siyâhtır. Hayatın “Subh-ı şebâb”ında kurulan hayaller, mutlu günlere duyulan özlem gerçekleşmemiştir. Gerçek ve hayal arasında zamansal bir karşıtlık söz konusudur. “Leyle-i siyâh”ın acıklı olarak nitelendirilmesi de şairin karamsar bakış açısından kaynaklanmaktadır. “Hazin leyle-i siyâh” bedbinliğin şekillendirdiği bir metafor olarak kullanılır. “Leyle-i siyâh” tamlamasında “siyâh” kelimesi Servet-i Fünûncuların sıkça tercih ettiği kelimelerden biridir. Siyah kelimesi dönem şairlerinin duygu dünyasını ifade eden belli başlı kelimelerden biridir. Tevfik Fikret’in Rübâb-ı Şikeste adlı eserinde “siyâh” kelimesi 37 kez tekrar eden bir kelimedir. Siyah renginin tercih edilmesi insanın ruh halini simgeleyen ve marazılığı gösteren bir renk olarak Servet-i Fünunculara sıkça tercih edilmiştir. Bilge Ercilasun’un ifadesiyle, Türk edebiyatında duyguların “marazileşmesi” Servet-i Fünûncularla başlar (Ercilasun, 1996). Hayata duyulan nefretin, melankolinin ve bedbinliğin ifade edildiği durumlarda, en sık başvurulan renk siyahtır. Siyah kelimesiyle birlikte kullanılan “leyle-i siyâh” kelimesi de, bu siyahın içindeki marazılığı tamamlayarak en sık kullanılan kelimelerden biridir. “Bu tür bir ruh hâli, yaşamı kaçınılmaz bir şekilde çekilmez hâle getirir; sahibini acıya sürükler, her şeyin hüznün verici olduğu, her şeyin acı ve ıstırap dolu olduğu bir durumu simgeler. Bu durumda karanlık, yokluk, mezar ve ölüm, bir tür kurtuluş olarak algılanır. Çünkü gelecek günlerin yine sıkıntı, acı ve elemle dolu olacağı, siyah gecelerin hiç bitmeyeceği düşünülür” (Törenek, 1999).

Dördüncü kesitte subh-ı şebâb ile leyle-i siyâh tamlamaları arasında zamansal bir karşıtlık söz konusudur. Subh-ı şebâb’ın hayalini kuran şair özne, birdenbire hayatın ve zamanın gerçekliğine döner; hüznü, karamsar ve hayata karşı bedbin bir ruh hâline girer.

Dördüncü kesitin ilk üç biriminde sözdizimsel sıralama hayalin ve elde edilmek istenen nesnenin imkânsızlığını ve elden kaçtığını vurgulamaktadır. Bilinçli olarak ulaşılamayan sevinç nüktesine

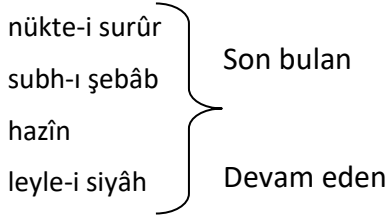
“tesadüf” etmek bile muhaldir. Gençlik sabahının hızla geçmesi, sevinç nüktesine tesadüf etme imkânını bile ortadan kaldırır. Bunun sonucunda ise şair özne, hayata “hazîn leyle-i siyâh” olarak bakmaktadır. Leyle-i siyâh, dönemin genel olarak tercih ettiği ve Tefik Fikret’inde başvurduğu karamsarlık ve bedbinliğin metaforudur.

Kesitte özne ile nesne arasında ayrışım bulunmaktadır. Bu ayrışımın temel nedeni ise zamanın geçiciliğidir. Mekâna değinmeyen şair için mekânın bu anlamda bir önemi de yoktur. İç dünyası, duyguları hangi mekân olursa olsun değişmeyecektir. Bu nedenle özellikle zamana vurgu yapılır. Mekân değişikliği bile bu durumdan kendisini çekip alacak bir kurtarıcı değildir.

“Nükte-i surûr”, subh-ı şebâb” sözlük birimsel ifadeleri son bulan yerdeşliği, “hazîn”, “leyle-i siyâh” son bulmayan yerdeşliği oluşturur. Zamanla birlikte geçici yerdeşlik olarak nitelendirdiğimiz sözlük birimsel ifadeler yerini son bulmayan yerdeşliklere bırakır. “Subh-ı şebâb” ile “leyle-i siyâh” arasında da bir ayrışma ve karşıtlık söz konusudur.

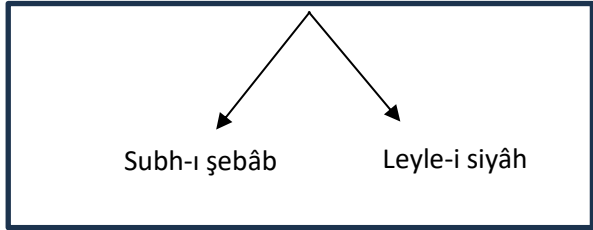
Yerdeşlik:

Tablo – 6 Dördüncü Kesitteki Yerdeşlik

Karşıtlık:

Tablo – 7 Dördüncü Kesitteki Karşıtlık

4.1.5. Beşinci Kesit

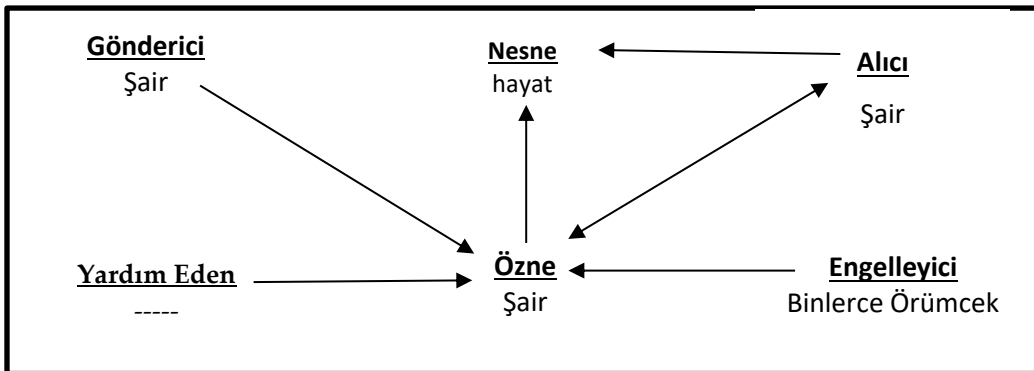
Binlerce ankebût-ı siyeh-mest ü kec-nigâh

Pîrâmeninde pâ-yı şitâb-ı hayâtımın

Gûyâ ki ukde-sâz-ı kelâl ü melâl olur! (Tefik Fikret, 2009; 71).

Beşinci kesitin eyleyenleri şunlardır: Gönderici, şair; özne, şair; nesne, hayat; alıcı, şair; engelleyici, binlerce örümcek. Tablo halinde gösterecek olursak;

Tablo – 8 Beşinci Kesitin Eyleyenler Şeması

Beşinci kesitte şair öznenin hayata tutunma ve hayatta kalma isteği devam etmektedir. Önceki kesitlerde şair özne, görevini üstlenirken bu kesitte de “Pîrâmeninde pâ-yı şitâb-ı hayâtımın” mısra ile kendisini açıkça ortaya koyar. Hayattan zevk almayan, karamsar ve bedbin bir hâlde bulunan şair

öznenin hayatta kalma isteğine “Binlerce ankebût-i siyâh-mest ü kec-nigâh” engelleyicidir. Örümceklerin siyah olması bir önceki kesitte olduğu gibi yine karamsarlık ve bedbinliğe gönderme yapar. Serol Teber’in Tevfik Fikret’in psikolojik yapısı üzerine çözümlenmeler yaptığı çalışmasında zamanla, çevresiyle arasında her geçen gün genişleyen bir uçurum belirmiş ve bu durum, gereksiz çatışmalara neden olmamak adına korku, hüznün ve öfkenin iç dünyasına doğru yönlendirmeye, kendi içine kapanmaya yol açmıştır. Şair, öznenin yaşamın devamlılığına ve yaşama sevincine engel olan engelleyiciyi örümcek metaforuyla tasvir eder. Özne, kendisini binlerce örümceğin ağına düşmüş bir av gibi hisseder, hayatının etrafını saran bıkkınlık ve melâlini adeta bir ağın düğümü olarak ifade eder. Üzüntü ve melâlini, kendisine hareket alanı bırakmayan bir tuzak olarak algılar (Çeltik, 2022).

Kesite sözdizimsel olarak bakıldığında binlerce örümcek, bıkkınlık ve üzüntü dikkati çeker. Örümcek metaforu ile hayatın kendisinde oluşturduğu sıkıntı, hüznün, dert, keder şair özneyi bir örümcek ağına düşmüş olarak hissettirir. Bu engeller olmasa “pâ-yi şitâb” bir gücü kendisinde gören şair özne için örümcek ağı metaforu bu gücün kaybedildiğini imlemektedir. Engelleyici olarak kullanılan binlerce örümceğin “siyeh-mest ü kec-nigâh” olarak nitelendirilmesi de hayatın beklenmedik şekilde, bilinçsizce kendisini engellediği fikrini oluşturur. Bu engeller onun hayatındaki “ukde”lerdir.

Beşinci kesit “binlerce ankebût” ile başlayıp “kelâl ü melâl” kelimeleri ile biter. Şiirin üçüncü kesitinde surûr nüktesine tesadüfün imkânsız olmasının sebebi, felek yani nâhun-ı kazadır. Şair özne beşinci kesitle üçüncü kesit arasında bir bağ kurar. Gençliğin hızla geçmesi yaşlandığını idrak etmesini ve dolayısıyla ölümü çağırıştır; oysa şair ölümsüz olmak arzusundadır. Ölümün yaklaştığının idrakine vardığı için de huzursuz ve karamsardır. Huzursuzluğunu “leyle-i siyâh”/karanlık gece metaforu ile açıklar. Yaşamaya dair bir umudu kalmayan şair öznenin beşinci kesitte öleceğinin farkına vararak karamsarlığı ve huzursuzluğu gitgide artar.

Bu kesitte şair özne, içinde bulunduğu ruh hâlini metaforla ifade ederek, iç dünyasını soyut bir şekilde somuta aktarır ve duygularını ifade ederek sonlandırır. “Binlerce örümcek”le hayatının çevrenin ve bu örümceklerin melal ve kelâlin düğümünü atması ilginç bir söylem örümcek ağının durumu sebebiyle kelâl ve melâli de örümcek ağının ipi gibi düşünür. Bunları birbirine düğümleyen sebebi somutlaştırarak bir örümcek imgesi ile ifade eder. Bu melâl ve kelâl sebebiyle leyle-i siyâh hiç geçmez. Zaman, göreceli bir kavramdır. Zamanın göreceli olması, insandan insana ruh hâli ile değişen bir kavram olmasından kaynaklanmaktadır. Güneşin doğuşu ve batışı ve yirmi dört saat üzerinden sabit bir zaman diliminden bahsedilse de bu sabit zaman diliminde bazı anlarda ve durumlarda zaman o kişi için durur. Geçmek bilmez. Mutlu anların çabuk bitmesi ancak kötü olayların, üzüntünün, sıkıntının olduğu zamanların ise geçmemesi zamanı bireyselleştirir. Bu bağlamda vakit ve zaman kavramları arasında bir ayrıma gidilmesi daha doğru olacaktır. Vakit, saatle ifade edilen bir zaman dilimi iken zaman insanın daha çok ruh hâli ile ilgili bir durumu ifade eder. Şair öznenin melâl ve kelâl içinde, ölümsüzlük için bir çare bulamamış olması bu nedenle bir açmaza girmesi zamanın geçmemesinin nedenidir.

“Binlerce ankebût” ile bu metaforun şair öznedeki oluşturduğu duygusal durum arasında sıkışıp kalan şair için bir metafor kullanarak içinde bulunduğu durumu ifade etmesini açıklar. Çözülemeyecek bir “ukde” olarak hayata bu şekilde devam etmesi gerektiği kanaatini duygu dünyasına yerleştiren şair özne, tekrar musikiye gönderme yaparak ikinci kesitte kırık saz telinde olduğu gibi bu kesitte de hayatın değiştiği, artık hüznün ve bıkkınlık sesinden başka bir şey duymadığı sonucuna ulaşır. İkinci kesitte “bazen” de olsa hoşça bir sadâ duyan şair özne, beşinci kesitte sadece bıkkınlık ve usanç ile baş başa kalır. Bu da şair öznenin iç dünyasında oluşan “ukde”yi içinden çıkılmaz bir hâle getirir.

Tevfik Fikret, ukdeyi oluşturan engelleyiciyi söyledikten sonra duygu durumunu tek kelime ile ifade edip bırakmaz. “Kelâl ü melâl” ifadeleri ile vurgular ve karamsarlığı yakın anlamlı kelimeleri kullanarak

yaşanan duygunun yoğunluğunu simgeler. Psikolojik durumuna gönderme yapan şair için hayat, bir düğüm hâline gelir ve çözülemez.

Kesitte özne ile nesne arasında ayrışım bulunmaktadır. Bu ayrışım engelleyici ile nesne arasındaki karşıtlığın bir nedenidir.

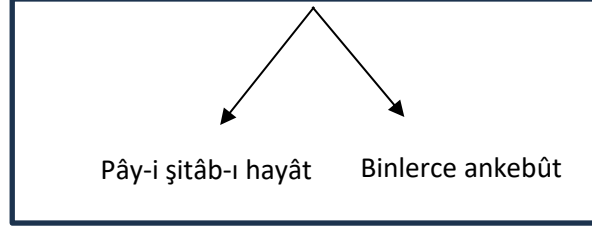
Yerdeşlik:

Tablo – 9 Beşinci Kesitteki Yerdeşlik

Binlerce örümcek
Kelâl
Melâl
Ukde

Karşıtlık:

Tablo – 10 Beşinci Kesitteki Karşıtlık

Ukde-i Hayat şiiri hayatın devamlılığı, sonsuzluk isteği ile bu isteğe engel olan durumlar arasında bir karşıtlıktan oluşur. Göstergibilimsel olarak şair, özne; ukdeyi oluşturan nesne ve durumlar da engelleyicidir. Birinci kesitte ukde, ikinci kesitte künc-i muzlim, üçüncü kesitte nâhun-ı kazâ, dördüncü kesitte leyle-i siyâh, beşinci kesitte binlerce ankebût şair öznenin hayattan bıkkınlık ve hüzün duymasına neden olur. Bu engelleyicilerin tamamı birinci kesitteki ukde metaforuna gönderme yapar ve onun nasıl oluştuğunu izah eder. Hayat bir insan için son olsa da diğer insanlar için devam eder. Hayat bu anlamda ölümsüz olarak ele alınabilir. Ukde ise hayatın akışını kesen ve ölümü simgeleyen bir düğüm metaforudur. Şair öznenin bu engelleyiciler karşısında yapabileceği bir şey olmadığı gibi mizacından, toplumsal ve siyasî durumdan dolayı da kendisine yardım eden de bulunmamaktadır. Her kesitte engelleyicilerin çok net olarak verilmesi ve yardım edenin bulunmaması “ukde”nin oluşması için yeterli nedenlerdir. Özne, nesneye ulaşamadığı için göndericinin kendisine verdiği görevi yerine getiremediği de görülmektedir. Şiirin tamamında engelleyici aktif bir rol oynarken nesneye ulaşamayan özne kendi iç dünyasına döner. Şiirde özne ve nesne arasındaki mesafe hiçbir şekilde kapanmaz. Şiir özne ve nesne arasındaki ayrışım ile başlayıp bu ayrım ile son bulur.

4.2. Söylem Düzeyi

4.2.1. İzleksel Roller

Bu bölümde hayat ve ukde söylemlerinin izleksel rolleri çözümlenecektir.

Hayat: Hayat, çözümlenmede nesne olarak sembolleştirilmiştir. “Şu’le-i bekâ”, “kitâb-ı hayat”, “nükte-i sürur”, “hayat” beş kesitte nesne olarak şair öznenin ulaşmak istediği amaç olarak yer alır. Şairin kesitlerin tamamında özne olarak yer alması, şairin mutlu ve sonsuz bir hayata ulaşma isteğinin şiire yansımalarıdır. Her kesitte hayat ve hayata dair kelimelerin nesne olarak alınması, şairin hayata bakış açısını da ortaya koyar. Yaşamak, bütün dertlerden, keder ve üzüntülerden, karamsarlıktan ve kötümserlikten arındırılmış, sonsuz bir hayat şair öznenin ulaşmak istediği amaçtır. Ancak bazen sönük ve güçsüz bir ışık, bazen hayat musikisini kesintiye uğratan kırık tel, bazen siyâh gece, bazen de binlerce ankebût şair öznenin bu amacına ulaşmasına engel oluşturur. Şair, “künc-i muzlim” olarak adlandırdığı mekândan hayata bakmakta ve hayata tutunmaya çalışmaktadır. Gerek içinde bulunduğu soyut mekân gerekse kafasındaki düşünceler şair özne için bir engel oluşturur. Hayat üzerine düşünen şair özne, istese de kendisini içinde bulunduğu kötümser ve karamsar ruh hâlinde kurtaramaz. Gençlik günlerinin çabuk geçmesi de şairin hayıflandığı durumlardandır. Gençlikten sonra yavaş yavaş gelen ihtiyarlık ve ölüm kaçınılmaz bir son olarak hayata karşı şairi, çaresizlik içinde bırakır. Şair öznenin ulaşmak istediği hayat ile bu hayata ulaşmasını engelleyen sebepler her ne kadar psikolojik olarak

kendisinden kaynaklansa da bir taraftan devrin sosyal ve siyasî şartları da şairin istediği bu hayata ulaşamamasının nedenleri arasındadır. Şiirde doğrudan toplumsal ve siyasî hayata dair bir gönderme yapılmaz. Daha çok şairin psikolojik durumu ön plandadır. Ancak “leyle-i siyâh” zamansal olarak, “künc-i muzlim” ise mekânsal olarak şair öznenin bir baskı altında olduğunu düşündürür. Şair öznenin, binlerce ankebûtun ağına düşmüş olması ve bu ağdan kurtulamaması devrin sosyal ve siyasî şartlarının oluşturduğu bir durum olduğu söylenebilir.

Ukde: Ukde-i Hayat şiirinde, şair öznenin hayatını düğümleyen, onu karamsarlığa, hüzne, bedbinliğe ve ümitsizliğe sürükleyen sebepler söz konusudur. Bu sebepler dış etkenlerden çok şairin mizacı ve içinde bulunduğu psikolojik durumdan kaynaklanmaktadır. Mutlu ve sonsuz bir hayata ulaşma isteğinin önündeki engeller bu ukdeyi oluşturan temel nedenlerdir. İçindeki yaşama sevincini kaybeden “şu’le-i bekâ”nın güçsüz oluşu onun yolunu bulmasını engelleyen bir ukdedir. Şiir yazarak bazen bir hayat kıvılcımı ve hoşça bir sadâ bırakmak isteyen şair “nâhun-ı kazâ”nın engeline takılır. İkinci ukde de budur. “Subh-ı şebâb”ın hızla geçmesi, artık şairin “künc-i muzlim”inde karanlık geceler hayatının tek zaman dilimi hâline gelerek hayattaki üçüncü ukdeyi oluşturur. Şairin kendisini gerek karamsar yapısından gerekse devrin sosyal ve siyasî şartlarından dolayı örümcek ağı içerisinde görmesi ve bu durumdan kurtulmanın imkânsız olduğu fikri dördüncü ukdeyi oluşturur. Bütün bu ukdeler şairin hayatını ve düşünce dünyasını karamsar ve kötümser bir hâle getirmeye yeterlidir.

4.3. Derin Düzey Çözümlemesi

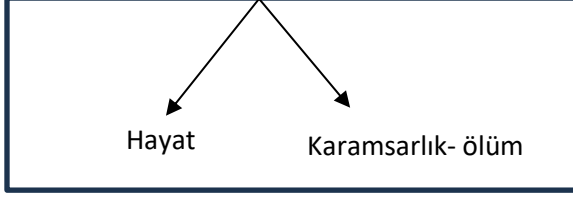
4.3.1. Mantıksal – Anlamsal Düzey

Ukde-i Hayat şiirinin izleği hayat ve hayata engel oluşturan ukdeler arasındaki çatışmadan oluşmaktadır. Şiirde ilk vurgulanan “şu’le-i bekâ” bir amaç olsa da bu amaca ulaşmak şair için imkânsızdır. Bu imkânsızlığın nedeni şair öznenin kendisini içerisinde hissettiği “künc-i muzlim”de bulmasıdır. Bu nedenden dolayı da şairin karanlık köşesinden çıkması imkânsızdır. Anlamsal düzeyde göstergelerin şair öznenin iç dünyasına, içinde bulunduğu psikolojik hâle gönderme yaptığı anlaşılmaktadır. Mantıksal düzeyde şairin iç dünyasını dışa vurumu için mecazlardan yararlandığı görülmektedir. Bu mecazlarla özne ve alıcı arasında yeni anlamların oluşturulduğu ve bu sayede hayat ve ölüm, hayat ve karamsarlık arasında karşıtlıkların sürdürüldüğü görülmüştür.

Hayat ve ölüm arasında kurulan göstergesel ilişkide şair öznenin mutlu bir hayat istediği ve bu istenilen hayata ulaşmak için çeşitli sebepler aradığı şiirin basit anlamsal düzeyinde vurgulanmaktadır. Şair öznenin hayatı “künc-i muzlim” olarak ifade ettiği soyut mekândan görmesi ve anlamsal olarak bir mekân oluşturması, şiirin karamsar bir atmosferde devam etmesinde önemli bir etkidir. Işık, şiirin hoş sadâsı, nükte-i surûr, pâ-yi şitâb-ı hayât şair öznenin isteklerinin ifade edildiği bir bütünlük gösterirken bu bütünlüğe “lerziş-numûn, âciz, âvâre şu’le-i bekâ; târ-ı şikeste, nâhun-ı kazâ; hazîn leyle-i siyâh, binlerce ankebût-ı siyeh-mest ü kec-nigâh” engel olmaktadır.

Dördüncü kesitte yer alan “sür’atle geçti sub-ı şebâbı hayâtımın / Hiç geçmiyor fakat şu hazîn leyle-i siyâh” mısraları ümitsizliğin bir göstergesidir. Şair özne için bazen bir hayat ve mutluluk kıvılcımı görülse bile hayat- karamsarlık, ölüm arasındaki çatışmada kaybeden taraf hep hayat olmaktadır. Bu çatışma, hayal ve gerçekler arasında bir karşıtlık oluşturur. Bu gerçeklik ise şairin mizacından kaynaklanan, içinden çıkamadığı, kaçınılmaz bir durumun sonucudur. Aynı karşıtlık beşinci kesitte hayat ile mecazî olarak oluşturulan örümcek ağı arasında da görülür. Hayaller ve gerçekler şiirin anlamsal düzeydeki izleksel karşıtlığını göstermektedir.

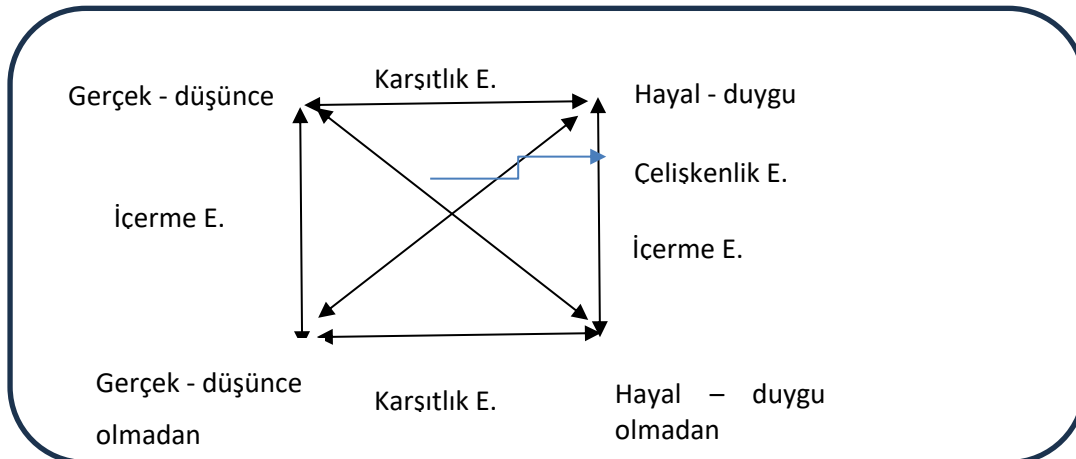
Zamansal olarak gençlik günlerinin hızla geçmesi, şimdi o günlerin aranır hâle gelmesi ve şimdiki zamanın siyah bir gece olarak görülmesi duygusal anlamda zamansal bir karşıtlık oluşturur. Gençlik-olgunluk, duygu- düşünce, gerçek- hayal arasındaki çatışma şiirin tamamında görülmektedir.

Karşıtlık:**Tablo – 11** Şiirin anlatı düzeyindeki Karşıtlık**Tablo – 12** Şiirin mantıksal-anlamsal düzeyindeki karşıtlık

<u>Hayat</u>	<u>Karamsarlık, Ölüm</u>
Şu'le-i bekâ	Günc-i muzlim
Şehâb-ı hayât	Âciz, âvare iltimâ
Hoşça sadâ	Târ-ı şikeste
Kitâb-ı hayât	Nâhun-ı kazâ
Nükte-i sürûr	Hazîn leyle-i siyâh

4.3. Göstergebilimsel Dörtgen

Ukde-i Hayat şiirindeki anlamsal- mantıksal düzeyindeki karşıtlık duygu ile düşünce, gerçek ve hayal üzerinedir. Şiirde şair öznenin ölüm- ölümsüzlük karşıtlığı karşısında ölümsüzlüğe ulaşamayacağını ve gitgide ölümün yaklaştığının farkına varması onun iç dünyasının bir göstergesidir. Şairin gerek mizacı gerekse devrin sosyal ve siyasî şartlarından kaynaklanan psikolojik durumu hayatı karanlık bir köşede, karamsar, kötümser ve hüzün içerisinde geçirmesine neden olur. Buradan hareketle duygu- düşünce, hayal- gerçek göstergeleri karşıtlık ekseninde yer alırlar; düşünce- düşünce, gerçek- gerçek olmadan göstergeleri çelişkenlik ekseninde yer alır; düşünce-düşünce olmadan, duygu-duygu olmadan göstergeleri de içerme ekseninde yer alır. Bu eksenler göstergebilimsel dörtgeni oluşturur. Bu durumu göstergebilimsel tabloda şu şekilde gösterebiliriz:

Tablo – 13 Ukde-i Hayat şiirinin göstergebilimsel çözümü

5. Sonuç

Çalışmada, Tefik Fikret'in "Ukde-i Hayat" şiiri göstergebilimsel çözümleme yöntemiyle çözümlenmiştir. Şiir; anlatı, söylem, anlamsal ve mantıksal yüzey olmak üzere üç bölümde ele alınmıştır. Anlatı düzeyinde şiir beş kesite ayrılmış ve her düzeyde kesitteki kelime ve mısraların anlamsal ve sözdizimsel ilişkileri incelenmiştir. Ukde-i Hayat şiiri, şair öznenin iç dünyasında oluşturduğu hayal-gerçek, ölüm - ölümsüzlük arasındaki karşıtlıklara düz anlam açısından bakıldığında bu çatışmanın şairin mizacının, devrin sosyal ve siyasî durumun şair öznedeki oluşturduğu karamsarlık, kötümserlik ve hüzünden kaynaklanan bir çatışma olduğu görülmektedir. Şiirin anlamsal-mantıksal düzey çözümlemesinde şairin ölümsüzlük isteği karşısında metaforlardan faydalanılarak ortaya konulan engeller söz konusudur. Bu metaforların anlam çözümlemesi yapılarak karşıtlıkların incelenerek yöntemin uygulanması ile şiir çözümlenmeye çalışılmıştır. Tefik Fikret için yaşadığı hayat istediği ve olmasını ümit ettiği bir hayat değildir. Hayatın bu çekilmezliği karşısında karanlık köşesinden bir çıkış yolu arayan şair, bazen şiiri ile bazen bir sevinç nüktesi ile mutlu olmayı beklerken bu beklentisi hiç gerçekleşmez. Bu noktada hayat onun için anlamsızlaşır ve daha da çekilmez bir hâle gelir. Hayat karşısında şairin çekildiği ve yalnızlaştığı karanlık köşesinde, gençlik zamanının çabuk geçmesinden yakınan şair, şimdiki durumdan memnun değildir. Kendisini bu karanlık köşede sıkışıp kalmış, adeta bir örümcek ağına takılı bir nesne olarak görmektedir. Şairin okura vermek istediği iletinin kesitlerde yerdeşliklerle desteklenerek verilmek istendiği ancak bu yerdeşliklerin karşısında çatışma unsurlarının daha üstün gelerek şairi karamsarlığa sürüklediği görülmektedir. Anlamsal- mantıksal düzeyde duygudüşünce, hayal-gerçek, gençlik- olgunluk (şimdiki hâl) arasında karşıtlıkların oluştuğu tespit edilmiştir.

Göstergebilimsel çözümleme yöntemiyle çözümlenen "Ukde-i Hayat" şiirinin karşıtlıklar üzerine kurulduğu ve şiirdeki iletinin bu karşıtlıklar üzerinden verildiği tespit edilmiştir. Şairin duyguları ile hareket ettiğinde sonsuzluk ve sevinç isteğinin oluştuğu, ancak düşünce ve gerçeklerle karşılaştığında hayal kırıklığı, karamsarlık, kötümserlik, yalnızlık ve hayattan kaçışın bir sonuç olarak ortaya çıktığı görülmüştür.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekli değildir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazarın makaleye katkısı %100'dür.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

- Akay, H. (1998). *Servet-i Fünûn Şiir Estetiği*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Aktulum, K. (2004). "Göstergebilim", *Süleyman Demirel Üniversitesi Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, C: 5, s. 1-13.
- Akyıldız, H. B. (2015). Tefik Fikret'in Şiiri ve Psikolojik Portresi Üzerine, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *Tevfik Fikret Özel Sayısı*. S.11.
- Ardıç-Çobaner, A. (2013). Sağlık İletişiminde Korku Ögesinin Kullanımı: Sigara Paketlerinde Kullanılan Sigara Karşıtı Görsellerin Göstergebilimsel Analizi, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, S.37, s. 211-235.
- Aykanat, T. (2013.) Bir Şiiri Göstergebilimsel Açından Okumak ya da Şeyhî'nin Bir Gazelinin Semiotik Analizi, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6, (3), s. 991-1008.
- Benveniste, E. (1994). *Genel Dilbilim Sorunları* (Çev. E. Öztokat), İstanbul: YKY.
- Berkeley, J. (2012). *Insights in Linguistics and Semiotics: Semiotics of Discourse*. New York: Peter Lang Publishing Inc.
- Çeltik E. S. (2022). Rübâb-ı Şikeste'de Melâl, *Gazi Türkiyat*, 30, s.113- 135.
- Çeltik S. E. (2022). Tefik Fikret'in Şiirlerinde Hüzün, *Türklük Bilimi Araştırmaları*. S.51.
- Çetin, N. (2016), *İkinci Abdülhamit Dönemi Türk Edebiyatı*, Ankara: Nobel Kitap.
- Çiçek, M. (2014). Dilbilimsel İlkeler Görsel Göstergelere Uygulanabilir Mi?, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(32), s. 38-51.
- Demir, F. (2014). Faruk Nafiz Çamlıbel'in Sanat Şiiri Üzerine Anlambilimsel/Göstergebilimsel Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *The Journal of International Social Research*, (7) 33, s.71-79.
- Ercilasun B. (1996). Edebiyatımızda Marazilik, *Prof. Dr. Umay Günay Armağanı*.
- Galisson, R. ve Coste, D. (1976). *Dictionnaire de Didactique des Langages*, Paris: Hachette.
- Gottdiener, M. (2005). *Postmodern Göstergeler*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Greimas, A. ve Julien- C. J. (1966). *La Sémantique Structurale*, Paris: Librairie Larousse.
- Greimas, A. ve Julien- C. J. (1979), *Sémiotique. Dictionnaire Raisonné De La Théorie Du Langage*, Paris: Hachette.
- Guiraud, P. (1994). *Göstergebilim*, Ankara: İmge Kitapevi.
- Günay, V. D. (2018). *Bir Yazınsal Göstergebilim Okuması Kuyucaklı Yusuf*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Günay, V. D. (2020). *21. Yüzyılda Göstergebilim*, İstanbul: Papatya Bilim.
- Hasan Âli (2001). Rıza Tefik'in Kalemikle Tefik Fikret, *Tarih ve Toplum*, S. 216, s.13-18.
- Hasan Âli, (1340). Fikret'in Ruhu ve Felsefesi, *Millî Mecmua*, C. 2, S. 20.
- Kalelioğlu M. (2021). Göstergebilim Kuramının Genel Bir Değerlendirmesi, Türkiye'deki Yeri ve Önemi, *Söylem Filoloji Dergisi*, C.6(1).
- Kaplan, M. (1995). *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

- KIRAN, A. (2004). Göstergebilim ve Yazınsal Çözümlemeler, N. Tanyolaç Öztokat (Ed.), *Disiplinlerarası Ortam ve Yöntem Sorunlar*. (50-61). İstanbul: Multilingual.
- Kıran, Z. – Kıran, A. (2004). *Yazınsal Okuma Süreçleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Kolcu, A. İ.(2015). *Edebiyat Kuramları*, İstanbul: Salkımsöğüt Yayınları.
- Maccannell, D. (2013). *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*, London: University of California Press.
- Noyan, S. (2018). Tefik Fikret'in "Hande-İ Bûm" Ve "Gayyâ-Yı Vücut" Şiirlerinin Göstergebilim Yöntemiyle İncelenmesi *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi Kış Winter*, S. 19- s. 195-215.
- Oswald, R. L. (2011). *Marketing Semiotics: Sings, Strategies and Brand Value*. New York: Oxford University Press.
- Rıfat, M. (2014). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları-1 Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rıfat, M. (2013). *Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Rıfat, M.(2014). *Göstergebilimin ABC'si*, İstanbul: Say Yayınları.
- Rıfat, M.(2018b). *Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sayın, Ö. (2014). *Göstergebilim ve Sosyoloji*. Ankara: Anı Yayınevi.
- Tanpınar, A. H. (2005). Fikret Hakkında, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Teber, S. (2002), *Aşıyan'daki Kâhin, Tefik Fikret'in Melankolik Dünyası*, İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Tefik Fikret (1896). Ukde-i Hayat, *Servet-i Fünûn*, nr.274, 30 Mayıs 1312/12.
- Törenek, M. (1999). Fikret'in Şiirinde "Siyah" İmgesi, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 12.
- Uçan, H. (2010). Söylem Göstergebilimi ve Duygu Değeri: Tefik Fikret'in "Sitâyîş-i Hazret-i Padişâhî" Ve "Sis" Şiirlerinde Sevgi Ve Nefret, *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XII. S.2.
- Uçan, H. (2016 a). *Yazınsal Eleştiri ve Göstergebilim*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Uçan, H. (2016 b). *Dilbilim, Göstergebilim ve Edebiyat Eğitimi*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Uçan, H. (2016). *Yazınsal Eleştiri ve Göstergebilim*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Uşaklıgil H. Z. (2017). *Kırk Yıl*, İstanbul: Özgür Yayıncılık.
- Uşaklıgil, H. Z. (1937) Tefik Fikret'e Dair, *Varlık*, C. 4, S. 84, 1, s. 183-184.
- Ünal, S. (2014). *Göstergebilimsel Açından Sembolik Tüketim*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Transhümanizm ve Biyoetik Kavramları Bağlamında Avatar II: Suyun Yolu Filminin Değerlendirilmesi

Oya GÜLER¹, Asude COŞKUNSEVER²

Transhümanizm ve Biyoetik Kavramları Bağlamında Avatar II: Suyun Yolu Filminin Değerlendirilmesi

Evaluation of Avatar II: The Way of Water in the Context of Transhumanism and Bioethics

Öz

Bu çalışmanın amacı transhümanizm ile biyoetik kavramları bağlamında Avatar II: Suyun Yolu filminin içerik değerlendirmesini yapmaktır. İnsanın teknoloji ile evrilmesiyle insan ötesi bir varlığa dönüşme serüvenini ve ruh olarak insanın doğa ile etkileşimini içermesi bakımından bu film tercih edilmiştir. İçerik analizi yöntemiyle transhümanizm ve biyoetik kavramlarının birbirleri ile bağlantıları ve görüş ayrılıkları ele alınmıştır. Film, doğa ile uyumlu bir yaşamın önemini vurgularken, aynı zamanda transhümanizmin savunduğu fiziksel ve bilişsel yeteneklerin geliştirilmesi ve doğal sınırların aşılması amacıyla uygun örnekler de sunmaktadır. Filmde biyoetik prensiplerden hareket ederek insan merkezci yaklaşımın, diğer canlılar üzerindeki insan hegemonyasına izin verdiği tespit edilmiştir. Ayrıca filmde savaşan askerlerin bedensel mükemmelleşmek için kullandığı siborg tarzı makineler ile insanın doğaya hükmetme isteği tespit edilmiştir.

Abstract

This study aims to conduct a content analysis of "Avatar II: The Way of Water" in the context of transhumanism and bioethics. The film is chosen for its portrayal of the journey of humanity evolving through technology, transforming into a post-human entity, and depicting the interaction of the human spirit with nature. The content analysis explored links and disagreements between transhumanism and bioethics. The film provides examples aligning with transhumanism's goal of enhancing human physical and cognitive abilities, exceeding natural limits, raising bioethical concerns. The film emphasizes a harmonious life with nature, supporting transhumanism's objectives to enhance abilities beyond natural limits. Additionally, it portrays the human inclination to dominate nature through cyborg-style machines employed by soldiers pursuing physical perfection.

Anahtar Kelimeler: Transhümanizm, Biyoetik, Sinema, Avatar

Keywords: Transhumanism, Bioethics, Cinema, Avatar

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Yirmi birinci yüzyıl, insanlığa gelecekle ilgili farklı imkanlar sunma çabasıdadır. Bu imkanlar, yüksek teknoloji aracılığıyla zihnin sınırlarını aşmak için kullanılmaktadır. Bununla birlikte, bu yüzyılın belirtileri arasında, enerji kaynaklarını kullanmayı ve koruma altına almaya yönelik teoriler de bulunmaktadır. İnsanlığı ve doğal çevreyi etkileyen bu çabalar, gelecekteki potansiyel gelişimlerin belirleyicileri olarak ortaya çıkmaktadır.

Epistemolojik güç göstergesi haline gelen teknolojik bilgi birikimi, biyoteknolojik ve biyomedikal alanlarda kullanılarak insan DNA sisteminde oynamalar yapma, bedensel hastalıkları giderme, yapay

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, oyaguler.is@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2359-4521>

² Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, coskunseverasude@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1803-4378>

organ, yapay rahim, klonlama, hayvansal deneyler gibi keşifler ile biyoetik kavramını ortaya çıkarmıştır. Potter'a (1971) göre biyoetik, biyoloji bilgisini insanın değer sistemleri ile birleştiren yeni bir disiplindir ve insanların teknoloji ile değişen canlı bilimine en ideal düzeyde uyumunu sağlamayı amaçlamaktadır.

Canlılar üzerindeki değişim ve gelişimdeki teknolojik ilerlemeler, beraberinde biyoetik tartışmaları getirmenin yanı sıra, teknolojinin insan ırkını mükemmelleştirmek, ölümsüzlük arzusu ve yapay zekanın insan ırkının devamı için kullanılması gibi konular da transhümanizm tartışmalarını ortaya çıkarmıştır. Bilgisayar teknolojisi ve biyoteknolojinin sürekli yükselişi, insanoğlunu transhümanizm kavramı ile tanıştırmıştır (Demir, 2018).

Biyoetik alanındaki konular (klonlama, transplantasyonlar, yardımcı üreme, ötenazi vb.) ve transhümanizm alanındaki konular (yapay zekâ-insan mücadelesi, zihin aktarımı, cyborg bedensel mükemmelleşme) medya tarafından genellikle yüzeysel bir şekilde açıklanmakta ve eğitim alanında okullarda basit bir şekilde sunulmaktadır.

Sinema, toplumun etik farkındalığını derinleştirmek için bir araç olarak işlev görmektedir. İzleyiciyle doğrudan iletişim kurarak toplumsal düşünceyi temel hatlarıyla şekillendirmekte ve bireysel kavrayış ve deneyimler çizmektedir. Diğer bir ifade ile sinema, yeni ahlaki perspektifler ortaya koyarak anlatılar geliştirmektedir.

Filmler toplumsal mesajlar vererek pedagojik olarak önemli fonksiyonlara sahiptir. Çünkü filmler entelektüel olarak uyarıcıdır ve düşünce ikilemelerinin duygusal olarak çekici bir örneğini sunmaktadırlar. Filmler, entelektüel sezgiyi detaylandırarak ahlaki iddiaların benzersiz yorumlarını izleyiciye sunar. Bu süreçte izleyiciyi, eleştirel düşünce deneyimleriyle yüzleşmeye zorlar, bu da her gün ahlaki inançlardan vazgeçmeye veya sarsmaya neden olabilir. Sinema filmleri, retorik, duygusal ve irrasyonel bir anlatı ile izleyicilere ahlaki bir tezi aktarabilme yeteneğine sahiptir (Shapshay, 2012).

Film analizi, güncel ideolojilerin toplumsal bilinçaltını nasıl etkileyebileceğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Çünkü filmler, kendine özgü hikayeleri barındırmasının yanı sıra, toplumların bakış açıları ve inançları hakkında içgörü sunan ve toplum değer ve yargı anlayışına etki eden vaka çalışmalarıdır.

Sinema, ileri teknolojiye bağlı olarak sürekli gelişim ve dönüşüm içindedir. Günümüzde transhümanizm hem içerik hem de biçimsel olarak sinemada karşımıza çıkmaktadır. Özellikle geleceği anlatan bilim kurgu filmlerinde, içerik olarak transhümanizmin izleri görülmektedir (Yetkiner ve Özdemir, 2022, s. 264).

Ölümsüzlük arzusu, insanlık tarihinde uzun bir geçmişe sahiptir ve mitoloji, edebiyat, film, sanat gibi kültürel ifade biçimleri aracılığıyla pek çok şekilde dile getirilmiştir (Karağuz, 2020, s. 52; Yetkiner ve Özdemir, 2022). Edebiyattaki Frankenstein figürü, bilimsel güç ve arzunun insani sınırları aşma çabalarının sonuçlarını ele alırken, mitolojilerdeki yarı tanrı-yarı insan varlıklar da genellikle insan ve tanrısal özellikleri bir araya getirerek, insanların sınırlarını aşma ve tanrısal niteliklere ulaşma arzularını yansıtmaktadır (Karağuz, 2020, s. 52; Yetkiner ve Özdemir, 2022).

Transhümanizm, sinemada özellikle bilim-kurgu filmlerinde sıkça işlenen bir temadır. İnsanın teknoloji ve bilim aracılığıyla fiziksel ve zihinsel kapasitesini artırmayı/değiştirmeyi, yaşam süresini uzatmayı ve hatta ölümsüzlüğe ulaşmayı hedefleyen bir felsefi ve etik yaklaşımı ifade etmektedir (Küngerü, 2022). Transhümanist ideoloji, toplumdaki kolektif bilinçte kendine yer açmak için filmleri, romanları ve hatta estetiği kullanmıştır.

Transhümanist fikirleri film aracılığıyla analiz etmek, yazılı çalışmanın tek başına sağlayamayacağı içgörüler sunan benzersiz bir bakış açısı sağlamaktadır. Daha da önemlisi, filmler duygularımızın, akılcılığımızın ve inançlarımızın bir ifadesidir. Transhümanizm ile ilgili filmler, geleceğin teknolojisine

ilişkin umutlarımıza ve korkularımıza bir bakış sunabilir veya mevcut olanları analiz etmek için kritik bir araç görevi görebilir. Kısacası filmler, rasyonel ve profesyonel söylemlerimizi tamamlayarak teknolojiyle olan ilişkimize dair bir anlayış sunar ve bilinçaltı duyguları ve inançları etkileyebilir (May, 2014).

2. Yöntem

Bu çalışma kapsamında araştırma sorusu olarak “Avatar II: Suyun Yolu (Avatar: The Way of Water) filminde sunulan transhümanist perspektifler ile biyoetik prensipler arasındaki çatışma ve uyum noktaları nelerdir? Bu çatışmaların/uyumların insanlığın geleceğine etkisi nasıl değerlendirilebilir?” belirlendi. Film, transhümanizm ve biyoetik kavramlarıyla bağlantılı olarak içerik analizi yöntemiyle ele alınmıştır. İçerik analizi metinlerde, filmlerde, reklamlarda kullanıldıkları bağlamlara göre anlamlı ve geçerli çıkarımlar yapabilmek için kullanılan bilimsel bir araştırma yöntemidir (Krippendorff, 2019). Özellikle film analizlerinde içerik analizinin yöntem olarak kullanıldığı bilinmektedir (Gürel ve Alem, 2010, s. 366). Bu teknik, ele alınan konu hakkında genel eğilimleri ortaya çıkarmada etkili bir yöntemdir. Nitel içerik analizinde gerçekliğe ulaşabilmek için “Nedir? Neden? Nasıl?” sorularına yanıt aranarak yüzeysel olarak görünmeyen gizli mesajlar anlaşılmasına çalışılmaktadır (Metin ve Ünal, 2022, s. 274).

İçerik analizi, bir söylemi, bir metni anlamada ve yorumlamada kişinin öznel etkenlerden uzaklaşarak nesnel okumasına imkân veren metodolojik araç ve teknikler bütünü olarak ifade edilebilir. İçerik analizi tekniklerinin ortak noktası çıkarım temeline dayanmasıdır. Genel olarak içerik analizi teknikleri mesajlarda gözlenebilen ve betimlenen öğelerden hareket ederek gerçekleştirilen yorum getirme amacı benimser. Analizci, bir arkeolog gibi dokümanlarda bulunduğu bilgilerin izlerini araştırmaktadır. Bu izler çeşitli olguları göstermektedir. Analizci mantıksal bir biçimde tümdengelim (çıkarsama) sayesinde mesaj hakkında bilgiler keşfedebilir (Bilgin, 2006). Bir başka ifade ile içerik analizi, kontrollü bir yorum çabası ve genellikle tümdengelimle dayanan bir okuma aracıdır (Krippendorff, 2019).

Bu kapsamda araştırmada şu adımlar izlenmiştir:

1. Filmler aracılığı ile izleyicilere biyoetik ve transhümanizm kavramlarının nasıl aktarıldığını göstermek

2. Çalışmaya uygun film seçmek

3. Filmsel anlatıya genel bakış sunmak

4. Filmde, konuyla ilgili verileri aramak ve seçmek

5. Veri dekapajında (sahneler ve konuşmalar) kilit kavramları belirlemek ve kategorilere ayırmak

6. Verileri transhümanizm ve biyoetik kapsamında temellendirmek ve teorik olarak yorumlamak

7. Film üzerinden transhümanizm ve biyoetik arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları raporlamak (Baltacı, 2019).

İçerik analizi adımlarında en önemli aşama kategorileri belirleme sistemidir. Bu sistem, araştırma problemi açısından önemli bilgilerin ve kavramların seçilmesinde belirleyicidir. Kategoriler aracılığıyla sosyal gerçek tanımlanarak yeniden yapılandırılmaktadır. Bunun yanı sıra kategoriler, bir bütünlük içinde bulunan dokümanlardan anlamlı parçalar oluşturmaya yardımcı olmaktadır. Bu sistem sayesinde yeni bir gruplandırmaya imkân oluşmakta ve çözümlemenin sonuca ulaşılması sağlanmaktadır (Metin ve Ünal, 2022).

Bu doğrultuda “Avatar II: Suyun Yolu” filminde; transhümanizmin (ölümsüzlük, zihinsel aktarım), transhümanizm-biyoetiğin (bedensel mükemmelleşme, insanın doğaya hegemonyası), ve biyoetik

(biyoetik insan merkezci ve canlı merkezci) temalarının temel kavramları ele alınmıştır (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Avatar II: Suyun Yolu filminde nitel temalar

Transhümanizm	Transhümanizm-Biyoetik	Biyoetik
Ölümsüzlük	Bedensel mükemmelleşme	Biyoetik insan merkezci
Zihinsel Aktarım	İnsanın doğaya hegemonyası	Canlı merkezci yaklaşım

Örnekleminiz olan filmin künye bilgileri aşağıda verilmiştir:

Filmin Künyesi

Yönetmen: James Cameron

Senarist: James Cameron, Rick Jaffa

Oyuncular: Sam Worthington, Zoe Saldana, Sigourney Weaver

Orijinal adı: Avatar: The Way of Water (Beyazperde, 2022)

3. Bulgular

3.1. Transhümanizm Bağlamında “Avatar II: Suyun Yolu” Filminin Analizi

Son yıllarda teknolojik gelişmelerin hız kazanmasıyla gündem olan transhümanizm kavramı, ilk olarak evrimsel biyolog Julian Huxley (1957) tarafından “New Bottles for New Wine” eserinde kavram olarak kullanılmıştır. Transhümanizm, genel olarak “insanın entelektüel, fiziksel ve psikolojik yeteneklerini arttırmayı ve yaşlılığı yok etmeyi hedefleyen bilimsel ve kültürel bir hareket” olarak tanımlanabilir (More, 2013).

Transhümanizm, teknolojik araçlar aracılığıyla insan doğasının mükemmelleşmesi ve kapasitesinin artırılması için insanı, NBIC (nano-teknoloji, biyoteknoloji, enformasyon teknoloji ve bilişsel bilim) teknolojileriyle donatarak transhümana dönüştürmeye ve daha teknolojik, konformist bir siber yaşam oluşturmaya çalışmaktadır (Şahin, 2021). Transhüman, gelecekteki insan için kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Genetik mühendisliğini, psiko-farmakolojiyi, geç yaşlandırıcı terapileri, robotları, sinirsel arayüzleri, ileri teknolojiyi, hafıza artırma ilaçlarını, giyilebilir teknolojiyi ve bilişsel teknikleri kullandığı için üstün olarak değerlendirilmektedir. Transhüman, geliştirilmiş insan olarak kabul edildiklerinden, transhümanizmin savunucuları tarafından H+ (büyütülmüş insanlık) olarak adlandırılmaktadır. Robotlar, biyonikler ve nanoteknoloji kullanılarak doğadan bağımsız posthüman türler oluşturulmaya çalışılmaktadır. Böylece insanların, kendilerini posthümana dönüştürerek çok gelişmiş fiziksel, bilişsel ve psikolojik kapasiteye sahip, kendini programlayan, potansiyellerini ortaya koyan, ölümsüz ve sınırsız bireyler olabilecekleri varsayılmaktadır (Dağ, 2018). Transhümanistler, son teknolojik gelişmeleri ve olası sonuçları heyecanla beklemektedir. Teknolojinin insanla bütünleştirilmesinin, insan doğasında niteliksel ve olumlu bir değişime neden olacağı öngörülmektedir. İnsan ve makinenin bütünleştiği bir dünyada insan yeteneklerini artırmak için ileri teknolojiyi kullanmak “cyborg varlığı” olarak karşımıza çıkmaktadır (Jones, 2016). Transhümanizm, teknolojinin temel alındığı bir toplum yapısı kurarak, insanların biyolojik sınırlılıklarından azat oldukları bir gelecek tasavvuru oluşturmaya çalışmaktadır (Sepetci ve Küngerü, 2022).

Transhümanizmi anlayabilmemiz için arka planda hümanizmin kökenlerini ve amacını anlamak gerekmektedir (Dağ, 2018, s. 25). Hümanizm, insanın değerini her şeyin temeli olarak görmekte ve insan olma bilincini ele alan bir felsefe alanı olarak karşımıza çıkmaktadır (Demir, 2018, s. 96). Aydınlanma dönemi, insanın Tanrı ile ilişkilerini koparıırken transhümanizm, insanı Tanrı yerine koyarak

onu sonsuzlaştırmayı ve Tanrı'nın rolünü insana vermeyi amaçlamaktadır. Bu, cennetten kovulan insanın özlediği bir tür cenneti yeniden oluşturma çabasıdır (Dağ, 2022, s. 25).

Transhümanizmin önde gelen kuramcılarında olan Nick Bostrom (2014), transhümanist fikirlerin kökenlerini Antik Sümer'deki Gilgamiş Destanına kadar götürmektedir. Transhümanizmin felsefi ve ideolojik olarak arka planına baktığımızda dini kaynak olarak karşımıza Hristiyanlık çıkmaktadır. Transhümanizmin temeli Hristiyanlık öğretileri ile inşa edilmiştir. Özellikle Hristiyanlığın öncelikle imago Dei (Tanrı'nın sureti) öğretisi olmak üzere ilk günah, günah nedeniyle düşüş, insanın tanrılaşması, enkarnasyon, diriliş vb. öğretileri benimsediği görülmektedir (Yeşilyurt, 2020). İnsan bedeninin kötü olduğu açıklamasını kabul etmeyen Hristiyanlar, kimlikleri için yeniden dirilme ve Efendi'nin bedensel dirilişi ile kutsallaştırılmış cisimleştirme, Tanrı tarafından tasarlanmış bir anlayışı temel almaktadır. Mitoloji ve Tevrat'ta Tanrı-insan arasındaki mücadele İsa-Mesih aracılığı ile aşımaya çalışılmıştır. Tanrı-İsa Mesih'e dönüştürülürken insanı tanrılaşdırma sürecinde insan, Tanrı konumuna konulmaya çalışılarak yeni bir insanlık süreci başlatılmıştır (Dağ, 2022, s. 22).

İnsanın kendi kusurlarıyla mücadele ederek mükemmelliğe ulaşmaya çalıştığı düşüncesi, Aristoteles'in etiği ve felsefesi ile ilgilidir. Aristoteles'e göre insanın amacı mutluluktur ve mutluluk, mükemmellik gerçekleştirilerek kazanılır. İnsanın mükemmelliği ise, bireyin doğasına uygun olarak yaşamasıdır. Bu nedenle insanın kendi kusurlarıyla mücadele ederek mükemmelliğe ulaşması gerekmektedir. Mükemmellik fikri tanrısallıkla ilgili olmakla birlikte ölümsüzlük kavramı, tanrısallığın arayışı içinde olma şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle insanın mükemmelliği elde etmesi ölümsüzlüğe ulaşması anlamına gelmektedir (Bayraktar, 2019).

Transhümanizm düşüncesi üç teknolojik gelişme ile ilişkilidir. İlk olarak transhümanizm K. Eric Drexler tarafından çizilen radikal nanoteknolojinin bir vizyonudur. Bu yaklaşımla atomik doğrulukla herhangi bir nesneyi inşa edebilen "madde derleyicileri" veya "moleküler birleştiriciler" ile maddenin etkili bir şekilde sayısallaştırıldığı görülmektedir. İkinci olarak, sıklıkla Aubrey de Gray tarafından gündeme getirilen yaşlanmanın geciktirilmesi ile yaşam süresinin uzatılması ve ölüme çare aranmaktadır. Üçüncüsü ise Moore Yasası'nın öngördüğü gibi, teknolojinin gücünün evrim geçirmesiyle birlikte, yapay zeka ve gelişmiş nanoteknoloji aracılığıyla insanın üst düzeye taşınmasıdır (Jones, 2016).

Transhümanizmle akıllı şehirler, sürücüsüz arabalar ve robotik aletlerin hüküm sürdüğü bir dünya oluşturulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca, uzayda yaşam ve koloni oluşturma planlanmaktadır. 21. Yy.'da transhümanizm, modern evrimcilik yaklaşımından beslenerek insanı ve dünyayı dönüştürmek istemektedir (Dağ, 2022, s. 9). Transhümanistler, bilgisayardan insana ve insandan bilgisayara bilgi aktarımıyla ilgili çalışmalar gerçekleştirmektedir (Kılıç, 2021). İnsanların zihinleri güçlü bilgisayarlara yüklenirken biyolojik geçmişlerinin izlerini geride bırakabilecekleri düşünülmektedir (Jones, 2016). Transhümanizm ile hastalık ve yaşlılık süreci ile başa çıkılarak insan bilincinin bilgisayara yüklenmesi ve insanın bilgisayar donanımı içinde sonsuza kadar zihinsel olarak yaşayacağını ve ölümün bu şekilde aşılabileceği öngörülmektedir (Dağ, 2022, s. 27).

Beden ve zihin arasındaki ilişkiyle ilgili farklı örnekler verilebilir. Örneğin, "yorucu bir antrenmandan sonra vücudum ağrıyor" ve "zihnim çok fazla çalışmaktan yoruldu" ifadeleri kullanılmaktadır. Zihin ve beden arasındaki ayrım şu soruyu gündeme taşımaktadır: Beden ve zihin arasındaki ilişki nasıldır?" Yaşlı bireylerin, daha çok zihinlerinin genç kaldığını ama fiziksel olarak yaşlandıklarını ifade ettikleri bilinmektedir. Bu durum, zihin ve beden arasındaki farka veya bağımsızlığa vurgu yapmaktadır. Transhümanizm yaklaşımında, insan zihninin makinelere aktarılmasıyla insanın bedensel sınırlılıklarından kurtulacağı düşüncesi hakimdir (Lilley, 2013, s. 26).

İnsanlık için olumlu bir gelişme olarak yansıtılan transhümanizm, belirli sorunları beraberinde getirebilir. Loredana Terec-Vlad ve Daniel Terec-Vlad, transhümanizmin toplumu (üstün ırk ve aşağı ırk

olmak üzere) ayrıştıracağını, ırkçılığa neden olabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca ileri teknolojilerin insanlığın durumunu iyileştirmek yerine, insanlığa zarar verilmek için kullanıldığında tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini belirtmektedir (Yetkiner ve Özdemir, 2022, s. 266). Gelecekte kritik zorluklar yaşanması olasıdır. Bu zorluklardan ilki bilim ve teknolojiye daha fazla ilerlemenin, karakterimizi ve arzularımızı yeniden biçimlendirmeye çalışmasıdır. Transhümanist ilerlemelerin genel nüfusu manipüle etmesi ve kontrol etme aracı haline gelmesi, transhümanist projesinin olumsuz sonuçlar doğurmasına neden olabilir (Frodeman, 2009, s. 2).

Avatar II filmi, transhümanist görüşü topluma somut olarak indirgemektedir. Filmin ana karakterlerinden Jake Sully'nin teknolojiyi kullanarak insani bedenden daha üst beden özelliklerine sahip bir avatar yaratması, sonrasında Na'vi bedenine bürünerek onların kültürünü, dilini ve çevresini deneyimlemesine olanak sağlayan bir tür insan geliştirme teknolojisini kullanması bir transhümanist dönüşümdür. Filmde kullanılan teknoloji sayesinde Jake Sully, kendisinden farklı bir varlığın bakış açısını kazanabilecek ve doğa ile daha uyumlu bir ilişki kurabilecek şekilde fiziksel ve bilişsel donanıma sahip hale getirilmiştir. Transhümanizm akımındaki, insanın doğal bedeninin sınırlı olduğu ve geliştirilmesi gerektiği düşüncesi ve teknolojik yüklemeler ile posthümana transformasyon hedefi, filmin genel karakteristik özelliğidir. Bedensel engelli olan Jake Sully'nin, avatarını kullanarak Donna Haraway ifadesi ile "siborg" hale gelmesi ve Eywa gezegeninde kendi "yoldaş türleri" arasında melezlenmiş posthüman bir organizma olarak yaşama isteği filmdeki transhümanist izlenimlerdir (Donna, 2010). Teknolojik aygıtların, insan bedeni, yaşamı ve bilişi alanında yaptığı değişiklikler ile insan üstü varlık gelişimini destekleyen transhümanizmin temel amacı, insanı sınırlayan bedensel ve zihinsel eksiklikleri aşmaktır. Filmdeki Quaritch ve aslarının artık avatar olarak yaşamaya karar veren Jake ve kabilesine saldırmalarında kullandıkları yine siborg kimlikleridir.

Ayrıca filmde, Na'vi ırkının Eywa adını verdikleri gezegenin ruhu ile bağlantı kurabildikleri görülmektedir. Bu da onların bilişsel yeteneklerinin insanlardan farklı ve üstün olduğunu göstermektedir. Eywa gezegenindeki enerji kaynaklarına ulaşma arzusu, deniz altındaki balina tarzındaki yaratıkların bünyelerinde bulundukları yaşlanmayı durduran iksirlere ulaşma isteği, insanoğlunun sürekli kendi eksikliklerinden ölümsüzlüğe ve sınırlılıklarından kaybolmayan enerjiye doğru bir kaçışı temsil etmektedir. Bu da yine transhümanizm konusunda işlenen ölümsüzlük isteği temasına vurgu yapmaktadır.

Jake Sully'nin avatarı, onun Na'vi ırkına benzemek için kullandığı geçici bir araç olmasına rağmen Na'vi ırkının lideri Neytiri ile aşk yaşayıp onların yanında savaşması için gerçek bedenini bırakması gerekir. Sonuç olarak Na'vi ırkının bir üyesi olarak yaşamaya devam eder. Bu da onun doğal bedenine değil, Na'vi bedenine özendiğini göstermektedir. Transhümanizm düşüncesine uygun olarak gösterilmiş bu sahneler, Jake Sully'nin Eywa gezegeninin doğallığını korumak adına savaşması ve insanın doğa ile bütünleşmesi gerektiği mesajları ile transhümanist paradigmadan ayrılır. Avatar II, insanın doğa ile uyumlu bir yaşam sürdürmesinin önemini vurgularken, transhümanizm hareketi insanın doğayı aşmasını savunması, filmin biyoetik bağlamında da ele alınmasının gerekliliğini göstermektedir.

Avatar II filmi kişisel kimlik ve transhümanizm konusunda ele almak gerekirse, biyolojik ve psikolojik süreklilik teorilerinin her ikisini de barındırdığı görülmektedir. Eric Olson'a göre bireyin zihinsel özellikleri, inançları, anıları, miras kalan zihinsel ve psikolojik yetileri ile psikolojik sürekliliği sağlandığı ölçüde varlık olma, sen olma tanımına sahiptir (Olson, 2023). Zıt görüş olarak biyolojik süreklilik kavramında ise bireyin var olma serüveni sadece biyolojik organizmasının içinde bulunduğu durum olarak tanımlanmaktadır.

Avatar II filminin doğru kimlik anlayışı üzerinden değerlendirilmesine bakıldığında transhümanizm bakış açısı bakımından arada kaldığı görülmektedir. Filme göre doğru kimlik anlayışı psikolojik ve

biyolojik sürekliliğin arasında bir yerde kalmıştır. Jake Sully'nin teknolojiyi kullanarak bedensel eksikliklerini giderdiği avatarında zihinsel yetileri aynı kalmıştır. Karakterin hayalleri, kişiliğinin korunumu sağlanmış, yalnızca bedensel olarak dönüştürülmüştür.

Avatar II filminde yeni gelişme olarak Albay Quaritch ve astsubayları da avatar bedenlerine zihinsel aktarımlarını yapmış ve avatar bedenlerini kullanmışlardır. Filmdeki transhümanizm temalarından zihin aktarımı konusu ve kişisel kimlik sorunları bu çerçevede dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

Transhümanizmin alt akımları çerçevesinde bakıldığında;

- Biyonik: Filmde Ewya gezegeninin yeni enerji kaynaklarına ulaşmak için oranın yerli halkı ile mücadele etmek ve gezegende yaşayabilmeleri için özellikle askeri personelin bedenlerine yapay organlar veya uzuvlar takarak performanslarını artırmaları yer almaktadır.
- Sibernetik: İnsanların bedenlerine bilgisayar veya robot parçaları takarak Na'vi dilini otomatik öğrenmeleri için zihinsel veya fiziksel yeteneklerini geliştirdikleri görülmektedir.
- Genetik: Pandora'nın biyosferini keşfetmek için, genetik mühendisliği çalışmaları yapan bilim adamları, sinirsel bağlantı yoluyla eşleşen Na'vi-insan melezi biyolojik avatar bedenleri kontrol edebilmektedir.
- Nanoteknoloji: Na'vi'lerin su altında yaşayan bir klanı olan Metkayina halkı bulunmaktadır ve balinalardaki ölümsüzlük sıvısını kullanarak yaşamlarını uzatmaktadır. Bilim adamı eşliğinde askerler, bu sıvıyı elde etmek için mücadele etmektedirler. Yerel halkın bedenlerini ve zihinlerini iyileştiren bu enerji sıvısı ile insanlar, nano teknolojiyi de kullanarak insan bedeninde sağlık, güzellik veya uzun ömür elde etmeyi amaçlamaktadır.
- Yapay zekâ: İnsanların bedenlerini bilgisayar sistemlerine aktararak dijital bir varlık haline gelmeleri haricinde filmin içeriğinde yapay zekâ kullanımının vurgusu bulunmamaktadır. Bununla birlikte su altı ve su üstü sahnelerini birleştirmek için yeni bir yapay zekâ algoritmasından faydalanılmıştır (Bilim Genç Tübitak, 2022).

Sonuç olarak Avatar II filmi bedensel zayıflıklardan ve sınırlılıklardan kurtulmak için teknolojiyi kullanarak yeni beden formuna, Franz Kafka'nın terimi ile "metamorphosis" bir dönüşümü izleyicilere sunmuştur. Transhümanizmin düşüncesi ile film değerlendirildiğinde, ölümsüzlük isteğini, bedeni ve zihni mükemmelleştirme arzusunu, zihin aktarımını, insanın kendini üstün ırk olarak değerlendirip evren üzerindeki tüketim hakkına sahip olma düşüncelerini görmekteyiz. Film, insanın doğa ile bir olduğunu ve uyumlu yaşamasını savunurken transhümanist düşünce etkisi ile insanın doğayı aşma isteğini de ele almaktadır.

3.2. Biyoetik Kavramı Bağlamında "Avatar II: Suyun Yolu" Filminin Analizi

Avatar II filmi, transhümanizmin etik, sosyal ve çevresel sorunlar başlıkları ile değerlendirilmesinin yanı sıra filmin ana temasının insanların teknoloji ile doğa arasındaki dengenin önemine vurgu yapması sebebi ile biyoetik kavramı bağlamında da ele alınmıştır.

Biyoetik terimi, Yunanca bios (yaşam) ve ethilie (etik) kelimelerinden türetilen bileşik bir terimdir. Ahlaki değerler ve ilkeler ışığında, yaşam bilimleri ve sağlık hizmetleri alanında insan davranışının sistematik olarak incelenmesi olarak tanımlanabilir (Reich, 1978). Biyoetik terimi, Protestan teolog ve eğitimci Fritz Jahr (1895-1953) tarafından ilk defa canlı merkezli bir anlayışı temel alarak canlıların haklarını gözetmek adına sistematik olarak ortaya konulmuş, 1927 yılında da terim olarak kullanılmıştır (Muzur ve Rinčić, 2015). Fakat 70 seneye yakın bir süre Jahr'ın yayınlarından hiç biyoetik konusunda alıntı yapılmamıştır. Tesadüf eseri 1997'de, Tübingen'de düzenlenen bir konferansta, Berlin Humboldt Üniversitesi'nden Profesör Rolf Löther, Bio-Ethik kelimesini 1927 gibi erken bir tarihte icat ettiği için itibar ettiği Fritz Jahr'dan bahsetmiştir. Löther "biyoetik" kelimesini ilk kez 1990'larda duymuş fakat

büyükbabasının 1927’de yayınlanan Kosmos dergisinden bu kelimenin geçtiği makaleyi bulmuş ve Tübingen Üniversitesi’nden Eve Marie Engels’in çalışmaları sayesinde biyoetik terimi yayılmaya başlamıştır (Muzur ve Rinčić, 2011). Jahr’ın biyoetik tanımına bakıldığında Kant’ın ‘koşulsuz buyruklar’ından etkilenecek ‘biyoetik buyruklar’ olarak tanımlandığı görülmektedir. Biyoetik buyruklar Jahr’a göre şunlardır:

“Bütün canlılara karşı saygılı olmalıyız ve onların yaşamını korumalıyız. Bütün canlılara karşı sorumluluk duymalıyız ve onların acı çekmesini önlemeliyiz. Bütün canlılara karşı adil olmalıyız ve onların haklarını gözetmeliyiz. Bütün canlılara karşı sevgi dolu olmalıyız ve onların mutluluğunu artırmalıyız” (Aşar, 2019).

Bu buyruklar, Kant’ın ahlak kuralındaki koşulsuz buyruğunun insan merkezli olmayan bir yorumudur. Jahr, Kant’ın insanları bir amaç olarak değil, bir araç olarak kullanmama ilkesini, bütün canlılara genişleterek biyoetik kavramının tıp etiğinden daha fazla alana etki etmesi gerektiğini ifade etmek istemiştir.

Potter (1970), Global Bioethics adlı eserinde biyoetiğin temel konularının tıp, biyoloji, yaşam bilimleri ve çevre olduğunu, bunun için öncelikle insanın sürekliliğinin sağlanması için çevre ve insanlık arasında uzlaşma sağlanması gerektiğini ifade etmiştir.

Goldim’e göre (2009) biyoetik, bilimsel düşüncenin tarihsel evriminde, insanların yaşadıkları çevrenin bir parçası olarak algılamalarını sağlamak ve insanın hayata karşı sorumlulukları ve dünyadaki yeri hakkında bir tartışmayı teşvik etmektir.

Günümüzde, biyoetik tıp alanının ötesinde genişleme alanını çevre etiği içinde bulmuştur. Bireyin sadece kendinden sorumlu olmadığı, çevresi ve doğadan da sorumlu tutulduğu bu düşünce sistemi bağlamında Avatar II filminin vermek istediği mesajlar biyoetik alt dalları (bkz. Tablo 2, özerklik, yararlılık, zarar vermeme, adalet) ve çevre etiği sınırları içerisinde değerlendirilmiştir.

Tablo 2. Biyoetik Alt Dalları

a) Özerklik	Sağlanan bilgilere göre, bireyin kendisi için neyin en iyi olduğunu düşündüğüne karar verme özgürlüğünü ifade etmektedir.
b) Yararlılık	Diğerinin iyiliği için hareket etme, zarar ve zararı önleme ve müdahalenin maliyet ve faydalarını değerlendirme ahlaki yükümlülüğü
c) Zarar vermeme	Herhangi bir ihmalkâr uygulamadan kaçınarak, kasıtlı olarak bir başkasına zarar vermeme veya zarar vermeme yükümlülüğü
d) Adalet	Başkalarına hak ettiklerini vermek, onlara hak ettikleri gibi davranmak

Kaynak: Beauchamp ve Childress, 2017

Transhümanizm ve biyoetik arasındaki uyum potansiyeli şu noktalarda görülebilir:

- Transhümanizm ve biyoetik, insanın yaşamını iyileştirmek ve geliştirmek gibi ortak bir amaca sahiptir. Her iki disiplin de insanın sağlık, mutluluk, özgürlük gibi temel ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflemektedir.
- Transhümanizm ve biyoetik, insanın özerkliğine saygı duyar. Her iki disiplin de insanın kendi bedeni ve hayatı üzerinde karar verme hakkını savunur. Transhümanizm, insanın kendi bedenini istediği şekilde geliştirmesine olanak tanırken, biyoetik ise insanın kendi tercihlerine göre sağlık hizmeti almasını desteklemektedir.

- Transhümanizm ve biyoetik, insanın çeşitliliğine değer vermektedir. Her iki disiplin de insanın farklı kültürlerden, inançlardan, cinsiyetlerden, ırklardan oluşan bir topluluk olduğunu kabul eder. Transhümanizm, insanın kendi kimliğini seçmesine ve ifade etmesine imkân sağlarken, biyoetik ise insanın kendi değerleriyle uyumlu bir şekilde yaşamasına yardımcı olmaktadır.

Transhümanizm ve biyoetik arasındaki çatışma potansiyeli ise şu noktalarda ortaya çıkabilir:

- Transhümanizm ve biyoetik, insanın doğasına farklı şekillerde yaklaşır. Transhümanizm, insanın doğasını kusurlu ve sınırlı olarak görür ve onu aşmak için teknolojiye başvurmakta iken biyoetik, insanın doğasını değerli ve korunması gereken bir varlık olarak görür ve onu korumak için etik ilkeler belirlemektedir.
- Transhümanizm ve biyoetik, insanın yaşamına farklı anlamlar yüklemektedir. Transhümanizm, insanın yaşamını sürekli gelişme ve değişme süreci olarak görmekte ve onu sonsuzlaştırmayı amaçlamaktadır. Biyoetik ise insanın yaşamını belirli bir amaç ve sorumluluk çerçevesinde görür ve onu anlamlı kılmayı amaçlamaktadır.
- Transhümanizm ve biyoetik, insanın toplumla olan ilişkisini farklı şekillerde düzenlemektedir. Transhümanizm, insanın toplumla olan ilişkisini bireysel tercihlerine göre belirlemekte ve ona toplumun normlarından bağımsız olma hakkı tanımaktadır. Biyoetik ise insanın toplumla olan ilişkisini ortak değerlere göre belirlemekte ve ona toplumun yararına olma sorumluluğu yüklemektedir.

Avatar II filminde, dünyanın yanlış tüketim sonucunda tüm enerji kaynaklarının tüketilip teknolojinin kullanılarak Pandora'nın istila edilmesi ve yerli halk ile mücadele ele alınırken arka planda, insanoğlunun ekolojik problemlerin kaynağı olduğu belirtilmektedir. Filmde, insanoğlunun kendi refahının ve sağlığının sürekliliği için doğanın üretkenliğine kurduğu hakimiyet sonucunda ekolojik sorunların ana mimarı olduğu, doğa ile organik bağının nasıl koparıldığı anlatılmaktadır.

Sanayi devrimi sonucunda doğan tüketim algısı ve doğanın ve hayvanların insanın hizmetinde olduğu düşüncesi, insanın akli yetilerini, doğayı ve canlıları korumak yerine ihtiyaçlarının hizmetkarı yapmasına yol açmıştır. İnsan, doğanın üzerindeki egemenliğini sürdürmek için teknolojiyi kullanmış ve bilgi, pratik hükümdarlığı sağlaması nedeni ile önem kazanmıştır. Bu sayede bilimin kullanılma amacı, sadece doğanın insan ihtiyaçlarını karşılamada araç olması ile ilgilidir.

Çevresel değerler ekonomik yarar sağlayan kaynaklar olarak görülmektedir (Kart, 2012). Enerji kaynaklarının tükenmesi, madenlerin yenilenemez oluşu, toprakaltı ve üstü zenginliklerin azalması, iklim değişikliği, küresel ısınma, su ve gıda azlığı, küresel savaşlar insanlığın temel problemleridir.

Avatar II filmindeki temel konu, dünyanın insanoğlu tarafından tüm enerji kaynaklarının tüketilmesi sonucunda insanoğlunun Pandora gezegeninin kaynaklarını elde etme isteği ve bunun için yapılan teknolojik girişimlerdir. Pandora, zengin bir biyolojik çeşitliliğe ve değerli bir maden olan unobtanium'a sahiptir. Filmde, Pandora'nın sualtı dünyası keşfedilmeye ve sualtındaki canlılardan insan ömrünü uzatan sıvılar alınmak istenmektedir.

Filmde insanlar, transhümanizm başlığında ifade edildiği gibi genetik mühendisliğini kullanarak yaratılan avatarlar aracılığıyla Na'vi halkı ile iletişim kurmaya çalışmaktadır. Canlı türlerinin arasındaki ilişki, doğa dengesinin bozulması, doğa ve insan arasındaki kozmik bağ, ekolojik dengelerin insan tarafından bozulmak istenmesi konusunda film, biyoetik açısından birçok sorun ve tartışma içermektedir. Örneğin, filmdeki avatarlar, insanların bedenlerini ve zihinlerini başka bir canlıya aktarmaktadır. Beden transformasyonu biyoetik konusunda sorgulanması gereken bir konudur. Bununla birlikte unobtanium madeni için yapılan madencilik faaliyetleri, Pandora'nın doğal çevresine ve Na'vi halkının kültürüne zarar verir. Bu da çevre etiği ve kültürel haklar gibi konuları gündeme

getirmektedir. Film, aynı zamanda biyoetik ile ilgili farklı felsefi yaklaşımları da yansıtmaktadır. Avatarın gerçek bir canlı olup olmadığı, avatarın hakları ve sorumluluklarının neler olduğu, avatarın özerkliği ve mahremiyeti gibi konular biyoetik ilkelerle çelişebilir. Ayrıca, avatarın kullanımının insanın doğal bedenine ve yaşamına zarar verip vermediği, insanın toplumla olan ilişkisini nasıl etkilediği gibi konular da biyoetik açısından tartışılması gereken konulardır.

Avatar II filmi, yayımlandıktan kısa bir süre sonra yerli kültürlerin farklı unsurlarını bir araya getirdiği için eleştirilmiştir. Film yapımcısı Cameron, filmin senaryosunun Kuzey Amerika'nın Güney Amerika'ya yaptığı sömürünün bilim kurgu hali olduğunu ve Amerika'daki sömürgecilik hakkında bir alegori olduğunu belirtmiştir (Woodson, 2023). Filmde insanların canlıları kendilerine hizmet etmesi için sömürmesine örnek olarak, sualtı yaratığı Tulkun'un içindeki ölümsüzlüğü sağlayan yağı çıkarmak için onun katledilmesi örnek verilebilir. Ayrıca film, Jake Sully ve askeri karakterler göz önüne alındığında "ataerkil bir toplumun sömürge düzeninin bir baskı aygıtı olarak, askeri gücün bir parçası olmuş bir batılının, yerli halkı örgütleyerek, onlara liderlik etmesi" (Erdem ve Sayılğan, 2012) ve karşısında ataerkil bir direnişle karşılaşması olarak da değerlendirilebilir.

Deniz Piyadeleri tarafından esir alınan ve avatara ön sırada yer verilen Spider'a üzgün ve sakin bir şekilde, bu dev barışçıl yaratıkları kovalamanın mekanizmasını ve insanların bu yağı almak için neden ışık yılları boyunca yol kat ettiğini açıklarken söylediği sözler, insanın kendini tüm dünyanın sahibi gibi görmesi ve doğal çevrenin insanlığın hizmeti için kullanılması düşüncesinin örneğini göstermektedir. Av gemisinin kaptanı Mick Scoresby (Brendan Cowell) Dr. Garvin Spider'a, Tulkun'ların insanlardan daha zeki ve duygusal olarak daha hassas olduğunu düşündüklerini söylemektedir. Scoresby, daha sonra ölü yaratıktan "Amrita"³ adlı yağı acımasızca çıkarmaktadır.

Biyoetik adalet ilkesi olarak adlandırılan etik prensibine göre Mick Scoresby, fethedilen ve saygı duyulması gereken haklara atıfta bulunmakta, fakat tüm anlatı boyunca insani kötü eylemlerini göz ardı etmektedir. Sadece fethedilmesi gereken şeyin rasyonel alt yapısını hazırlama ve ona hak ettiğini kendi kurallarına göre vermektedir (Beauchamp ve Childress, 2017).

Kaptan Mick Scoresby'nin insanlığın yararına olduğunu düşünerek Amrita'yı alması ve alırken de Tulkun'ları katletmesi, biyoetik kavramının insan-merkezcilik ve canlı-merkezcilik ikileminde tartışılması gerekmektedir. Gary Steiner (2005)'a göre biyoetik alanındaki insan-merkezcilik anlayışı, insanı merkeze alarak şeyleri düzenleme ve açıklama çabasıdır. Buna göre, bireyin tüm yaşamı dinsel ve felsefi olarak kendini merkeze alması ile başlar. Dini açıdan bakıldığında ise insan-merkezcilik algısı, insanın Tanrı'nın bir parçası olmasının varsayılması kaydı ile diğer canlılardan üstün sayılması ve diğer canlıların üzerindeki hegemonyasının kabulü şeklindedir. Etik açıdan bakıldığında ise insan-merkezcilik "yalnızca insan varlığının içsel bir değere sahip olduğu, diğer tüm varlıkların ve şeylerin sadece araçsal değere sahip olduğu iddiasının açık bir şekilde belirtilmesine veya ima edilmesine dayanır; böylece insan çıkarları çevre ve insan dışı varlıkların çıkarlarını her zaman gölgede bırakır" (Minteer, 2009).

Biyoetik alanındaki insan-merkezli anlayışa bakılarak filmdeki gemi kaptanı Mick Scoresby'nin Tulkun'ları avlamada sarf ettiği sözlerden çıkarılan sonuç, insan merkezli bir bakış açısının diğer canlıların, insanlığın ömrünü uzatmadaki rolü ve görevini anlatarak onların yok edilmesinin normalleştirildiği görülmektedir.

Beauchamp ve Childress (2017) tarafından biyoetiğin etik prensiplerinden biri olarak adlandırılan "özerklik", bireylerin kendileri için en iyi olduğunu düşündükleri ve seçme özgürlüğüne sahip olduklarına inandıkları bir ilkedir. Hem yerli halkların hem de kaptanı Mick Scoresby'nin eylemleri, bu ilkenin özelliklerine vurgu yaparak, bireylerin özerkliklerini koruma çabalarını yansıtmaktadır. Sömürücü bağlamında özerklik, ayırım gözetmeksizin sömürü için bir gerekçe olarak kullanılmaktadır.

³ Amrita, Sanskritçe'de "ölümsüzlük" anlamına gelmektedir. <https://en.wikipedia.org/wiki/Amrita>

Etik prensip olarak, bir çevreyi paylaşan tüm varlıkların ilişkilerini dikkate alan sürdürülebilir ve ekolojik paradigma açısından, bir grubun özerkliği başka bir grubun özerkliğini hedef almamalıdır.

Ekolojik var olma çabası tüm canlılara özgü iken sadece insanın bu hakka doğrudan sahip olduğu imajı çizilmektedir. Filmde hem eleştirilen hem de vurgu yapılan bu düşünüş tarzı ile insanın çevreye olan davranışlarındaki etik duyarlılığı sorgulanmıştır.

Çevre ve etik arasındaki ilişki, ekolojik anlamda var olma mücadelesindeki eylemlerin sınırlandırılması olarak ifade edilmiştir (Leopold, 2002). Çevre etiği, tüm canlıların sürdürülebilirliğini kapsamaktadır. Global etik konusunun öncüsü Potter Leopold'un çevre etiği kuramından etkilenerek biyoetik alanındaki problemlerin çözümü için sadece tıbbi biyoetiğin yetersiz olduğunu, ekolojik biyoetiğin de bir biyoetik biçimi olduğunu ifade etmiştir (Turina, Brkljačić, Grgas-Bile, Gajski, Racz ve Čengić, 2015).

Sonuç olarak insan, iyi veya kötü eylemlere yönelimi bakımından etik alanında değerlendirilmektedir. Kant'a göre bakıldığında, deontolojik bağlamda asıl önemli olan şey olarak "iyi niyet" temel alınmıştır (Özkan, 2017). Fakat ahlaki yasa ile kategorik buyrukların birleştirildiği anda, eylemin evrensel boyutta olması onun ahlaki olduğunu belirtmektedir. Kantçı etik anlayışında bireyin eylemleri, akıl temelli ahlaki yasaya uygunsa ahlakidir. Bu doğrultuda herhangi bir fiilin, örneğin enerji ihtiyacı için Pandora'nın istilası veya ölümsüzlük için Tulkun'ların öldürülüp içlerinden ölümsüzlük sıvısının alınmasının normlara uyduğu sürece sonuçlarının yanlışlanabilir bir tarafı bulunmamaktadır. Her ne kadar biyoetik kavramının tüm canlıların ekolojik sürdürülebilirliği konusunda misyonu olmuş olsa da arkasındaki felsefi düşünüş modelleri insan merkezci yapıya doğru gitmekte, bireysel kontrolü ve rasyonaliteyi teşvik etmektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Biyoetik, yaşam bilimleri ve sağlık hizmetleri alanlarında ortaya çıkan etik sorunları inceleyen bir disiplindir. Biyoetik, insanın yaşam, sağlık, özerklik ve mahremiyet gibi temel hak ve değerleri ile bunların teknolojik gelişmeler karşısındaki durumunu ele almaktadır. Biyoetik, insanın yaşamının başlangıcı, sonu, kalitesi ve anlamı gibi konularda farklı bakış açıları sunmaktadır. Örneğin, tıbbi müdahalelerin etik boyutları, genetik mühendisliği, organ nakli gibi konular, biyoetik açısından önemli tartışmalara neden olmaktadır. Bu disiplin, sadece bireylerin sağlığıyla ilgili değil aynı zamanda toplumun sağlık politikaları, tıbbi araştırmalar ve etkileri gibi geniş bir alanı da kapsamaktadır. Biyoetik, insanın bedensel ve ruhsal dokunulmazlığını korumaya yönelik etik kuralların belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu disiplin, insan yaşamının değerini vurgulayarak, etik değerlere dayalı kararlar alınmasını teşvik etmektedir.

Biyoetik ve transhümanizm arasındaki ilişki, günümüzde yaşam bilimleri ve sağlık hizmetleri alanlarında giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Avatar II filmi, bu ilişkiyi incelerken biyoetik prensipleri ve transhümanist vizyonları ele alarak önemli bir tartışma platformu sunmaktadır. Filmdeki örnekler, insanın doğal sınırlarını aşma arzusunu ve bu süreçte karşılaşılan etik sorunları gözler önüne sermektedir.

Bu çalışmada, Avatar II: Suyun Yolu filmi içerik analizi metodolojisi ile ele alınmıştır. Film, biyoetik ve transhümanizm alanında belirlenen temalar ve alan prensipleri (biyoetiğin dört temel ilkesi; özerklik, yararlılık, zarar vermeme ve adalet) çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Çalışmada, filmdeki ölümsüzlük isteği ve bunun için deniz hayvanlarını avlamaları ve ölümsüzlük sıvısını almaları hem transhümanizm hem de biyoetik prensipleri bakımından incelenmiştir. Filmde, biyoetik prensiplerden hareket ederek insan merkezci yaklaşımın, diğer canlılar üzerindeki insan hegemonyasına izin verdiği konusuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Biyoetik ilkeleri ışığında diğer

canlıların yaşamlarını ne ölçüde ihmal edebiliriz ve insanın yaşam hakkıyla diğer canlıların yaşam hakkı arasındaki denge nasıl sağlanır soruları gündeme getirilmiştir. Filmin, avatar bedenlerinin kullanılması ve zihinsel aktarımın yapay zekâ ile gerçekleştirilmesi örneği ise kişilik ve benliğin korunması açısından biyoetik ve transhümanizm alanında tartışmalara yol açmaktadır.

Filmin transhümanizm bölümünde, ölümsüzlük isteğinin insanları yönlendiren güçlü bir etken olduğu ve bu amaca ulaşmak için deniz hayvanlarının avlanması gibi etkinliklerin icra edildiği ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu inceleme, transhümanizm ve biyoetik prensiplerini ele alırken, insanın sonsuz yaşam arzusunun doğurduğu ahlaki ve etik sorunlara odaklanmaktadır. Filmde aynı zamanda, insan merkezci yaklaşımın diğer canlılar üzerindeki insan hakimiyetine ve üstünlüğüne nasıl izin verdiği vurgulanmıştır. Bunun sonucunda, insanın yaşama müdahalesi ve kontrolünün diğer türler üzerinde egemenlik kurmasının olumsuz sonuçlarından bahsedilir.

Transhümanizm bölümünde, avatar bedeninin kullanılması ve düşüncelerin yapay zeka ile aktarılması gibi ileri teknolojik konular ele alınır. Bu konular, insanın fiziksel ve zihinsel kapasitesini artırmaya yönelik yeni teknolojilerin etik ve sosyal boyutlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda film, transhümanizmin sınırlarını ve insan doğasını tartışarak, gelecekteki yaşamımızı şekillendirebilecek potansiyelleri keşfetmektedir. Filmin, kişilik ve benliğin korunması konusuna dikkat çektiği görülmektedir. Ayrıca filmde, insanın doğaya hükmetme isteği ve bedensel mükemmeliyet için kullanılan siborg tarzı makineler ile ilgili bulgular ortaya konmuştur. Bununla birlikte filmde, insanın doğayı kontrol etme arzusu ve fiziksel mükemmellik için kullanılan siborg tarzı makineler hakkında daha fazla detay sunulmuştur. Filmdeki bu bulgular, insanın doğal dünyayı ele geçirme isteğinin ve bedensel mükemmeliyet arayışının ne şekilde şekillendiğini ve nasıl bir etki yarattığını anlamamızı sağlamaktadır. Söz konusu makineler, insanların gücünü ve yeteneklerini artırmada kullanılan teknolojik araçlar olarak tasvir edilmektedir. Bu makinelerin siborg tarzı olması ise, insanların doğayı değiştirmek ve mükemmelleştirmek için makine özellikleriyle birleştirildiğini göstermektedir. Ayrıca, bu makinelerin nasıl çalıştığı, insanların onları nasıl kullandığı ve bunların doğaya olan etkisi gibi ayrıntılar da filmin içerisinde açıklanmaktadır. Bununla birlikte film, bu konuları ele alırken transhümanizm ve biyoetik arasında önemli bir ilişki ortaya koymaktadır. Transhümanizm, insanın doğasını temelinden değiştirme ve geliştirme fikrini tanımlarken, biyoetik ise bu radikal vizyonun etik boyutlarını sorgulamaktadır. Diğer bir ifadeyle, filmdeki bulguların ötesinde, insanın doğayı nasıl anladığı, değiştirmek için kullandığı araçları ve bu sürecin etik açıdan nasıl değerlendirildiğini de gözlemlemekteyiz. Bu nedenle hem uyum hem de çatışma potansiyeli mevcuttur. Bu konu, ilginç ve önemli bir tartışma alanı sunmaktadır ve daha fazla araştırma ve değerlendirme gerektirmektedir.

Avatar II filmi, transhümanizm ve biyoetik kavramları arasındaki ilişkiyi ortaya koyması açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu cümlede ifade edilen düşünce, insanlığın teknoloji ve etik arasındaki ilişkisine odaklanarak bunu derinlemesine açıklığa kavuşturulmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Çünkü teknolojinin gelişimi ile insanlar arasındaki uyum ve çatışma potansiyeli artmıştır. Bu durum da insanların etik değerleri ve transhümanizm kavramı ile nasıl bir ilişki içinde olduğunu anlamamızı gerektirir. Bu konu, tartışma ve araştırma için oldukça ilginç ve önemli bir alan sunmaktadır. İnsanların teknolojik gelişmelere uyum sağlama kabiliyetleri ve bu durumun etik değerleriyle çatışması, toplumsal düzeyde ele alınması gereken bir meseledir. Bu sebeple, daha fazla araştırma ve değerlendirme yapılması gerekmektedir. Avatar II filmi, bu konuda özellikle önemli bir rol oynamaktadır. Film, insanlığın teknolojik ilerlemelerle birlikte karşılaştığı zorlukları ve çelişkileri anlatarak transhümanizm ve biyoetik kavramları arasındaki ilişkiyi derinlemesine ele almaktadır. Bu bağlamda film, insanların teknoloji ile nasıl bir etkileşim içinde olduğunu ve bu etkileşimin etik boyutunu görmemizi sağlamaktadır. Sonuç olarak, bu cümledeki ifade, insanların teknoloji ve etik arasındaki ilişkinin karmaşıklığını anlamak ve araştırmak için daha fazla çalışma yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca Avatar II filmi, bu konuda önemli bir kaynak olup, transhümanizm ve biyoetik arasındaki

bağlantıyı açıklığa kavuşturması bakımından büyük bir değere sahiptir.

Bu bağlamda Avatar II filmi, transhümanizm ve biyoetik kavramları arasındaki hem uyum hem de çatışma potansiyelini ortaya koyması açısından önemlidir. Film, transhümanizmin savunduğu, insanın fiziksel ve bilişsel yeteneklerinin artırılması ve doğal sınırlarını aşması amacına uygun bazı örnekler sunarken, biyoetik açıdan bazı sorunları içermektedir. İnsanın doğa ile uyumlu bir yaşam sürdürmesinin önemini vurgularken transhümanizm hareketi insanın doğayı aşmasını savunmaktadır. Bununla birlikte, filmin insanın yaşamını iyileştirmek ve geliştirmek gibi ortak bir amaca sahip olan transhümanizm ve biyoetik arasındaki ilişkiyi de sorgulamaya açtığı söylenebilir.

Etik Beyanı

Bu çalışmada Araştırma ve Yayın Etiğine uyulduğu yazarlar tarafından beyan edilmektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazar 1'in makaleye katkısı %60, Yazar 2'nin makaleye katkısı %40'tır.

Çıkar Beyanı

Bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Aşar, H. (2017). İnsan-merkezcilik canlı-merkezcilik ikileminde biyoetik. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 4(2), 74-86.
- Aşar, H. (2019). Tıp etiğinden bio-etiğe: Fritz Jahr. *Kilikya Felsefe Dergisi*, 0(2), 42-56.
- Baltacı, A. (2019). Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(S2), 372.
- Bayraktar, F. (2019). Birlikte yaşama etiği ve birlik metafiziği. *Felsefe Dünyası*, 39.
- Beauchamp, T. L. ve Childress, J. F. (2017). *Biyomedikal Etik Prensipleri*. Çev. M. Kemal Temel. Betim Kitaplığı.
- Beyazperde (2022). Avatar: Suyun Yolu. <https://www.beyazperde.com/filmler/film-178014/#:~:text=Avatar%3A%20Suyun%20Yolu%20%2D%20Avatar%3A,Way%20of%20Water%20%2D%20Beyazperde.com> adresinden 1 Ağustos tarihinde alınmıştır.
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikler ve Örnek Çalışmalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bilim Genç Tübitak (2022). Avatar: Suyun Yolu Filminde Hangi Teknolojiler Kullanıldı?. <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/avatar-suyun-yolu-filminde-hangi-teknolojiler-kullanildi> adresinden 1 Ağustos tarihinde alınmıştır.
- Bostrom, N. (2014). Introduction—The Transhumanist FAQ: A General Introduction, *Transhumanism and the Body: The World Religions Speak*, Çev. Calvin Mercer ve Derek F. Maher. New York: Palgrave Macmillian.
- Dağ, A. (2022). *İnsansız Dünya Transhümanizm*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Dağ, A. (2018). Sinema ve romanda transhümanizm: “Blade Runner” filmi ve “Neuromancer” roman örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 90.
- Demir, A. (2018). Ölümsüzlük ve yapay zekâ bağlamında transhümanizm. *Online Academic Journal of Information Technology*, 9(30), 95-104.
- Demir, T. (2022). İnsansız dünyada aile ve din: Transhümanist bir perspektif. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 862-884.
- Donna, H. (2010). *Siborg Manifestosu: Yirminci Yüzyılın Sonlarında Bilim, Teknoloji ve Sosyalist Feminizm*, Başka Yer. İstanbul: Metis Yayınları.
- Erdem, B. K. ve Sayılğan, Ö. B. (2012). Ataerkil ve anaerkil toplumun tarihsel savaşımının “Avatar” filmi bağlamında incelenmesi. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 1, 111-132.
- Frodeman, R. (2019). *Transhumanism, Nature, and the Ends of Science*. Routledge.
- Goldim, J. R. (2009). Revisiting the beginning of bioethics: the contribution of Fritz Jahr (1927). *Perspect Biol Med.*, 52(3), 377-80.
- Gürel, E. ve Alem, J. (2010). Postmodern bir durum komedisi üzerine içerik analizi. *Journal of International Social Research*, 366.
- Huxley, J. (1957). *New Bottles for New Wine*. London: Chatto and Windus Ltd.
- Jones, R. A. L. (2016). Against Transhumanism: The delusion of technological transcendence. Web erişimi: http://www.softmachines.org/wordpress/wp-content/uploads/2016/01/Against_Transhumanism_1.0.pdf

- Karauğuz, A. M. (2020). Cennetten Kovulan İnsanın Cenneti Yeniden İnşa Uğraşı: Transhümanizm, *Türk Dili*, (821), 52-59.
- Kart, B. (2012). "Avatar": Bir filmde hareketle çevre etiği sorunlarına bakmak. Uludağ Üniversitesi 2. Uluslararası Felsefe Kongresi, 125-131.
- Kılıç, B. (2021). Ahmedi, İslam ve transhümanizm bağlamında süper Müslüman kavramının analizi. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 239.
- Krippendorff, K. (2019). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. London: Sage.
- Küngerü, A. (2022). Transhümanizm ve biyopolitika bağlamında değiştirilmiş karbon dizisi örneği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 1-22.
- Lee, N. (2019). *The Transhümanism Handbook*. USA: Springer, 2019.
- Leopold, A. (2002). "The Land Ethic", *Environmental Ethics*. USA: Oxford University Press.
- Lilley, S. (2013). *Transhumanism and Society the Social Debate over Human Enhancement*. London: Springer, 2013.
- May, N. (2014). *Transhumanism in film* [Yüksek lisans tezi]. Wake Forest University.
- Metin, O. ve Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 274.
- Minteer, B. A. (2009). "Anthropocentrism", *Encyclopedia of Environmental Ethics and Philosophy*, çev. Callicott, J. Baird, Frodeman, Robert. New York: GALE, 58-62.
- More, M. ve Vita-More, N. (Eds.). (2013). *The transhumanist reader: Classical and contemporary essays on the science, technology, and philosophy of the human future*. John Wiley & Sons.
- Muzur, A. ve Rinčić, I. (2011). Fritz Jahr (1895-1953): a life story of the "inventor" of bioethics and a tentative reconstruction of the chronology of the discovery of his work. *JAH* 2(2), 389.
- Muzur, A. ve Rinčić, I. (2015). Two kinds of globality: A comparison of Fritz Jahr and Van Rensselaer Potter's bioethics. *Global Bioethics* 26(1), 23-27.
- Olson, E. T. (2023). "Personal Identity", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.), forthcoming Erişim adresi: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/identity-personal/>.
- Özkan, S. Ç. (2017). Kant'ta apriori bilgi, kategorik buyruk ve özgürlük kavramlarına ilişkin bir yapı söküm denemesi. *FİS Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 295-316.
- Pilsch, A. (2017). *Transhumanism. Evolutionary Futurism and the Human Technologies of Utopia*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- Potter, V. R. (1971). Bioethics, the science of survival. *Perspectives in Biology and Medicine* 14(1), 127-153.
- Reich, W. T. (1978). *Encyclopedia of Bioethics Volume-1*. The Free Press. https://archive.org/stream/in.ernet.dli.2015.117217/2015.117217.Encyclopedia-Of-Bioethics--Volume-1_djvu.txt adresinden 1 Ağustos tarihinde alınmıştır.
- Sepetci, T. ve Küngerü, A. (2022). Dijital oyunlarda transhümanizm anlatısı: Cyberpunk 2077 örneği. *TRT Akademi*, 7(16), 939-968.

- Shapshay, S. (2012). Movies on bioethics: A double review and some steps forward. *The Journal of Aesthetic Education, University of Illinois Press*, 46(2), 111-121.
- Steiner, G. (2005). *Anthropocentrism and Its Discontents*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Şahin, A. (2021). İnsansız dünya: Transhümanizm. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 5(2), 191.
- Turina, I. S. B., Brkljačić, M., Grgas-Bile, C., Gajski, D., Racz, A. ve Čengiđ Brkljačić, M. (2015). Current perspectives of Potter's Global bioethics as a bridge between clinical (personalized) and public health ethics. *Acta Clin Croat*, 54, 509-515.
- Vita-More, N. (1983). Transhuman Statement. In *Create/Recreate*.
- Woodson, A. (2023, Şubat). Ethics on Film: Discussion of "Avatar: The Way of Water". <https://www.carnegiecouncil.org/media/series/ethics-on-film/avatar-way-of-water>
- Yeşilyurt, M. (2020). Hıristiyanlığın "Imago Dei" öğretisinin transhümanizmle uzlaştırılmasının imkanı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırması Dergisi*, 9(5), 3626.
- Yetkiner, B. ve Özdemir, N. (2022). Sinemada transhümanizm ve yapay zekâ. *Academic Journal of Information Technology* 51(13), 266.

The Turkish Adaptation of the Cultural Socialization Questionnaire (CSQ) in a Sample of Parents Experiencing Internal Migration¹

Sevim YILDIZ ASLAN², Ahu ÖZTÜRK³

Kültürel Sosyalleştirme Ölçeğinin İç Göç Deneyimleyen Bir Ebeveyn Örnekleminde Türkçe Uyarlaması

Öz

Göçmen ebeveynler, çoğunlukla günlük konuşmalar yoluyla çocuklarının kültürel çevreye uyum sağlamalarına yardımcı olmaktadır. Bu çalışma, Hughes ve Johnson (2001) tarafından geliştirilen Kültürel Sosyalleştirme Ölçeği' nin (KSÖ), Türk ebeveyn örnekleminde geçerlilik ve güvenilirliğini incelemiştir. Tüm ebeveynler (N=141), Türkiye'nin küçük/kırsal yerleşim yerlerinden büyükşehir/kentsel yerleşim yerlerine göç etmişlerdir. Ebeveynlerden Kültürel Sosyalleştirme Ölçeği, Algılanan Ayrımcılık Ölçeği ve Demografik Bilgi Formunu doldurmaları istendi. Sonuçlar, ölçeğin orijinal çalışma ile aynı yapıya sahip olduğunu ve ölçeğin Türkçe versiyonunun üç boyutlu yapıyı (çoğulculuk, önyargıya hazırlık, güvensizliğin teşviki) desteklediğini göstermiştir. Kültürel Sosyalleştirme Ölçeğinin alt boyut puanları, ebeveyn tarafından algılanan ayrımcılık ve ailenin demografik değişkenleri ile beklenen yönde anlamlı korelasyonlar göstermiştir. Bulgular, kültürel sosyalleştirme ölçeğinin göçmen ebeveyn örneklemini için geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebeveynlik, Kültürel Sosyalleştirme, İç Göç, Geçerlilik, Güvenilirlik, Ayrımcılık Algısı, Ölçek Uyarlama

The Turkish Adaptation of the Cultural Socialization Questionnaire (CSQ) in a Sample of Parents Experiencing Internal Migration

Abstract

Migrant parents assist their kids in adapting to the cultural environment, mostly through everyday talk. The present study investigated the validity and reliability of the Cultural Socialization Questionnaire (CSQ), developed by Hughes & Johnson (2001), in a sample of Turkish parents. All parents (N=141) migrated from small/rural to metropolitan/urban settlements in regions of Turkey. Parents completed the CSQ, the perceived discrimination scale, and a demographic information form. The results demonstrated that the Turkish version of the questionnaire has the same three-dimensional structure: pluralism, preparation for bias, and promotion of mistrust. CSQ's subscale scores significantly correlated with the parents' perceived discrimination and family demographic variables in expected directions. As findings suggest, the CSQ is a valid and reliable scale among internal migrant parents.

Keywords: Parenting, Cultural Socialization, Internal Migration, Validity, Reliability, Perception of Discrimination, Scale Adaptation

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

¹ Bu çalışma Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Ahu Öztürk danışmanlığında Sevim YILDIZ ASLAN tarafından "Göç Bağlamında Ebeveyn Kültürleşmesi, Ergenin Arkadaşlık İlişkileri ve Psikososyal Yetkinliği" başlığı ile tamamlanarak 25.08.2017 tarihinde savunulan Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

² Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, sevimyildiz@uludag.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2526-3478>

³ Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ozturka@uludag.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0349-7342>

1. Introduction

Globalization, environmental disasters, conflicts, and economic factors have all contributed to the spread of migration within and between countries, resulting in various psychosocial and cultural changes. Along with the process of acculturation for migrant individuals and families, children and adolescents need information about ethnic and cultural differences, as well as commonalities. From a socio-ecological perspective (Bronfenbrenner, 1979), parents, minority/majority group peers, and educators all contribute to a child's adaptation to a new cultural setting (Motti-Stefanidi, & Masten, 2017; Priest, Walton, White, Kowal, Baker, & Paradies, 2014). The parent appears as the most crucial socialization agent within the child's immediate context. The main goals of migrant parents' socialization practices are to make their children socially capable members of the host society and to convey cultural experiences (Bornstein, 2012; 2017; Umaña-Taylor & Hill, 2020). Additionally, parents aim to create a culturally enriched home environment, influence young people's discovery of their cultural group, and support their participation in cultural behavior (Tran & Lee, 2010; Yasui, 2015).

These messages and practices, referred to in the literature as "ethnic/racial socialization practices," aim to inform the child about the parent's ethnic/cultural heritage, history, traditions, customs, and socialization practices. Socialization practices also prepare children for inequality and possible implicit and explicit discrimination in their interactions with different cultural groups (Hughes & Chen, 1997; Stevenson, Cameron, Herrero-Taylor & Davis, 2002; Hughes, 2003; Umaña-Taylor & Fine, 2004; Hughes, Rodriguez, Smith, Johnson, Stevenson & Spicer, 2006). While most ethnic-racial socialization research in the literature has focused on African-American families, this practice has been studied less frequently in other cultural groups (Hughes et al., 2006). This study intended to expand the knowledge base for research on cultural socialization among a sample of migrant (internal) parents from Turkey by examining the validity and reliability of the Cultural Socialization Questionnaire.

1.1. Foundational Conceptualizations and Content of Cultural Socialization

Cultural socialization practices emphasize ethnic or racial heritage and promote cultural norms, beliefs, and social behavior, boosting cultural awareness and a child's sense of ethnic and cultural belonging (Hughes et al., 2006; Hu, Anderson, & Richard, 2015). The researchers could not develop a common terminology for these practices, given that the studies revealed common ethnic and racial themes. Therefore, terminology that defines ethnic/racial socialization has differed throughout the studies. Besides the so-called ethnic/racial socialization of parents' practices regarding culture (Hughes, 2003; Hughes et al., 2006; Hu, Anderson, & Richard, 2015), some studies describe it as cultural socialization, which deals with ethnic socialization (some studies describe that concept as preparation for bias and promotion of mistrust) as an umbrella structure (Nelson, Syed, Tran, Hu, & Lee, 2018). In the current approach, a socio-cultural study defines it as cultural socialization since culture has a more inclusive definition. Based on this framework, culture includes ethnicity and race and constitutes a particular historical and socio-cultural structure, so parents' practices are conceptualized as cultural socialization (Nelson et al., 2018).

These messages have been studied in various cultural groups and contents. Some studies focus solely on transferring cultural values, knowledge, and practices (cultural socialization), while others focus on preparing young people for discrimination. While some studies examined ethnic-racial socialization in many dimensions, others have considered it a one-dimensional structure. In the literature, these messages have been explored in different contents, such as cultural pride, racial awareness, and prudent socialization (Demo & Hughes, 1990; Juang, Shen, Kim, & Wang, 2016), and have mainly been dealt with as cultural socialization, pluralism, egalitarianism, promotion of mistrust and preparation for bias (Hughes & Johnson, 2001; Hughes et al., 2006; Nelson et al., 2018; Simon, 2021).

The CSQ is a measurement tool primarily used in studies of ethnic-racial socialization. Hughes and Chen (1997) proposed a model of parental ethnic-racial socialization, which forms the basis for three scale variations. They designed a twelve-item scale that assesses the frequency of parents' engagement in each of three dimensions: cultural socialization (3 statements), preparation for bias (7 statements), and promotion of mistrust (2 statements). Later, Hughes and Johnson (2001) introduced the pluralism sub-dimension within these factors.

This revised instrument has ten items and three sub-dimensions named '*cultural socialization/pluralism*' (4 statements), '*preparation for bias*' (4 statements), and '*promotion of mistrust*' (2 statements). Tran and Lee (2010) modified Hughes and Johnson's (2001) scale by adding statements and analyzing the factor structure with Asian Americans, resulting in a sixteen-item survey with sub-scales across all dimensions: '*cultural socialization/pluralism*' (5 statements), '*preparation for bias*' (8 statements), and '*promotion of mistrust*' (3 statements). To summarize, based on the framework of ethnic-racial socialization, three instruments have similarly titled subscales, but each has different associated items. Cultural socialization is a prominent practice for transferring cultural heritage, rituals, customs, and traditions (Hughes & Chen, 1997). Through cultural socialization, parents also inform their children about different cultural groups besides their historical heritage (Hughes et al., 2006). Pluralism (or egalitarianism) is an integrative socialization practice emphasizing values of equality. It focuses on promoting the past and present experiences of various cultural groups. Contrary to the conceptualization of different sub-dimensions initially proposed by Hughes and Johnson (2001), the messages about one's parent's own culture (cultural socialization) and diversity (Pluralism) are not empirically different from each other. In other words, parents also emphasize the importance of pluralism to their children while providing cultural socialization messages. Studies using this scale (Nelson et al., 2018; Thomann, 2012), such as Hughes and Johnson (2001), obtained a similar factor structure (cultural socialization/pluralism). For example, Tran and Lee (2010) found that the cultural socialization and pluralism sub-dimensions of the CSQ were empirically indistinguishable in a study conducted with Asian immigrants living in the UK. Preparation for bias enables the child to develop information about coping with prejudice and discrimination and the ability to manage this process. It contains messages supporting awareness of prejudice and discrimination. Finally, in messages of promotion of mistrust, the parent warns the child about the dangers that may arise from the groups that they are not a part of and emphasizes that they should stay away from other cultural groups (Hughes & Johnson, 2001; Hughes et al., 2006; Juang, Shen, Kim & Wang, 2016). The promotion of mistrust practices differs from conceptual preparation for bias practices because they do not suggest dealing with discrimination in terms of content (Hughes & Johnson, 2001).

The Hughes and Johnson (2001) three-dimensional Cultural Socialization Scale evaluates the family's cultural socialization processes. The scale was initially used to assess how African-American parents pass cultural beliefs to their offspring. The instrument has evolved to fit a variety of cultural settings. For instance, Hu, Zhou, & Lee (2016) showed how the scale has been effectively adapted for usage in other nations, highlighting its value and utility across cultures.

The scale's adaptability and applicability are further increased because it can be administered to participants of various age groups, including teenagers, parents, and university students. From the perspectives of parents, teenagers, and university students, studies in this area have demonstrated how cultural socialization occurs (Hughes, 2003; Hughes, Hagelskamp, Way, & Foust, 2009; Nelson et al., 2018; Juang, Shen, Kim & Wang, 2016). This applicability offers thorough insights into the various contexts and life phases in which cultural socialization occurs.

The new study builds on earlier research by focusing on an area that has yet to receive more attention: internal migration in Turkey. Interactions between cultures result from internal migration,

which is the movement of people within a nation's borders. As a result, it coincides with profound cultural shifts. Researchers aim to investigate the reliability and validity of the Cultural Socialization Scale in the context of internal migration through this pioneering study. By doing so, they hope to advance our understanding of how cultural socialization and internal migration interact in Turkey's internal migration context. In particular, the study aims to examine the scale's adaptability across different cultural contexts and participant groups in Turkey's internal migration context.

1.2. Predictors of Cultural Socialization

Evidence suggests that cultural socialization is a central aspect of parenting applied in all families, but mainly migrant and ethnic minority families in contact with different cultural groups and exposed to negative stereotypes (García Coll & Magnuson, 2000; Hughes and Johnson, 2001; Ayón, Ojeda, & Ruano, 2018). Therefore, the cultural socialization practices may vary according to the family's socio-demographic characteristics and ecological experiences (Hughes et al., 2009; Priest et al., 2014; Derlan, Umaña-Taylor, Jahromi, & Updegraff, 2018; Ayón, Nieri, & Ruano, 2020; Simon, 2021). The perception of discrimination appears as an essential stressor for families in the migration process. Hence, we may see the effects of discrimination on the social, cultural, and economic conditions of the family more clearly through parenting practices (García Coll et al., 1996; Hou, Kim, Hazen, & Benner, 2017; Anderson, Hussain, Wilson, Shaw, Dishion, & Williams, 2015).

Studies have found that discrimination perceived by parents is a strong predictor of preparation for bias and promotion of mistrust signals to their children (Hughes & Chen, 1997; Crouter, Baril, Davis, & McHale, 2008; Hagelskamp & Hughes, 2014; Hrapczynski & Leslie, 2019). Accordingly, the discrimination experienced by the parents affects specific parenting patterns and the family and children's adjustment. In another study conducted with Chinese, African-American, and Latin mothers and adolescents, the experiences of discrimination that mothers perceived in their workplaces were associated with adolescents' perception of discrimination messages. Mothers' interpersonal discrimination experiences in the workplace are linked to African-American and Hispanic families' increased cultural socialization practices (Hagelskamp & Hughes, 2014).

Parents' and adolescents' socialization practices also differ in these socioeconomic and socio-demographic backgrounds. Findings show that socio-demographic factors such as parents' education level, adolescents' age and gender, and the length of migration have impacted the messages used. (Hughes & Chen, 1997; Stevenson et al., 2002; White-Johnson, Ford, & Sellers, 2010; Juang, Shen, Kim & Wang, 2016). Higher education itself plays a role in transferring cultural heritage and traditions to the next generations and educating them about bias. (Hughes et al., 2006; Juang, Shen, Kim, & Wang, 2016). Moreover, higher-educated mothers were more likely to participate in conversations about the egalitarianism of cultures and less likely to express unfavorable messages to their children (White-Johnson et al., 2010).

Parents also seem "developmentally sensitive" to practice cultural socialization. While migrant parents promote cultural socialization/pluralism practices in young children, they tend to support distrust and use discriminatory practices as children grow old. In their study, Hughes and Chen (1997) stated that most parents of children between the ages of 4 and 14 used cultural socialization messages and pluralism in a wide age range in socializing with prejudice and discrimination. According to their findings, parents were more willing to wait for their children to mature (9-14 years). Another factor that may affect these cultural practices of parents is the gender of the child. Accordingly, in a study of 260 parents of African origin, the content of their communication regarding ethnic and cultural groups emphasized that the parents of boys gave more discriminatory messages to their children, while the parents of girls chose to socialize their children to promote more cultures (Stevenson et al., 2002; Hughes, 2003).

Finally, the length of time lived in the new cultural environment is among the strongest known determinants of how migrants acculturate and how well they adapt (Berry, Phinney, Sam, & Vedder, 2006; Corak, 2012). In the cultural socialization literature, it has been observed that as the years spent in the migration context increase, parents use cultural socialization and socialization of the value of diversity messages less frequently (Ayón, Tran, & Nieri, 2019). Parents may interpret some problems related to being a migrant as "normal" and apply these practices less frequently. Considering these results, children's age, gender, and parent's level of education and experiences in the cultural context affect the parent's socialization behaviors towards the cultural group. Indeed, several facets of the cultural socialization practices of migrant parents can be considered in terms of these variables (Ayón, Nieri, & Ruano, 2020).

1.3. Cultural Socialization and Children's Outcomes

Cultural values and practices are important factors that children internalize and play a role in their adaptation to the new group. Studies examining the relationship between parental cultural socialization messages and children's developmental outcomes have generally focused on areas such as children's ethnic identity development, self-esteem, academic achievement, and psychosocial adjustment. The sub-dimensions of the cultural socialization scale are particularly associated with strong ethnic identity development. Research has shown that cultural socialization increases children's commitment to their ethnic identity and supports them in exploring their own cultural groups and participating in ethnic behaviors (Demo & Hughes, 1990; Douglas & Umaña-Taylor, 2016). It has also been found that children with parents who practice high levels of cultural socialization have higher levels of self-esteem (Salcido & Stein, 2023). Several studies have also examined the relationship between cultural socialization messages and adolescent academic adjustment. Greater emphasis on young people's cultural heritage can improve their performance in school, and this effort has been associated with higher grades (Rivas-Drake & Marchand, 2016; Martinez-Fuentes, Jager & Umaña-Taylor, 2021). On the contrary, messages promotion of mistrust were associated with lower grades in all samples. This suggests that certain types of messages may reduce adolescents' vulnerability to negative attitudes about the intellectual abilities of their own group and affect their academic achievement.

Researchers thought that cultural socialization could play a protective role for young people, and they predicted that this socialization could be associated with positive psychological and psychosocial outcomes. The studies reviewed showed that cultural socialization messages were associated with youths' internalizing symptoms (Saleem & Lambert, 2016), externalizing symptoms, depression symptoms (Liu & Lau, 2013), and substance use behaviors (Grindal & Nieri, 2016; Nieri, Ayón, Yoo, & Webb, 2022). Research has shown that parents who talk to their children about prejudice and discrimination and raise awareness about it are more likely to use stress-coping strategies more effectively. However, a study by Padilla, McHale, Updegraff, and Umaña-Taylor (2016) showed that the cultural socialization sub-dimension of parental messages Promotion of mistrust had a positive effect on youth substance use. Parental encouragement of insecurity was found to worsen the relationship between discrimination and depression (Liu & Lau, 2013). In summary, the reviewed studies show that the consequences of parental socializing behaviors for the child depend on the nature of the messages conveyed by the parent. Frequent parental messages that promote preparation for bias and promotion of mistrust may impair young people's self-efficacy and prevent them from accessing activities that can support their development within the group to which they migrate. The relationship between cultural socialization practices and child outcomes needs to be addressed rigorously. However, it has been observed that the existing literature generally focuses on specific child outcomes (e.g., ethnic identity development) or specific cultural socialization sub-dimensions (cultural socialization). Therefore, more comprehensive studies are needed.

1.4. The Context of Internal Migration in Turkey

Internal migration, which takes place from one region to another region within the country, basically refers to the process of concentrating the population from rural areas to urban areas with the motivation of raising living standards. Since the 1950s, internal migration in Turkey has been experienced to a significant extent due to reasons such as economic, health, education, security, and attractive features of urban life (Sağlam, 2006). This mobility has increased rapidly since the 1990s, and due to the increasing political problems, especially in the east and southeast of the country, the people of the region have gradually moved first to urban centers and then to big cities (Başel, 2007). According to the data of the Turkish Statistical Institute (TUIK), it is observed that this mobility within the country continues towards big cities, especially Istanbul, Ankara, and Izmir provinces from Western Anatolia and Marmara Region (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022). Today, it is observed that internal migration continues slowly and continuously, both from rural to urban areas and from one city to another (Sağlam, 2006).

This mobility in the demographic structure of the country paves the way for different cultures to live together. The lifestyles of families experiencing internal migration are basically shaped by sociological and cultural changes; therefore, migrant individuals need to be in balance with the new cultural context. Internal and external migration are interrelated and involve similar transformational processes, leading to changes in the individual's lifestyle (Kağıtçıbaşı, 2010; Berry, 2010). Different cultural environments and multicultural societies are important in understanding universality and cultural differences in studies on child development and parenting. Turkey's characteristic of being a multicultural society and the mobility of its rural-urban population offer a multifaceted perspective on parenting (Kağıtçıbaşı, 2012). Especially how parents who have experienced internal migration realize cultural transfer in the context of their migration constitutes an important research area. Therefore, the new study builds on earlier research by focusing on an area that has yet to receive more attention: internal migration in Turkey. Interactions between cultures result from internal migration, which is the movement of people within a nation's borders. As a result, it coincides with profound cultural shifts. Researchers aim to investigate the reliability and validity of the Cultural Socialization Scale in the context of internal migration through this pioneering study. By doing so, they hope to advance our understanding of how cultural socialization and internal migration interact in Turkey's internal migration context. In particular, the study aims to examine the scale's adaptability across different cultural contexts and participant groups in Turkey's internal migration context.

1.5. Aim of the Study

This study aims to examine the psychometric structure of a cultural socialization questionnaire initially developed for African-American families and to adapt and apply it to migrant families of various cultural groups in Turkey. Cultural transitions experienced by families during internal migration may cause complex parenting practices. Internal migration is considered a cultural transition based on the knowledge that it occurs from rural to urban areas and from less developed to developed regions. In particular, these regions constitute different cultural structures based on industry, transportation, social networks, communication, and values (Gui, Berry, & Zheng, 2012). The rural population's movement to urban and multi-cultural society features makes Turkey a suitable country to investigate and understand the effects of cultural differences on parenting.

During early adolescence, individuals begin to develop their ethnic and cultural identity in tandem with a growing urge for autonomy. Adolescents, unlike children, may detect variations in ethnicity and cultural groups more vividly (Rivas-Drake, Umaña-Taylor, Schaefer, & Medina, 2017). With the increasing interactions of migrant teens with other cultures through peer relationships, parents are

more likely to use cultural socialization techniques during this period. From this perspective, parents of adolescents in their early adolescence are included in this study.

Children of migrant parents are raised in a distinct cultural setting, which presents a unique combination of opportunities and problems. It can be challenging to balance maintaining their cultural background with adapting to the new culture. Cultural socialization messages used by parents raising their children in a different culture is a crucial practice that serves to gain more insight into the generational transfer of cultural processes of migrants. Also, more information is needed on the cultural socialization practices used by migrant parents and to apply this information to parents belonging to various subcultural groups (Priest et al., 2014; Umaña-Taylor & Hill, 2020; Ayón, Nieri, & Ruano, 2020). In line with all these needs, we intended to assess the psychometric structure of the Turkish form of the "Cultural Socialization Questionnaire" (CSQ) by obtaining its validity and reliability scores. We examined whether the Turkish form of the CSQ has good psychometric properties by researching a sample of internal migrant parents. The factor structure of the CSQ was analyzed using exploratory factor analysis (EFA) and confirmatory factor analysis (CFA). To test the external validity of the scale, correlations were calculated between the CSQ and the perceived discrimination scale (Baysu, 1997) and some demographic variables (e.g., child's age, parental education, the length of migration), whose relationships have been previously proven in the literature.

2. Method

2.1. Sample

This study consists of 141 parents ($M_{age} = 39.76$, $SD = 7.07$, range = 24-61), predominantly mothers ($N=108$, 76.6%), and a group of fathers ($N= 33$, 23.4%) having a boy or a girl (41.1% girls) in their early adolescence ($M_{age} = 12.81$, $SD= 1.15$). According to Jackson (2003), the parameter ratio should be 10/1 or 20/1 when calculating the minimum sample size. Therefore, the number of participants in this study is 141, which exceeds the size recommended by the researchers. We recruited participants using the snowball sampling method. The sample recruited with who (1) live in Turkey's metropolitan cities or large cities, (2) have a migration history within the last thirty years, and (3) identify as "others" under the names of diverse subgroups in Turkey (Turks, Turkmen, Dadas, Kurds, Laz, Arabic, etc.). Before filling out the forms, we asked participant parents an open-ended question: 'Who do they call you?' in order to get their verbal consent for their cultural background. Their verbal answers served as a selection criterion for cultural diversity to participate in a study of practicing 'cultural socialization'. In addition, before the study, participants were asked whether they considered themselves migrants or not, and those who responded, "Yes, I see myself as a migrant," were included in the study.

Parents stated that they migrated from smaller-scale settlements (villages, towns, districts, and small cities) to larger settlements. Accordingly, 35.5% of the participants came from the Eastern Anatolian region, 22% from the Southeast Anatolian region, and 13.5% from the Black Sea region. Furthermore, 9.9% of the participants came from the Mediterranean region, while 4.3% and 4.3% came from Central Anatolia and the Marmara region, respectively. 3.5% of participants from the Aegean region went to Turkey's major municipalities. Lastly, 7% of the sample did not specify which region they migrated from. Bursa (52.5%), Adana (13.5%), Diyarbakir (7.8%), Izmir (7.1%), Istanbul (6.4%), and Ankara (3.5%) are the cities where the participants migrated. 9.2% of participants did not name the city in which they presently reside. Participants generally migrated from the country's east to the north, south, and west. We can infer that the participants experienced migration from rural areas east of the country towards metropolitan cities (See Table 1).

Most families (44%) reported low monthly income (between 1.500 and less ₺). Almost 9.2% of the parents in the sample group are literate; 8.5% had primary school graduates; 38.3% had secondary

school graduates; 16.3% had a high school degree; 22.7% had completed college; and only 3.6% were post-graduates.

When we examined the participants' migration characteristics, we found that the participants' average year of migration was 13.70 (SD = 8.75; range = 1–30). The two most frequently cited reasons for migration were finding jobs (M= 3.26) and providing better education for their children (M= 3.05; range = 1–5). 58% of migrant parents stated that they spent most of their lives in rural regions of Turkey. 53.9% of migrant parents indicated that they spoke a language other than Turkish at home. Those parents of bilingual households spoke the Kurdish language the most (74.7%). The above information shows us that parents who experienced internal migration raised their children within the cultural context they migrated into. In addition, they migrate for economic prospects, a better life, and a desire for enhanced educational opportunities for their offspring.

2.2. Measures

The demographic information form, the CSQ, and the perceived discrimination scale (PDS) were measurement tools used for this study.

2.2.1. Demographic Information Form

Parents answered questions about their age, gender, education level, family income, migration year, and the language/s spoken other than Turkish in the home environment.

2.2.2. Cultural Socialization Questionnaire (CSQ)

This scale, developed by Hughes and Johnson (2001), assesses the extent to which parents share knowledge about their family history and discriminating behaviors they perceive from other cultural groups or encourage their children to learn about their cultural heritage. It focuses on the parent's behavior rather than their attitudes and values. The parents' behaviors in the questionnaire were asked for the past 12 months according to the frequency of recurrence. The ten-item measure comprised three subscales based on a five-point Likert scale, from never to always. These subscales are cultural socialization/pluralism, preparation for bias, and promotion of mistrust. High scores on the scale indicate that the parent frequently uses that practice. The original study's internal consistency coefficients were .86, .81, and .73 for the three subscales, respectively (Hughes & Johnson, 2001).

2.2.3. Perceived Discrimination Scale (PDS)

We assessed parents' collective and individual discrimination experiences by the PDS (Ruggiero and Taylor, 1995). The scale has two 8-item subscales that evaluate how often people perceive discrimination (1 = never, 5 = always). The collective discrimination subscale measures discrimination towards people's cultural groups (e.g., "Are migrants ever discriminated against when looking for a job? "). The individual discrimination subscale measures affective and individual discrimination (e.g., "Because I am a migrant, some people have moved away from me or refused to let me in."). Baysu (2007) conducted the Turkish adaptation study, and Cronbach's Alpha value was .73 for perceived collective discrimination and .85 for perceived individual discrimination. We used a 9-item version of the scale by Çoymak (2009) for this research. In this study, collective and individual discrimination subscale scores demonstrated good internal reliability (respectively $\alpha=.93$ and $\alpha=.92$).

Table 1. Parents' demographic variables

	<i>Mean</i>	<i>SD</i>	<i>%</i>	<i>N</i>
Parents' age	39.75	7.08		141
Parents' education				
Illiterate			0.7	1
Literate			9.2	13
Primary school			8.5	12
Secondary school			38.3	54
High school			16.3	23
College			22.7	32
Post-graduate			3.6	5
Unstated			0.7	1
Vocation				
Housewife			58.9	83
Employee			9.9	14
Unemployed			0.7	1
Other			29.8	42
Unstated			0.7	1
Level of income				
Under 1500 ₺			44	62
1500-3000 ₺			29.1	41
3000-4500 ₺			15.6	22
4500-6000 ₺			6.4	9
6000-7500 ₺			0.7	1
Above 7500 ₺			2.1	3
Unstated			2.1	3
Previously place lived				
Village			39.0	55
Town			2.9	4
District			17.7	25
Small City			24.8	35
Big city			14.2	20
Other			0.7	1
Unstated			0.7	1
Length of migration	13.70	8.75		141

Note. *SD*= Standard deviation

2.3. Procedure

We followed the serial approach (Herrera, Delcampo, & Ames, 1993) for translation scale items to Turkish. Five experts held discussions and settled on the best possible options. Then, we tested the understandability of the items by interviewing a small sample of migrant parents ($N= 4$) before starting the main study.

This study was approved by the Ethics Committee of Bursa Uludağ University (reference: 2016-08) to assess the psychometric features of the Turkish form of the CSQ. Data were collected between December 2016 and January 2017. All participants provided informed consent first, answered questions about basic demographic information, and then completed the CSQ and PDS standard scales. The study was completed within 15 minutes.

2.4. Data Analysis

We performed data analysis using AMOS 23 and SPSS 23. We carried out the analyses on the sample data of 141 parents. Firstly, in order to examine the psychometric properties of the Turkish Cultural Socialization Questionnaire, exploratory factor analysis was conducted. Then, the 10-item structure obtained by exploratory factor analysis and confirmatory factor analysis (CFA) was carried out within the scope of the Structural Equation Model (SEM) through AMOS software to analyze the psychometric features of the Questionnaire. A first-level multi-factor CFA model has been developed to confirm the scale's factor structure acquired under more than one factor. We assessed the CSQ subscale's internal consistency using Cronbach's alpha coefficients. In addition, within the scope of construct validity, Pearson correlation analysis was used to examine the relationship between the CSQ and perceived discrimination measures. A multivariate analysis of variance (MANOVA) was used to assess the effects of gender and the length of migration on the CSQ sub-scales in a separate section (Huberty & Morris, 1989).

3. Results

Analysis of assumptions indicated that the data exhibited skewness and kurtosis scores within the acceptable range of +2 to -2. Therefore, the data provided the normality assumption (Tabachnick & Fidell, 2013). In addition, findings on demographic variables are presented in Table 1.

3.1. Main Findings Related to Socio-Demographic Variables

Multivariate variance analysis (MANOVA) was conducted to examine whether the scores obtained from the Cultural Socialization Questionnaire differ according to the gender of the child. Results showed that subscales of parental cultural socialization did not differ according to a child's gender (Wilks' lambda (λ) = .97; $F_{(6,242)} = .68, p > .05, \eta^2 = .02$).

MANOVA analysis was conducted to determine the effect of migrating within the last 10 years and migrating for more than 10 years on the cultural socialization scores of the parents. The results showed that cultural socialization sub-dimensions differed significantly according to the length of migration (Wilks' lambda (λ)=0.89, $F_{(3, 133)}=5.679, p <.001$). This finding shows that the frequency of cultural socialization practices varies according to the length of migration. When the sub-dimensions of cultural socialization were analyzed according to the status of having migrated ten years ago and having migrated ten years later, preparation for prejudice practices showed a significant difference according to the length of migration ($F_{(1, 135)} = 15.24, p <.001$). Participants who migrated within the last 10 years use preparation of bias messages more frequently than those who migrated more than 10 years ago. The averages of cultural socialization/pluralism and promotion of mistrust sub-dimensions do not differ according to the length of migration.

3.2. Construct Validity

3.2.1. Exploratory factor analysis: A principal component analysis (PCA) was conducted on the 10 items using orthogonal rotation (varimax). The Kaiser-Meyer-Olkin measure shows the sample adequacy for the analysis (KMO =.76). This value is in the 'good' range, according to Field (2009). Bartlett's test of sphericity showed that the correlations between the items were large enough for PCA ($\chi^2 (45) = 448.936, p <.001$). An initial analysis was conducted to obtain eigenvalues for each component in the data. When the analyses were examined, two factors with eigenvalues above 1 emerged and were found to account for 55.68% of the total variance. When the analyses were examined, it was seen that the eigenvalue of the 3rd factor reached .98. When the scree plot graph was analyzed, it was seen that the cut-off point indicated a 3-factor structure. At this point, it was decided to keep the factor number of the scale at 3 as a result of the eigenvalue of the 3rd factor being slightly below 1 and the interpretation of the scree plot graph. As a result of the repeated analysis in a

three-factor structure, it was seen that the three factors met 65.49% of the variance. It was found that the explanatory power of the cultural socialization/pluralism subscale was 24.57%, 22.49% for preparation for bias, and 18.43% for promotion of mistrust and of the total variance. Factor loadings ranged between .65 and .88. As a result, it shows that the scale indicates a factor structure appropriate to the original structure.

3.2.2. Confirmatory factor analysis: A CFA was conducted to investigate the psychometric properties of the CSQ further and to determine whether the three-factor structure derived from the exploratory factor analysis performed above (Gorsuch, 1997). Therefore, confirmatory factor analysis was employed in this study to determine whether the data confirmed the previously known three-component measurement structure above. Given the normal distribution of the data, the maximum likelihood calculation method was used. For a good model fit, the following parameters were considered: Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA) and Standardized Root Mean Square Residual (SRMR) of .08 or less, Comparative Fit Index (CFI), Goodness of Fit Index (GFI) greater than or equal to .90; Chi-square/degrees of freedom (χ^2/df) lower than 3 (Byrne, 2010; Hu & Bentler 1999). The CFA result indicated that the model fit well ($\chi^2 (df= 32, N = 141) = 54.358, p < .01, \chi^2/df = 1.69, GFI = .93, NFI = .88, CFI = .95, RMSEA = .07, SRMR=.06$). The factor loadings and standard errors of the items are shown in Table 2. The factor loads for pluralism items ranged between .63 - .73, between .56 - .83 for preparation for bias, and between .71 - .80 for promotion of mistrust. According to Tabachnick and Fidell (2013), All the standardized coefficients of the items were higher than the suggested cut-off limit of .40.

Table 2. Standard errors, standardized factor loading, and corrected item-total correlation of cultural socialization subscales

<i>CSQ Items</i>	<i>SE</i>	<i>SEFL</i>	<i>CITC</i>	<i>EFAL</i>
<i>Cultural socialization/pluralism</i>				
1- Çocuğumla kendi kültürel grubumuz dışındaki farklı kültürel grupların tarihindeki önemli kişileri veya olayları konuşurum.	.15	.73	.61	.81
2- Çocuğumu diğer kültürel gruplar hakkında kitap okuması için cesaretlendiririm.	.13	.70	.59	.80
3- Kendi tarihimizdeki önemli kişileri veya olayları çocuğumla konuşurum.	.12	.67	.57	.74
4- Çocuğumu kendi kültürel grubumuz hakkında kitap okuması için cesaretlendiririm.	.09	.63	.54	.71
<i>Preparation for bias</i>				
5- Göçmen olduğı için diğer insanların onu kısıtlamaya çalışabileceğı hakkında çocuğumla konuşurum.	.12	.83	.71	.80
6- Göçmen olduğı için çocuğumun aynı sonuca ulaşması için daha çok çabalaması gerektiğini söylerim.	.10	.56	.48	.80
7- Çocuğum beni dinlerken bir başkasıyla ayrımcılık üzerine konuşurum.	.19	.65	.56	.65
8- Göçmen olduğumuz için haksız muameleye maruz kaldığımızı çocuğumla konuşurum.	.12	.73	.59	.64
<i>Promotion of mistrust</i>				
9. Çocuğuma kendi kültürel grubumuz dışındaki çocuklara güvenmemesi konusunda bir şeyler söylerim veya yaparım.	.14	.72	.58	.88
10. Çocuğuma diğer kültürel gruplardan uzak durmaya cesaretlendirmek için bir şeyler söylerim veya yaparım.	.11	.80	.58	.78

Note. *SE* = Standard error, *SEFL* = Standardized factor loading, *CITC*= Corrected Item Total Correlation, *EFAL*= Exploratory factor analysis loading

3.2.3. Pearson Correlation Analysis

To assess the measurement performance of the CS scale, the perceived discrimination scale and demographic variables (e.g., age, parent education, and length of migration), which are expected to show a positive relationship with the scale, were used in the study. Thus, the study contributed to the construct validity of the CSQ by including the relationships with the sub-dimensions of the perceived discrimination scale and a set of socio-demographic variables, which are known to be significantly related to the CS scale in the literature. Consistent with the expectations, the first set of results showed significant relations between the CSQ and the perceived collective and individual discrimination scores. In detail, parents' perceived collective and individual discrimination scores positively correlated with their preparation for bias scores ($r = .35$ and $r = .36$, $p < .001$) (see Table 3). High levels of perceived individual discrimination also significantly correlate with their promotion of mistrust ($r = .17$, $p < .05$). Accordingly, as migrant parents perceive discrimination, their practice of preparing children for prejudice increases, and they also encourage the insecurity of their children towards individuals from diverse groups.

There were also significant relationships between CSQ and certain socio-demographical variables. There were significant correlations between parents' level of education and their pluralism ($r = .17$, $p < .05$) and promotion of mistrust ($r = .19$, $p < .05$) practices. Another set of correlations showed that migrant parents of younger children seemed to give more cultural socialization messages to their children. Lastly, there is a negative correlation between preparation for bias and the length of migration ($r = -.20$, $p < .05$). The parents do not prepare their children for bias as the number of years they migrate increases. We presented descriptive statistics and correlations in Table 3. Overall, this data supports the Turkish form of the CSQ's validity.

3.3. Reliability Analysis

The reliability analysis of the Turkish version of the CSQ was examined using Cronbach's alpha coefficients. The Cronbach Alpha coefficient was calculated as .77 for pluralism, .77 for the preparation for bias, and .73 for the promotion of mistrust subscales, all presented in Table 3. According to the findings of the reliability analysis, all of the scale's items might be used to evaluate the subscales because deleting any of them would not make the scale more reliable. Furthermore, Table 2 presents the corrected item-total correlations (CITC) for the entire CSQ. As a result, the findings showed a valid and reliable three-factor structure for the CSQ that is consistent with the cultural socialization literature and the original study (Hughes and Johnson, 2001).

Table 3. Correlations between CSQ subscales and perceived discrimination, descriptive statistics, and Cronbach's alphas of subscales

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i> (<i>m</i>)	<i>Max</i> (<i>m</i>)	1	2	3	4	5	6	7
1. Pluralism	3.23	.92	1.25	5.00	(.77)						
2. Preparation for bias	2.26	1.01	1.00	4.75	.25**	(.77)					
3. Promotion of mistrust	1.76	.98	1.00	5.00	.17*	.51***	(.73)				
4. Collective Discrimination	2.40	1.09	1.00	5.00	-.06	.35***	.15 ^m	(.93)			
5. Individual Discrimination	1.78	1.02	1.00	5.00	-.08	.36***	.17*	.69***	(.92)		
6. Adolescents' age	12.81	1.15	10.00	14.00	.13	-.35***	-.21*	-.33***	-.36***		
7. Parents' education	3.50	1.33	1.00	8.00	.17*	.15 ^m	.19*	.23**	.12	-.39***	
8. Length of migration	13.47	8.15	1.00	30.00	.06	-.20*	-.05	-.03	.07	.06	-.11

Note. ^m*p* < .08. **p* < .05. ***p* < .01. ****p* < .001 (two-tailed); The bold numerals in the diagonal represent internal consistency coefficients (Cronbach's alpha).

4. Discussion

The present study investigated the factor structure of the CSQ (Hughes & Johnson, 2001), a self-report measure of cultural socialization practices, in a diverse sample of internal migrant parents in Turkey. Parents' cultural socialization practices relate to those that encourage children's original culture and ethnic pride. Examples of such practices include talking about critical historical events, celebrating cultural holidays, and introducing children to cultural heritage books, arts, and music, all of which aim to develop children's sense of ethnic and cultural identity membership (Hughes & Chen, 1997; Simon, 2021). Additionally, parents prepare their children to deal with prejudice (Hughes et al., 2006; Parke & Buriel, 2008). Despite the significant role of cultural socialization in our lives, research on this subject needs more evidence, especially in Turkey. In this regard, since it is a measurement tool that will yield more research on the parenting of diverse cultural groups in our country, we aimed to adapt the Cultural Socialization Questionnaire (Hughes & Johnson, 2001).

We conducted validation tests on the Turkish version of the Cultural Socialization Questionnaire and its subscales: cultural socialization/pluralism, preparation for bias, and promotion of mistrust. The confirmatory factor analysis of the Turkish version of CSQ resulted in a three-factor structure, as Hughes and Johnson (2001) proposed in their original study. In line with the literature, the scale's "cultural socialization/pluralism" sub-dimensions emerged as a latent factor, consistent with previous reports (Hughes & Johnson, 2001; Tran & Lee, 2010; Nelson et al., 2018). Thus, parents reported that they gave messages to their children about their cultural group and other cultural groups, called "Cultural socialization/Pluralism." The fact that this situation emerged in a similar structure for a sample experiencing internal migration offers valuable explanations. For this sub-dimension, such messages are the most common type of cultural socialization parents report. Parents transmit their own culture to their children and introduce cultural differences. Thus, our findings indicate that pluralism may be a more prominent parental practice among a sample of parents, primarily mothers,

who have experienced internal migration in Turkey. Migrant parents respect their heritage and exhibit integrative and positive attitudes towards diverse cultures in their cultural socialization practices. In the three-factor model of CSQ, all the paths had factor loads above .50 (see Table 2).

The current study also showed that the theoretical relationships tested were validated. Regarding Pearson correlation analysis, our findings showed that as parents' perceived discrimination from the migrated cultural environment increases, except for miscorrelations between pluralism scores, parents' messages of preparation for bias and promotion of mistrust increase. Following the previous findings, these findings indicate that, as migrant parents perceive collective (group) discrimination, they inform their children more about prejudice and discrimination to help them develop coping abilities. As they perceive individual discrimination more, parents warn the children against dangers that may arise from the migrated cultural environment and emphasize that they should stay away from other cultural groups. Elevated levels of discrimination at the individual level lead parents to convey mistrust practices (Hughes & Chen, 1997; Umaña-Taylor & Fine, 2004; Hagelskamp & Hughes, 2014; Hrapczynski & Leslie, 2019). These findings also yield that including different types of discrimination in our research may bring promising outcomes for studying minorities' parenting. We also observed significant relationships by examining the relationships between certain socio-demographic variables and parents' cultural socialization practices. In line with the literature, migrant parents tend to convey cultural messages to their children less as they grow older (Rivas-Drake et al., 2017). As children become more peer-oriented in their socialization practices beginning with early adolescence (Nelson et al., 2018), migrant parents may choose not to involve more directly in their children's acculturation process.

No significant relationships exist between the pluralism subscale and parentally reported individual and collective discrimination. No relationship was found between the two variables, indicating that the sub-dimension of pluralism may be an independent, proactive dimension of cultural socialization practices, regardless of the parent's perception of discrimination (Stevenson et al., 2002; Hughes et al., 2006). In other words, even if parents perceive discrimination, the situation does not necessarily influence their culture or socialization practices with the migrated context's cultural features. According to research, parents frequently communicate with their children about cultural diversity and cultural pride, and such messages can be a prominent and central element of raising children (Hughes et al., 2006; Ayón, Ojeda, & Ruano, 2018). As a result, despite the perceived discrimination, the parents' messages in this context can persist.

We also found evidence to support the notion that parents practice pluralism messages more as education increases (White-Johnson et al., 2010). Interestingly, for our study, and to our surprise, more educated migrant parents also convey more distrust messages. As speculation, educated parents may experience enriched societal circumstances more than undereducated ones, and those experiences may lead to triggering an affirmation or conveying diminished trust or distrust to their children. Finally, the results of the variance analysis showed that parental preparation for bias practices varied according to the length of migration. This finding is consistent with the findings related to the length of migration and cultural socialization practices (Ayón, Tran, & Nieri, 2019). It indicates that the integration of families may increase with the year of migration, and they may participate less in the "preparation for bias" practices.

Finally, the CSQ demonstrated acceptable internal consistency in terms of reliability analyses. It is stated that reliability ratings greater than .70 are adequate (Nunnally, 1978). The reliability analysis results showed that Cronbach's alpha coefficients of the subscales of the CSQ were in the range of .73 - .77 (73, 77, and 77) and reached a sufficient level. Consistent with the original study's findings (Hughes & Johnson, 2001), the results showed that the CSQ scores demonstrate good psychometric properties, indicating that the scale is a reliable and valid self-report questionnaire. The results support the

assertion that The Turkish version of the three-factor ten-item CSQ is a functional assessment and evaluation instrument.

While the social sciences typically draw a conceptual distinction between internal and external migration, there are also researchers who argue that both types of migration are triggered by similar social, economic, and political processes (Castles, De Haas, & Miller, 2014; Berry, 2010). Gui et al. (2012) also argue that rural and urban areas or small settlements and developed large settlements create different observable cultural environments. In this context, it is stated that the transition from rural to urban environments can be considered as an acculturation process resulting from social, economic, and cultural differences. This study represents a new attempt to examine the cultural socialization practices of migrant parents with different cultural backgrounds in the context of internal migration. The findings reveal that for parents who have experienced internal migration, these particular practices are similar to a structure observed in studies of external migration. For example, the non-differentiation of cultural socialization and pluralism practices of migrant parents constitutes important evidence for this situation. When the averages of the sub-dimensions are examined, it is seen that the highest cultural socialization dimension and the lowest encouragement of insecurity dimension stand out. These findings show that parents with internal migration experience, like parents with external migration experience, adopt cultural socialization the most, but they prefer “promotion of mistrust” the least due to the nature of parenting.

While the scale shares similarities with the original studies, the focus of the measurement is on the socialization of culture in a rural/urban context rather than the socialization of ethnicity/race differences. The primary focus of the measurement tool should be on capturing the experiences of families with diverse cultural backgrounds, communication patterns, and the socialization of cultural heritage. Hughes and Johnson's (2001) conceptualization includes the theme of cultural socialization as well as ethnic socialization. This study specifically focussed on the cultural aspect with an emphasis on heritage culture and cultural diversity. From this perspective, it aims to shed light on issues such as parental experiences and the way of managing diverse groups in different cultural contexts.

This study provided evidence of the psychometric properties of the CSQ for internal migrants raising their children in metropolitans of Turkey, hence addressing some limitations for future research. Firstly, the construct validity of the measurement tool was evaluated in this study; however, the predictive validity was not evaluated. This is among the limitations of this study. Secondly, the sampling size limited us from making any comparisons that consider the socialization practices of mothers and fathers. Further research, with adequate representation of the parents' gender, involving multiple-group analyses may help reveal the possible gender effect of parents in cultural socialization practices. Another important point is that we based our data on the parents' perceptions, limiting information to a single source. The literature on parenting needs various inputs about cultural practices from multiple sources, such as parents, teachers, grandparents, peers, and children themselves. Moreover, 53.9 percent of the families speak a language other than Turkish at home. This situation may raise the question of the participants' proficiency in reading and speaking Turkish. Although we conducted short warm-up interviews with participants before filling out the forms and answering questions that may be raised, in future studies, we recommend asking those of multilingual homes detailed questions to evaluate their Turkish proficiency.

The sample of the study consisted of participants who came from small settlements (village/city) to developed and large settlements (metropolises) in Turkey through internal migration. Analyses were made by ignoring the cultural differences between regions. This is one of the limitations of the study. Hence, we recommend for future research to compare cultural groups who have migrated to large settlements in Turkey with high migration rates or who belong to diverse ethnic backgrounds.

Conducting comparative studies with diverse cultural groups will help to generalize the findings based on the relationship patterns discussed in this internal migration study. Similarly, it is thought that examining the cultural experiences of individuals and groups at the intersection of categories such as "ethnic group" and "migration status" from the perspective of intersectionality (Crenshaw, 1991) will provide valuable information. Finally, some research has examined the connection between the CS scale and child psychosocial outcomes; yet, these investigations are still in the early stages, and future research should focus more on this association.

Nevertheless, this study contributed to the body of knowledge by supporting the three-factor structure of the CSQ with a sample from Turkey and presenting the Turkish version of a valid and reliable scale to study a newly presented parenting practice for parents with diverse cultural backgrounds. Despite certain limitations, this study has great potential to yield many parenting studies in Turkey, a country of multicultural nature. Furthermore, to our knowledge, this study is the first to test the validity of CSQ in a sample that has experienced internal migration.

Statement of Research and Publication Ethics

This study was performed in line with the rules of scientific research and publication ethics. Approval was granted by the Bursa Uludağ University Social and Human Sciences Research and Publication Ethics Committee on 25 June 2016 (Reference no: 2016-08).

Informed consent

Informed consent was obtained from all participants in the study.

Contributions of the Authors to the Article:

Arş. Gör. Sevim YILDIZ ASLAN's contribution to the article is 50%, Doç. Dr. Ahu ÖZTÜRK's contribution to the article is 50 %.

Conflict of interest

There is no conflict of interest in this study.

References

- Anderson, R. E., Hussain, S. B., Wilson, M. N., Shaw, D. S., Dishion, T. J., & Williams, J. L. (2015). Pain pathways: Racial discrimination and relations between parental functioning and child psychosocial well-being. *Journal of Black Psychology*, 41(6), 491-512. [https://doi: 10.1177/0095798414548511](https://doi.org/10.1177/0095798414548511)
- Ayón, C., Nieri, T., & Ruano, E. (2020). Ethnic-racial socialization among Latinx families: A systematic review of the literature. *Social Service Review*, 94(4), 693-747. <https://doi.org/10.1086/712413>
- Ayón, C., Ojeda, I., & Ruano, E. (2018). Cultural socialization practices among Latino immigrant families within a restrictive immigration socio-political context. *Children and Youth Services Review*, 88, 57-65. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2018.02.042>
- Ayón, C., Tran, A. G., & Nieri, T. (2019). Ethnic-racial socialization practices among Latino immigrant families: A latent profile analysis. *Family Relations*, 68(2), 246-259. <https://doi.org/10.1111/fare.12356>.
- Başel, H. (2007). Türkiye'de nüfus hareketlerinin ve iç göçün nedenleri. *Journal of Social Policy Conferences*, (53), 515-542.
- Baysu, G. (2007). *The effects of intergroup perceptions and ingroup identifications on the political participation of the second-generation Turkish migrants in The Netherlands* [Unpublished Doctoral Dissertation]. Middle East Technical University. <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12608898/index.pdf>
- Berry, J.W. (2010). Mobility and acculturation. In Carr, S. (Ed.), *The Psychology of global mobility: International and cultural psychology* (pp. 193-210). Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-6208-9_10
- Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2006). Immigrant youth: Acculturation, identity, and adaptation. *Applied Psychology*, 55(3), 303-332. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2006.00256.x>
- Bornstein, M. H. (2012). Cultural approaches to parenting. *Parenting: Science & Practice*, 12(2-3), 212-221. <https://doi.org/10.1080/15295192.2012.6833>
- Bornstein, M. H. (2017). The specificity principle in acculturation science. *Perspectives on Psychological Science*, 12(1), 3-45. <https://doi.org/10.1177/1745691616655997>
- Bronfenbrenner, U. (1979). Contexts of child rearing: Problems and prospects. *American Psychologist*, 34(10), 844-850. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.34.10.844>
- Byrne, B. M. (2010). *Structural equation modeling with AMOS: basic concepts, applications, and programming* (2nd ed.). Taylor & Francis Group.
- Castles S., De Haas H., & Miller M. J. (Eds.) (2014) *The age of migration: International population movements in The modern world* (5th ed.), (pp. 1-381). Palgrave Macmillan.
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241-1299. <https://doi.org/10.2307/1229039>
- Crouter, A. C., Baril, M. E., Davis, K. D., & McHale, S. M. (2008). Processes linking social class and racial socialization in African American dual-earner families. *Journal of Marriage and Family*, 70(5), 1311-1325. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2008.00568.x>

- Corak, M. (2012). Age at immigration and the education outcomes of children. In A. Masten, K. Liebkind, & D. Hernandez (Eds.), *Realizing the potential of immigrant youth* (pp. 90–114). Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9781139094696.006>
- Çoymak, A. (2009). *Associations of religious identification, secular identification, perceived discrimination, and political trust with ethnic and societal (national) identification* [Unpublished Master's thesis]. Middle East Technical University. <https://open.metu.edu.tr/handle/11511/18576>
- Demo, D. H., & Hughes, M. (1990). Socialization and racial identity among Black Americans. *Social Psychology Quarterly*, 53, 364–374. <https://doi.org/10.2307/2786741>
- Derlan, C. L., Umaña-Taylor, A. J., Jahromi, L. B., & Updegraff, K. A. (2018). Cultural socialization attitudes and behaviors: Examining mothers' centrality, discrimination experiences, and children's effortful control as moderators. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 24(2), 162-172. <http://doi: 10.1037/cdp0000176>
- Douglass, S., & Umaña-Taylor, A. J. (2016). Time-varying effects of family ethnic socialization on ethnic-racial identity development among Latino adolescents. *Developmental Psychology*, 52(11), 1904-1912. <https://doi.org/10.1037/dev0000141>
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS: Book plus code for E version of text*. SAGE Publications Limited.
- García Coll, C., Lamberty, G., Jenkins, R., McAdoo, H., Crnic, K., Wasik, B., & Vazquez García, H. (1996). An integrative model for the study of developmental competencies in minority children. *Child Development*, 67(5), 1891–1914. <https://doi.org/10.2307/1131600>
- García Coll, C., & Magnuson, K. (2000). Cultural differences as sources of developmental vulnerabilities and resources: A view from developmental research. In S. J. Meisels & J. P. Shonkoff (Eds.) *Handbook of early childhood intervention* (pp. 94–111). Cambridge University Press.
- Gorsuch, R. L. (1997). Exploratory factor analysis: Its role in item analysis. *Journal of Personality Assessment*, 68(3), 532-560. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa6803_5
- Grindal, M., & Nieri, T. (2016). The relationship between ethnic-racial socialization and adolescent substance use: An examination of social learning as a causal mechanism. *Journal of Ethnicity in Substance Abuse*, 15(1), 3-24. <https://doi.org/10.1080/15332640.2014.993785>
- Gui, Y., Berry, J. W., & Zheng, Y. (2012). Migrant worker acculturation in China. *International Journal of Intercultural Relations*, 36(4), 598-610. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2011.11.007>
- Hagelskamp, C., & Hughes, D. L. (2014). Workplace discrimination predicting racial/ethnic socialization across African American, Latino, and Chinese families. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 20(4), 550-560. <https://doi.org/10.1037/a0035321>
- Herrera, R. S., DelCampo, R. L., & Ames, M. H. (1993). A serial approach for translating family science instrumentation. *Family Relations*, 42(3), 357-360. <https://doi.org/10.2307/585567>
- Hou, Y., Kim, S. Y., Hazen, N., & Benner, A. D. (2017). Parents' perceived discrimination and adolescent adjustment in Chinese American Families: Mediating family processes. *Child Development*, 88(1), 317-331. <https://doi.org/10.1111/cdev.12603>
- Hu, A. W., Anderson, K. N., & Lee, R. M. (2015). Let's talk about race and ethnicity: Cultural socialization, parenting quality, and ethnic identity development. *Family Science*, 6(1), 87-93. <https://doi.org/10.1037/dev0000421>

- Hu, L. T. & Bentler, P. M. (1999). Cut off criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Hu, A. W., Zhou, X., & Lee, R. M. (2017). Ethnic socialization and ethnic identity development among internationally adopted Korean American adolescents: A seven-year follow-up. *Developmental Psychology*, 53(11), 2066–2077. <https://doi.org/10.1037/dev0000421>
- Huberty, C.J. & Morris, J.D. (1989). Multivariate analysis versus multiple univariate analyses *Psychological Bulletin*, 105, 302–308. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.105.2.302>
- Hughes, D. (2003). Correlates of African American and Latino parents' messages to children about ethnicity and race: A comparative study of racial socialization. *American Journal of Community Psychology*, 31(1-2), 15-33. <https://doi.org/10.1023/A:1023066418688>
- Hughes, D. & Chen, L. (1997). When and what parents tell children about race: An examination of race-related socialization among African American families. *Applied Developmental Science*, 1(4), 200-214. https://doi.org/10.1207/s1532480xads0104_4
- Hughes, D. & Johnson, D. (2001). Correlates in children's experiences of parents' racial socialization behaviors. *Journal of Marriage and Family*, 63(4), 981-995. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00981.x>
- Hughes, D., Hagelskamp, C., Way, N., & Foust, M. D. (2009). The role of mothers' and adolescents' perceptions of ethnic-racial socialization in shaping ethnic-racial identity among early adolescent boys and girls. *Journal of Youth and Adolescence*, 38(5), 605-626. <https://doi.org/10.1007/s10964-009-9399-7>
- Hughes, D., Rodriguez, J., Smith, E. P., Johnson, D. J., Stevenson, H. C., & Spicer, P. (2006). Parents' ethnic-racial socialization practices: A review of research and directions for future study. *Developmental Psychology*, 42(5), 747-470. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.42.5.747>
- Hrapczynski, K. M. & Leslie, L. A. (2019). Do preparation for bias and cultural socialization protect against discrimination for transracially adopted adolescents? *Adoption Quarterly*, 22(2), 116-134. <https://doi.org/10.1080/10926755.2019.1579136>
- Jackson, D. L. (2003). Revisiting sample size and number of parameter estimates: Some support for the N:q hypothesis. *Structural Equation Modeling*, 10, 128–141. https://doi.org/10.1207/S15328007SEM1001_6
- Juang, L. P., Shen, Y., Kim, S. Y., & Wang, Y. (2016). Development of an Asian American parental racial–ethnic socialization scale. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 22(3), 417–431. doi:10.1037/cdp0000083.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). Changing lifestyles changing competencies: Turkish migrant youth in Europe. *Historical Social Research*, 35(2), 151–168 <https://www.jstor.org/stable/20762454>.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2012). Kültür ve ana babalık: Kuram ve uygulama çıkarsamaları. M. Sayıl ve B. Yağmurlu (Der.) *Ana babalık: Kuram ve araştırma* içinde (s. 61–80). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Liu, L. L., & Lau, A. S. (2013). Teaching about race/ethnicity and racism matters: an examination of how perceived ethnic-racial socialization processes are associated with depression symptoms. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 19(4), 383-394. <https://doi.org/10.1037/a0033447>

- Martinez-Fuentes, S., Jager, J., & Umaña-Taylor, A. J. (2021). The mediation process between Latino youths' family ethnic socialization, ethnic-racial identity, and academic engagement: Moderation by ethnic-racial discrimination? *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 27(2), 296–306. <https://doi.org/10.1037/cdp0000349>.
- Motti-Stefanidi, F., & Masten, A. S. (2017). A resilience perspective on immigrant youth adaptation and development. In N. J. Cabrera & B. Leyendecker (Eds.), *Handbook on positive development of minority children and youth* (pp. 19–34). Springer, Cham. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-319-43645-6_2
- Nelson, S. C., Syed, M., Tran, A. G., Hu, A. W., & Lee, R. M. (2018). Pathways to ethnic-racial identity development and psychological adjustment: The differential associations of cultural socialization by parents and peers. *Developmental Psychology*, 54(11), 2166-2180. <https://doi.org/10.1037/dev0000597>
- Nieri, T., Ayón, C., Yoo, M., & Webb, M. (2022). Perceived ethnic discrimination, ethnic-racial socialization, and substance use among ethnic minority adolescents. *Journal of Ethnicity in Substance Abuse*, 21(1), 70-89. <https://doi.org/10.1080/15332640.2019.1707141>
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory* (2nd ed.). McGraw-Hill.
- Padilla, J., McHale, S. M., Updegraff, K. A., & Umaña-Taylor, A. J. (2016). Mexican-origin parents' differential treatment and siblings' adjustment from adolescence to young adulthood. *Journal of Family Psychology*, 30(8), 955-965. <https://doi.org/10.1037/fam0000229>
- Parke, R. D. & Buriel, R. (2008). Socialization in the family: Ethnic and ecological perspectives. In W. Damon, & R. M. Lerner (Eds.), *Child and adolescent development: An advanced course* (pp. 95-138). John Wiley & Sons, Inc.
- Priest, N., Walton, J., White, F., Kowal, E., Baker, A., & Paradies, Y. (2014). Understanding the complexities of ethnic-racial socialization processes for both minority and majority groups: A 30-year systematic review. *International Journal of Intercultural Relations*, 43, 139-155. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2014.08.003>
- Rivas-Drake, D., & Marchand, A. (2016). Academic socialization among Latino families: Exploring the compensatory role of cultural processes. *Research in Human Development*, 13(3), 225-240. <https://doi.org/10.1080/15427609.2016.1194708>
- Rivas-Drake, D., Umaña-Taylor, A. J., Schaefer, D. R., & Medina, M. (2017). Ethnic-racial identity and friendships in early adolescence. *Child Development*, 88(3), 710-724. <https://doi.org/10.1111/cdev.12790>
- Ruggiero, K. M., & Taylor, D. M. (1995). Coping with discrimination: How disadvantaged group members perceive the discrimination that confronts them. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(5), 826-838. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.68.5.826>
- Sağlam, S. (2006). Türkiye'de iç göç olgusu ve kentleşme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (5), 33-44.
- Salcido, V. V., & Stein, G. L. (2023). Examining the influence of ethnic-racial socialization and parental warmth on Latinx youth psychosocial outcomes. *Journal of Latinx Psychology*, 11(2), 89–103. <https://doi.org/10.1037/lat0000220>
- Saleem, F. T., & Lambert, S. F. (2016). Differential effects of racial socialization messages for African American adolescents: Personal versus institutional racial discrimination. *Journal of Child and Family Studies*, 25, 1385-1396. <https://doi.org/10.1007/s10826-015-0326-0>

- Simon, C. (2021). The role of race and ethnicity in parental ethnic-racial socialization: A scoping review of research. *Journal of Child and Family Studies*, 30, 182-195. <https://doi.org/10.1007/s10826-020-01854-7>
- Stevenson Jr, H. C., Cameron, R., Herrero-Taylor, T., & Davis, G. Y. (2002). Development of the teenager experience of racial socialization scale: Correlates of race-related socialization frequency from the perspective of Black youth. *Journal of Black Psychology*, 28(2), 84-106. <https://doi.org/10.1177/0095798402028002002>
- Tabachnick, B.G., & Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics* (sixth ed.). Pearson.
- Thomann, C. R. (2012). *Developing an anti-racist stance: How white youth understand structural racism*. (Publication No. 3457437). [Doctoral dissertation, University of Massachusetts]. ProQuest Dissertations & Theses Global. <https://www.proquest.com/dissertations-theses/developing-anti-racist-stance-how-white-youth/docview/873576235/se-2>
- Tran, A. G., & Lee, R. M. (2010). Perceived ethnic-racial socialization, ethnic identity, and social competence among Asian American late adolescents. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 16(2), 169-178. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/a0016400>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *İç Göç İstatistikleri* (Yayın no. 49727). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ic-Goc-Istatistikleri-2022-49727>
- Umaña-Taylor, A. J., & Fine, M. A. (2004). Examining ethnic identity among Mexican-origin adolescents living in the United States. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 26(1), 36-59. <https://doi.org/10.1177/0739986303262143>
- Umaña-Taylor, A. J., & Hill, N. E. (2020). Ethnic-racial socialization in the family: A decade's advance on precursors and outcomes. *Journal of Marriage and Family*, 82(1), 244-271. <https://doi.org/10.1111/jomf.12622>
- Yasui, M. (2015). A review of the empirical assessment of processes in ethnic-racial socialization: Examining methodological advances and future areas of development. *Developmental Review*, 37, 1-40. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2015.03.001>
- White-Johnson, R. L., Ford, K. R., & Sellers, R. M. (2010). Parental racial socialization profiles: Association with demographic factors, racial discrimination, childhood socialization, and racial identity. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 16(2), 237-247. <https://doi.org/10.1037/a0016111>

5224 Sayılı Kanun Çerçevesinde Sinema Filmlerinde Denetim

Kader USTA ARSLAN¹

5224 Sayılı Kanun Çerçevesinde Sinema Filmlerinde Denetim

Supervision of Cinema Films within the Framework of Law No.5224

Öz

Abstract

Sinema filmlerinin bir eğlence aracı olarak kabulü ile başlayan süreçte birçok fonksiyona da sahip olması sinema filmlerinin denetlenmesini zorunlu hale getirmiştir. Günümüzde sinema filmlerinin denetlenmesi, 5224 sayılı Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılması ile Desteklenmesi Hakkında Kanunun bir yeniliği olan değerlendirme ve sınıflandırma kavramı içerisinde tanımlanmaktadır. 5224 sayılı Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılması ile Desteklenmesi Hakkında Kanun, 21 Temmuz 2004 tarihinde resmî gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 5224 sayılı Kanun ile sinema filmlerine yapılacak denetim, Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde oluşturulan Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu ile alt kurullar tarafından gerçekleştirilmektedir.

The fact that cinema films have many functions in the process that started with the acceptance of cinema films as a means of entertainment has made the supervision of cinema films compulsory. Today, the supervision of cinema films is defined in the concept of evaluation and classification, which is an innovation of the Law No.5224 on the Evaluation and Classification and Support of Cinema Movies. Law No.5224 on the Evaluation, Classification and Support of Motion Picture Films entered into force after being published in the Official Gazette on 21 July 2004. Pursuant to Law No.5224, the supervision of cinema films is carried out by the Evaluation and Classification Board and sub-committees established within the Ministry of Culture and Tourism.

Anahtar Kelimeler: Sinema Filmleri Denetimi, Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu, Alt Kurul

Keywords: Supervision of Cinema Films, Evaluation and Classification, Sub-Committee

Makale Türü: Derleme Makale

Paper Type: Review Article

1. Giriş

Sinema filmlerinin toplum üzerinde etkinliği ve yaygınlaşması, devletler tarafından bu durumun kontrol altına alınması sonucunu doğurmuştur. Devletler, sinema filmlerinin gerek otoritelerini gerekse toplum yapısını olumsuz yönde etkileyebileceğini öngörerek, bu olumsuzlukları en aza indirmeyi amaçlamış ve mevzuatlarında bununla ilgili bazı düzenlemelere yer vermiştir. Sinema filmleri denetiminde kimi zaman özgürlükçü bir yaklaşım ile sınırlı bir denetim, kimi zaman da otoriter bir yol izlenerek sınırsız bir denetim anlayışının benimsendiği görülmektedir.

Günümüzde sinema filmlerine tanınan özgürlüğün anayasal dayanağını Anayasamızın 26. maddesindeki "Düşüncüyü Açıklama ve Yayma Hürriyeti" ile 27. maddesindeki "Bilim ve Sanat Hürriyeti" maddeleri oluşturmaktadır. Sinema filmlerinde denetimin anayasal dayanağını; radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına imkân veren Anayasamızın

¹ Öğr. Gör., Giresun Üniversitesi, Eynesil Kamil Nalbant Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü ve Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Programı, kader.usta@giresun.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9070-0638>

26. maddesinin 1. fıkrası kanuni dayanağını ise 5224 sayılı Kanunun 7. maddesinin 1. fıkrası teşkil etmektedir.

5224 sayılı Kanunun “Değerlendirme ve Sınıflandırma” başlıklı 7. maddesinde gösterim veya dolaşım öncesi ön denetim, aynı kanunun “İşaret ve İbarelerin Kullanılmaması ve Denetim” başlıklı 13. maddesinde gösterim veya dolaşım sonrası yapılan denetimden bahsedilmektedir. O hâlde 5224 sayılı kanunda denetim iki şekilde ele alınmıştır. Bunlardan ilki, çalışmamızın konusunu oluşturan değerlendirme ve sınıflandırma kavramı olarak nitelendirilen ve değerlendirme ve sınıflandırma kurulu ile alt kurullar tarafından gerçekleştirilen denetim diğeri ise kanunda belirtilen hususları içeren denetim komisyonları tarafından gerçekleştirilen denetimdir. İki denetimin koşulları, usulleri hatta denetimi gerçekleştiren merciler açısından farklılıklar bulunmaktadır. Kanunun 13. maddesi, sinema filmlerinin ön denetiminde belirlenen kriterlere uygunluk denetimi ile sinema salonlarına ilişkin hükümler de barındırması itibariyle farklı bir değerlendirmenin konusunu oluşturmaktadır. Bu açıdan çalışmamızda Kanunun 13. maddesinde yer alan ticari dolaşım ve gösterim sonrası denetim ele alınmayacaktır.

5224 sayılı Kanunda, sinema filmleri denetimini gerçekleştirmek üzere Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu ile alt kurulun oluşturulmasına ve oluşturulan bu kurulların görevlerine ilişkin detaylı hükümlere yer verilmiştir. 5224 sayılı Kanunun, sinema filmlerinin değerlendirme ve sınıflandırmasına ilişkin hükümlerinin uygulanmasına yönelik ise, 22.10.2019 yayın tarihli 30926 sayılı Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik kabul edilmiştir.

Çalışmada; 5224 sayılı Kanun, sinema filmlerinin denetimine ilişkin öngördüğü hükümler açısından incelenmiştir. Araştırmada sırasıyla, 5224 sayılı Kanun Öncesi Genel Olarak Mevzuatta Sinema Filmlerinin Denetimi, 5224 sayılı Kanunun Ortaya Çıkışı ve Genel Özellikleri, Denetim Kavramı ve 5224 sayılı Kanun’a Göre Sinema Filmlerinde Denetim Türü, Denetim Kriterleri, Denetim Merci, Denetim Usulü konularından bahsedilecektir.

2. 5224 Sayılı Kanun Öncesi Genel Olarak Mevzuatta Sinema Filmlerinin Denetimi

Osmanlı Devleti’nde, sinemanın ilk yıllarında matbaa, basın ve tiyatrodaki olduğu gibi, sinemada da ayrı bir hukuki düzenlemeye yer verilmemiş, bireysel başvurulara, yani şikayetlere karşı çözümler üretilmiştir.² Ancak zamanla sinematograf ve aletlerinin ülkeye girişinin kısıtlanması, sinema gösteriminin izne bağlanması gibi yerleşik bazı sınırlamalar kabul edilmiştir (Ceylan, 2017).

Osmanlı Devleti’nde 1913 yılındaki sinemaya ilişkin hukuki durumdan bahseden tasarı ile 1915, 1916 ve 1921 yıllarındaki tasarı metinlerinde sinema filmi hakkında benzer hususlara yer verilmiştir. Bu tasarılar, sinema filmlerine ait programların İstanbul’da Polis Umum Müdürlüğü’ne, taşrada en büyük mülki amire sunulmasının zorunlu olduğu, ilk defa gösterime girecek olan sinema filminin ise İstanbul’da polis müdüriyetleri tarafından, diğer illerde ise en büyük mülki amirin görevlendireceği memur tarafından onaylanması gerektiği belirtilmiştir. 1907 tarihli Polis Nizamnamesinde ise sinema filmlerinin denetimi, 122. maddede yer alan, Osmanlı’da “eğlence” anlamında kullanılan Arapça kökenli lu’biyyat kavramı kapsamında değerlendirilmiştir (Ceylan, 2017).

I. Dünya Savaşı’nın da etkisiyle, 1914 yılında Osmanlı Devleti’nde kitap, risâle, tiyatro oyunları ve sinema filmlerinin sansür kapsamında düzenlenmesini içeren Sansür Talimatnamesi yayınlanmıştır. Bu talimatname ile İstanbul ve önemli noktalarda sansür merkezleri kurulması gerektiği belirtilmiştir. Ancak içinde bulunulan savaş dönemi dolayısıyla 1919 yılında yayınlanan yeni kararname ile basına uygulanan sansür, sinema ve tiyatroya uygulanmamıştır (Ceylan, 2017). Bu hususlar çerçevesinde

² 1903 tarihli Memâlik-i Şâhânedeki Sinematograf Temâşa Ettirilmesinin Şerâit-i İmtiyâziyesine kadar sinema filmlerinin denetimine dair bir düzenleme bulunmamaktaydı. Söz konusu imtiyaznamede ise sinema filmlerinin denetiminde detaylı hükümlere yer verilmiş olmasına rağmen bu hükümler uygulamaya yansımamıştır (Özuyar,2017).

Osmanlı Devleti döneminde, sinema filmleri ile ilgili çalışmalar tasarı düzeyinde kalmış ve sinema filmine özgü genel düzenleyici bir metin yürürlüğe konulmamıştır (Ceylan, 2010).

1920-1923 yılları geçici dönem şartlarını taşıması sebebiyle sinema filmlerinin denetiminde oluşan boşluk, İzmir’de toplanan İzmir İktisat Kongresi’nde gündeme getirilmiştir. Bu kongrede sinema filminin denetiminde dikkat edilmesi gereken adap, genel ahlak, dini değerler, gençlerin korunması, yabancı devletlerin aşağılanmaması gibi kriterler belirlenmiştir (Ceylan, 2021). 12 Eylül 1923 tarihinde Cenevre’de yapılan konferansta Mugayiri Edep ve Haya Neşriyatın Men-i Tedavül ve Ticareti Hakkında Sözleşme hazırlanmış ve 1 Haziran 1926 tarihli kanunla onaylanmıştır. Bu sözleşme ile sadece sinema filmleri değil, matbu, fotoğraf, resim aracılığıyla edep ve hayaya aykırı gerçekleştirilecek hususlarda da tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir (Ceylan,2021).

TBMM’de, 9 Haziran 1932 tarihinde Bakanlar Kurulu’nun 12979 sayılı Kararnamesi ile sinema alanında ilk genel düzenleme olan “Sinema Filmlerinin Kontrolüne Ait Talimatname” kabul edilmiştir (Ceylan, 2015). 1932 tarihli Talimatname ile İstanbul’da, İçişleri Bakanlığı, Millî Savunma Bakanlığı ve Genel Kurmay Başkanlığı’nın birer temsilcisi, İl Polis Müdürü ve Emniyet Müfettişinin katıldığı, bütün filmleri halka gösterilmeden denetleyecek bir komisyon oluşturularak filmlerin sansür yetkisi merkezileştirilmiştir. 26 Aralık 1933 tarihinde ise bu talimatnameye yerli film senaryolarının da sansürünü öngören yeni hükümler eklenmiştir (İçel, 2018).

4 Temmuz 1934 tarihli 2559 sayılı Polis Vazife ve Salâhiyet Kanunu’nun denetime ilişkin maddesinin sinema filmlerine de uygulanabilmesini sağlayan, 1939 tarihli Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontrolüne Dair Nizamname hazırlanmıştır (İçel, 2018; Onaran, 2015; Tarhanlı, 1983). Söz konusu nizamnamede 1977 yılına kadar bazı düzenlemeler yapılmışsa da sansür rejiminin genel ilkelerinde büyük değişikliklere gidilmemiş, denetim işi polisin görevleri içinde kalmıştır (Onaran,2015). 1977 yılında ise çıkarılan 23 Eylül 1977 tarihli Filmlerin ve Film Senaryolarının Denetlenmesine Ait Tüzük, altı yıl yürürlükte kalmış ve yerini 2 Aralık 1983 tarihli Filmlerin ve Film Senaryolarının Denetlenmesine İlişkin Tüzük’e bırakmıştır. Sinema filmleri, 1986 yılında nihayet 3257 sayılı Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanununda düzenlenmiş, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu kapsamında çıkarılmıştır (Yıldız, 2017).

3. 5224 Sayılı Kanun’un Ortaya Çıkışı ve Genel Özellikleri

Çalışmanın bu kısmında 5224 sayılı Kanunun meclis çalışmalarını içeren ortaya çıkış sürecinden ve Kanunun genel özelliklerinden bahsedilecektir.

1999 yılında Avrupa Birliği, Helsinki Zirvesi’nde Türkiye’nin “tam üyelik adayı” olmasının kabulü sonrasında, mevzuatını Avrupa Birliği Mevzuat Standartları ile uyumlaştırma yükümlülüğü kapsamında uyum kanunları çıkartmaya başlamıştır. 19 Temmuz 2003 yılında çıkarılan Altıncı Uyum Paketi içinde yer alan Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu’nda denetimi sınırlayıcı bir eğilim sergilenmiştir. (Başbakanlık, 2007, s.16-17). Uyum sürecinin bir yansıması olarak 2004 yılında Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu’nu yürürlükten kaldıran 5224 sayılı Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılması ile Desteklenmesi Hakkında Kanun ile sinemaya özgü yeni bir kanun kabul edilmiştir.

Sinemaya ilişkin meclise sunulan genel gerekçede; sinema ile müzik eserlerinin farklı dinamikleri ve süreçlere tâbi olmasından dolayı, sinemaya özgü ayrı bir kanuna ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Ayrıca yine genel gerekçede sinemanın çağdaş işlevlerini gereğince yerine getirebilmesi için desteklenmesi, güçlendirilmesi, değerlendirilmesi ve sınıflandırılmasını temine yönelik sinemaya özgü bir kanuna gereksinim duyulduğuna vurgu yapılmıştır (Başbakanlık, 2004).

5224 sayılı Kanun, meclis görüşmelerinde ifade edildiği üzere sivil toplum örgütlerinin, sektörün ve meslek birliklerinin tam mutabakatı ile hazırlanmış bir kanundur. Bu yönüyle de çoğulcu anlayışın bir ürünüdür (TBMM, 2004).

5224 sayılı Kanunda, önceki düzenlemelerin aksine, sinema filmleri rejiminin sadece sansür rejiminden ibaret olmadığına ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Bu durum sinema filmleri özgürlüğü, dolayısıyla iletişim özgürlüğü açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir (İçel, 2018).

18.01.2019 tarihli 7163 sayılı Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılması ile Desteklenmesi Hakkında Kanun'da Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile 5224 sayılı Kanun hükümlerinin bir kısmında değişikliğe gidilmiştir. 5224 sayılı Kanun sinema filmlerinin desteklenmesi, sınıflandırılması ve denetlenmesini sağlayan temel hukuk kurallarını teşkil etmektedir.

5224 sayılı Kanun'da sinema filmleri ile ilgili denetim veya sansür kavramı yerine "değerlendirme ve sınıflandırma" kavramının kullanılması, bu kanunun bir yeniliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Değerlendirme kavramının sözlük anlamı; "Bir şeyin özünü, önemini, nitelik ve niceliğini belirlemek" olarak tanımlanmaktadır (Bkz. TDK Sözlük). 5224 sayılı Kanun'un "Tanımlar" başlıklı 3. maddesinin f bendinde değerlendirme kavramının sınıflandırma kavramı ile birlikte;

"Ülke içinde üretilen veya ithal edilen sinema filmlerinin ve bu filmlerin sinema salonlarında gösterilecek fragmanlarının ticari dolaşıma veya gösterime sunulmadan önce, gösterim ve iletim biçimleri dikkate alınarak kamu düzeni, genel ahlâk ile küçüklerin ve gençlerin ruh sağlığının korunması, insan onuruna uygunluk ve Anayasada öngörülen diğer ilkeler doğrultusunda denetlenmesi, değerlendirilmesi ve sınıflandırılmasını" şeklinde tanımlandığı görülmektedir.

Bu tanımdan anlaşılacağı gibi değerlendirme ve sınıflandırma kavramı ile sinema filmi denetiminin genel çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Bahsi geçen madde hükmünde sinema filmlerinin yerli ve ithal ayrımı olmaksızın, ticari dolaşımı yapılmadan veya gösterime sunulmadan kanunda sayılan ve anayasada yer alan ilkeler yönünden denetlenmesi, değerlendirilmesi ve sınıflandırılması tanımlanmıştır. O halde 5224 sayılı Kanun'da değerlendirme ve sınıflandırma kavramı ile sinema filmlerinin denetimi de kastedilmektedir.

5224 sayılı Kanunun gerekçesinde; "Ülke içinde üretilen veya ithal edilen sinema filmlerinin ticari dolaşıma ve gösterime sunulmadan önce, kayıt ve tescile de esas olacak şekilde kamu düzeni, genel ahlak ve küçüklerin ve gençlerin ruh sağlığının korunması, insan onuruna uygunluk ve anayasada öngörülen diğer ilkeler doğrultusunda değerlendirilmesini ve sınıflandırılmasını temin edecek çağdaş bir mekanizma" oluşturabileceği ifade edilmektedir (Başbakanlık, 2004). Buradan hareketle, kanunda denetim kavramı yerine bu kavramı da kapsayacak şekilde "değerlendirme ve sınıflandırma" kavramının kullanılması çağdaş mekanizmaya uyum sağlamak amacıyla kanunda yapılan bir değişiklik olduğu çıkarımında bulunmak mümkündür. Zira, denetim kavramının sansür kavramı ile yakın ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, denetim kavramının anlamı yumuşatılmak istenmiştir.

5224 sayılı Kanun'un getirdiği yeniliklerle, değerlendirme ve sınıflandırma kurullarının sivilleşmesine yönelik adımlar atılmış, bu kurula doktora veya doktora üzeri dereceye sahip üyeler ile meslek mensupları eklenmiştir. Ayrıca sinema filmlerinde senaryolar denetim dışı bırakılmıştır. Bunların sonucu olarak 5224 sayılı Kanun, geçmiş düzenlemeler dikkate alındığında sinema alanında düzenlenen en liberal kanun olarak ifade edilmektedir (Baykal, 2015).

4. Sinema Filmlerinde Denetim Kavramı ve 5224 Sayılı Kanun'daki Denetimin Türü

5224 sayılı Kanun'un 3. maddesinin f bendinde değerlendirme ve sınıflandırma ile sinema filmlerinin denetimi de kastedildiğinden, söz konusu denetim kavramını açıklığa kavuşturmamız gerekmektedir. Çalışmanın bu kısmında ilk olarak denetim kavramı ve bu kavramın sansür kavramı ile olan yakın ilişkisi, ardından denetim türleri ve 5224 sayılı Kanun'da hangi denetim türünün benimsendiği hususlarına değinilecektir.

4.1. Sinema Filmlerinde Denetim Kavramı

Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde denetim; “Bir işin doğru ve usulüne uygun yürütülüp yürütülmediğini anlamak için yapılan araştırma, inceleme, bakı, kontrol, teftiş, murakabe” olarak tanımlanmaktadır. Bir başka deyişle bir örgütlenmenin neticesinde yürütülen faaliyetlerin ve gerçekleştirilen işlemlerin belirlenen amaç ve kurallara uygun olup olmadığının incelenmesidir ve denetleme işi bir ihtiyacın getirisidir (Bozkurt, 2013).

Sansür ve denetim kavramları pek çok kez birbirinin yerine kullanılmıştır. Denetimden farklı olarak sansür tanımlamasına bakıldığında ise; TDK sözlüğünde sansür; “Sinema ve tiyatro yapıtlarının, her türlü yayımın ve yayının hükümetçe önceden denetlenmesi işi, bunların oynanmasının, gösterilmesinin, yayımlanmasının izne bağlı olması.” anlamında bir ön denetim olarak ifade edilmiştir. Hukuk sözlüğünde ise sansür; “Söz, yazı, resim, film ve sesle yapılan her türlü yayımın ve haberleşmenin yapılmasından sonra veya önce denetlemek üzere alınan emniyet önlemi” (Yılmaz, 1986) olarak hem önceden hem de sonradan yapılan denetimi kapsayacak şekilde geniş tutulmuştur.

Sansür kavramının, Roma’da halkın seçimiyle beş yıllık süre için göreve getirilen devletin icra organı olarak nitelendirilen, “censor” kavramı ile bir ilişkisi olduğu düşünülmektedir. “Censorlar” toplumun mali ve ahlaki yaşayışını denetleyen görevliler olarak tanımlanmaktadır (Tahiroğlu & Erdoğan, 2012, s.9-10). Censorlar’ın Roma halkı üzerinde özellikle ahlaki denetimi gerçekleştiren merci olması, sansürün kökeninin “censor” (Onaran, 1968; Tikveş, 1968) kavramına dayandığını kuvvetlendirmektedir.

Doktrinde ise denetim ve sansür kavramlarıyla ilgili çeşitli tanımlamalar yapılmaktadır. Tikveş (1968), sansürü önleyici kontrol olarak tanımlamıştır. Öztürk (2006), denetim kavramının sansür kavramını içerisine alacak kadar geniş olduğunu, aslında sansürün, denetimin bir alt türünü oluşturduğunu ifade etmiştir. Bu yüzden de her denetim girişiminin sansür olmadığını ileri sürmüştür. Çelik-Thomen, sansürde bulunan ön izleme etkinliğinin sansürün denetimden ayrılmasını sağlasa da denetimin sansürü kapsadığını, ayrıca sansürün uygulanması için her zaman bir devletin kurumsal kontrolü gerektiğini belirtmiştir. Yani Çelik-Thomen’e göre (2014), bir bireyin dahi sansür uygulaması mümkün iken, denetimde devletin kurumsal yapısına ihtiyaç vardır. Çiftçi (2001), sansürü, bir yayının kamuya sunulmadan incelenmesi ve denetlenmesi, film sansürünü ise filmin gösterime girmeden önce bir kurul tarafından denetlenmesi olarak tanımlamaktadır. Ceylan (2018) ise, denetimin daha örgütsel bir çerçevede gerçekleştirildiğini ancak sansürün kişisel nedenlerle sermaye sahipleri tarafından da gerçekleştirilebileceğini ve denetim kavramının, denetleme işini içeren her unsur için ifade edilebileceğini, sansürün bir öndenetim olarak daha dar bir anlama geldiğini belirtmektedir.

Bütün bu hususlar çerçevesinde denetim kavramı ve sansür kavramı arasında kesin bir ayırım yapmak mümkün değildir. 5224 sayılı Kanun ve Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik’te denetleme kavramı, değerlendirme ve sınıflandırma kavramı içerisinde yer almış, ayrı bir kavram olarak kullanılmamıştır. 5224 sayılı Kanunun “Değerlendirme ve Sınıflandırma” başlıklı 7. maddesi ile yönetmeliğin “Değerlendirme ve Sınıflandırma Esasları” başlıklı 10.maddesinde; Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde oluşturulan kurulların, yerli veya ithal sinema filmlerinin ve fragmanların, ticari dolaşıma veya gösterime sunulmadan önce, belirtilen nedenlerle değerlendirilip, sınıflandırılacağı düzenlenmiştir.

Her ne kadar yönetmelikte ve kanunda, oluşturacağı olumsuz çağrışımlardan kaçınılmak amacıyla sansür kavramına yer verilmemişse de kanun ve yönetmelikte yer alan ilgili hükümlerden anlaşılacağı üzere, sinema filmleri ve fragmanlar açısından değerlendirme ve sınıflandırma kavramı açıkça ön denetim anlamına gelmektedir (İçel, 2018).

4.2. 5224 Sayılı Kanun'daki Denetimin Türü

Sinema filminin toplumsal hayata girmesinden çok kısa süre sonra kitleler üzerindeki etkisinin artması kamu otoriteleri tarafından denetlenmesi gereksinimini doğurmuştur. Bu denetlemede ülkeden ülkeye değişen farklı uygulamalara rastlamak mümkündür. Bu farklı uygulamalar sebebiyle de sinema filmlerinin denetimi için çeşitli denetim sistemleri ortaya çıkmıştır.

Sinema filmlerinde denetim sistemlerini dört ana başlıkta toplayabiliriz. Bunlar; "Devlet Sansürü", "Karma Sistem", "Kendi Kendini Kontrol Sistemi", "Mahalli Sansür"dür (Onaran, 1968).

Devlet sansürü, film ve senaryoları denetlemekle görevli kuruluşlar devlet teşkilatında yer alan kişilerden oluşmakta ve sansür uygulamasında devlet çıkarları ön planda tutulmaktadır (İçel, 2018). Hatta, siyasi menfaat gözeterek, halkın veya basının temsil edilmesi durumunda dahi, devlet sansürü sisteminden söz edilmektedir (Onaran, 1968).

Karma sistem, devletin resmi kuruluşları içerisinde olmasına rağmen belli nispette film sanayi temsilcileri veya kamuoyu temsilcilerinin de içinde bulunduğu, (Onaran, 1968) yani sinema filmlerini denetleyen kontrol komisyonlarına devlet memurlarının yanında sanayi, üniversite ve halkın temsilcilerinin de katıldığı sistemdir (Onaran, 1969).

Kendi kendini kontrol sistemi (Onaran, 1968) bir başka deyişle özdenetim sistemi, sinema endüstrisinde yer alanların sinema filmlerinin denetimini gerçekleştirmesi şeklindedir. İngiltere'de hükümetten ve idareden bağımsız, gelenek ve göreneklerle ortaya çıkan bir sistemdir (İçel, 2018).

Mahalli sansürde ise, merkezi sansürden farklı olarak esas itibariyle sansür yetkisi belediyelere verilmiştir. Ancak bölgesel özellikler taşıyan ve belediye sınırlarını aşan durumlarda valilere de sansür yetkisi verilebilmektedir (Onaran,1968).

5224 sayılı Kanunda yer alan; "Sinema filmlerinin değerlendirilmesi ve sınıflandırılması, bakanlık bünyesinde oluşturulan Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulunca yapılır." (4.m.) hükmü ile sinema filmlerinde denetimin, bakanlık bünyesinde gerçekleştirildiği sonucuna varılmaktadır. 5224 sayılı Kanunun 7. maddesinde de dokuz üyeden oluşan Değerlendirme ve Sınıflandırma Kuruluna, "İlgili alan meslek birliklerince önerilen uzman kişiler arasından Bakanlıkça seçilecek üç üye ile Bakanlık tarafından belirlenecek, alanında doktora derecesi bulunan bir sosyolog, bir psikolog ve bir çocuk gelişimi uzmanı olmak üzere toplam dokuz üyeden oluşur." demek suretiyle toplam altı üye devlet memuru olmayan sektörden ve üniversitelerde belirli kriterlere sahip kişilerden seçilmektedir. Sonuç olarak, 5224 sayılı Kanundaki 4. ve 7. madde hükmünden anlaşılacağı üzere, bu kanunda kontrol sistemlerinden karma sistem benimsenmiştir.

5. Sinema Filmlerinde Denetleme Kriterleri

Sinema filmleri için, yetkili merci tarafından kanunda belirtilen ölçüler kapsamında bir denetimin yapılması gerekmektedir. 5224 sayılı Kanun'un 3. maddesinin f bendinde değerlendirme ve sınıflandırma tanımlaması içerisinde sinema filmlerinin ithal veya yerli olmasına bakılmaksızın ülke içinde dolaşım veya gösterime sunulmadan;

-Kamu düzeni,

-Genel ahlâk ile küçüklerin ve gençlerin ruh sağlığının korunması,

-İnsan onuruna uygunluk,

-Anayasada öngörülen diğer ilkeler doğrultusunda denetlenmesi, şeklinde denetim ölçüleri belirlenmiştir. Burada anayasada öngörülen diğer ilkeler ile; Anayasa'nın 26. maddesinde sinema filmleri özgürlüğü için de geçerli olan özel sınırlama sebepleri anlaşılmaktadır. Bu özel sınırlama sebepleri;

"Millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, cumhuriyetin temel nitelikleri ve devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve

aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sınırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi”dir.

Kanunda sinema filmlerinin değerlendirme ve sınıflandırma neticesinde uygun bulunmaması halinde, sinema filminin ticari dolaşıma ve gösterime sunulamayacağı düzenlenmiştir (m 7/2). Bu minvalde, değerlendirme ve sınıflandırması yapılan sinema filminin, denetim kriterleri kapsamında incelenerek ticari dolaşıma ve gösterime sunulup sunulmayacağı konusunda karar verilecektir.

5224 sayılı Kanun’un 4. maddesinin 5. fıkrasında: “Bakanlık, insan onurunun, kamu düzeninin, genel ahlakın, çocukların ve gençlerin ruh sağlığının korunması amacıyla; şiddet, pornografi ve insan onuruyla bağdaşmayan görüntü ve etkiler içeren filmleri yeniden değerlendirilmek üzere Değerlendirme ve Sınıflandırma Kuruluna sevk edebilir” hükmü düzenlenmiştir. Hükümde, bakanlığın filmleri yeniden denetlemek üzere alt kurula sevkinde; “şiddet, pornografi” olmak üzere iki yeni unsura yer verildiği görülmektedir.

Yönetmeliğin 4. maddesinin b bendinde değerlendirme ve sınıflandırmanın kanunda öngörülen 5 ilke doğrultusunda yapılacağı belirtilmekle beraber, “Değerlendirme ve Sınıflandırma Esasları” adlı madde üst başlığı altında 10. maddenin 1. fıkrasında; “Ülke içinde üretilen veya ithal edilen sinema filmleri ve fragmanlar, ticari dolaşıma veya gösterime sunulmadan önce cinsellik, çıplaklık, şiddet, korku ile uyuşturucu madde, kaba ve argo dil gibi olumsuz örnek oluşturabilecek davranışların ağırlığı göz önünde bulundurularak değerlendirilir ve sınıflandırılır” şeklindeki düzenlemeyle, değerlendirme ve sınıflandırmada yeni unsurlara yer verilmiştir. Değerlendirme ve sınıflandırmada öngörülen kriterler, unsurlar ya da esaslar arasındaki bu farklılık nasıl izah edilecektir? Öncelikle kanun hükümleri, yönetmelik hükümleri ve kanun ile yönetmelik hükümleri arasında denetim esasları açısından bir uyum ve bütünlük sorunu olduğu belirtilmelidir. Bu açıdan kanun ve yönetmeliğin kaleme alınmasında yeterli özenin gösterilmediği söylenebilir. Anayasanın 124. maddesine göre yönetmelikler, kanunun uygulanmasını sağlamak üzere ve kanun hükümlerine aykırı olmayarak çıkarılacaklarından, sinemaya ilişkin bu düzenleme sorunu nasıl halledilecektir? Burada her iki hukuki metnin kendi içinde veya aralarında ya bir aykırılık ya da bir uyum sorunu olabileceği akla gelmektedir.

Kanunun kendi içinde Bakanlığın denetime sevk etme nedeni olarak yer verdiği “şiddet ve pornografi”, maddenin yazım biçiminden anlaşıldığı kadarıyla, öngörülen yeni kriterler olmayıp, kanunda öngörülen “çocukların ve gençlerin ruh sağlığının korunması amacı”nın yansıması mahiyetinde görülmesi gerekir. Diğer ifadeyle, bir kriterin/ilkenin en dikkat çeken görünüm ve etkinlik şekilleri olarak belirtilmişlerdir. Yönetmelikte öngörülen; “cinsellik, çıplaklık, şiddet, korku ile uyuşturucu madde, kaba ve argo dil” gibi esasları da yeni kriterler olarak görmek yerine; “olumsuz örnek oluşturabilecek davranışlar” cümlesinden “çocukların ve gençlerin ruh sağlığının korunması” kriterinin ihlâlinin en bariz yansımaları/görünümleri kabul etmek, bağdaştırma amacına uygun düşmektedir. Aksi takdirde, kanun ve yönetmelikteki unsurları/esasları yeni kriterler olarak kabul etmek gerekecektir ki, bu durumda kanunun kendi içinde uyum sorunu yanında, kanunda olmayan yeni kriterler getirmesi nedeniyle yönetmeliğin kanuna aykırılığında bahsetmek gerekecektir. Ancak, kanun ve yönetmelikte denetim açısından öngörülen yeni unsurlara bakıldığında bunların yeni kriterler olmadığı, “çocukların ve gençlerin ruh sağlığının korunması” kriteri kapsamına dâhil edilebilecek, sıklıkla görülebilecek ve kamuoyunu etkileyebilecek olumsuz örnekler olması dolayısıyla özellikle metinlerde tasrih edildikleri sonucuna ulaşmak mümkündür.

Onaran sinema filmlerinin denetiminde, resmi, yarı resmi, özel veya mahalli nitelikte belirlenen yetkililerin haricinde açık veya gizli olarak, siyasi iktidar veya baskı grupları tarafından da bazı kayıtlıların getirilmesinin mümkün olduğunu belirtmiştir. O hâlde sinema filmlerinin denetiminde devlet sansürü, karma sistem, kendi kendini kontrol sistemi ve mahalli sansür sistemlerinin yanı sıra denetim kriteri olarak diğer kayıtlıca unsurlarında varlığından söz edilebilir. Onaran tarafından bu diğer kayıtlıca unsurlar şu şekilde sıralanmıştır;

- 1-Hükümet veya parlamentonun müdahalesi yani politik müdahale,
- 2-Basın, -Bu yolla sinemaya baskı yapılabileceği gibi mevcut baskının da kaldırılması sağlanabilmektedir,-
- 3-Çeşitli kurumlar; dini kurumlar, meslek grupları, ırk grupları, ticari gruplar, siyasi baskı grupları, aile dernekleri
- 4-Mesleki ve ticari kayıtlanmalar, filmcinin sansür korkusuyla filmi tasarlarlarken sınırlaması veya kazanç kaygısıyla senaryocu, yapımcı, ilgililer üzerindeki baskı,
- 5-Fertlerin etkisi; şahsi müracaatlar, şikâyet dilekçeleri (Onaran, 1968).

Fidan ise analitik ve sistematik açıdan denetim türlerini, siyasi denetim, idari denetim, hukuki denetim, mali denetim, etik öz denetim, toplumsal denetim, medya denetimi, uluslararası denetim ve teknolojik denetim olarak ifade etmiştir (Fidan, 2014). 5224 sayılı Kanunda belirtilen denetim kriterlerine ek olarak Onaran ve Fidan tarafından sayılan denetim mekanizmalarının belirleyici etkisi de farklı zaman ve mekânda denetim kriteri olarak karşımıza çıkabilecektir. Ayrıca sinemanın diğer sanat dallarından sonra ortaya çıkan bir sanat dalı olması, kendine has yapısı, hâlâ gelişim göstermesi, estetik değer ifade etmesi gibi sebepler, sinema filmlerinin denetim kriterleri ile birlikte göz önünde bulundurulması gereken hususlardır.

6. 5224 Sayılı Kanun'da Sinema Filmleri Denetim Mercii

5224 sayılı Kanunun uygulanmasında yetkili makam Kültür ve Turizm Bakanlığı'dır (m. 3/a). Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde, sinema bilincinin geliştirilmesi, ulusal sinema eserlerinin izleyiciye ulaştırılmasının sağlanması, eser üretimine teşvik, meydana getirilen eserlerin kültür mirası olarak gelecek kuşakları aktarımını sağlamak ve uluslararası alanda Türk sinemasının rolünü güçlendirmek için 02.11.2011 tarih 662 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Sinema Genel Müdürlüğü teşkilatlanmıştır (Sinema Genel Müdürlüğü [SGM], 2022). Ancak, belirtmek gerekir ki Sinema Genel Müdürlüğü'nün sinema filmlerinin denetlenmesine yönelik herhangi bir işlevi olmayıp, Türk sinemasına değer katmak ve Türk sinemasının daha iyi yerlere ulaşmasını sağlamak amaçlarını taşımaktadır.

5224 sayılı Kanunun ikinci bölümünde yer alan 5., 6., 7. ve 8. maddelere göre sinema filmleri denetimini gerçekleştiren ilk merci alt kurul, üst merci ise Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu'dur.

6.1. Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu

5224 sayılı Kanunda sinema filmlerinde yapılan değerlendirme ve sınıflandırmaların Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu tarafından yapılacağı düzenlenmiştir (m 4/1). Bu kurul değerlendirme ve sınıflandırmada asıl olan kurul (üst) olmakla birlikte ön değerlendirme yapılması amacıyla bu kuruldan farklı olarak alt kurullar da oluşturulabilecektir (Kanun m 4/4).

Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu, 5224 sayılı Kanun Tasarısı'nın 4. maddesinin 2. fıkrasında; "Kurul; Bakanlık ile İçişleri, Dışişleri ve Millî Eğitim bakanlıklarından birer üye, ilgili alan meslek birliklerince önerilecek uzman kişiler arasından Bakanlıkça seçilecek iki üye..." şeklinde kanun teklifi verilmişse de, TBMM görüşmesi esnasında, sinema sektörü temsilcilerinin de ağırlıklı bir şekilde yer almasının filmlerin değerlendirilmesi ve sınıflandırılmasının daha sağlıklı yapılmasını sağlayacağı düşüncesiyle, "Dışişleri" ibaresi madde metninden çıkarılmış, aynı fıkrada geçen "Bakanlıkça seçilecek iki üye" ibaresi "Bakanlıkça seçilecek üç üye" şeklinde bir değiştirilmiştir. Bu durumda, Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu, "Kültür ve Turizm Bakanlığı ile İçişleri ve Millî Eğitim Bakanlıklarından birer üye olmak üzere toplam üç üye, ilgili alan meslek birliklerince önerilecek uzman kişiler arasından Bakanlıkça seçilecek üç üye, Bakanlık tarafından belirlenecek, alanında doktora derecesi bulunan bir sosyolog, bir psikolog ve bir çocuk gelişimi uzmanı" olmak üzere toplam dokuz üyeden oluşur (TBMM, 2004).

5224 sayılı Kanunda 18.01.2019 tarihli 7163 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik sonrası "Değerlendirme ve Sınıflandırma" başlıklı 7. maddesinin 2. fıkrasında yer alan "Bakanlıkça" ibaresinin, sanatçıları bakanlığın onaylayacağı eserleri yapmaya yönlendirmesine ve sinema filmlerinin Bakanlık

iznine tabi kılınmasına neden olduğu gerekçesiyle, çıkarılması istemiyle iptal davası açılmıştır. Anayasa Mahkemesi, GK, Tarih 4.03.2021, E. 2019/36 K. 2021/15 sayılı kararında özetle, Bakanlıkça ibaresinin, değerlendirme ve sınıflandırması yapılan filmlerin, kamu düzeni ile aile ve çocukların korunmasını amaçlarına aykırı olmadığı ve meşru olduğu, dava konusu ibarenin kullanımında kamu yararı ile kişisel yarar arasında makul dengenin gözetildiği ve orantısızlığın olmadığı gerekçeleriyle iptal talebinin reddine karar vermiş, kanunda yer alan “Bakanlıkça” ibaresini Anayasaya aykırı bulmamıştır (Anayasa Mahkemesi [AYM], 2021).

Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulunda toplantı yeter sayısı altı, karar yeter sayısı ise üye tam sayısının salt çoğunluğu olarak belirlenmiştir (Kanun m 4/2). Filmin yapımcısı isterse Kurula gözlemci olarak katılabilecektir (Kanun m 4/3). Değerlendirme ve Sınıflandırma Kuruluna Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilcisi başkanlık yapmaktadır ve kurulun görev süresi ise iki yıldır. Meslek birlikleri temsilcileri diğer üyelerden farklı olarak iki dönem üst üste seçilememektedir (Yönetmelik m 7/2). Ayrıca değerlendirme ve sınıflandırma işlemleri, kurullara ilişkin usul ve esaslar bakanlıkça çıkarılacak yönetmelikle ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir (Kanun m 4/7).

Kurul, sinema filmleri ve fragmanlarının işaret ve ibarelerini belirlemekte, sonrasındaki süreç için de bu işaret ve ibarelerin uygunluğuna ilişkin karar alabilmektedir (Yönetmelik m 8/2).

Gerekli görülmesi halinde ise kurul çalışmaları esnasında mütercim tercüman bulundurulabilecektir (Yönetmelik m 8/5).

6.2. Alt Kurul

Alt Kurul, sinema filmlerinde Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu'ndan önce bir ön değerlendirme ve sınıflandırma yapılması amacıyla oluşturulur (Kanun m 4/4). Bu amaç, yönetmeliğin 5. maddesinin 1. fıkrasında; “Sinema filmleri ile fragmanların değerlendirme ve sınıflandırmasının yapılması” olarak ifade edilmiştir. Yönetmelik hükümde alt kurul hem sinema filmlerinin ilk denetimini hem de fragmanların denetimini yapmakla görevlendirilmiştir. Kanunda, fragmanlar ibaresine ayrıca yer verilmemiş, yönetmelikte ise fragmanların sinema filmleri ile aynı değerlendirme koşullarında gerçekleştirileceği belirtilmiştir. Kanımızca kanunda fragman ibaresine yer verilmemesi, fragmanın sinema filminin ayrılmaz bir parçası; mütemmim cüzü olarak görülmüş olmasından kaynaklanmaktadır. Senaryolar ise ne 5224 sayılı Kanun hükmünde ne de yönetmelikte zikredilmemiştir. Bu da senaryoların denetim dışı bırakılması anlamını taşımaktadır.

Alt Kurul, kanun hükmünde belirtildiği üzere; “Bakanlık temsilcisi, meslek birliklerince önerilenler arasından Bakanlıkça seçilecek sektörden bir temsilci ve bir psikolog” (m 4/4) olmak üzere üç kişiden oluşmaktadır.

Yönetmelikte, alt kurul üyelerinin görev süresi, Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu ile aynı olacak şekilde, iki yıl olarak belirlenmiştir (m 5/3). Yönetmelikte alt kurullardaki meslek birlikleri temsilcileri ve psikologlar iki dönem üst üste seçilemeyecektir (m 5/3). Yani Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu'nda sadece meslek birlikleri temsilcileri iki dönem üst üste seçilemeyecektir, alt kurulda hem meslek birlikleri temsilcileri hem de psikolog iki dönem üst üste seçilemeyecektir. Yönetmeliğin 5. maddesinin 5. fıkrasında “Alt kurullarda görevlendirilen üyeler Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulunda görev alamaz.” hükmü ile de sinema filmlerinin ilk değerlendirmesini yapan alt kurul ile Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu'nun aynı kişilerden oluşmasının önüne geçilmiştir. Yani bu hüküm ile denetimin hep aynı kişiler tarafından yapılması engellenerek, kurulun tarafsızlığı tesis edilmeye çalışılmıştır (Baykal, 2020, s.107). Kanunda, Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu'na film yapımcısının gözlemci olarak katılabileceği ifade edilmişti, ancak alt kurul için aynı hükmün düzenlenmediği hatta yönetmeliğin 5. maddesinin 3. fıkrasında “Alt kurul toplantılarına üyeler dışında kimse katılamaz.” demek suretiyle bir ayrıma gidildiği görülmektedir.

USTA ARSLAN

Alt kurulun görevleri yönetmelikte; “Alt kurullar, sinema filmlerinin ve fragmanların değerlendirme ve sınıflandırmasını yaparak bunlara ilişkin işaret ve ibareleri belirler. Alt kurullar birden fazla işaret ve ibare kullanılmasına karar verebilir.” (m 6/1), “Filmin veya fragmanın değerlendirme ve sınıflandırma sonucu başvuru sahibine iletilir.” (m 6/2), “Alt kurullar, sinema filmlerini ve fragmanlarını değerlendirilmek ve karar alınmak üzere Değerlendirme ve Sınıflandırma Kuruluna sevk edebilir.” (m 6/3) şeklinde sıralanmıştır.

İşaret ve ibarelerin, yönetmeliğin 12. maddesinde belirtildiği üzere; “...film öncesinde, her türlü tanıtım ve gösterim alanında ve taşıyıcı materyal üzerinde rahatça görülebilecek ve okunabilecek şekilde kullanılması zorunludur.” Sadece filmde değil filmin öncesinde veya arasında gösterilen fragmanlarında gösterilen film için belirlenen işaret ve ibareye uygun olması gerekmektedir. Kurul tarafından filmlerin sınıflandırılması belirli işaret ve ibareler ölçüsünde yapılmaktadır.

Tablo 1. İşaret ve İbarelerin Belirlenmesi

Yaşa göre	6 yaş ve üzeri izleyici kitlesi içindir.
	6 yaş altı izleyici kitlesi aile eşliğinde izleyebilir.
	10 yaş ve üzeri izleyici kitlesi içindir
	10 yaş altı izleyici kitlesi aile eşliğinde izleyebilir.
	13 yaş ve üzeri izleyici kitlesi içindir.
	13 yaş altı izleyici kitlesi aile eşliğinde izleyebilir.
	16 yaş ve üzeri izleyici kitlesi içindir.
	18 yaş ve üzeri izleyici kitlesi içindir.
Diğer kriterlere göre	Genel izleyici kitlesi içindir.
	Şiddet veya korku unsurları içerir.
	Cinsellik veya çıplaklık unsurları içerir.
	Olumsuz örnek oluşturabilecek unsurlar içerir.

Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu’nda olduğu gibi Alt Kurul da gerekli gördüğü taktirde kamu kurum ve kuruluşlarından konuya ilişkin görüş isteyebilmektedir (Yönetmelik m 6/6).

7. Denetleme Usulü

Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu ile alt kurul, sinema filmlerinin denetimini belirli usul kurallarına uygun gerçekleştirmektedir. 5224 sayılı Kanununun 4. maddesinin 4. fıkrası ile 5. fıkrasında ve yönetmeliğin “Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulunun Çalışma Usul ve Esasları” başlıklı 8. maddesinin 1. fıkrasında; Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu tarafından sinema filmlerinin ve fragmanların değerlendirme ve sınıflandırmasının hangi hallerde yapılacağı sıralanmıştır.

İlk olarak, Kanununun 4. maddesinin 4. fıkrasında; “Alt kurul, yapılan ön değerlendirme ve sınıflandırma sonucunda, gerekli görülen hallerde”, yönetmeliğin 8. maddesinin 1. fıkrasında da aynı şekilde “Alt kurul tarafından sevk edilmesi halinde,” Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu gerekli değerlendirmeyi yapacak ve karara bağlayacaktır. Burada sevk herhangi bir şarta bağlanmamış alt kurulun gerekli görmesi yeterli sayılmıştır.

İkinci olarak, kanununun 4. maddesinin 4. fıkrasında; “...filme ilişkin öngörülen kısıtlayıcı tedbire yapımının muvafakat etmemesi halinde” film alt kurul tarafından, tekrar değerlendirilmek ve karara bağlanmak üzere Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu’na gönderilecektir. Bu usul Yönetmeliğin 8.

maddesinin 1. fıkrasında, “Alt Kurul tarafından alınan karara başvuru sahibinin itirazı üzerine” şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca, alt kurulun yapmış olduğu değerlendirmeye karşı, yönetmeliğin 6. maddesinin 4. fıkrası; “Yapımcı veya ithalatçı, filmin Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulunda yeniden değerlendirilmesi için Bakanlığa alt kurul kararının bildirim tarihinden itibaren beş iş günü içinde itiraz edebilir.” hükmü ile yapımcı veya ithalatçıya, alt kurul kararının bildiri tarihinden itibaren beş günlük bir itiraz süresi verilmiştir. Bu süre hak düşürücü bir süredir ve bu süre içerisinde yapılacak itirazın Bakanlığa yapılması gerekmektedir. Yönetmeliğin 8. maddesinin 1. fıkrasında, Kanunun 4. maddesinin 4. fıkrasından farklı olarak “film yapımcısı” yerine “başvuru sahibi”, “muafakat etmeme” yerine “itiraz” kavramları kullanılmıştır. Aynı durumu ihtiva eden hükümlerin farklı kavramlarla düzenlenmiş olması uygun düşmemiştir. Bunun yanında Yönetmeliğin 6. maddesinin 4. fıkrasında, alt kurul kararına itiraz edebilecekler, yapımcı ve ithalatçı olarak belirtilmiştir. Kanunda sadece “yapımcı”nın itiraz etmesi durumunun düzenlenmesine rağmen yönetmelikte hem “yapımcı” hem de “ithalatçı” kavramının kullanılması, yönetmeliğin kanuna aykırılığı sorunu ile karşılaşmamıza sebep olmaktadır.

Eğer normlar hiyerarşisinde, üstte olan norm ile altta olan norm aynı konuda başka şeyler diyorsa, uygulanacak olan üst normdur (Gözler, 2018). Buna göre, 5224 sayılı Kanun’un 4. maddesinin 4. fıkrasında alt kurul kararına sadece “yapımcı” itiraz edebilecektir.“ Güriz’e göre, kanun koyucunun kullandığı kelimelere aşırı bir değer tanıdığı ve kanundaki bütün kelimeleri titiz bir denetimden geçirdikten sonra kullandığı varsayımı yanlışır.” (aktaran Gözler, 2018). Bu düşünceden hareketle, kanun koyucu tarafından aslında alt kurul kararında sadece “yapımcı”ya değil “ithalatçı”ya da itiraz hakkını tanınması amaçlanmış ancak, dikkatten kaçmıştır. Bu uyumsuzluğun kanun koyucunun amacı doğrultusunda düzeltilmesi gerekmektedir.

Son olarak, bakanlık tarafından, alt kurulun yaptığı değerlendirmenin kanunda sayılan gerekçelerle tekrar yapılması için Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu’na sevk edilmesi düzenlenmiştir (m 4/5). Yönetmeliğin 8. maddesinin 1. fıkrasında; “Kanunun 4. maddesinin beşinci fıkrası çerçevesinde Bakanlığın talebi üzerine...” doğrudan kanun hükmüne atıfta bulunmaktadır.

Bakanlığın gerçekleştirdiği sevk durumu için bir süre öngörülmemiş olması, Bakanlığın bu sevki hemen değerlendirme ve sınıflandırma sonrası yapabileceği gibi, filmin yayınlanmasından sonra süresiz bir şekilde yapabileceği sonucunu çıkarmamıza neden olmaktadır. Baykal (2015), Bakanlık tarafından yeniden sevki bir örnekle açıklamış, bu örnekte, ithal bir yapım olan Killing Them Softly adlı filmin, alt kurul tarafından “13+” olarak sınıflandırılmış ancak Kültür ve Turizm Bakanı’nın filmle ilgili yaptığı eleştiri üzerine film Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu tarafından yeniden değerlendirilmiş ve sınıflandırma derecesi “+18”e yükseltilmiştir. Verilen bu örnekte filmin ticari dolaşıma veya gösterime sunulmasından sonra yapılan bir sevk durumu söz konusu olmuştur.

8. Sonuç

5224 sayılı Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılması ile Desteklenmesi Hakkında Kanun ile sinema filmlerinin ve sinema sektörünün desteklenmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Sinema filmlerinin ve sinema sektörünün desteklenmesi yenilikleriyle ön plana çıkan bu kanun, denetim fonksiyonu yönünden ikinci planda kalmıştır.

Kanun hazırlanırken, aynı anlama gelecek farklı kelimelerin kullanılması veyahut özensiz bir dilin varlığı kanunun anlaşılmasını güç hale getirmiştir. Kaldı ki, sadece kanunun kendi içerisinde değil yönetmelikle de arasında bir uyumsuzluk sorunu olduğu söylenebilir.

5224 sayılı Kanun ile getirilen sinema filmlerinin denetime yönelik en önemli gelişmelerden birisi, Bakanlık temsilcileri haricinde meslek birlikleri temsilcileri ve alanında doktora derecesi bulunan bir sosyolog, bir psikolog ve bir çocuk gelişimi uzmanına, Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu’nda yer verilmesidir. Bu düzenleme ile sinema filmlerinde yapılacak denetimin işin ehli kişilerce yapılmasını

sağlaması amaçlanmıştır. Bu yönüyle de devlet sansürü sisteminden karma sisteme geçildiği söylenebilir. Kanunda değerlendirme ve sınıflandırma yapacak kurulda uzman kişilere de yer verilmesi sinema filmlerinin denetimi açısından önemli bir gelişmedir. Kanaatimizce, hem sinema filminin denetiminde sanatsal yönün korunması hem de sinema filmlerine tam anlamıyla tanınan serbestlikle oluşabilecek zararların önüne geçilmesi amaçlarıyla, denetimi gerçekleştirecek olan kişilerin sadece kendi alanlarında değil ayrıca sanat alanında da belirli eğitimi almış olmaları elzemdir. Aksi durumda sinema filmlerinin değerlendirmesi yapılırken kitle iletişim aracı olma fonksiyonunun ön plana çıkarılıp sanat dalı olma özelliğinin ise geri planda kalması sonucu ile karşılaşılacaktır.

Kitle iletişim araçlarının her birinin kendine has birtakım özellikleri bulunmaktadır. Sinema filmlerini diğer kitle iletişim araçlarından ayıran şey ise duygu, düşünce ve kanaatlerin sanatsal boyutla ifade edilebilmesidir. O halde sinema filmlerinin denetimi yapılırken diğer kitle iletişim araçlarından farklı olarak, sanatın gelişmesini engelleyecek hususlardan kaçınılması ve sanat özgürlüğünün kendi içerisinde taşıdığı özelliklerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul izni alma gerekliliği yoktur. Etik kurul izni bulunmamaktadır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazarın makaleye katkısı %100'dür.

Çıkar Beyanı

Çalışmadan kaynaklı herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Anayasa Mahkemesi, 04 Mart 2021 tarih ve E.2019/36, K.2021/15 sayılı Karar (7163 sayılı Kanunun İptali), RG, 03 Haziran 2021, Sayı 31500.
- Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. (2007). Türkiye’de Siyasi Reform Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler. <https://www.ab.gov.tr/files/pub/tsr.pdf> (Erişim Tarihi: 12.04.2023).
- Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, (2004). TBMM Kanun Teklifleri. Genel Gerekeçe. <https://cdn.tbmm.gov.tr/KKBSPublicFile/D22/Y2/T1/WebOnergeMetni/d61b8978-bd9c-40f0-af76-4c65c288674f.pdf> (Erişim Tarihi: 12.04.2023).
- Baykal, K. Cem (2015). Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde 5224 Sayılı Kanun Çerçevesinde Sinema Filmlerinin Denetlenmesi ve Ortaya Çıkan Sorunlar. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baykal, K. Cem. (2020). 5224 Sayılı Sinema Kanununda Yapılan Son Değişiklikler ve Yeni Denetim Sistemi. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi. (51), 101-118.
- Ceylan, A. (2010). Osmanlı Dönemi Türk Sinemasında Hukuki Düzen. Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, (9), 7-19.
- Ceylan, A. (2018). Osmanlı Sinemasında Genel Hukuki Düzenleme. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18 (34), 1-29.
- Ceylan, A. (2015). Başlangıçtan Günümüze Türk Sinema Mevzuatında Bir Denetim Kriteri Olarak “Din”. (Ed.). Çamlıdere M. ve diğerleri. Medya ve Din Tartışmaları Sempozyum Bildirileri. 144-152.
- Ceylan, A. (2021). TBMM Hükümeti ve Cumhuriyetin Başlangıç Dönemlerinde Türk Sineması ve Hukuki Düzen (1920-1932). İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8(1), 27-62.
- Çelik-Thomen, Ö. (2015). Denetimden Sansüre Osmanlı’da Sinema. Toplumsal Tarih, (255), 72-79.
- Çiftçi, A. (2014) Mukayeseli Hukuk Açısından Film Denetim Sistemleri ve 3257 sayılı Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanununun Getirdiği Sistem. Selçuk İletişim, 2 (1), 16-35.
- Fidan, A. (2014) Analitik ve Sistematik Açıdan, Denetim Kavramına Etik ve Evrensel Yaklaşım. Kent Akademisi, 7 (17), 1-8.
- Gözler, K. (2018). Hukuka Giriş. Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- İçel, K. (2018). Kitle İletişim Hukuku. Beta Yayınları.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. Sinema Genel Müdürlüğü, (2022). Misyon ve Vizyon, <https://sinema.ktb.gov.tr/TR-143919/misyon-ve-vizyon.html> (Erişim Tarihi: 12.04.2023).
- Onaran, A. Ş. (1968). Sinematografik Hürriyet. İçişleri Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları.
- Onaran, A. Ş. (2015). Yeni Film Sansür Düzeni. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (1-2), 139-146.
- Onaran, A. Ş. (1969). Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontrolunda Devlet Sistemi, Türk İdare Dergisi, (316), 66-84.
- Öztürk, S. (2006). Türk Sinemasında İlk Sansür Tartışmaları ve Yeni Belgeler. Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi, (5), 47-76.
- Özuyar, A. (2017). Sessiz Dönem Türk Sinema Tarihi (1895-1922). Yapı Kredi Yayınları.
- Tahiroğlu, B. & Erdoğan B. (2012). Roma Hukuku Dersleri. DR Yayınları.

USTA ARSLAN

TBMM Millî Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Komisyonu. (2004) Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılması ile Desteklenmesi Hakkında Kanun Tasarısı. TBMM Tutanak Dergisi, 57(640).

Tikveş, Ö. (1968). Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Sinema Filmlerinin Sansürü. İstanbul Üniversitesi Yayınları, (1334).

Yıldız, S. (2017). Medya ve Hukuk. Nobel Akademik Yayıncılık.

Yılmaz, E. (1986). Hukuk Sözlüğü. Seçkin Kitapevi.